

Pécsi Tudományegyetem
Földtudományok Doktori Iskola

A Magyarországra irányuló horvát migráció a 16-18. században

PhD értekezés

Kitanics Máté

Témavezetők:

Dr. habil. Pap Norbert

Dr. habil. Soksevits Dénes

PÉCS, 2014

1. Bevezetés, problémafelvetés	4
2. A vizsgálatok irányai, a disszertáció célkitűzései	6
3. Fogalmak, térbeli lehatárolás és időintervallum-választás kérdése	10
3.1. A terület és időintervallum választásának indokai	10
3.2. A vizsgálati terület lehatárolása	11
3.3 Fogalmak	16
3.3.1. Horvátok és szerbek	16
3.3.2. Bunyevácok, sokácok	17
3.3.3. Dalmaták, rácok, katolikus rácok, illírek, bosnyákok	24
3.3.4. Vlachok	26
4. A kutatások eszköz- és módszertana	31
5. Kutatástörténet, szakirodalom	34
5.1. A Kárpát-medence a 16-18. században	35
5.2. A Balkán	36
5.3. Demográfia viszonyok, etnikumok és migrációs áramlások	41
5.4. Genealógia	44
6. Ázsia és Európa szorításában – a balkáni migrációs folyamatok áttekintő vázlata a római kortól a 14. századig	47
6.1. Útvonalak, áramlási csatornák, birodalomváltó jelleg	47
6.2. A Római Birodalom korszaka	50
6.3. A Bizánci Birodalom és a népvándorlás kora	51
6.4. Konszolidáció – a szláv államok kialakulásának időszaka	52
7. Oszmán expanzió, Magyarország három részre szakadása, a visszafoglaló háborúk és a konszolidálódás – a migrációs folyamatok alapkerete	55
8. A horvát migrációs áramlások	60
8.1. Etnikai átrendeződés a Balkán-félsziget és a Kárpát-medence viszonylatában – hasonlóságok és különbségek, horvát kapcsolódási pontok a szerb, vlach, albán, bolgár és krassován áramlási folyamatokhoz	60

8.1.1. Etnikai arányváltozások a 15-18. században – a magyarság súlyvesztése	60
8.1.2. Szerbek, vlachok, albánok, bolgárok és krassovánok a Magyar Királyság területén	61
8.1.3. Párhuzamok és különbségek, kapcsolódási pontok a horvát migrációhoz	73
8.2. A magyarországi horvátok és a népcsoportok szerinti tagolás kérdésköre	77
8.3. A gradistyei horvátok	78
8.3.1. Esettanulmány: egy koztajnicai migráns család és kiemelkedő képviselője	84
8.4. A muraközi és Mura menti horvátok	96
8.5. Somogy megyei horvátok	102
8.6. Baranyai horvátok	113
8.7. A bácskai és Duna menti horvátok	118
8.7.1. A migrációs „közös halmaz”	118
8.7.2. A Bácska és a bunyevác-sokác migrációk	124
8.7.3. A Duna menti horvátok	131
8.7.4. Esettanulmány: kontinuitás vagy diszkontinuitás – Baja lakossága a Rákóczi-szabadságharc előtt, és azt követően	141
9. Összegzés	146
10. A kutatás haszna és a további kutatási irányok	152
11. Források	153
11.1. Levéltári források	153
11.2. Térképek (könyvtári és múzeumi gyűjteményből)	153
11.3. Szakirodalom	154
12. Ábrák jegyzéke	166
13. Táblázatok jegyzéke	167
14. Térképek jegyzéke	168
15. Mellékletek	169

1. BEVEZETÉS, PROBLÉMAFELVETÉS

Jelen disszertáció írójában mintegy negyed százada tudatosult, hogy családja nem magyar származású. Ezt követően – már az egyetemi évei alatt – előbb egyszerűen lelkesedésből, majd tanulmányai segítségével egyre inkább célirányosan kezdett foglalkozni a 16-18. század folyamán Magyarországra beköltöző horvát népcsoportok eredetével, migrációs mozgásaival, szállásterületük változásaival.

Déli szomszédaink, közülük is kifejezetten a horvátság magyarországi bevándorlását, letelepedését, az elmúlt egy évszázadban több kutató is vizsgálta. Ezeknek a munkáknak a sajátossága volt ugyanakkor, hogy szinte kivétel nélkül kifejezetten egy-egy horvát népcsoportra fókuszáltak. Ennek a szemléletnek természetesen több okát is felsorolhatjuk.

Az egyik ilyen ok a trianoni békediktátum okozta területi változásokban keresendő, amely a történeti Magyarország horvát népcsoportjainak szállásterületeit erőteljesen szétszabdalta. Különösen igaz ez a nyugat-magyarországi vagy gradistyei, valamint a bácskai horvátság, de a zalai és a baranyai horvátok tekintetében is. Természetesen ez azzal is együtt járt, hogy az 1920-as évektől sorra születtek az egyes horvát népcsoportokkal foglalkozó olyan munkák, amelyek kifejezetten csak magyar, német, szlovák, szerb vagy éppen horvát nyelven íródtak. Mindez pedig az idő előrehaladtával egy másik számba vehető okként azt is jelentette, hogy az egyes kutatók a hiteles forrásfeltáráshoz és vizsgálatokhoz szükséges további nyelvek ismerete nélkül, több horvát népcsoportra kiterjedő szintetizálásra, elemzésre nem vállalkoztak. Sőt, olykor az egyes népcsoportok esetében a jelenlegi határokon túlnyúló vizsgálatokra sem.

Szintén ebbe a sorba illeszkedik az a hazánkban még mindig erőteljesen jelen lévő, elsősorban történészek között elterjedt beidegződés, amely szerint a szerző az egyes vizsgálatok tekintetében messzemenően igyekszik elkerülni a kockázatokat. Ennek megfelelően a kutató rendszeresen egy területileg igen szűk mezsgyét választ nem túl tág időintervallum mellett, vagyis mélyfúrást végez. Ezen gondolkodás mentén minimalizálhatók a tévedési lehetőségek, elkerülhető a valódi megmérettetés, már csak azért is, mert az adott szerző tűnik, tűnhet a legjáratosabbnak az elemzett területen. Ezeknek a mélyfúrásoknak ugyanakkor véleményünk szerint szélesebb területi és időbeli összehasonlítás, folyamatértékelés nélkül önmagukban meglehetősen kevés a hozadékuk.

Disszertációnkban, de az elmúlt években kutatásaink során is az előbbiekkal ellentétben a történész és geográfus gondolkodást igyekeztünk ötvözni, úgy is fogalmazhatnánk, hogy próbáltunk igazodni a 19. században és a 20. század első felében még természetes, az említett tudományágak művelőire jellemző interdiszciplináris szemlélethez. Ez esetünkben kiemelten a térbeli és időbeli együttes látásmódra való törekvést, valamint a generalista és specialista szemléletmód közötti egyensúlyozást jelentette.

Az előbb említett szemléletmódunk szerint végzett vizsgálataink során fogalmaztuk meg hipotézisünket, amely szerint az egyes helyben kiforró, más etnikumokat is magába olvasztó horvát népcsoportok Magyarországra történő migrációja jóval bonyolultabb és összetettebb folyamat, mint azt általában az eddigi kutatások során bemutatták. A migrációs mozgatórugók széles, egymással gyakran összefüggő spektrumával találkozhatunk. Korszakunkban a képlékeny viszonyok miatt a letelepedési folyamat többször megakadt, lecsendesedett, majd újrakezdődött, általában a kontinuitás kimutatható jelenléte mellett. A megtelepedés kezdeti szakaszaiban a letelepedési területet figyelembe véve egyfajta belső hullámváz, helykeresés figyelhető meg. Bizonyos horvát népcsoportok tagjai esetében ezen túl egyes rövidebb, de jelentősebb változásokkal járó időintervallumokban nagyobb távolságokat is átfogó migrációs átmozgásoknak lehetünk tanúi.

Munkánkban a fentebb leírtakat szem előtt tartva arra teszünk kísérletet, hogy a horvátság magyarországi bevándorlását és letelepedését folyamatában, a kapcsolódó balkáni migrációs mozgásokkal együtt, egészében tárjuk fel úgy, hogy az egyes népcsoportok tekintetében – többek között levéltári kutatásokkal kombinált – mélyfúrásokkal mutatunk rá a jellemző sajátosságokra.

2. A VIZSGÁLATOK IRÁNYAI, A DISSZERTÁCIÓ CÉLKITŰZÉSEI

A 16-18. században vizsgálati térségünkben olyan mélyreható változások játszódtak le, amelyek a politikai földrajzi, etnikai és társadalmi viszonyokat alapjaiban változtatták meg. Az Oszmán Birodalom előretörésével a Magyar Királyság, mint egykori önálló regionális középhatalom megszűnt létezni. A maradék nyugat-magyarországi területek a továbbiakban védelmi céllal egyfajta pufferzónaként, keleti bástyául szolgáltak a Habsburgok számára, miközben a szintén megmaradt északi területek bányái, bányavárosai a védekezés magas költségeihez járultak hozzá. A szétszabdalt ország középső részén a frontvonalak a kiépített végvárrendszerek mentén merevedtek meg, keleten Erdély pedig oszmáni vazallusállamként funkcionált.

Korszakunk elején a török expanzió a Balkán-félsziget viszonyait oly mértékben bolygatta fel, amelyre a 6-7. századi avar-szláv inváziók óta nem volt példa. Az expanzió hatása részben a Kárpát-medencében csapódott le a nagyobb számú szerb, vlach és horvát, illetve a kisebb számú albán, valamint bolgár népesség beáramlásával, megtelepedésével. A balkáni menekültek egy része a védettebb, már említett Habsburg fennhatóság alatti területeken keresett menedéket az ország középső részéről migrálókkal együtt. Ezzel párhuzamosan az Oszmán Birodalom az általa elfoglalt magyarországi területeken, „oszmáni nemesség” jelenléte mellett hozzálátott a megfogyatkozott lakosság pótlásához. Ennek megfelelően a végvárrendszer mindkettő oldalán ott találjuk a délszláv és vlach népességet, nem csak a jobbágyok és rája parasztok, de a nemesség és a polgárság (kereskedők, kézművesek) képviselőiben is.

Disszertációnk legfőbb célkitűzése, hogy a fentebb vázolt keretek között átfogó képet adva, összefüggéseiben mutassa be a migráció mozgatórugóit és folyamatát a 16-18. században a Balkán-félsziget és a Kárpát-medence viszonylatában úgy, hogy a legfőbb hangsúlyt a horvát migrációra fordítja. Mindezen célok elérése közben számos rész cél elérését, megvalósítását tartjuk szükségesnek, ezek közül a legfontosabbak a következők:

- *A Balkán-félsziget tekintetében a római kor időszakától kezdve a középkorig tartó etnikai és migrációs fejlődéstörténet felvázolása.* A megnevezett cél képezi a 16-18. századi migrációs kutatások alapját, mivel általa világos képet nyerhetünk a vizsgálati korszakunkban a Kárpát-medencébe migráló etnikumok, népek korai balkáni mozgásairól, betelepedéséről, szállásterületének változásairól. A cél abszolválásával választ kaphatunk arra, hogy a Balkán és a Kárpát-medence térségének az idő előrehaladtával változik-e az egymáshoz való migrációs viszonya, milyen hosszan élnek egyes migrációs csatornák, beszélhetünk-e egyes etnikumok, népcsoportok esetében „korai” és „késői” migrációs hullámokról.
- *Az Oszmán Birodalom térnyerése, a Magyar Királyság meggyengülése, majd az oszmáni visszaszorulás térségi migrációra gyakorolt hatásainak összefüggése.* A migrációs folyamatok, a

motivációk megértésének feltétele az Oszmán Birodalom Gallipoli elfoglalását (1354) követő folyamatos európai terjeszkedésének és berendezkedésének felvázolása, a politikai földrajzi viszonyok átrendeződésének számbavétele. Ezzel párhuzamosan válik fontossá a Magyar Királyság meggyengülésének, feldarabolódásának bemutatása azzal, hogy a hódításig fennálló core area (Székesfehérvár-Buda-Esztergom), ezzel együtt az államigazgatási funkciók részben az ország északnyugati részére (Pozsony), részben az országhatáron túlra helyeződnek át (Bécs). A visszafoglaló háborúk és a 17. század végi, 18. századi eleji békekötések konszolidálják a helyzetet, lezárják az erőteljes migrációs folyamatok jól körülhatárolható szakaszát, miközben az államhatár ismételt délre tolódása és a Határőrvidék kialakítása alapjaiban teremt új helyzetet.

- *A szerb-vlach, illetve albán, bolgár és krassován korai migrációs áramlások feltérképezése, a horvát migrációra vonatkozó összefüggések-különbségek és kapcsolódási pontok feltárása.* A felsorolt etnikumok közül a magyar tudományosság a legtöbb információval a szerbekről rendelkezik, az albánokkal, vlachokkal, bolgárokkal és krassovánokkal kapcsolatos ismeretek kevésbé mélyek. Ebben a kontextusban a legérdekesebb szerepet a vlachok játsszák, akiknek jól elkülöníthető korai és kései migrációs áramlásai is elérték a Kárpát-medencét. A horvát migrációs mozgásokat nem célszerű önálló folyamatként ábrázolni. Éppen ezért szükségesnek tartjuk azok elhelyezését egy olyan nagyobb rendszerben, amely alkalmas szolgáltató a közös mozgatórugók, együttmozgások, etnikai keveredések, illetve a különbségek feltárására is.

- *A magyarországi horvát népcsoportok „tematizálása”, a népességkibocsátó térségek meghatározása a horvátok tekintetében, a migrációs irányvonalak, a magyarországi lecsapódási területek számbavétele és jellemzői.* A hazai szakirodalom alapján eddig képlékenynek nevezhető „tematizálás” mellett a disszertáció igen fontos feladata, hogy meghatározza azokat a térségeket, amelyekről az egyes horvát népcsoportok érkeztek, mindeközben feltárja a hosszabb ideje élő vagy éppen az aktuális erőviszony-változások miatt felértékelődött migrációs irányvonalakat, csatornákat. A folyamat részét képezi a magyarországi lecsapódási területek számbavétele, ezek kiterjedésének, alakulásának – és esetleges migrációs összefüggéseinek – meghatározása a kérdéses 16-18. századi időintervallumban.

- *Az érkezést követő, szűkebb területet felölelő belső hullámvás, illetve a nagyobb távolságokat átfogó migrációs átmozgások feltérképezése az egyes horvát népcsoportok esetében.* A disszertáció célja, hogy rámutasson, egyes horvát népcsoportok esetében a megtelepedést követően is került sor kisebb vagy éppen nagyobb távolságokat átfogó mozgásokra. Ezeknél az országhatáron belüli áramlásoknál igyekezünk feltárni az okokat (katonai szerepvállalás, fenyegetettség, háborús helyzet, kedvezőbb körülmények stb.) és irányokat is. Ebben az

esettanulmányaink is segítségünkre lehetnek.

- *Egyes horvát népcsoportok esetében primer forrásokon alapuló migrációs esettanulmányok kidolgozása, amely az adott népcsoportra vonatkozóan eddig fel nem tárt, speciális információkat hordoz.* Doktori értekezésünk új részeredményeihez reményeink szerint ezek az esettanulmányok jelentősen hozzájárulnak. Az esettanulmányok csak azoknál a horvát népcsoportoknál kerülnek kidolgozásra, ahol jelentős többletet adnak az általunk leírtakhoz, illetve ahol segítségükkel tételesen cáfolhatunk és igazíthatunk ki korábbi tudományos teóriákat. Az egyes esettanulmányok úgy kerülnek felépítésre, hogy sem módszertanilag, se témájukban ne fedjék egymást, egy-egy migrációs szegmenst, részterületet öleljenek át. Ennek megfelelően a gradistyei horvátoknál egy horvát eredetű család migrációs mozgásait térképezzük fel és megvizsgáljuk, azok hogyan illeszkednek a disszertáció során rekonstruált áramlási csatornába. A bácskai bunyevácok-sokácok esetében a Rákóczi-szabadságharcral összefüggő, adóösszeírásokon alapuló kontinuitás-vizsgálatot végzünk annak érdekében, hogy eldönthessük, a szabadságharc előtti és azt követő időszak bajai délszláv népessége kontinuus-e vagy sem.

Véleményünk, hogy a célok elérése esetén a disszertáció nem csak a történeti múlt feltárásához, történeti folyamatok megértéséhez járulhat hozzá, de gyakorlati hasznot jelentő eredményeket is hozhat. A migrációs kutatások napjainkban reneszánszukat élik. Számos kutató, tudományos intézet foglalkozik önálló szakterületként nemzetközi migrációs folyamatok, migrációs politikák elemzésével, demográfiai és migrációs kockázatok felderítésével. A történeti dimenziók számbavétele a Balkán-félsziget és a Kárpát-medence viszonylatában segíti a mozgatórugók és a motivációk feltárását, az említett jelenkori migrációs folyamatok alaposabb megértését, de az előrevetített modellezést is.

A Balkán a magyar külpolitikai törekvéseket figyelembe véve évszázadok óta az a terület, amelyre az ország földrajzi elhelyezkedésénél, erejénél és képességénél, illetve felhalmozott tapasztalatánál fogva jelentősebb hatást gyakorolhat. Utóbbi képességében a térséget tekintve elsősorban Görögországgal és Ausztriával rivalizálhat.

Horvát szomszédunkkal az elmúlt valamivel több mint kettő évtizedben, kisebb súrlódásokat leszámítva sikerült jószomszédi viszonyt kialakítani. Ebben nagy szerepet játszott a magyarországi horvát és a horvátországi magyar kisebbség, illetve az a kétoldali politika, amely lehetővé tette mindkettő országban a fennmaradáshoz szükséges kisebbségi intézményrendszer kiépülését.

A történeti dimenzió vizsgálatát a két állam viszonylatában rendkívül fontosnak tartjuk, ennek természetesen csak egyik szegmense disszertációnk témaköre. Mindazonáltal az említett horvát kisebbséggel kapcsolatban és egyben disszertációnk aktualitásának és hasznosságának megértése kapcsán, hadd villantsunk fel az elmúlt évekből egy igen fontos példát.

2006-tól kezdődően heves indulatokat váltott ki az a Bajáról szervezett törekvés, amelyet a

bunyevecok önálló nemzetiségként való elismertetéséért indítottak. A törekvés egyelőre úgy tűnik megbukott, és ebben jelentős szerepük volt azoknak a szakembereknek, akik a közelmúltban a bunyevecok etnogenezisével, migrációjával, történetével foglalkoztak, tanulmányokat, tudományos értekezéseket írtak. Úgy véljük ezek hiányában, következményként pedig egy esetlegesen a horvát fél számára kedvezőtlen döntés esetén, a probléma államközi szintre lépett volna, amelyből hasznot kizárólag a bunyevecok önállóságot támogató Szerbia és a hazai „etnobizniszben” érdekelt csoportok remélhettek.

3. FOGALMAK, TÉRBELI LEHATÁROLÁS ÉS IDŐINTERVALLUM-VÁLASZTÁS KÉRDÉSE

3.1. A terület- és időválasztás indokai

Munkánk témájából adódóan területi keretként a Balkán-félsziget nyugati részén elhelyezkedő Boszniát, Hercegovinát, Szlavóniát és Horvátországot (Dalmáciával együtt), illetve a történeti Magyarország Nyitra vármegyétől az ország nyugati, majd déli részein át a Tiszáig húzódó, valamint a Duna mentén Szentendréig nyúló területét választottuk.

A területi keret kijelölésének részben szubjektív okai voltak. A magyarországi Kitanics vagy Kitonics család az Oszmán Birodalom előretörése során a 16. század közepén volt kénytelen elhagyni a Zrínyiek által birtokolt Una menti Kosztajnicát. A família előbb Nyugat-Magyarországon telepedett le, itt egyik ága nemességet nyert, majd a visszafoglaló háborúkat követően az újra integrált „Délvidéken” látott el kamarai igazgatási feladatokat. A 17. század végén a család egyes tagjai polgárjogot nyerve Pest belvárosában vertek rövid időre gyökeret, miközben a főág az 1600-as évek végétől a bajai polgárság sorai között találta meg helyét. Számunkra tehát egyetlen családban egyesült a gradistyei, a bunyevác és a Duna menti horvátok története úgy, hogy tagjaik között viszonylag széles spektrumon tanulmányozhattuk a horvát nemesek, katonák, kereskedők és kézművesek társadalmi helyzetét, szerepvállalását és lehetőségeit. A családtörténeti vizsgálatok így értelemszerűen szélesedtek ki az idő folyamán valamennyi horvát népcsoportot érintő mélyebb történeti és migrációs kutatásokká.

Az objektív tényezők számbavételénél meg kell említenünk, hogy nem véletlenül esett a választásunk a 16-18. század időszakára. Ez az időszak ugyanis migrációs szempontból rendkívül aktív, vizsgálati térségünkben erőteljes népességmozgásokra került sor. Ezek a változások a magyarság sorsának alakulása szempontjából akár drámainak is nevezhetők. A lakosság száma a főként magyarok lakta centrumterületen jelentősen megfogyatkozott. A frontvonalak és a harcok állandósulása miatt a maradék területek népessége pedig képtelen volt a nyugalmi időszakok népességfejlődésének produkálására, miközben a korábban is soknemzetiségű Kárpát-medence területére nagy számban áramlottak be nem magyar ajkú etnikumok. Bár nyilvánvaló hiba lenne a 20. század első felére kialakult etnikai arányokért, állapotokért kizárólag az Oszmán Birodalom terjeszkedését és magyarországi berendezkedését felelőssé tenni, kétségtelen tény, hogy a délszláv- vlach népesség északabbra tolódása, a centrumterület magyar vérvesztése és a perifériák etnikumainak védettsége, együttesen jelentősen hozzájárult a magyar etnikum kisebbségbe szorulásához (PRINZ GY. 1938). Ezen pedig már 1920-ig az 1850-es években megindult, magyarok számára kedvező folyamatok sem voltak képesek változtatni.

A területválasztás keretét természetesen további objektív elemek is erősítették. Tágabban

szemlélve a Balkán-félsziget az, ahol a múltban és a jövőben is hazánk érdemi külpolitikai és gazdasági tevékenységet, „expanziót” fejthet ki. Ennek oka, hogy Magyarország a közös történelem és a földrajzi elhelyezkedés miatt képes megérteni azokat a társadalmi, gazdasági és politikai folyamatokat, amelyek a térségben zajlanak. Az 1990-es évek elején, tehát a közelmúltban háborúval kísérve indult meg az a politikai földrajzi fragmentálódási folyamat, amelynek eredményeként jelentősen átrajzolódott a tőlünk délre eső térség térképe. A hibernált nemzetfejlődés megkésve, régi-új államokat szült, a folyamat pedig a 2000-es években is tovább folytatódott.

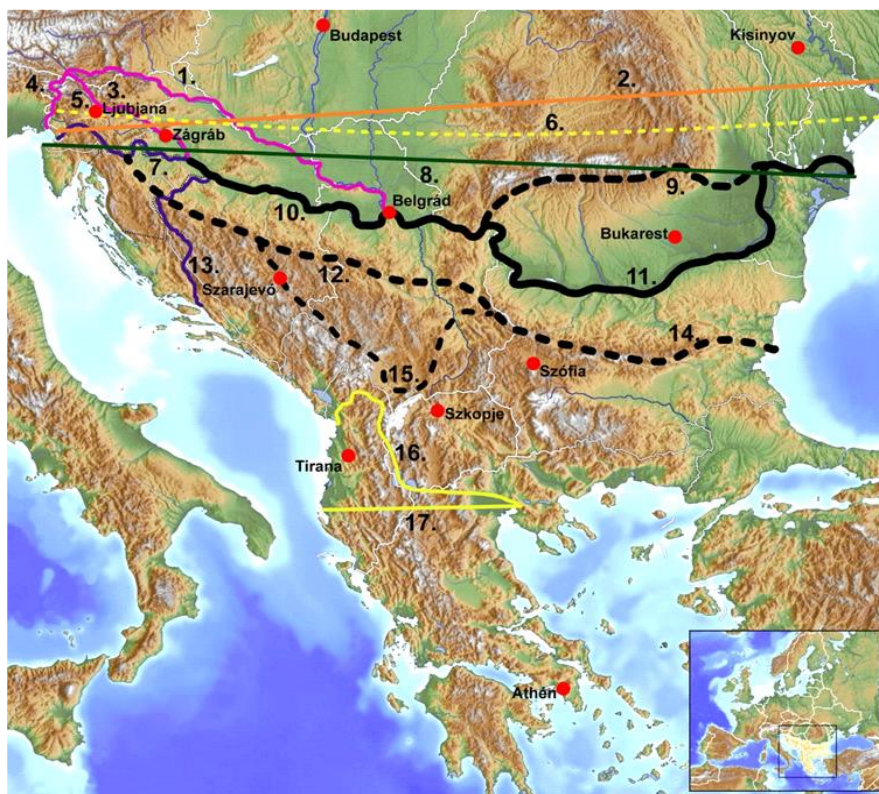
Az 1992 és 1995 között zajló délszláv háború, de az 1999-es koszovói válság és a 2001-es macedóniai események is jelentős, több százezer embert érintő népességmozgásokat indukáltak. A délszláv háború során szűkebb vizsgálati területünkről, Horvátországból jelentősebb számú magyar és horvát érkezett Magyarország területére. Egy részük átmeneti tartózkodás után Nyugatra távozott, más részük azonban hosszabb időre vagy végleg hazánkban telepedett le. A horvát menekültek akár korábban, most is előszeretettel választották azokat a településeket, ahol már éltek horvátok, ezzel együtt pedig adott volt az a kisebbségi infrastruktúra, amely megkönnyítette életüket, beilleszkedésüket. Akár a régmúltban, ezekben az években is láthattuk, a legrövidebb időn belül a legnagyobb tömegeket a háborúk, a háborús fenyegetettség érzése képes megmozgatni.

A mai és közelmúltbéli események a történeti folyamatok feltárása nélkül nem érthetők, de ahhoz is hozzájárulnak, hogy bizonyos történések alapján prognosztizálni tudjunk. A prognosztizációhoz pedig a tapasztalatok alapján hozzátehetjük, aligha történhet úgy a tőlünk délre eső területeken bármilyen háborús konfliktus, természeti vagy humanitárius katasztrófa, hogy annak migrációs hatásai Magyarországon átmeneti vagy állandó jelleggel ne érvényesüljenek.

3.2. A vizsgálati terület lehatárolása

Tágabban értelmezett vizsgálati területünk a Balkánt és a Kárpát-medencét érinti. Amennyiben ezt a több szempontból is egymással erőteljes kapcsolatban álló térséget együttesen szemléljük, úgy jól látható, a Balkán lehatárolása jóval problematikusabb (*1. ábra, 1. táblázat*), mint a világosabb természeti határokkal bíró Kárpát-medence elhatárolása.

A Balkán természetföldrajzi szempontú megközelítésében elsősorban az egyre szélesedő félsziget északi határának kijelölése jelent nehézséget. Ebben a viszonylatban leggyakrabban a Duna-Száva vonal jön szóba markánsabb határként, esetenként a Kulpával, Isonzóval kiegészülve. Amennyiben politikai földrajzi szempontból vizsgálódunk, úgy azt mondhatjuk, napjainkban a Balkán olyan térkategória, amelyet az ahhoz sorolt országok alkotnak. Értelemszerűen egy adott időmetszetben vagy tágabb időintervallumot átfogva, illetve a vizsgáló szubjektív és objektív értékítélete alapján kiterjedése folyamatosan változhat.

1. ábra: A Balkán-félsziget lehatárolási koncepciói. Forrás: KONKOLY S. (2006). p. 81., PAP N. (2010) p. 76.

A koncepciók sorrendje É-D-i irányban	A lehatárolók nevei
1. Duna – Dráva vonal	Györffy I.; Strömpl G.
2. Trieszt – Odessza vonal	-
3. Duna – Száva – Trieszti-öböl	Lóczy L., Cholnoky J.
4. Duna – Száva-Isonzó	Cvijić, J.
5. Duna – Száva – Ljubljana – Gorizia vonal	Ricchieri, G.
6. A 46 ^o -os szélességi kör által határolt félsziget	Reiner, H.
7. Száva – Kulpa – Trieszti öböl	Mendöl T., Lóczy L.
8. Duna-delta – Isztriai-félsziget vonal	Kogutowitz K.
9. Déli-Kárpátok vonalata	Lóczy L., Cholnoky J., Mendöl T., Szabó Pál Z.
10. Duna – Száva vonal	György A., Havass R.
11. Duna vonala	Tóth Z., Hézszer A.
12. Dinaridák gerincei	Hézszer A., Morgenstern H., Zeune, A.
13. Duna – Száva – Una vonal	Tóth Z.
14. Balkán-hegység vonalata	Zeune, A., Morgenstern H.
15. Balkán-hegység – Sar Planina – Rigómező – Dinaridák	Morgenstern H.
16. Szaloniki-öböl – Fekete-Drin völgye	Cholnoky J.
17. Szaloniki-öböl – Vlorei-öböl	Mendöl T.

1. táblázat: A Balkán-félsziget lehatárolási koncepciói. Forrás: KONKOLY S. (2006). p. 81., PAP N. (2010) p. 76.

Ez a felfogás véleményünk szerint számos buktatót rejt, mivel úgy véljük, meglehetősen sematikus területileg a Balkán teljes államképződmények összességéhez való kötése. Disszertációnknak nyilvánvalóan nem célja lehatárolás kérdésében az állásfoglalás. Azt azonban itt jeleznénk, úgy véljük, többek között éppen a középkor végi és koraújkorai török előretörés, a nagyarányú északi, északnyugati migráció, a Határőrvidék kialakítása, majd az I. és II. világháborút lezáró békekötések határváltozásai következtében a hangsúlyozottan nem vonalszerű, hanem széles sávként (limes) felfogható balkáni határ államhatárokon, vagyis állami egységeken belül húzódik. Igaz ez nemcsak Románia vagy Szerbia, de Horvátország esetében is.

Ebben a tágabban szemlélt területi kontextusban az Orsovától Pozsonyig a Kárpátok lánchegységeivel, nyugaton az Alpok nyúlványaival, míg délen a Száva-Duna (és Una) vonala által körülírható Kárpát-medence és a történeti Magyarország határai lényegében egybeesnek azzal, hogy az egykor kettős természetű és szélesebb sávot átfogó déli határ, éppen az Oszmán Birodalom északi irányú hódítása miatt szorult vissza annak belső vonalára. Ez a belső vonal pedig tulajdonképpen a Duna, a Dráva és a Száva szalagszerű árterületeit fogja át (PRINZ GY. 1944).

A tágabb vizsgálati területet szemlélve tehát összefoglalva megállapíthatjuk: vizsgálatainkat tekintve ebben a dimenzióban a legfontosabb, hogy a Balkán északi irányban éles természeti és politikai határokkal nem rendelkezik, a Kárpát-medence pedig éppen déli irányban védtelenebb, itt támaszkodik könnyebben átjárható folyóvölgyekre. További kutatásainkat tekintve így a Duna alsó folyásától az Alföld irányába tartó dunai útnak, az ezt és a balkáni területeket a Via militaris mentén becsatornázó Morava-kapunak, illetve a dalmáciai, boszniai, szlavóniai területek migránsait áteresztő Dráva és Mura-kapuknak kiemelt jelentősége lesz.

A szűkebben vett kutatási-vizsgálódási területünk alapjául, ahogy említettük Boszniát, Hercegovinát, Horvátországot és Szlavóniát, illetve a Magyar Királyság nyugati és déli végeit, valamint a Duna menti területeit választottuk. A magyarországi lecsapódási területek kiterjedésének mélyebb elemzését itt nem tartjuk szükségesnek. Úgy véljük elegendő most megjegyezni azt, hogy a horvátok által megcélzott területek egy része oszmáni, más része Habsburg fennhatóságot jelentett. Kiegészíthetjük ez utóbbit azzal, hogy a 16-18. századi migrációnak köszönhetően kialakuló horvát élettér nem az egykori határainkon végződött. Ez ugyanis nyugaton behatolt Alsó-Ausztriába a Bécsi-medence területére, illetve – a Morava-kapu ellenpólusaként – a Morva kapun átcsapva egészen Morvaország déli részéig terjeszkedett, ahol a Morva jobb oldali mellékfolyója, a Thaya mentén halt el.

A befogadó térséggel szemben, a kibocsátási területeket azonban érdemes már itt görcső alá venni, mivel azok az idő folyamán kiterjedésükben változtak, határaik erős mozgásban voltak, mindemellett pedig kapcsolatot mutattak a kibocsátott népesség etnikumával és elnevezésével is. A

korai, tenger melléki horvát állam az Adria mentén hosszan elnyúlva az egykori antik Liburnia és Dalmácia területén alakult ki (SOKCSEVITS D. 2011). Határa északnyugaton az Isztriai-félszigeten futó Raša folyóig, délkeleten a Cetináig, vagyis a narentánok földjéig terjedt, miközben északon az Avar Kaganátussal volt határos. A 9. század végére a horvátok földje keleten a Bosna folyóig és a Vrbas alsó folyásáig, míg északon a Kulpa, az Una és a Vrbas középső folyásig előrenyúlva, a keleti frank függésben álló Pannon Horvátországgal lett szomszédos. A 11. századtól a Karantániától a Drávaig terjedő Szlavóniát is magában foglaló Horvátország a következő évszázad, vagyis a 1100-as évek legelején lépett perszónalunióra Magyarországgal, annak meglehetősen erős autonómiával bíró tartományává válva. Ezzel párhuzamosan Dalmácia is magyar uralom alá került. 1526-ig a Rijekától a Neretváig terjedő Horvátország, illetve a Zágráb, Kőrös és Varasd vármegyéket felölelő Szlavónia a Magyar Királyság integráns része maradt, miközben Dalmácia az erőviszonyok kedvezőtlen alakulása miatt a 15. század elejétől már a Velencei Köztársasághoz tartozott.

A mohácsi csatavesztést követően az oszmáni hódítás eredményeként mind Horvátország, mind Szlavónia tekintetében csupán keskeny sáv maradt. A török hódításnak, a maradék horvát etnikumú területek elhelyezkedésének, majd a visszafoglaló háborúkat követően a teljes határőrvidéki rendszer kiépítésének együttesen köszönhető, hogy Horvátország az „elnevezéssel együtt északabbra tolódott”, miközben Szlavónia kifejezéssel egyre inkább Pozsega, Verőce és Szerém területét azonosították (*1. térkép*).

Disszertációnk témájából, tematikájából adódóan Horvátország és Szlavónia mellett ki kell térnünk röviden Boszniára és Hercegovinára is, hiszen korszakunkban jelentős számú horvát, vagy ha úgy tetszik katolikus délszláv népesség érkezett innen a Magyar Királyság területére.

Az először a 10. században említett Bosznia a Bosna és a Vrbas, illetve a Drina folyók között helyezkedett el, míg tőle délre, a Neretva bal és jobb partján elterülve a Neretvai Hercegség (Neretvanska kneževina) és a Zahlumnak nevezett „korai Hercegovina” húzódott.

A kis Bosznia, mint szklavinia magterülete minden valószínűség szerint a Szarajevói-medencében összpontosult a Bíborbanszületett Konstantin által megnevezett Katera, vagyis a mai Kotorac, illetve az egyelőre be nem azonosított Desnek települések köré szerveződve. A 10. században horvát és szerb befolyás alatt állt, a 11-12. században területén jobbra Bizánc fősege érvényesült, majd a magyar királyok igyekeztek hatalmuk alá vonni. A 14. századtól sikeresen függetlenítette magát. Uralkodói jelentősen bővítették territóriumát Duvno, Livno és Glamoč karsztmezeivel, tengeri kijáratot nyitottak a Neretva torkolatától a Cetináig terjedő rész meghódításával, majd Humra (Hercegovina) és Popovo polje karsztmezejére is rátették a kezüket, Ragusa közvetlen szomszédjává válva. A 14. század első felében így először egyesült egymással Bosznia és Hercegovina területe. A 14. század végén a Drina és a Lim közötti rész Mileševóval, valamint a hercegovinai, horvát és montenegrói határterületen Trebinje, Konavle és Dravčevica

került a bosnyák király fennhatósága alá. A tengeri kijáratot folyamatosan szélesítve és erősítve a Kotori-öbölben Novi (Hercegnovi) városát, a Neretva torkolatánál Brštanik városerődjét építették ki, miközben a szomszédok meggyengülését kihasználva rövidebb időre jelentős horvát és szerb etnikai területekre is kiterjesztették hatalmukat.

1. térkép: Az „északra tolódott” Horvátország, a „keletre szorult” Szlavónia és a török fennhatóság alatt álló ún. Török-Horvátország a 19. század elején. Forrás: POIRSON, J.-B. (1820): La Turquie d'Europe, la Hongrie, la Transilanie, la Croatie, la Morlaquie, la Sclavonie et la Dalmatie avec la Répque des Sept Iles, Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans (GE D-14278)

A megnövekedett és megerősödött Boszniát az első török támadás 1388-ban érte. Ezt követően mindössze egy év telt el és a rigómezei csata után az offenzívába kezdett Oszmán Birodalom a képlékeny bosnyák államkezdemény erodálásának, meggyengülésének legfontosabb faktorává lépett elő. A boszniai-hercegovinai uralkodók a két erősebb hatalom, a magyarok és a törökök, illetve a helyi főurak szorításában próbáltak lavírozni. Az 1448-as török betörést követően Bosznia és Hercegovina szétesése felgyorsult. A végső hódítás 1463-tól vette kezdetét. 1465-ben a törökök elfoglalták Blagajt és Észak-Hercegovinát, a velenceiek pedig a Neretva alsó folyását szerezték meg. Miután Trebinje elesett 1467-ben, a hercegovinai részen csak Novi környékének tengerparti sávja marad szláv kézen, de a törökök 1482-re ezt is meghódították. A boszniai térségben ezzel párhuzamosan 1464-től a Magyar Királyság Észak-Boszniában épített ki ütközőzónaként kezelt pufferzónát. 1465-re így jött létre a Jajcei- és a Szreberniki Bánság, egyelőre fenntartva a kapcsolatot a Száva menti boszniai területekkel. Bár a cél a szlavón és horvát térség

török terjeszkedés elleni védelme lett volna, a bánágok néhány évtizedes fennállás után 1512-ben és 1528-ban elvesztek. Ezzel balkáni vizsgálati területünk szinte teljes egésze az Oszmán Birodalom részévé vált.

3.3 Fogalmak

Disszertációnkban számos fogalmat használunk, ezek többsége a népességföldrajzzal, etnikai földrajzzal foglalkozók, a migrációs kérdésekben jártas szakemberek számára minden nehézség nélkül érthető, evidenciának számít. Éppen ezért e helyütt kizárólag azokat a fogalmakat és mögöttes tartalmukat kívánjuk kifejteni, amelyek olykor még a hazai kutatókat is elgondolkozásra készítetik.

Ebben a dimenzióban vizsgálódva térünk ki a horvát és a szerb „gyűjtőfogalom” magyarázatára, ezekkel összefüggésben a bunyevác és dalmata, a sokác, a rác és illír, valamint a bosnyák fogalmakra. Mindezen túl hosszabban foglalkozunk a vlach kérdéskörrel, mivel a szerbeken túl a vlachok a horvátok etnogenezisében is fontos szerepet játszottak, de kiemelt jelentőségük volt a bunyevác népcsoport fejlődéstörténetét, sőt a gradistyei horvátok migrációját illetően is.

3.3.1. Horvátok és szerbek

A horvátok és a szerbek ősei a 6-7. században költöztek be balkáni-dinári szállásterületükre. Bíborbanszületett Konstantin „De administrando imperio” című 10. századi munkája alapján elfogadott, hogy a két nép Turkián, vagyis a Kárpátokon túli, Frankország melletti Fehér-Horvátországból és a szomszédos „Boikinak” nevezett területről érkezett a Balkánra. Beköltözésüket követően magukba olvasztották a helyben talált szlávokat, valamint a horvátok az avarok maradványait is (KONSTANTIN VII. 10. sz./2003).

Az őslakos, részben vagy egészében romanizálódott illír-trák népesség a szláv invázió elől a hegyekbe húzódott, illetve a városaiban igyekezett védelmet találni, de tagadhatatlan, hogy a következő évszázadokban tekintélyes részük a szláv asszimiláció útjára lépett. Ami számunkra jelen esetben kiemelendő, és az alábbi fogalmak szempontjából meghatározó: már ebben a korai, 900-as években keletkezett munkában is jól látható, hogy a horvát és a szerb egymástól elkülönülő etnonimként jelenik meg. Ezt az elkülönülést és a különböző irányú fejlődést jelentősen befolyásolta a két nép földrajzi elhelyezkedése. Eszerint a horvátoknál a frank, majd az itáliai – német-osztrák – magyar hatás, illetve kapcsolódási irány következtében a „nyugati”, míg a szerbekenél a bizánci kultúrkörbe való beágyazódásnak köszönhetően a „keleti minta” követése és kiépülése vált uralkodóvá. Ezt a fejlődéstörténetet, amely erős összefüggésben állt a két hatalmi-szellemi centrum Bizánc és Róma „actio radiusával” és így a theodósiuszi vonallal, tovább erősítette

és egyben véglegesítette az 1054. évben bekövetkező nagy egyházszakadás.

Bár Horvátország és a horvátok a „nyugati mintát” választották, a képlet úgy véljük mégsem ilyen egyszerű. Horvátország mint állam, illetve a horvát etnikum a forrásokban való felbukkanásától kezdve évszázadokon át az erős heterogenitás jegyeit hordozta. Ebben számos körülmény játszott döntő szerepet. Többek között itt említhetjük meg, hogy a „lokális” identitásnak az amúgy sem túl nagy kiterjedésű államterületen jóval nagyobb szerepe volt, illetve van mind a mai napig, mint hazánkban. Az antik örökséggel bíró, és hosszú ideig bizánci majd velencei befolyás alatt álló tengerparti Dalmácia, az ettől jelentősen eltérő életformát és viszonyokat jelentő, az erőteljes vlach hatást „elszenvedő” Hegyi-Horvátország, a Magyarországhoz ezer szállal kötődő Pannon-Horvátország más és más kultúrtörténeti örökséget, identitást hordoz. Mindehhez még az is hozzájárul, hogy míg a szerbek viszonylag egységesen a što-nyelvjárás „e-ző” és „lje-ző” változatát beszélik, addig a horvátok között az adriai szigeteken, a dalmát tengerpart egyes részein, az Isztrián és a Kvarner-öbölben beszélt „ča”, az Északnyugat-Horvátországban honos „kaj”, illetve a horvát területeken részben a Boszniából a 15-18. században érkező migránsoknak köszönhetően tovább terjedő, majd irodalmilag egyeduralkodóvá váló „što” nyelvjárás terjedt el. Ez a nyelvjárásbeli különbség főként a lokális identitással kombináltan, a külső szemlélőben kérdéseket vet fel az egységesen horvátnak nevezett etnikum tekintetében. Ezek a kérdések pedig csak tovább erősödnek, illetve számban is nőnek, amennyiben valaki hajlandó a saját identitással is bíró, délszláv népeken belüli népcsoportokkal, elnevezésükkel és „mögöttes tartalmukkal” foglalkozni.

3.3.2. Bunyevácok, sokácok

A horvát, illetve a szerb néphez kapcsolódva, elsőként vizsgáljuk meg a bunyevác népcsoportot. A napjainkban leginkább elfogadott elmélet szerint a bunyevácok őshazája Nyugat-Hercegovinában, Délnyugat-Boszniában, valamint a Svilajától északra elterülő, a Dinara-hegységig húzódó, horvát etnikai területek közé sorolható vidéken feküdt. E területről a török nyomás következtében a 15-17. században indultak el Észak-Dalmácia, Lika és Gorski Kotar, valamint a Velebit-hegység alatti tengerparti sáv, illetve a Bácska irányába.

Sokáig tartotta magát azonban az a feltevés, hogy ez a népcsoport nem az említett terület egészéről, hanem annak keleti pereméről, vagyis a Neretva bal oldali mellékfolyója, a Buna mellől származik, illetve nevét is innen nyerte. Ez az elmélet a néphagyományon túl, tudományos körökben akkor kezdett gyökeret verni, amikor Vuk Stefanović Karadžić 1818-ban megjelent nagy jelentőségű szerb szótárában, a „*Srpski riječnikben*” ismertette azt (SOKCSEVITS D. 2003). Berkity György 1839-ben a Tudománytárban „*Népismerítés*” címen megjelent munkájában szintén arra az álláspontra helyezkedett (BERKITY GY. 1839), hogy a Pest és Fejér megyei Érden, Tökölön, Törökbálinton, illetve Csepelen élő bunyevácok között fennmaradt szájhagyomány szerint ők a

Buna folyó mellől érkeztek. Karadžić és Berkity munkájának megjelenése között alig több mint 20 év telt el. Úgy véljük, arról nem lehet szó, hogy ennyi idő alatt Karadžić alapján nyert volna teret az elképzelés az itteni bunyevácok között. Az sem valószínű, hogy Berkity olvasva Karadžić munkáját, becsempészte saját írásába annak teóriáját. Sokkal inkább lehetséges, hogy Karadžić egy már régebben élő legendát fogalmazott meg, amely általánosan elterjedt volt a magyarországi bunyevácok körében is. Ezt látszik igazolni Karadžić Bécsben, 1849-ben megjelent „*Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona*” című munkája idevágó mondatának szó szerinti fordítása is: „...*lehet, hogy a bunyevácokat a hercegovinai Buna folyóról nevezik így, amely mellől, amint azt beszélük, hajdanában ideköltöztek* (KARADŽIĆ V. 1849. p. 2.).”

A Buna vidékéről származás elmélete, valamint ezzel összefüggésben a bunyevác szó Bunából való levezetése a magyar tudományos életben is hosszabb időre gyökeret vert.¹ Az álláspontot többek között olyan kiemelkedő kutatók is képviselték a 19. század második felében és a 20. század elején, mint Dudás Gyula, Antunovich Iván vagy Iványi István, de az első, nem fordításon alapuló magyar nagylexikon, a Pallas is ezt a teóriát fogadta el, a következőket állítva: „*Bunyevácok: hazai délszláv népfaj, mely főleg Bács-Bodrog vármegyét a magyarokkal vegyesen lakja. A nevet némelyek a bunyák és bunyistár szóból magyarázzák, mely annyit jelentene, mint söpredék-nép, mások, s ez a leghelyesebb értelmezés, kiindulva e népfaj hagyományából és történeti fejlődésből, úgy magyarázzák a nevet, hogy Bunától származó, azaz a hercegovinai Buna, a Neretva baloldali mellékfolyója mentéről való eredetileg dalmata nép. - 1683 táján jött nagy részük Dél-Magyarországba, hol a következő félszázadon át sokszor kellett védekezniök a törökök berohanásai ellen...* (PALLAS 1883. p. 73.)”

Bár még 1947-ben is napvilágot látott az előbb említett népszerű, főbb elméletet képviselő munka P. Unyi Bernárdin tollából (P. UNYI B. 1947), sőt az Új Magyar Lexikon 1960-ban is erre az álláspontra helyezkedett, a 20. század második felében már többségben voltak azok a magyar és horvát kutatók, akik a bunyevácok eredeti szállásterületét nem csupán a Neretva bal oldali mellékfolyójának vidékére szűkítették. A Buna mellől való származás tagadásának hívei nem csak a bunyevác (bunjevac) iménti levezetésének hangtani lehetetlenségét hozták fel érvként, de többek között arra is felhívták a figyelmet, hogy egy ilyen nagyszámú népcsoport szállásterülete nem korlátozódhat kizárólag a Neretva mellékfolyója mentére. Ezzel párhuzamosan egyre nagyobb teret nyert az a teória, amely a kifejezést a „bunja”, kör alakú, kőből rakott pásztorkunyhó nevéből származtatta. Ennek megfelelően eredetileg a bunyevác „bunja”-ban lakó, ehhez kapcsolódóan

¹ Mindeközben természetesen az eddig minden kétséget kizáróan meg nem fejtett kifejezésnek egyéb magyarázatai is születtek. Ezek között a legnépszerűbb a „buniti”, felkelni, lázadni délszláv szóból, illetve Bonifác pápa nevéből való eredeztetés. Az előbbi a bunyevácok lázadó voltára, a török elleni gyakori felkelésekre hivatkozik, az utóbbi pedig IX. Bonifác pápára utal, aki mellett az egyházszakadás során, a 14-15. század fordulóján mint „Bonifác-pártiak” sorakoztak fel.

pedig meghatározott területen (Mediterráneum, Dinaridák) élő és életformát folytató lakost jelentett.

2. térkép: „Morlachia” kiterjedése a Velebitben, 1565-ben, BERTELLI, F. (1565) „Nova discriptione dela Dalmatia et Crouatia” című térképén. Forrás: Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans (GE DD-2987)

Többen ezzel összefüggésben azt is leszögezték, hogy a bunyevácok eredeti szállásterületükön és a török elől való menekülésük közben erősen keveredtek a vlachokkal, sőt egyesek szerint a bunyevácok etnikai értelemben vett magját tulajdonképpen vlachok alkották. Az elméletet, vagyis azt, hogy a bunyevácok etnogenezisére a hegyvidéki területeken a vlachok erős hatással lehettek, magunk is osztjuk. Az etnikai érintkezésre, kapcsolatokra vonatkozóan elég, ha a bunyevác szállásterület és a korabeli, 16-17. századi térképeken „Morlachia”² néven jelölt terület elhelyezkedését (2. térkép) egybevetjük, valamint a Dinári-hegység legeltetésre kiválóan alkalmas, egykor erőteljes vlach jelenléttel bíró karsztmezőit (Glamočko polje, Livansko polje), illetve hegyeit említjük (Vitorog és Cincar).

A másik probléma, amelyet a bunyevácokkal kapcsolatban meg kell említenünk, az etnikai identitás kérdése. Ez a kérdés nyilvánvalóan elsősorban a 19. századi nemzeti ébredés korszakától kezdve kapott különös jelentőséget. Mindemellett értelemszerűen nem is a horvátországi, és még csak nem is a délnyugat-boszniai és nyugat-hercegovinai, hanem a legtávolabbra „szakadt” bácskai

²Morlások, vlachok földje.

bunyevacok között. A bácskai bunyevacok első csoportjai feltehetőleg már a 17. század elején eljutottak a Magyar Királyság déli területeire, majd évszázadokon keresztül, ha egyre fogyatkozva is, de együtt éltek a magyar és a szerb népességgel.

Karadžić természetesen tudatosan, integrációs szándéktól vezérelve és részben marginalizálva a vallási hovatartozás meghatározó szerepét, a 19. század elején a bunyevacokat katolikus szerbként identifikálta. A szerb tudományosság egy „rövidebb” titói kitérőt leszámítva szinte mindvégig ezt az irányvonalat követte. A horvátok ezzel szemben a 19. század végétől és a 20. század elejétől jelentős erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy a hangadó bunyevac értelmiség a horvát orientációt válassza. A trianoni békediktátumot követően a magyarországi bunyevacok asszimilációja felgyorsult, a határ déli oldalán pedig ugyan változó állami keretek között, de a bunyevacok többsége kitartott a horvát oldal mellett. Újabban a szerb fél – a szerbiai horvát közösség megosztása érdekében – 1991-től ismételten lehetővé tette a népszámlálásokon az önálló bunyevac kategória választását, amelyet 2002-ben és 2011-ben is fenntartott.

Érdeemes a fogalom és az etnikai identitás kapcsán kitérni arra a már röviden említett, 2006-tól szerveződött törekvésre is, amelynek célja – részben a szerbiai gyakorlatra hivatkozva – a bunyevacok magyarországi nemzeti kisebbségként való elismertetése lett volna. A magánszemélyek által elindított népi kezdeményezésben azt kérték az Országgyűléstől, hogy *„a kisebbségi törvény alapján a bunyevac népcsoportot ismerjék el nemzeti kisebbségként, ... a Magyarországon honos népcsoportok felsorolását, a bunyevac kisebbségi népcsoporttal egészítse ki* (OE-276-1/2006; H/960. 1 p.)” A törvénynek megfelelően a népi kezdeményezés tárgyában az MTA akkori elnöke Vízi E. Szilveszter szakértőkre, többek között Sokcsevits Dénes véleményére alapozva tette közzé állásfoglalását, amely szerint a bunyevac közösség minden tekintetben nem felel meg az 1993. évi LXXVII törvény 1. § (2) bekezdésében előírt feltételeknek. A hivatalos vélemény szerint a bunyevac népcsoport egyike a magyarországi horvát nemzeti kisebbséget alkotó több, egymástól regionálisan is elkülönülő történeti népcsoportnak. Ezt követően a magyar országgyűlés az Akadémia állásfoglalására támaszkodva, 2006 decemberében az önálló nemzeti kisebbségi státuszt nagy többséggel elutasította. A kezdeményezés története azonban itt nem ért véget. 2009-ben az Akadémia új elnökétől Pálincás Józseftől ismételten kérték a kérdés megfontolását. Válaszul az elnök, elsősorban a nyelvel összefüggésben a közösséghez tartozás szabad választására és a szerbiai helyzetre hivatkozva megváltoztatta a korábbi álláspontot, és lehetségesnek látta az önálló nemzeti kisebbségi státusz odaítélését. Feltehetőleg az Akadémia részéről is felismerték, hogy milyen belső bonyodalmat és nemzetközi feszültséget vonhat maga után a korábbi álláspont megváltoztatása, ezért közölték, hogy Pálincás József nem az Akadémia hivatalos állásfoglalását tette közzé. Bár a törekvés ezt követően 2010-ben újult erőre kapott, az Akadémia korábbi álláspontja mellett, 2011 májusában az Országgyűlés másodszeri elutasító állásfoglalása következtében, úgy tűnik végleg

lekerült a napirendről.

Jól látható tehát, hogy a bunyevác kérdés és ezzel együtt az identitás, etnikai hovatartozás kérdése, a fogalom mögöttes tartalmát illetően napjainkig él. Mindazonáltal magunk úgy véljük, a bunyevácokat kibocsátó szállásterület elhelyezkedése, de még inkább a népcsoport katolikus vallása eleve meghatározta, hogy végül a bunyevácok a 19-20. századra a horvát nemzetbe integrálódjanak.

Maguk a sokácok eredeti szállásterületüket Boszniát, a 16. századtól kezdve, a török elől menekülve hagyták el annak érdekében, hogy új hazát találjanak Kelet-Szlavóniában, a Szerémségben, a Bácskában és Baranyában. A bunyevácoktól, ahogy említettük, és ahogy azt Rónai is megjegyezte 1866-ban, társadalmi összetételüket tekintve is eltértek. Ugyanis míg ezeknél a 17. század végén, a 18. században erős kereskedő és kézműves polgárságot, illetve nemességet találunk, a sokácok jobbra állattenyésztéssel, halászáttal és faizással foglalkoztak, miközben általában birtokaik, földjeik is kisebb területűek voltak.

A sokác név eredetére vonatkozóan, akár a bunyevácok esetében, számos elmélet született, amelyek általában a hitélettől, toponímiával függtek össze, vagy éppen negatív jelentést hordozó ragadványnév levezetést adtak. Ezek közül jelen fogalmi magyarázatban most a teljesség igénye nélkül csak a legfontosabbakat emeljük ki.

Sokcsevits Jablán a 19. század elején leírt, majd igen népszerűvé vált álláspontja szerint a szó a šaka (tenyér) kifejezésből ered, mivel a szerbek három ujjal, míg a sokácok teljes tenyérrel vetettek keresztet (ŠOKČEVIĆ J. 1825). Jukics Iván említette, hogy a sokác szót a szerbek mondták gúnyból a katolikus szlávokra. Czirfusz János szintén erre az álláspontra helyezkedett, azt gondolva, hogy a szerb granicsárok használták katolizált, hitehagyott testvéreikre (CZIRFUSZ J. 1957). Evetović Matija úgy vélte,³ hogy a szó a „skočiti”⁴, „uskočiti” igéből származik, tehát az a török elől menekülő szökevényt (uskok) jelent (EVETOVIĆ M. 1941). Rumi szerint, aki az előbbi mellett a görögkeleti vallásról a latin rítusra való átlépéssel való összefüggést sem vetette el, a kifejezést eredetileg „skokac”-ként használták, olaszul pedig „schokac”-nak írták (Ivanić I. 1891.) Unyi Bernárdin egészen a ferences Katančić Matija Petarhoz, illetve ezzel lényegében Fra Čevapović Grgurhoz nyúlt vissza (ČEVAPOVIĆ G. 1830),⁵ amikor úgy foglalt állást, a legelfogadhatóbb magyarázat, hogy a szó a „mons Succorum” hegynévből származik, amely az Isker és a Marica vidékén húzódott, elválasztva egymástól az illíreket és a trákokat. Így, ennek megfelelően a sokácok nevüket a „succei” vagy „succii” néven feljegyzett illír, vagy trák törzstől nyerték (UNYI B. 1947.). Röviden meg kell említenünk azt az elmélet is, amely szerint a sokác a „Sókut” szóból származik. Eszerint amikor az alsó-tuzlai vagy magyarosan sókuti szlávok nagyobb

³ Evetović a kérdést tekintetében Rumihoz nyúlt vissza, aki teóriáját 1820-ban a „Hesperus” folyóiratban közölte.

⁴ Ugrani, megugrani.

⁵ „Exinde ab oriente diuulsus est occident, et communis inter utrosque limes fuit mons Succorum, qui Illyrios Thracosue disternat... (Čevapović G. 1830. p. 253).”

tömege Magyarországra menekült, az új jövevényeket sókutiaknak, a betelepülők pedig magukat szlávosan képezve sokutacnak kezdték nevezni. A később közjük érkezőkre is áterjedt a névhasználat. Az igen hangzatos elmélettel, melyet egyébként a kiváló magyarországi szerb kutató Urosevics Daniló is legelfogadhatóbbnak tart (UROSEVIC D. 1969), az egyetlen komoly probléma, hogy a nem Magyarországra, hanem az egykori Jugoszlávia területére migráló sokácokat is sokácnak (Šokac, Šokci) nevezik. Az pedig nyilvánvalóan lehetetlen, hogy az új, nem magyarországi lakóhelyen, a már jelenlévő népesség a magyar „Sókut” településnévből képezze a beköltözők nevét. Végül csak népszerűsége és magyar vonatkozása miatt említjük meg, de egyébként a dilettantizmus kategóriáját meríti ki a „sok az”, „sok” kifejezésből való eredeztetés. Ez utóbbit, mint jajcei muszlimánoktól hallott, majd lejegyzett verziót Ugljen Sadik a „*Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu*” sorozat egyik kötetében publikálta (UGLJEN, S. 1892).⁶

Bár a sokácokat igen gyakran emlegették együtt a bunyevácokkal, a valóságban azoktól antropológiailag, néprajzi tekintetben és társadalmi szerkezetüket tekintve is eltértek. A nyelvész és etnográfus Hunfalvy Pál például a sokác elnevezést egyszerűen a bunyevác szinonimájaként használta, megállapítva emellett azt is, hogy a „*rác (nem egyesült szerb) és sokác (katolikus szerb) csak hitvallásra nézve különböző*” (HUNFALVY P. 1876 p. 474.)”. Štefanović Vilovszky Theodor a „*Die Serben im südlichen Ungarn, in Dalmatien, Bosnien, und in der Herzegovina*” című munkájában szintén azonosnak tartotta őket (ŠTEFANOVIĆ VILOVSKY T. 1884). Mégis már igen korán találunk olyan írókat is, akik felhívják a figyelmet egymástól is eltérő szokásaikra, viseletükre és etnogenezisükre. Banatianu a Pesti Naplóban 1850-ben megjelent dolgozata szerint a sokácok és bunyevácok a szerbekkel egy töről fakadnak, de vallásra, érzelmre, szokásokra és viseletre erőteljesen különböznek egymástól (JANKÓ J. 1896). Kondor Lajos a Vasárnapi Ujságban 1857-ben „*A római sáncok vidéke*” címen megjelent cikkében a bunyevácok és sokácok különböző eredetére és vallására tett rövid utalást (KONDOR L. 1857). A Vasárnapi Ujság publicistája ugyanis a bunyevácok őseit olyan rácoknak, vagyis szerbnek írta le, akik a görög-keleti vallásról a római katolikus hitre tértek. Ezzel szemben a sokácokat eredetileg is olyan katolikus vallásúnak tartotta, akik a Duna-Dráva között, illetve a Bácska „Dunára fekvő” részein telepedtek le. Kondor szerint eredeti típusukat megtartották, mert más „fajokkal” nem házasodtak. 50 évvel később Evetovics János hasonlóan vélekedett a Bács-Bodrog Vármegye monográfiában „Sokaczok” címmel

⁶ A délszláv szöveg leírásától itt eltekintünk, annak csak az általunk átültetett fordítását közöljük: „*Amikor az oszmánok megkezdtek Bosznia meghódítását, akkor a boszniai katolikusok elkezdtek menekülni a Száván át Horvátországba és Szlavóniába. Ahogy az oszmánok egyre inkább előretörték Boszniában, úgy folytatódott a boszniai katolikusok Száván túlra költözése. Azok a menekültek, akik Horvátországban és Szlavóniában megültek, nem mertek itt maradni, féltek, hogy az oszmánok ide is követik őket. Így, elkezdtek átkelni Magyarországra. A magyarok, amikor látták, hogy a boszniai menekültek egyre csak jönnek, így kiabáltak: sok (az), sok (az), mármint sok menekült. Így, a boszniai menekültek egy időre sokác néven maradtak Magyarországon, majd nem sokkal ezután, amikor visszatértek Boszniába, magukkal hozták a nevüket, amelyen mind a mai napig nevezik őket. Nekem ezt a történetet Ibrahim Beg Kulenović és Mujaga Spahić beszélt el*” (Ugljen S. 1892. pp. 272-273).

megjelent tanulmányában: gondolkozásában, szokásaiban, viseletében, családi életében, a legkonzervatívabb népcsoportként meghatározva őket (EVETOVICS J. 1909).

Rónai Sándor akárcsak Kondor, szintén a Vasárnapi Ujságban jelentette meg 1866-ban „*Három nép egy megyében*” című cikkét. A szerző a magyar, a német és a szláv népet vizsgálta, ez utóbbiak tekintetében a sokácokra, szerbekre, bunyevácokra, ruszinokra és szlovákokra kitérve. A minket leginkább érdeklő bunyevácok, szerbek és sokácok között egyes elemeket tekintve jelentős különbséget látott. Bár kiemelte, hogy nyelvileg a szerbek és bunyevácok között szinte semmi eltérés sincs, „*más akár erkölcsi, akár politikai viszonyt vagy hasonlatosságot köztük találni nem lehet, más a szerbnek és más a bunyevácznak a jelleme* (RÓNAI S. 1866. p. 571.)”. A továbbiakban a sokácokat vallásilag és nyelvileg a bunyeváccal szinte azonosnak tartotta. Ugyanakkor az előbbieknél női viseletét sokkal egyszerűbbnek írta le, illetve az általa „européer indiánoknak” nevezett sokácok életmódjában erőteljes „nomadikus” vonásokat észrevételezett, főként a faizás, méhészkedés és halászat tekintetében.

A 20. század elején Magyarországon megjelent munkákban nem csak a bunyevácokat, de a sokácokat is leggyakrabban katolikus szerbként határozták meg. Iványi és Virter Ferenc a már említett Borovszky-féle Bács-Bodrog megyéről írt kötetben, a Béregen élő sokácokról katolikus szerbként, illetve dalmataként írt (IVÁNYI I.–VIRTER F. 1909). Nagyjából ezzel egy időben 1913-ban Juga Velimir „A magyarországi szerbek” című munkájában egyértelműen kiállt a bunyevácok és sokácok katolikus szerbséghez tartozása mellett, ugyanakkor Juga maga is említette a következőt: „*Sokan vannak, akik a bunyevácokat és a sokácokat is horvátnak tekintik; erre a föltevésre a katolikus valláson kívül, a latin abc használata is okot ad, míg a görög keleti szerbek a Cyrill betűs írást használják.* (JUGA V. 1913. pp. 27-28.)”

Az 1910-es évekre mint Juga is írta, egyesek már a bunyevácokat és sokácokat a horvátokhoz sorolták. A Juga által is támadott bunyevác Antunovich püspök az 1880-as években megjelent „*Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih*” művében (ANTUNOVICS I. 1882) mint a délszláv egységprogram híve, nem mondta ki konkrétan a kettő népcsoport horvát voltát. Felhívta a figyelmet ugyanakkor arra, hogy horvát etnikai területről érkeztek és legközelebbi rokonaik Horvátország területén találhatóak. A 19. század végétől kezdődően Zágráb a bunyevácok mellett a sokácok iránt is fokozott érdeklődést mutatott. Így, a kialakított kapcsolatoknak köszönhetően a 20. század elejére a Bácskában is kiforrt egy magát már horvátnak tartó bunyevác-sokác értelmiségi csoportosulás. Képviselőinek egy része a szerbekkel való egységprogramot is favorizálta.

A délszláv egység létrejötte után, az elszakított Bácska sokác-bunyevác lakossága szinte teljes egészében Horvátország felé orientálódott. A folyamatban nagy szerepet játszott a Hrvatska

Matica működése. Ugyanakkor a szerbek is ellenkampányba kezdtek, folytatva a Karadžić által megkezdett hagyományokat.

A titói Jugoszláviában a bunyevácokat horvátnak ismerték el, Magyarországon pedig szintén ugyanez lett a hivatalos álláspont. Ezt az álláspontot képviselte többek között a szerb származású Urosevics Daniló is „*A magyarországi délszlávok története*” című munkájában (UROSEVICS D. 1969). Ezzel szemben érdekes kivételt jelentett a korszakban P. Unyi Bernárdin, aki 1947-ben megjelent „Sokácok-bunyevácok és a bosnyák ferencesek története” művében főképp Katancsich Péter hatására a következőt írta: „*Könyvem, hiszem, eloszlatja a bunyevác és sokác nép származása és vallása körül támadt ama kételyt és tájékozatlanságot, mintha ők nem is külön törzs leszármazottai volnának, hanem katolizált szerbek. Történetíróink is könyveikben és tudományos folyóiratok hasábjain ennek a vélekedésnek adnak kifejezést, amikor a többi kisebbség ismertetésénél szerbeknek tartván őket, néhány sorban csak úgy futólag emlékeznek meg róluk* (P. Unyi B. 1947. p. 26)”. Unyi egy egész könyvet szentelt történetüknek, amely erősen összefonódott a bosnyák ferencesek működésével. Munkájában a bunyevácokat a dákok, míg a sokácokat a trák-pannonok leszármazottainak tartotta, úgy vélve, hogy mindkettő népcsoport egyfajta szláv-származata dialektust beszélt.

A szerb-horvát-bosnyák háború alatt és után a nacionalizmussal nem kis mértékben átítatott szerb tudományos körökben ismét felerősödött az az elmélet, hogy a sokácok és bunyevácok katolikus szerbek. Zágrábban ezt a szerbek vajdasági horvátságot megosztani kívánó politikája egyik elemeként értelmezték, és értelmezik ma is, akárcsak politikai vonalon a népszámlálások már említett önálló bunyevác kategóriáját.

3.3.3. Dalmaták, rácok, katolikus rácok, illírek, bosnyákok

A bunyevácokat mindazonáltal, ahogy gyakran a sokácokat is, a korabeli dokumentumokban gyakran nevezték katolikus rácoknak, illetve dalmatának. A kifejezés mellettük egészen napjainkig a szentendrei horvátok esetében is használatos. A megnevezéssel a korabeli 17-18. századi dokumentumokban a bunyevácokra vonatkozóan elsősorban a nagyobb városokban találkozhatunk. Itt ugyanis kétségtelen, hogy a nemesek és a polgárok előszeretettel használták magukra nézve, mivel az előkelő származást és távoli múltat sugallt. Szegeden a dalmata tulajdonképpen gyűjtőfogalomként funkcionált, mivel nem csak a bunyevácokra, de a betelepített ragusai kereskedőkre és a belgrádi katolikusokra is használták. Baján, ahol az etnikai és felekezeti megoszlásnak megfelelően, meglehetősen demokratikus módon a német, a szerb és a bunyevác (-magyar)⁷ „natio” a városvezetésben rotációs rendszerben váltotta egymást, a 18. századi

⁷ Elsősorban a katolikus felekezethez való tartozás, illetve a gyakorlatilag konfliktusmentes viszony miatt kerültek a magyarok és a bunyevácok közös megnevezés, illetve városvezetési lehetőség alá. Mindebben persze jelentős szerepet

dokumentumokban a bunyevácokat a német „Dalmatiner” kifejezéssel illették. Ezzel összefüggésben a bajai és egyébként a bácskai bunyevác nemesség is gyakran hangoztatta dalmát eredetét, sejtetve ezzel, hogy családjaik múltja a római időkben gyökerezik.

A dalmata mellett a rác, a katolikus rác, illír fogalom is rendkívül képlékeny és gyakran a dokumentum írójának szándékát, szubjektív véleményét, bevett gyakorlatát tükrözi. Rác elnevezéssel a középkori magyar gyakorlat szerint eredetileg a görögkeleti szerbeket, az egykori Raška vagy latinosan Rascia lakóit illették. Tapasztalataink szerint azonban a visszafoglaló háborúk időszakától meglehetősen leegyszerűsítve a kérdést, a kamarai igazgatás a katolikus délszláv menekültekre vonatkozóan általánosan használta a rác vagy katolikus rác megnevezést. Ezzel párhuzamosan levéltári kutatásaink azt mutatják, hogy a 17. század végi és 18. századi eleji egyházi anyakönyvek igen gyakran nem csak a katolikus délszláv menekültekre, de a már Magyarországon született déli szlávokra vonatkozóan is a rác (Ratzen, Rasciani, Rasci) elnevezést alkalmazták. Ebben az esetben értelemszerűen a katolikus vagy „uniti” (egyesült) jelző nélkül, mivel ezt a katolikus anyakönyvek között csak igen ritkán hangsúlyozták.⁸ Mindezt azzal egészíthetjük ki, hogy a bejegyzéseket végző egyházi személyeket a „Rasciani” megjegyzésre érezhetően inspirálta az is, ha a katolikus délszláv kereszteltek szülei vagy a házasulandók az adott település Rácvárosából érkeztek. Ennek megfelelően a Rácváros és a rácok kifejezés együttes megjelenése a vonatkozó katolikus anyakönyvekben gyakran erősíti egymást. Ezzel párhuzamosan megjegyezhetjük, hogy tapasztalataink szerint a horvát vagy „Croata” megnevezést a korabeli anyakönyvekben szinte kizárólag a kifejezetten Horvátországból, a bejegyzéshez képest nem sokkal, egy-kettő évtizeden belül átköltöző, Magyarországra migráló polgárookra vagy nemesekre alkalmazták.

Szintén problematikus az illír (illyr) kifejezés, amellyel eredetileg az Isztriai-félszigettől a Jón-tengerig terjedő terület ókori népességét jelölték. A horvátok a koraújkortól kezdve azonban etnogenezisükkel összefüggésben, gyakran használták a horvát vagy a délszláv szinonimájaként. A 18. század második felétől azután az osztrák adminisztráció nyomán széles körben elterjedté vált úgy, hogy a hivatali dokumentumokban ezt követően szinte csak a szerb népességre vonatkozott. Ennek klasszikus példáját adta többek között az 1773. évi, hivatalos használatra szánt helységnévtár, az úgynevezett „Lexicon Locorum” is, amelyben az egyes településekre vonatkozóan a lakók nemzetiségét, nemzetiségi összetételét is megadták (LEXICON LOCORUM 1920). Az egyházi anyakönyvekben, iratokban azonban egyes településeken, így például Csepelen vagy Törökbálinton szintén találkozhatunk az illír bejegyzéssel a horvát népesség tekintetében.

Az eddigieken túl, nem kerülhetjük meg a bosnyák fogalomhoz kapcsolódó magyarázatot sem. A bosnyák kifejezés jelentéstartama a 19. századtól – részben Kállay Benjámintól kezdeti

játszott a 18. században, főként annak első felében a magyarok csekély száma is.

⁸ Feltehetőleg csak azokban az esetekben, ahol az áttérés nem sokkal korábban következett be.

törekvéseinek hatására – jelentős változáson ment keresztül. Napjainkban elsősorban boszniai, vagy Boszniából elszármazott muszlimánt értünk alatta, de újabban az egykor Novi Pazar szandzsáki muszlimánok is ezt használják önmeghatározásukkor. Minket disszertációnk készítése során több síkon is érintett, érdekelt a fogalom. Egyrészt közvetlenül a baranyai (és szigetvári) bosnyáknak nevezett horvátok, illetve a Balkán nagyobb városaiban tevékenykedő, bosnyáknak nevezett kereskedők miatt, másrészt közvetve a különböző Boszniából érkező délszláv migrációs hullámok következtében. Ez utóbbiak révén a kifejezés a bunyevácok és sokácok, de gyakorlatilag a gradistyei, illetve a Duna menti horvátok egy részének történetével is összefügg.

A boszniai területek eredetileg a theodosiusi vonaltól nyugatra terültek el, így a megállapodás szerint a római egyház hatáskörébe tartoztak. Más kérdés, hogy a területen a gyakran bogumilnak vagy patarénusnak nevezett önálló bosnyák egyház működött. Róma a 15. századra jelentős eredményeket ért el a területen működő ferences rend segítségével, így az önálló bosnyák egyház visszaszorult. A folyamatot ugyanakkor a török hódítás alapjaiban törte meg. A helyben maradt lakosság tekintélyes része ugyanis a nemességgel együtt áttért az iszlám hitre. A 15. századtól Bosznia mind Dalmácia, mind a Magyar Királyság irányába újabb és újabb hullámokat bocsátott ki, amelyek a hódoltsági, vagy éppen a Habsburg uralom alatti területeken, többek között Baranyában csapódtak le. A fentiekkel összefüggésben a bosnyák kifejezést – többek között Pálffy Gézával vagy Hegyi Klárával ellentétben (PÁLFFY G. 2000, HEGYI K. 2001)⁹ – igyekszünk kifejezetten csak a nemzetiségi szakirodalomban is meghonosodott baranyai (és somogyi)¹⁰ bosnyák-horvátokra, és a korszak boszniai kereskedőire alkalmazni. Amennyiben tehetjük, minden más esetben a Boszniából kiinduló és a Kárpát-medencében új otthonot találó katolikus délszláv népcsoportokra, családokra vonatkozóan a boszniai kifejezést használjuk.

3.3.4. Vlachok

A fogalom-magyarázat kapcsán, a fejezet elején említett okok, vagyis a horvát nép, illetve az olykor egyszerűen csak vlachnak nevezett bunyevácok etnogenezisében játszott fontos szerep, valamint a gradistyei vlach migrációs hullámok miatt a vlachokra érdemes hosszabban is kitérni.

A napjainkban is több százezer főre tehető balkáni népcsoport létezéséről Magyarországon meglehetősen kevesen tudnak, a hazai kutatók többsége pedig általában csak érintőlegesen, elsősorban a román nép etnogenezise kapcsán vizsgálta, vizsgálja történetüket. Valószínűleg nem véletlen, hogy a magyar kutatások nem mélyedtek el témánkban, hiszen a kutatók helyzetét egyidejűleg több körülmény is nehezíti. Az egyik ilyen elem, hogy a balkáni vlachokra vonatkozóan

⁹ Pálffy Géza „*A tizenhatodik század története*” című munkájában a katolikus bosnyák megnevezést használja a Szlavóniában, Nyugat-Szerémségben és a Baranya Dráván túli részén megtelepedő délszlávokra, de a bácskai sokácokra és a bunyevácokra vonatkozóan is. Ezekhez képest külön kezeli a horvát bevándorlókat.

¹⁰ Itt elsősorban az egykor Somogy megyéhez tartozó Szigetvárra, ezzel együtt a szigetvári bosnyákokra gondolunk.

nem áll rendelkezésre kellő mennyiségű magyar nyelvű szakirodalom. Ennek következtében azoknak, akik részletes és magas színvonalú vizsgálatot kívánnak folytatni, beszélniük kell a balkáni nyelvek valamelyikét, hiszen a német, francia vagy az angol szakirodalom mellett, leginkább szerb, horvát, albán és román nyelven jelentek meg a vlachokról értekezések, tanulmányok és könyvek. A vizsgálatokat tovább nehezíti, hogy ezen népesség a Balkán-félszigeten szétszórtan, több állam területén helyezkedett, helyezkedik el, éppen ezért kutatásuk nem csak több nyelv együttes ismeretét, de az érintett államok történelmét ismerő komplex tudást feltételezne, amely ráadásul a vlachok és elődeik történetéből adódóan rendkívül tág időintervallum átfogását követelné meg. Mindezek mellett a magyar kutatóknak arra is ügyelniük kell a témával kapcsolatban, hogy objektivitásra törekedjenek, vagyis hogy ne befolyásolják őket a vlachok őstörténetével összefüggésben a magyar-román közös múlt negatív epizódjai, történései. Könnyen belátható, hogy egyidejűleg ennyi feltételnek igen nehéz megfelelni.

A román nyelv Délkelet-Európában napjainkban négy nagyobb nyelvjárásra osztható:

1. Északi román nyelvjárás, amelyet egyes országokban dako-román nyelvjárásnak neveznek. Ezt beszélik a mai Romániában, Moldáviában, valamint a román kisebbség többek között Szerbiában, Ukrajnában és Magyarországon is.
2. Isztroromán nyelvjárás, amelyet jelenleg mintegy 200-300-an beszélnek a horvátok által ćiribirinek, ćicinek nevezett vlachok közül az Isztriai-félszigeten, többek között Nova Vasa, Šušnjevića, Jesenovik, Letaj, Brdo, Kostrčani, Zankovci, Miheli, Dražina, Draga és Jelavić településeken (FILIP, G. 2002).
3. A harmadik nyelvjárást az aromunnak vagy makedorománnak is nevezett ág képezi, ezt a Dunától délre, főleg Macedóniában, Görögország északi részén és Albániában beszélik.
4. Bár ma már külön ág, valószínűleg az előző csoportból vált ki a meglenovlach vagy meglenoromán nyelvjárás, amely Macedónia és Görögország határvidéki részén terjedt el (GÁLDI L.-MAKKAI L. 1941).

Maga a vlach elnevezés feltehetőleg ó-német eredetű, rokonságban áll a walesi, valamint az olasz szóval, kifejezéssel, jelentése eredetileg „idegen”. A későbbiekben azonban általánosan használt fogalom lett a latinul beszélők azonosítására, a Balkán-félsziget területén pedig nyilvánvalóan szláv közvetítéssel vált használatossá (MOLDOVÁN G. 1897). Azonban nem minden területen használják, használták a vlach kifejezést. A teljesség igénye és részletes magyarázat nélkül a Balkánon, illetve Kelet-Közép-Európában Thesszáliában gyakran az arman, Albániában a raman és az arvanitovlach, a Bizánci Birodalomban a mavrovlach, az Oszmán Birodalomban az eflak, Macedóniában a makedovlach, Dalmáciában a morlak, Szerbiában és Magyarországon pedig többek között a cincár megjelölés terjedt el.

Az említett szavak többségében, így az „arman”, „raman” esetében, vagy a németek által

előszeretettel használt „aromun” kifejezésben is jól érzékelhető a „római” jelentésű tő. A neolatin nyelvű vlachok etnogenezisére vonatkozóan mind a mai napig több elmélet látott napvilágot, az elméletekben azonban közös, hogy a római nép hatása mindegyikben erőteljesen tetten érhető. Egyes kutatók ennek megfelelően a rómaiak közvetlen leszármazottainak, mások romanizálódott pelazgoknak, megint mások, mint például a horvát Dominik Mandić (MANDIĆ, D. 1990), vagy az ő nyomán a bunyevácok kutatásában nagy hírnévre szert tett Ante Sekulić Észak-Afrikából, Mauritániából, a rómaiak által a határvidék őrzésére beköltöztetett népesség leszármazottainak tartják őket (SEKULIĆ, A. 1990).¹¹ Ez utóbbi kutatók összekötötték a mavrovlach, vagyis a „fekete vlach”, „fekete latin” elnevezést a bőrszín szerinti eredettel. Véleményünk szerint ugyanakkor a vlachok esetében a „fekete vlach”, vagy „latini nigri” kifejezés nem a sötét bőrszínre utal. Itt a fekete jelző egy hódolt állapotú kevert népességet jelöl, többek között a Havasalföldön, a szerb források szerinti Karavlaška területén, azon a területen, amelyre vonatkozóan az albán hősi énekek és magyar okleveles források a Fekete-Kumánia nevet használják.

A legáltalánosabb vélekedés szerint azonban a vlachok a balkáni őslakosság, vagyis az illírek és trákok romanizálódott utódainak tekinthetők (TAMÁS L. 1940; KLAIĆ, V. 1974; JANJETOVIĆ, D. Z. 2004; POPOVIĆ, J. D. 2007). A vlach népesség kialakulásának magterülete egyes német és magyar kutatók szerint nagyjából a Niš-Szófia-Szkopje háromszög által bezárt területet jelentette (GÁLDI L.–MAKKAI L. 1941). Valószínűleg nem tévedünk azonban, ha az eredeti vlach szállásterületet pontos földrajzi lehatárolás nélkül a tágabb délszláv-görög-albán etnikai kontaktzóna vidékére helyezzük. Nyilvánvaló, hogy a vlach etnikum nem véletlenül fejlődött ki éppen ezen a területen, ezért ezzel kapcsolatban ki kell térnünk néhány gondolat erejéig a balkáni romanizáció kérdéskörére is.

Tudjuk, hogy közvetlenül a Kr. u. 100-as évek elején Dacia mintegy másfél évszázadra római uralom alá került. Ha nem is fogadhatjuk el azt az állítást, hogy a dák nép maradéktalanul megsemmisült, számuk valószínűleg tetemesen lecsökkent, és a következő időszakban megkezdődött a római telepítések időszaka, amely részben Pannóniából és Tráciából, másrészt nyugati és a keleti provinciákból Dáciába irányuló migrációt takart. A barbár betörések következtében nagyjából a 250-es évektől megkezdődött a terület kiürítése, amely 271-ben fejeződött be. A vegyes etnikumú lakosság áttelepítése tehát a Duna vonalától délre fekvő moesiai területre nem egyszeri esemény, hanem hosszabb folyamat eredménye volt. Az északról délebbre, a Duna vonala mögé költöző vegyes, a vulgáris latint elsődlegesen vagy másodlagosan beszélő kevert

¹¹ A vlach fogalom mögöttes tartalmát, annak bonyolultságát és összetettségét véleményünk szerint Dušan J. Popović cincár származású szerb történész 1927-ben megfogalmazott mondata foglalja össze, tükrözi legjobban: „A cincár származására nézve illír vagy trák, egészen ritka esetben szláv, nyelvét tekintve latin, vallására nézve pravoszláv, a kultúrája a városban görög, a foglalkozása pásztor, kézműves vagy kereskedő, minden más tekintetben meghatározhatatlan... (POPOVIĆ, J. D. 2007. p. 26.)”

népesség a moesiai területen szintén romanizált népeiséget talált. Ez a populáció húzódtott a barbár betörések elől folyamatosan délebbre, szívott magába újabb és újabb menekülő latinizált tömegeket, illetve felszínesen vagy mélyebben romanizálódott illír-trák elemet. A folyamat azután a 6-9. században csúcsosodott ki, amikor is kiforrt, kifejlődött az ősrómánság.¹²

Ennek a korszaknak az első periódusától kezdve a balkáni romanizmus fennmaradását jelentősen megnehezítette a 6-7. században nagy számban megjelenő, majd letelepedő szlávok, amely birtokba vette a félsziget alacsonyabban fekvő területeinek nagy részét, beleértve a déli Thesszáliát, Epiruszt és a Peloponészosz vidékét is. A balkáni romanizált tömegek válasza kettős lehetett. A romanizálódott városok lakosságának egy része helyben maradt, az erődített városokban vagy a tengerparti szigetvilágban keresve menedéket. A másik ismert válasz, hogy az asszimilációt jobban, illetve hosszabb ideig el tudta kerülni az a népesség, amelyik a hegyekbe húzódtott és ott életmódot váltva transzhumáló pásztorkodással kezdett foglalkozni.

A vlachok vlach néven történő első említését 976-ból ismerjük, amikor is a krónika szerint a Kosztória és a Prespa közötti úton megölik a bolgár trónörökös Dávidot (TAMÁS L. 1940). Ezt követően, a 11. századtól kezdve folyamatosan vannak adataink a Hellasban, Bulgáriában vagy éppen a Pindosz-hegységben tartózkodó népességükre vonatkozóan. Le kell azonban szögezünk, hogy tartós államalakulatot a vlachoknak az északi ágat, vagyis a románokat leszámítva nem sikerült létrehozniuk.¹³ A történelem folyamán voltak azonban olyan rövidebb ideig fennálló államok, államkezdemények, amelyekben a vlachok főszerepet játszottak. Az egyik ilyen fontos államalakulat, ahol a vlachoknak jelentős szerep jutott, a második bolgár cárság volt, amely a Bizánc-tól való függetlenedés után 1186-ban jött létre. A testvérpár, aki a cárság élén állt, Petar és Aszen valószínűleg kun vagy vlach származású volt, de az biztos, hogy nem csak a bolgárok, hanem a vlachok cárjainak is nevezték őket. A középkori időszakban ismerjük továbbá Nagy Valachiát, másnéven Megali Vlachiát Thesszalia területén, illetve Kis-Valachiát a Pindosz-hegységben és Felső-Valachiát a délkelet-epiroszi területen.

Itt csak a fogalomhoz, annak alakulásához, a mögöttes tartalom változásának megértéséhez kapcsolódva érintjük röviden a migráció kérdéskörét is. A vlachok szétvándorlása az említett magterületről északi, valamint északnyugati irányba feltehetőleg már a 11. század elején

¹² Tulajdonképpen azt mondhatjuk, hogy a dák-római-román kontinuitás elmélet bizonyos formában hordoz igazságot, de nem oly módon, ahogy azt a hivatalos román álláspont állítja. Ugyanis az eddig vázoltak szerint igaz tehát, hogy a Dáciából kiköltöző, vulgáris latint beszélő népesség a vlachok, és így a későbbi románság egyik komponensét alkotta. Nem igaz azonban, hogy ez a komponens teljes egészében dák lett volna, csak dáciai, és az sem igaz, hogy a románság helyben, a dáciai területen fejlődött volna ki. A dáciai komponens ugyanis egy körforgást leírva elköltözött, a Duna vonalától délre jelentős átalakuláson ment keresztül, újabb komponenseket, latinizált népeiséget, majd többek között szláv, besenyő és kun etnikumot szívott magába, később pedig ismétlenül átlépte a Duna vonalát, és hozzákezdett északi terjeszkedéséhez.

¹³ Az említettekhez hozzá kell tennünk, hogy valójában a románságot, amely nagyjából a 10-11. század fordulójától lépte át nagyobb tömegben a Duna vonalát, és a 13. század elején kezdett benyomulni Erdély területére, a kunok szervezték meg, majd első államalakulataik magyar függésben alakultak ki.

megkezdődött, aminek következtében hamarosan megjelentek Boszniában, Hercegovinában, Montenegró egyes részein, illetve Dalmáciában is. A 12-13. századtól okleveles források alapján azt is tudjuk, hogy nagy számban álltak pásztorként és katonaként a velenceiek és ragusaiak szolgálatába, illetve lovaikkal részt vettek az áruk szállításában is, de mint a terep kiváló ismerői kereskedelmi karavánok fosztogatóiként is feltűntek.

A korai terjeszkedés után, jóval nagyobb és gyorsabb lefolyású északnyugati irányú migrációs hullámokat váltott ki a 15. századtól a törökök balkáni terjeszkedése. A vlachok előtt két lehetőség állt. Egy részük elmenekült, közülük többen Szlavónia, Horvátország, Velence, Magyarország, Ausztria vagy éppen a Ragusai Köztársaság területén kerestek menedéket. Más részük az oszmán fennhatóságot választotta, és ezután az új hódítók érdekét szolgálta katonaként (így kerülnek nagy számban Magyarországra is a Hódoltság területére), a határok és a szorosok őrzőiként, informátorként vagy a kereskedelmi áruk szállítójaként. Mindeközben fő foglalkozásként vagy kiegészítő tevékenységként nagy részük továbbra is nomád-félnomád pásztorkodást folytatott, mint az Adriához közel eső Mosor, Biokovo, valamint a Velebit és a Dinara vidékén élő vlachok (SEKULIĆ, A. 1990). Ez a pásztorkodás a Balkánon és Balkánon kívül is annyira összeforrta a vlachnak nevezett népességgel, hogy a kifejezés a koraujkorban már nem feltétlenül etnikumot, hanem egyszerűen csak pásztort jelentett.¹⁴

Az eddig tárgyalt északnyugatra tartó vlachok elszlávosodása nem sokkal az ósromán egység felbomlása után kezdődött meg és gyakorlatilag a 16-17. század időszakára lezajlott, tekintélyes részük a környező, elsősorban délszláv népességbe asszimilálódott. A nyugatabbi területeken ennek következtében csak olyan kisebb román nyelvjárást beszélő vlach foltok maradtak fenn, mint például a már említett isztroromán népesség.

A középkori és koraujkori migrációs hullámok után, újabb nagyobb vlach migrációs hullámok csak a 18. században érték el hazánkat, elsősorban albániai és makedóniai városokból kiindulva.¹⁵ Alapvető különbség volt azonban a korábbi és az új migránsok között. Míg a korábbiak legnagyobb része állattenyésztő pásztor, illetve katona volt, az új menekültek többségét olyan magasabb társadalmi osztályba tartozó tehetősebb kézművesek és kereskedők tették ki, akik ezt követően fontos szerepet játszottak a hazai premodern gazdasági viszonyok kialakításában.

¹⁴ A vlach kifejezés a Kárpátok térségében és a morva területeken is elterjedt. Az itt megjelenő vlachnak nevezett népességnek etnikai értelemben azonban semmi köze sem volt a balkáni vlachokhoz, azok legjelentősebb komponensét ugyanis ruszinok alkották.

¹⁵ Többek között nagyobb migrációs hullámokat váltott ki a Délkelet-Albániában található Moskopolje többszöri török lerohanása és kifosztása. Az említett török támadások azért érték a várost, mert a vlachok az oszmánellenes görög felkeléseket rendre támogatták.

4. A KUTATÁSOK ESZKÖZ- ÉS MÓDSZERTANA

Vizsgálati területünk meglehetősen bonyolult, összetett, a történelem és földrajztudomány határmezsgyéjén mozog, ennek megfelelően kutatásaink során számos módszert alkalmaztunk.

A kiindulópontot számunkra a hazai és nemzetközi, korszakunkkal és vizsgálati területünkkel foglalkozó etnikai és történeti földrajzi, illetve történeti szakirodalom áttanulmányozása jelentette. Ebben a tekintetben az egészsleges kép kialakítását jelentősen megkönnyítette, hogy nem csak a magyar és német, de zágrábi kutatásaink során a horvát és szerb nyelvű munkákat is el tudtuk érni.

A szekunder forrásokon túl a legfontosabb támpontot a felkutatott és elemzett primer források jelentették. Magyar, latin és német nyelvű primer forrásfeltárással elsősorban a Magyar Országos Levéltárban, a Baranya Megyei Levéltárban, a Vas Megyei Levéltárban, a Somogy Megyei Levéltárban és a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban, valamint a bajai és a szigetvári plébániákban került sor. A dokumentumok olvasása, pontos elemzése a nyelvtudás mellett megfelelő szintű paleográfiai ismeretet követelt meg, amelyet tanulmányaink során és hosszabb ideje folytatott levéltári kutatásainkkal igyekeztünk megalapozni. A források egy részét helyben dolgoztuk fel, másik részét Interneten keresztül értük el. Az elmúlt másfél évben ugyanis jelentősen megkönnyítette az összeírásokra, urbáriumokra vonatkozó vizsgálatainkat, hogy a Magyar Országos Levéltár az 1715-ös, 1720-as és 1767-es adóösszeírásokat, akárcsak az *Urbaria et Conscriptioes* anyagait az Arcanum Adatbázis Kft-vel digitalizáltatta. Ennek köszönhetően azok az eredeti források is elérhetővé váltak számunkra, amelyeket korábban nem szereztünk be. Az eredeti adóösszeírásokat, urbáriumokat elsősorban kézzel dolgoztuk fel. Anyakönyvi kutatásokkal kiegészítve segítségükkel a névelemzés módszerével állapítottuk meg egy-egy adott település lakosságán belül a horvátok számát, az idő előrehaladtával pedig az etnikumra vonatkozó gyarapodást vagy éppen csökkenést, a kontinuitás fennállásának tényét vagy hiányát. Ezeknél a vizsgálatainknál egyszerű statisztikai-matematikai módszereket alkalmaztunk. Ezen túl egyes urbáriumok arra is alkalmasak voltak, főként a katonaviselt délszláv családfők, férfiak esetében, hogy a migráció irányát nyomon kövessük segítségükkel, illetve a településekre vonatkozóan gazdasági és egyéb, többek között a telepítéssel, újratelepítéssel kapcsolatos információkat tartalmaztak. Szintén ebben a csoportban kell megemlítenünk azokat az eddig még fel nem kutatott, publikálatlan tanúvallomásokat, amelyeket a szigetvári protocollumok anyagai között találtunk, és amelyek segítségével a 17. századi török kori állapotokat, a keresztény délszláv lakosságot illetően nyertünk adatokat.

A primer vizsgálatok további fontos dokumentumcsoportját alkották az egyházi anyakönyvek (Baja, Csepel, Tököl, Törökbálint, Érd, Ercsi, Perkáta, Tabán, Pest belváros, Eszék

stb.), amelyek kutatását a Magyar Országos Levéltár Óbudai Mikrofilmrészlegén, valamint a bajai Szent Antal Ferences Templomban végeztük el. Az anyakönyvek tanulmányozása több oldalról is hasznosnak bizonyult. Egyrészt sikerült elmélyedni általuk a 17-18. században használt, délszlávokkal kapcsolatos terminológiában (rác, illír, dalmata stb.), valamint az egyes népcsoportokra vonatkozó horvát névanyagban. Ez utóbbi rendkívül fontos alapot jelentett az említett migrációs névelemzések során. Másrészt segítségükkel arra is választ lehetett kapni egy-egy közösség esetében, hogy ki honnan érkezett, milyen migrációs mozgásban vett részt. A migrációs áramlásokra vonatkozóan jellegükénél fogva a legfontosabb információkat az egyházi anyakönyvek között is a házassági anyakönyvek hordozták, ugyanis a házasságok nevén, életkorán, állapotán (*viduus, vidua, juvenis, virgo*) és olykor nemzetiségén (*natio Germanica, Croata, Rasciani* stb.) túl, igen gyakran feltüntették a tágabban értelmezett származás (*ex Bosnia, ex Pannonia, ex Croatia, ex Backa* stb.) vagy az eredet pontos helyét is (*de Kopilovatz, a Baya, ex Belgrado, a Livno* stb.). Az anyakönyvekben felkutatott vezetéknevek más része a korszak gyakorlata szerint magában hordozta a migráns korábbi lakóhelyét (Bajác, Osztrogonác, Lipovácz, Pestalics, Szriemac, stb.), így önmagában is támpontul szolgált a migrációs kutatásokra vonatkozóan. Az anyakönyvekben szereplő helynevek, lakóhelyek beazonosítása azonban még nagyobb gyakorlat esetén is gyakran nehézségekbe ütközött. Főként akkor, ha a nagyobb távolságokból érkezett migráns települését, származási helyét a bejegyzést végző egyházi személy nem ismerte, és hallás után torzította el. Ezeknek a kutatások szempontjából igen fontos helyneveknek a beazonosításában, jelentős segítséget jelentettek számunkra a különböző helységnévtárak, történeti helységnévtárak és történeti atlaszok.

A „*natio Croatica*”, ezen belül is értelemszerűen elsősorban a gradistyei horvát és bunyevác nemesség migrációs mozgásainak feltérképezését a genealógia és a heraldika segédtudományaiban való elmélyedésünk alapozta meg. Ezen segédtudományok tanulmányozása során szekunder és primer források feldolgozásra egyaránt sor került. A primer források tekintetében a migrációs mozgásokat többek között a nemesség adományozó és megújító levelek, a különböző nemesi összeírások és igazolások dokumentálták. A vonatkozó szekunder források közül témánkban a nagyobb összefoglaló genealógiai munkák és az egyes családok által írt vagy készített családtörténetek bizonyultak a leghasznosabbnak.

Munkánk során számos eredeti térképet használtunk fel a 16-19. század időszakából. A térképek egy részét személyesen kutattuk fel a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Térképtárában, másik részét a Magyarországra és Horvátországra vonatkozóan is igen nagyszámú forrással rendelkező Bibliothèque nationale de France és a Moravská Zemska Knihovna térképészeti adatbázisának átvizsgálása során találtuk. Mindemellett saját térképeinket az említett primer források segítségével nyert adatok egy része alapján, az információk feldolgozását követően

készítettük CorelDraw program felhasználásával.

A Balkán-félszigettel és a magyarországi horvátokkal kapcsolatos tudásunkat terepen is próbáltuk növelni. Számos alkalommal jártunk terepgyakorlaton Horvátországtól Törökországig, emellett pedig összesen több mint egy évet töltöttünk különböző kutatói ösztöndíjakkal Zágrábban. A Balkánra és a balkáni népességre, migrációs mozgásokra vonatkozó ismereteinket hazai és külföldi, elsősorban török és japán szakemberekkel való együttműködés során 2008 óta a Japán-Magyar Balkán Kutatócsoport, 2013 óta pedig a Szülejmán Kutatócsoport tagjaként igyekeztünk gyarapítani.

5. KUTATÁSTÖRTÉNET, SZAKIRODALOM

Munkánk tárgyköre, a horvátokra vonatkozó történeti migráció kutatása a történettudomány és a földrajztudomány határmezsgyéjén mozog. Ez utóbbit tekintve is komplex megközelítést feltételez elsősorban a népességföldrajz, etnikai földrajz, történeti földrajz és vallásföldrajz területeit átfogva. Emellett a migrációs kutatások alaposága megkívánja a témához kapcsolódó társ- és segédtudományok, így többek között a történeti demográfia és statisztika vagy éppen a genealógia, heraldika alaposabb tanulmányozását is.

A magyar tudományosság értelemszerűen hosszabb ideje foglalkozik a Kárpát-medence és a Balkán-félsziget népeinek történetével, etnikai összetételével és népmozgalmaival. Ezeknél a kutatásoknál fontos vízválasztót jelentett a trianoni békediktátum, amely területi változásaival a korábbiakhoz képest új dimenzióba helyezte a Kárpát-medencére, de a Balkán-félszigetre vonatkozó vizsgálatokat is. Az 1920. évet megelőző munkák a kor felfogásának megfelelően a magyar államnemzet szerves részét képező etnikumok Magyarországra történő bevándorlását, történetét igyekeztek nyomon követni. A békediktátumot követően számos olyan munka született a témában, amely éppen az egyes Kárpát-medencében élő népek és nemzetek történetén keresztül kereste a választ a Magyar Királyságot ért katasztrófára.

Mind a traumát megelőzően, mind azt követően működtek olyan intézmények, amelyek munkacsoportjai a releváns vizsgálatokat szervezett keretek között, kimagasló képességű kutatók közreműködésével végezték. Elég, ha ebben a tekintetben a Statisztikai Hivatalra, a Magyar Néprajzi Társaságra, a Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézetre,¹⁶ az Államtudományi Intézetre, a Teleki Pál Tudományos Intézetre, illetve az MTA Földrajztudományi vagy éppen Kisebbségkutató Intézetére gondolunk. A PTE Földrajzi Intézetének keretén belül 1999-ben megalakult Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja eddigi működése során szintén számos, a Kárpát-Balkán térségre vonatkozó tanulmányt, könyvet jelentetett meg.

Kérdés körünk, vagyis a 16-18. századi, Magyarországra irányuló horvát migráció témakörében átfogó, nagyobb terjedelmű munka mindeztáig sem Magyarországon, sem külföldön nem született. A hazai tudományos élet egyetlen rövidebb, 1969-ben Urosevics Daniló tollából megjelent összefoglaló munkája, „A magyarországi délszlávok története” ugyanakkor, ha vázlatosan is, de magában foglalja témánkat. Mivel munkánk szerteágazó kutatástörténet felvázolását feltételezi, ezért fejezetünkben egymásra épülő és összefüggő logikai egységek mentén haladunk előre úgy, hogy előbb a Kárpát-medence 16-18. századi időszakára, majd a Balkánra, a demográfia viszonyok, etnikumok, migrációs áramlások témakörre, illetve a genealógiára

¹⁶ A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet a Nemzetközi Jogi Intézet vezetőjének, Faluhelyi Ferencnek a kezdeményezésére és vezetésével jött létre 1936-ban. Működése 1948-ban szűnt meg.

vonatkozó kutatástörténetre, szakirodalomra koncentrálnak. Minden témakörön belül csak a számunkra legfontosabb kutatókat, vizsgálati irányokat és munkákat említjük.

5.1. A Kárpát-medence a 16-18. században

Első logikai egységünket a Kárpát-medence, vagyis a Magyar Királyság történetét, azon belül is a 16-18. század korszakát feldolgozó munkák kell jelentsék. Ezek szolgáltatják ugyanis a vizsgálatok alapját, adták meg azt az alapinformációs bázist, amelyre migrációs témánk építkezett.

Ebben a tekintetben ki kell emelnünk az ún. „tíz kötetes” „*Magyarország története*” sorozat 3. és 4. kötetét (PACH Zs. P.–R. VÁRKONYI Á. 1985; EMBER GY.–HECKENAST G. 1989), mivel véleményünk szerint – egyes esetekben az ideológiai máz lehántását követően – a korszakra vonatkozóan kiérleltebb, színvonalasabb összefoglaló munka mind a mai napig nem jelent meg. A kötetekben olyan nagy formátumú kutatók írtak az Oszmán Birodalom előretöréséről és visszaszorulásáról, a három részre szakadt Magyarország gazdasági kereteiről, társadalmi összetételének változásairól, népességfejlődéséről, a kormányzati szervezet folyamatos alakulásáról, mint Zimányi Vera, R. Várkonyi Ágnes, Makkai László, Wellmann Imre vagy Ember Győző. Az alapmunka párját számunkra a rendszerváltozás után egy évtizeddel útnak indított sorozat, a hat kötetes „*Magyar Kódex*” 3. része jelentette (SZENTPÉTERI J. 2000). A kötetből, amely az 1526 és 1790 közötti korszakra vonatkozóan foglalja össze a történelem, kultúra és művelődéstörténet főbb eseményeit, jelentősebb pontjait, számunkra a keresztény és muszlim „*Egyháztörténet*”, a „*Táj és nép*”, és a „*Népesség, etnikumok*” fejezetek, fejezetrészek képezték a főbb igazodási pontokat. A kötet ezen részei az MTA BTK Történettudományi Intézetének kutatóihoz, Ágoston Gáborhoz, Fodor Pálhoz, Katus Lászlóhoz, Molnár Antalhoz, Oborni Terézhez és Pálffy Gézához köthetők. Szintén ebbe a vonulatba sorolhatók a „*Magyar századok*” sorozat könyvei, „*A tizenhatodik század története*” (PÁLFFY G. 2000), „*A tizenhetedik század története*” (ÁGOSTON G. 2000), és „*A tizennyolcadik század története*” (BARTA J. 2000) címmel. A történeti munkák között az eredetileg 1935 és 1943 között 7 kötetben megjelent, majd 1990-ben reprint kiadásban újra kiadott „*Magyar történet*” sorozatot is meg kell említenünk. Szövegezését az, aki több évtizeden átnyúlva vizsgálja az összefoglaló munkákat, tanulmányokat, rendszeresen, olykor szó szerint átvétellel láthatja újra és újra felbukkanni, bizonyítva ezzel Szekfű Gyula és Hóman Bálint munkásságának értékállóságát. A sorozatból a Szekfű Gyula által írt III. kötet érdemel külön említést, amely a 16-17. század történetét fogja át. „*A török terület társadalmi és nemzetiségi viszonyai*”, illetve a „*Nemzetiségi viszonyok a királyi és erdélyi területen*” fejezetekben a szerző érinti a Balkán felől érkező migrációs áramlásokat is (SZEKFŰ GY. 1935). Az eddigiek mellett ki kell emelnünk a Borovszky Samu által 1896-1911 között szerkesztett vármegyei sorozatot is, amelynél a földrajzi, történeti, hadtörténeti, néprajzi és genealógiai leírások alapos tanulmányozása számunkra általában kutatásaink első fázisát

jelentették.¹⁷

A földrajzi munkák közül itt most csak három kötetet említünk, amely nagyobb hatással volt szemléletünk formálására, ezzel pedig disszertációnk építkezésére. Ezek közül kettő a nagy műveltségű és földrajztudományon belüli érdeklődést tekintve meglehetősen széles spektrumot átfogó Prinz Gyula nevéhez köthető. Hozzá kapcsolódva a „*Magyar föld magyar faj*” sorozat „*Magyar földrajz*” köteteiből is „*Az államföldrajzi kép*” című III. könyv bírt számunkra nagyobb értékkel (PRINZ GY.–TELEKI PÁL 1938).¹⁸ Másik munkáját, amelyet felhasználtunk, és amely elsősorban térszemléletünkre, politikai földrajzi szemléletünkre volt nagyobb befolyással, az 1944-ben megjelentetett, mégis a teljes Kárpát-medencét egységben szemlélő „*Magyarország földrajza*” kötet képezte. A jelenkori átfogó munkák közül említésre méltó – már csak a szerzők többségét jegyző „műhely”¹⁹ miatt is – a Dövényi Zoltán szakmai vezetése alatt megjelent „*A Kárpát-medence földrajza*” (DÖVÉNYI Z. 2012) című vaskos kötet. A könyvből főként a Hajdú Zoltán által felvázolt államföldrajzi kérdésekkel foglalkozó, illetve a Dövényi Zoltán, Tóth József személyéhez köthető népességföldrajzi fejezetrészre támaszkodtunk.

5.2. A Balkán

Második logikai egységünket a Kárpát-medencét követően természetesen a Balkán, annak kutatástörténete, szakirodalmi tekintetben pedig értelemszerűen a földrajzi munkák, illetve történeti és etnográfiai dimenzióban a 18. század időszakáig terjedő művek jelentik. A Balkán-félszigettel kapcsolatos professzionális magyar vizsgálatok a 18. században kezdődtek, és bár számos természettudós jeleskedett a térségben,²⁰ alapvetően ebben a dimenzióban napjainkig a történeti kutatások túlsúlya érvényesül.

A kezdeti vizsgálatokat, amelyek időszakát 1918-ig vihetjük el, elsősorban az egyéni kezdeményezések határozták meg, egyes esetekben intézményi háttérrel kombináltan. Ez az az időszak, amikor a Magyar Királyság önmagában is tekintélyes súllyal bíró formáció, miközben előbb a Habsburg Birodalom részeként, majd nevesítve és súlyát növelve az Osztrák-Magyar Monarchia, tehát egy kontinuos európai nagyhatalom részét képezi. Magyarország déli irányultságú érdeklődése a „történeti jogosultságból” és földrajzi pozícióból fakadóan ebben a korszakban erős. Ezt az érdeklődést a politikai érdekeken túl a gazdasági törekvések érvényesítésének akarata is növeli, így nem csoda, hogy ezzel összefüggésben, illetve a törekvéseket alátámasztva a korszakban

¹⁷ A vármegyei monográfia-sorozat „*Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben*” mellett a korszak kiemelkedő szellemi terméke.

¹⁸ A sorozatból felhasználtuk a II. kötetben Teleki Pál által írott „*A magyarság hazája*” fejezetet is.

¹⁹ A szerzők és közreműködők többsége a PTE TTK Földrajzi Intézetének munkatársa.

²⁰ A teljesség igénye és az életművek kibontása nélkül említhető ebben a vonatkozásban Kitaibel Pál, Frivaldszky Imre, Janka Viktor, Degen Árpád, Nopcsa Ferenc, Szatala Ödön, Péntes Antal, Pintér László vagy éppen a 2000-ben elhunyt Jakucs Pál is.

számos Balkán-félszigettel kapcsolatos mű születik. Ebben a tekintetben úttörő jelentőségűek a német származású Kánitz Fülöp Félix²¹ etnográfiai, történeti, földrajzi és térképészeti kutatásai. Mellette kiemelkedő munkát folytatott többek között a szerbiai főkonzul, majd pénzügyminiszter és így Bosznia kormányzója Kállay Benjámín (KÁLLAY B. 1877), az elsősorban Szerbiával, Horvátországgal és Boszniával foglalkozó történész és politikus Thallóczy Lajos²² (THALLÓCZY L. 1902, 1909 stb.), illetve az albániai kutatásai miatt is híressé vált Nopcsa Ferenc (NOPCSA F. 1911 stb.). Szintén jelentős munkát végzett az orvos és történész Thim József, aki a szerbek történetét írta meg a kezdetektől 1848-ig (THIM J. 1892), de a Zágrábban született, majd a Bácskában és Budapesten alkotó és tevékenykedő Margalits Ede is. Ez utóbbi munkái közül számunkra elsősorban az 1900-as évek elején írott, számos eredeti forrást tartalmazó „*Horvát történelmi repertórium*” (MARGALITS E. 1900, 1902) bírt kiemelt jelentőséggel.

Mindeközben az egyéni kezdeményezéseken és teljesítményeken túl 1914-ben Balkán Bizottság alakult a Magyar Tudományos Akadémián, elsősorban egyetemes leírások, országleírások és balkáni nyelveket feldolgozó szótárok készítésének, koordinálásának és támogatásának céljából. Teleki Pál különösen sokat ügködött a Bizottság körül a „Keletre magyar”²³ jelszó égisze alatt. 1916-ra azután a Balkán Bizottság kiterjesztve munkáját Kis-Ázsiára és Ázsia egyes térségeire Keleti Bizottsággá alakult át. Ennek keretén belül, illetve ehhez kapcsolódva ezekben az években Szerbiában többek között Cholnoky Jenő, Teleki Pál és Pécsi Albert végzett kutatásokat, miközben ez utóbbi az MTA Balkán-expedíciója keretében közlekedésföldrajzi vizsgálatokat is végzett Albániában (HAJDÚ Z. 2003).

Az eddigiek mellett ki kell emelnünk a rövid életű Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézetet (KMTI) és a Magyar Földrajzi Társaság vonatkozó munkáját is. A Klebersberg Kuno és Thallóczy Lajos szorgalmazására 1916-ben létrehozott KMTI, mindösszesen másfél évig működött. Az Intézet célja az alapításkor megfogalmazottak szerint a magyar-bizánci érintkezések, archeológiai kutatások, bizánci és muszlim művészettörténeti vizsgálatok, valamint a keleti, főként török-magyar összehasonlító nyelvészet felkarolása, művelése volt, illetve lett volna (NAGY R. 2007). Az idő rövidségére való tekintettel azonban mindösszesen 6 füzetet tudtak kiadni („*A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet Kiadványai*”), de pozitív hozadék, hogy több ösztöndíjas²⁴ későbbi pályájának alakulásában is jelentős szerepet játszott az Intézet, de az előkészítés-működtetés tapasztalatait figyelembe véve Klebersberg is hasznát vette a Trianoni

²¹ Terjedelmes munkát írt Kánitz tanulmányairól, szerbiai és bulgáriai utazásairól és kutatásairól Fehér Géza (FEHÉR G. 1932).

²² Az említett műveken túl Thallóczy írta az „*Oszták-Magyar Monarchia írásban és képen*” sorozat „*Bosznia és Hecegovina*” kötetében a történeti fejezetet is.

²³ A jelenlegi keleti nyitás politikája tehát nem újdonság, itt tulajdonképpen egy évszázaddal korábbi, tudományosan és tervszerűen kidolgozott elődjét láthatjuk.

²⁴ Közülük is kiemelkedett Fehér Géza régész, aki a későbbiekben még dolgozott Isztambulban. Többek között mint a bolgártürkök, illetve a magyar – bolgártürk kapcsolatok szakértője vált ismertté.

békediktátumot követően alapított magyar intézetek létrehozása és fenntartása vonatkozásában. A KMTI-vel szemben a Magyar Földrajzi Társaság működésének köszönhetően a korszakban több értékes mű született. Ebben a vonatkozásban kell megemlítenünk a Földrajzi Közlemények számos közlését, Hunfalvy János, Cholnoky Jenő, Hézsér Aurél, Milleker Rezső, Havass Rezső és Fodor Ferenc munkásságát. Hunfalvy az Egyetemes földrajz sorozat első kötetében az első részletes, magyar nyelvű leírást adta a Balkánról (HUNFALVY J. 1884), Cholnoky többek között a Balkán népeiről (CHOLNOKY J. 1913), Milleker a szerb Adria-politikáról cikkezett (MILLEKER R. 1913). Havass Fiume fejlesztésének, Dalmácia újbóli „bekebelezésének”, illetve a Balkán, mint Magyarország számára természetes élettér integrálásának a szószólója volt (HAVASS R. 1898, 1912, 1913). Fodor a Temesvári Balkán Iroda munkatársaként publikálta fontos gazdaságföldrajzi munkáit (FODOR F. 1917), és akárcsak Hézsér, előszeretettel foglalkozott a Balkán közlekedésföldrajzával (HÉZSER A. 1916).

Az I. világháborút követően jelentősen megváltozott Magyarország geopolitikai helyzete azáltal, hogy egy nagyhatalmi formáció részéből önálló kishatalommá vált. Ennek ellenére a Balkán-kutatásokat, a Balkánnal, annak egyes térségeivel foglalkozó munkákat továbbra is egyfajta magyar kultúrfőlény-érzet és küldetéstudat hatotta át, miközben a földrajzi jellegű munkák többsége még mindig egységes Kárpát-medencében gondolkodott. A korszak Balkánnal foglalkozó kutatóinak egy része, így Cholnoky, Fodor vagy Thim (THIM J. 1942) már az I. világháború előtt is jelentős tevékenységet végzett. A Teleki Pál körül szerveződő csoportosulás több tagja is foglalkozott a Balkánnal, részben intézményi keretek között, mégis inkább csak érintőlegesen, elsősorban a magyar politikai törekvések mentén. Ennek megfelelően a legtöbben az SzHSz Királyság, vagyis az első Jugoszlávia, illetve Románia tekintetében végeztek kutatásokat. A Balkán vonatkozásában kiemelkedő munkát végzett Szabó Pál Zoltán, igaz, részben hasonlóan Thimhez, már az ismételten megnövekedett területű Magyarországon, a II. világháború időszakában (SZABÓ PÁL Z. 1942, 1943, 1945). A korszak kiemelkedő kutatásai az Államtudományi Intézet (később Teleki Pál Tudományos intézet), Közgazdaságtudományi Kar, Keleti Intézet (Balkán-csoport), Keleti Kereskedelmi Főiskola és a Dunántúli Tudományos Intézet (Balkán Intézet) keretén belül zajlottak, Teleki Pál, Rónai András, Fodor Ferenc, Kádár Béla és Szabó Pál Zoltán szervezésében és vezetésével.

A II. világháborút követő, utóvirágzásnak nevezhető időszak lényegében 1948-ig tartott, egyes intézetek fenntartásával vagy tiszavirág életű alapításával. A magyar Balkán-kutatás az újraalakuló és változó környezetben kereste, illetve igyekezett fenntartani helyét. Ez azonban láthatóan nem sikerült, részben a korábbi államhatalmat kiszolgáló tevékenység, illetve a szocialista blokk Jugoszláviával megromlott kapcsolatai következtében. Mielőtt az intenzitás és minőség hanyatlása, visszesése bekövetkezett volna, az eddigi Balkán-kutatás, de úgy is fogalmazhatunk a

„magyar Balkán-iskola” utolsó magas színvonalú, komplex, természetföldrajzi, népességföldrajzi, gazdaság- és településföldrajzi elemzése született meg, a még Teleki szárnyai alól induló Mendöl Tibor tollából „A Balkán földrajza” címmel (MENDÖL T. 1948). Ezzel párhuzamosan a korábban, még 1941-ben, a Teleki Pál Tudományos Intézet²⁵ tagintézményeként létrehozott Történettudományi Intézetben is folytak Balkánt érintő kutatások, elég, ha a munkatársak közül – a Moravcsik tanítvány – Gyóni Mátyás bizantinológust és Hadrovics László szlavistát említjük. 1945-ben az Intézet élére a dunai népek egymásrataltságát hangoztató, illetve a magyar közép- és nagyhatalmi törekvéseket elítélő Kosáry Domokos került, akinek a munkatársai között már az Erdélyből hazatért Makkai Lászlót és I. Tóth Zoltánt is ott találjuk. Ez utóbbi a román nacionalizmusról írt könyvet (I. Tóth Z. 1946), miközben Hadrovics a szerb fejedelemség történetét dolgozta fel (ROMSICS I. 2013). 1949-ben a Teleki Intézet utódját, a Kelet-európai Tudományos Intézetet feloszlatták, a Történettudományi Intézet éléről Kosáryt eltávolították. Az MTA rendszerébe illesztett Történettudományi Intézetben a balkanisztika a későbbiekben sem intézményesült (ÁBRAHÁM B. 2007). Voltak azonban a szocializmus évtizedeiben is olyan kutatók, mint a már említett Makkai László és I. Tóth Zoltán, valamint Katus László (KATUS L. 1960) és Hegyi Klára (HEGYI K. 1986), akik a magyar-román, magyar-horvát, magyar-szerb viszonyral, múlttal, vagy éppen az Oszmán Birodalommal foglalkoztak. A Balkán-félszigetet az egyetemeken is csak érintőlegesen vizsgálták, szakosodott tanszéket, intézetet vagy központot ezekben az években nem alapítottak. Ebben a dimenzióban viszont ki kell emelnünk Moravcsik Gyula (MORAVCSIK GY. (ford.) 1950, 1953)²⁶ és Niderhauser Emil (NIEDERHAUSER E. 1959, 1972) munkásságát.

A rendszerváltozás eddig úgy tűnik kedvezett a Balkán-kutatások újjáélesztésének, bár a törekvések véleményünk szerint igen nagy erőfeszítéseket követeltek meg a következők miatt. A 19. század második felében megkezdődött az a folyamat, amely magas színvonalon dolgozó Balkán-kutatókat „termelt ki” úgy, hogy a felhalmozott tapasztalatokat egyik kutatói generáció adta át a másiknak. Ennek a folyamatnak, amelynek az erős kontinuitás volt az alapja, a csúcsa a kettő világháború közötti, illetve a II. világháború alatti időszakra tehető. Sajnálatos módon a szocialista fordulat egyrészt nem preferálta a Balkán-kutatást, másrészt olyan intézeteket szüntetett meg és olyan szakember gárdát szorított a háttérbe, amely pótolhatatlannak bizonyult. Ez pedig azt jelentette, hogy az évtizedek óta folyó egymásra építkezés az 1940-es évek végén megtört, így az 1980-as évek végétől csak igen nagy erőfeszítéssel, teljesen új alapokon lehetett ismételtlen erősíteni a hazai Balkán-kutatásokat. Ennek a feladatnak, amelynek aktualitását a román forradalom, a délszláv háború, a koszovói és macedóniai események, illetve a Balkán fragmentálódása, új államok

²⁵ Az 1941-ben Hóman Bálint miniszter kezdeményezésére létrehozott Teleki Pál Tudományos Intézet a következő három tagintézményből tevődött össze: Államtudományi Intézet (Rónai András vezetésével), Erdélyi Tudományos Intézet (Tamás Lajos vezetésével) és Történettudományi Intézet (Deér József vezetésével).

²⁶ Moravcsik a hunok, onogurok és más türk népek, illetve a magyarok és Bizánc kapcsolatait kutatta.

és határok születése támasztotta alá, most több helyütt is igyekeztek megfelelni. Ezek közül is kimerültek, kiemelkednek az MTA egyes intézeteihez kapcsolódó kutatók csoportjai. A Történettudományi Intézetből megemlíthető ebben a tekintetben az oszmanista Fodor Pál és Sudár Balázs, a kroatista Sokcsevits Dénes (SOKCSEVITS D. 2011), a Jugoszláviával foglalkozó Bíró László (BÍRÓ L. 2010) és Hornyák Árpád (HORNYÁK Á. 2004), illetve az elsősorban az albánokat, valamint a bolgárokat és a Balkán-háborúkat kutató Csaplár-Degovics Krisztián (CSAPLÁR-DEGOVICS K. 2010) és Demeter Gábor (DEMETER G. 2008). A Földrajztudományi Intézet etnikai földrajzzal foglalkozó kutatóinak egy része, többek között Kocsis Károly, Bottlik Zsolt vagy Tátrai Patrik, a Regionális Kutatások Intézetéből „a Balkán, mint birodalomváltó tér” gondolatot a balkanisták között meghonosító Hajdú Zoltán (HAJDÚ Z. 2002), illetve a közlekedésföldrajzos Erdősi Ferenc (ERDŐSI F. 2005). Az említettekén túl nem feledkezhetünk meg az Eötvös Lóránd Tudományegyetemhez, a Szegedi Tudományegyetemhez, a Pécsi Tudományegyetemhez, a Külügyi Intézethez köthető egyes szakembereiről, így például Juhász Józsefről, Csüllög Gáborról, Sajti Enikőről, Gulyás Lászlóról, Varga Szabolcsról, Szeberényi Gáborról, a migrációs kutatásokat is végző Kobolka Istvánról (KOBOLKA I. 2001), Szilágyi Imréről vagy a gradistyei horvátokkal foglalkozó Kolnhofer Vincéről (KOLNHOFER V. 2006) sem. A hazai szinten fizikálisan is létező egyetlen Balkán-intézetet, központot, a Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Intézetén belül Pap Norbert vezetésével hozták létre 1999-ben. Az eltelt mintegy 15 évben a Központ saját szakembergárdát állított fel, amely főként politikai földrajzi (Hajdú Zoltán, Pap Norbert), településföldrajzi (Reményi Péter, Bali Lóránt), etnikai földrajzi (Végh Andor) és oktatásföldrajzi kutatásokat (M. Császár Zsuzsa) végzett. A Központ létrehozásával, ha teljesen nem is ugyanazokkal a célokkal, de gyakorlatilag megvalósult Szabó Pál Zoltán 1942-ben kifejtett terve, miszerint Pécsen létre kell hozni egy a Kárpát-medencével és a Balkánnal foglalkozó kutatóintézetet (Délvidéki Intézet). A Központ állandó periodikával (Balkán Füzetek), illetve rendszeresen megjelenő folyóirattal rendelkezik (Mediterrán és Balkán Fórum).

Az eddig említett szerzőknek elsősorban a történeti, valamint etnikai és történeti földrajzi, illetve kötődésünk miatt a politikai földrajzi munkáit igyekeztünk magunkévá tenni. Az eddig nem említett külföldi szakirodalmat tekintve, most csak a kiemelten fontos, nagyobb balkáni területeket és tematikát átfogó műveket soroljuk. Különösen nagy hatással volt ránk Ostrogorsky Georg, de még inkább (OSTROGORSKY G. 2001) Obolensky Dimitri (OBOLENSKY D. 1999) Bizáncról szóló munkája. Ez utóbbi szerző „A Bizánci Nemzetközösség” című munkájában komplex elemzést ad Bizánc térszervezéséről, a félsziget etnikai struktúrájának változásáról és a balkáni államalakulatok fejlődéséről, úgy, hogy közben a migrációs áramlási útvonalakra is nagy hangsúlyt fektet. Ez utóbbiak tekintetében mindazonáltal erősen támaszkodtunk a szerb antropogeográfia kiemelkedő egyéniségének, Cvijić Jovannak „A Balkán-félsziget és a délszláv országok: az emberföldrajz

alapjai” című művére is (CVJIĆ J. 1922/2009). A nagyobb lélegzetű munkák között kell felsorolnunk a müncheni Matúz János Oszmán Birodalomról írott munkáját csakúgy (MATÚZ J. 1990), mint Malcolm Noel Koszovó történetét összefoglaló könyvét (MALCOLM N. 2000), vagy Šišić Ferdo és Klaić Vjekoslav a horvát történelemről írott munkáit (ŠIŠIĆ F. 1908, KLAJĆ V. 1985). Szintén megkerülhetetlen volt az amerikai Jelavich Barbara Balkán történetét feldolgozó műve (JELAVICH B. 1996), akárcsak a brit Mazower Mark, a görög származású, de a francia geopolitikai iskolához tartozó Prévélakis George (PRÉVÉLAKIS G. 2007) és Garde Paul „A Balkán” című munkája (GARDE P. 2007).

5.3. Demográfia viszonyok, etnikumok és migrációs áramlások

Harmadik logikai egységünket a Magyar Királyság demográfiai viszonyaira, az etnikai megoszlásra, illetve a Kárpát-Balkán térség etnikumainak történetére, migrációs mozgásaira vonatkozó kutatástörténet, szakirodalom képezi.

A demográfiai viszonyokra, etnikai megoszlásra vonatkozó professzionális kutatások kezdetét az 1867. évhez, a magyar Statisztikai Hivatal felállításához, és ezzel együtt első igazgatójához, Keleti Károlyhoz köthetjük. Kétségtelen azonban, hogy az első igazán színvonalas, demográfiai, etnikai és vallási tekintetben is fontos információkat hordozó országleírást, több mint fél évszázaddal korábban Vályi András statisztikus, földrajztudós készítette (VÁLYI A. 1796-99), de Fényes Elek²⁷ 1830-60-as évekbeli statisztikai és geográfiai munkáiról sem feledkezhetünk meg. Szintén fontosnak tartjuk ebben a témakörben az ún. „*Lexikon locorum*” megemlítését. A „*Helységek lexikona*” még Mária Terézia rendeletére készült el 1773-ban, Erdély, Horvátország, a Bánát és a Határőrvidék nélküli Magyar Királyság 8920 települését számba véve. A Lexikon feltüntette az egyes települések lakosságára vonatkozóan a többségi vallásokat és a beszélt nyelveket is, így a 18. századi nemzetiségi kutatásokra, megoszlásra vonatkozóan hasznos forrásul szolgál. Nem véletlen, hogy az összeírást 1920-ban éppen a Magyar Békeküldöttség adta ki (LEXIKON LOCORUM 1920), de a lexikon adatainak felhasználásával készítette el Magyarország részletes nemzetiségi térképét Alexius Petrov szentpétervári professzor is, amelyet 1924-ben Prágában adtak ki (PETROV A. 1924). A hazai népesedéstörténet áttekintése kapcsán főként Szabó István (SZABÓ I. 1941), Zimányi Vera (ZIMÁNYI V. 1985), Szűcs Jenő (1988), Wellmann Imre (WELLMANN I. 1989), Kubinyi András (KUBINYI A. 1996.), Katus László (KATUS L. 2000) és Kristó Gyula (KRISTÓ GY. 2003) kutatásaira támaszkodtunk.

Az etnikai és migrációs kutatásokkal kapcsolatban csak egy-egy meghatározó munkát említünk. A vlachokra vonatkozó vizsgálatainkat tekintve részben magyar, részben külföldi

²⁷ Fényes Elek munkái közül az általunk legtöbbet használt mű az 1851-ben megjelent négykötetes, a valóságban azonban kettő kötetbe fűzött „*Magyarország geographiai szótára*” (FÉNYES E. 1851).

szerekre alapoztuk. A magyar szerzők közül Tamás Lajost, Gáldi Lászlót és Makkai Lászlót (GÁLDI L.–MAKKAI L. 1941), illetve Schütz Istvánt emelnénk ki, míg a külföldieket figyelembe véve elsősorban Popović J. Dušan, Janjetović D. Zoran és Mirdita Zef érdemel említést. A vlach problematikát illető tisztánlátást nehezíti a román, illetve magyar és német történészek között fennálló mintegy kettő évszázados vita, amely az elsősorban Balázsfalvához és Budához köthető Erdélyi Iskola (Samuil Micu Klein, Gheorge Shincal, Petru Maior) működésével vette kezdetét. A kétségtelenül nagy műveltségű szerzők a 15-16. századi itáliai, magyar és erdélyi szász humanistákhoz visszanyúlva dolgozták ki a dákoromán kontinuitás nyelvészeti és történeti alapjait. Megírták a dákoromán történelmet, valamint a szláv és egyéb „idegen” elemektől megtisztított román nyelv grammatikáját. A 20. századra a román szerzők által folyamatosan kristályosított elméletük, már a ki volt előbb Erdélyben kérdéssel kombináltan vált hivatalossá. Ezt a dákoromán kontinuitás elméletet cáfolta elsőként széleskörű kutatásokra és bizonyítékokra támaszkodva Tamás Lajos, a románság mozgó kontinuitásának gondolatát megfogalmazva (TAMÁS L. 1935, 1940). Ismételt kihívást állított a román nyelvészek és történészek elé az említett Makkai László és Gáldi László, akik gyakran együtt készített és kiadott műveikben számos középkori oklevél felhasználásával cáfolták a románok képviselte etnogenezist (GÁLDI L.–MAKKAI L. 1941). A dákoromán kontinuitást elvető kutatók számos bizonyítéka nyomán a hivatalos román történettudomány, ha nem is élesen, de váltott, és a „hozzávérdorlás” elméletét tette magáévá. A teória szerint a románság az Al-Duna vonalától északra és délre születte, tehát mindvégig jelen volt Erdély területén, amely erdélyi populációhoz az évszázadok során nagyobb számú déli románság csatlakozott.

A balkáni vlachokra vonatkozóan a továbbiakban említésre méltó Mirdita Zef albán régész számos eredeti forrásdokumentumra támaszkodó „*Vlasi u historiografiji*” című munkája (MIRDITA, Z. 2004). Szintén haszonnal forgattuk, főként a kereskedő életmódot folytató vlachok esetében Popović J. Dušan, a Belgrádi Egyetem történészprofesszora „Cincari” című etnográfiai és történeti monográfiáját, amely eredetileg szerbül jelent meg 1927-ben, majd 2007-ben horvát nyelven is kiadásra került Zágrábban. Hozzánk hasonlóan a vlach kérdést a szerb és horvát nemzetfejlődéssel együtt, tehát attól nem különválasztva tárgyalja több munkájában Janjetović D. Zoran történész (JANJETOVIĆ, D. Z. 2002, 2004). A vlach mellett albán vonatkozásban is ki kell emelnünk a széles látókörű Schütz István nyelvészt. Schütz, „*Fehér foltok a Balkánon*” című munkájában csak részben foglalkozik az albánok és románok etnogenezisével, nyelvészeti kérdésekkel, párhuzamokkal. Műve tulajdonképpen komplex nyelvészeti, történettudományi, etnográfiai szempontú elemzés, amelyben illíreket, trákokat, görögöket, bolgárokat, szerbeket és horvátokat érintő etnikai kölcsönhatásokról, kontinuitásról és migrációs mozgásokról értekezik a balkáni birodalomváltó térben. Albán kutatásaink szempontjából fontosnak tartjuk megemlíteni még Horvat

Brankot, aki „*Kosovsko pitanje*” könyvében kimerítően foglalkozik az ókortól egészen a 20. századig az albán etnikai és nemzetfejlődéssel, különös hangsúlyt fektetve az albán-szerb kapcsolatokra. Ebbe a sorban tartozik továbbá az albán Neziri Zeqirja „*Hrvati o albancima*” (NEZIRI Z. 1993), és a horvát Altic Slukan Mirela „*Povijesni Atlas Kosova*” című történeti atlasza is (ALTIĆ SLUKAN M. 2006). Ez utóbbi kutató a római kortól kezdve adja összefoglalását a belsőbb balkáni területek, illetve kifejezetten Koszovó és Albánia településhálózatának, migrációs útvonalainak.

A bolgár, illetve krassován szakirodalmat és kutatástörténetet tekintve elsőként egy olyan földrajztudóst kell megemlítenünk, akinek a 19. század végén a témában írott összefoglaló művét – Cs. Sebestyén Károly bírálatai ellenére – napjainkig idézik, nem csak Magyarországon, de külföldön is. Czirbusz Géza 1913-ban megjelentetett, „*A temes- és torontálmegyei bolgárok*” (az 1882-ban kiadott munkájához képest jelentős eltérésekkel), illetve „*A krassószörényi krassovánok*” című, összetett földrajzi, történeti és néprajzi munkáinak nyilvánvalóan elsősorban a magyarországi betelepülésre vonatkozó részeit használtuk fel (CZIRBUSZ G. 1913). Rajta kívül bolgár és krassován kérdésben az újabb szerzők közül többek között a bolgár-magyar művelődéstörténeti kapcsolatokat vizsgáló Radev Sztojan (RADEV SZ. 1977), valamint Mutafcsiev Petar (MUTAFCSIEV P. 1938/1997), Miklós Péter (MIKLÓS P. 2009) és Bara Mario műveire támaszkodtunk (BARA M. 2011). Különösen fontosak voltak ebben a tekintetben a csiprovczi leszármazott Csíkhelyi Lenke munkái (CSÍKHELYI L. 1989), mivel családi indíttatásából fakadóan mélyebben foglalkozott a horvát migrációhoz is kapcsolódó csiprovczi-kopilovci felkelés előzményeivel és a menekült bolgárok Magyar Királyság területén történő letelepedésével. Bár a krassovánok betelepülésére, származására, identitására vonatkozóan a mai napig viták állnak fenn, a horvát Bara Mario „*Prešućeni karaševski Hrvati: Karaševci u vojvođanskom dijelu Banata*” című könyvében történetileg hiteles és meglehetősen objektív módon foglalta össze az eredet és letelepedés kérdését, valamennyi a krassovánokhoz köthető teóriát felvonultatva úgy, hogy közben saját állásfoglalásáról sem feledkezett meg.

A szerbek tekintetében a Magyarország történetével általánosan foglalkozó vagy egy-egy évszázadot átfogó munkák releváns részeit ugyanúgy felhasználtunk, mint a kifejezetten szerbekre vonatkozó szakmunkákat. Így, itt a már említett a rác és vlach telepedéseket is tárgyaló Szekfű Gyulát (SZEKFŰ GY. 1935), az uszkokokon, bosnyákokon, horvátokon túl a szerbekre is figyelmet fordító Pálffy Gézárt (PÁLFFY G. 2000), de többek között a szerb származású Urosevics Danilót (UROSEVICS D. 1969) és Szakály Ferencet is megemlíthetjük (SZAKÁLY F. 1991). Urosevics a magyarországi horvát népcsoportok mellett tömören, de széleskörű szakirodalmi bázisra támaszkodva írta meg a szerb migrációs szakaszok történetét az Árpád-kortól egészen a 20. századig, ez utóbbi tekintetében már statisztikai adatokkal kombináltan. A bunyevácokat és a sokácokat munkájában – a korszak gyakorlata szerint – a horvátokhoz sorolta, de egyébként a

népcsoportokra tagolást mélyebb rendszer nélkül oldotta meg a bunyevácok, sokácok és bosnyákok, nyugat-magyarországi horvátok, illetve muraközi horvátok bontással. A magyarországi horvát népcsoportokkal kapcsolatos irodalmat a fogalommagyarázat kapcsán, elsősorban a bunyevácokra és sokácokra vonatkozóan részletekbe menően tárgyaltuk. Ennek megfelelően így itt most ezt csak annyival egészítjük ki, hogy a bunyevácok magyarországi történetéről kitűnő összefoglalót írt „A horvátság csángói” címmel Sokcsevits Dénes (SOKCSEVITS D. 2003), míg a horvát munkák közül elsősorban Sekulić Ante sokácokról és bunyevácokról szóló műveit kell kiemelnünk (SEKULIĆ A. 1990, 1991). A gradistyei horvátok tekintetében főként horvát, osztrák, szlovák és hazai munkákra támaszkodtunk (MOHL A. 1903, BAJZA J. 1933, ADAMČEK J. 1995, BREU J. 1995, TOBLER FELIX, JELIĆ T.–HOLJEVAC Ž., KUČEROVA K. 1976. stb.), míg a muraközi és Mura menti, a Dráva menti és baranyai horvátság tekintetében három szerzőt, Kerecsényi Editet (KERECSENYI E. 1983), Sarosác Györgyöt (SAROSÁCZ GY. 1991, 2006) és Mandity Zsivkót (MANDIĆ Ž. 1988-1990) szükséges megemlítenünk. Ez utóbbi, szinte kizárólag horvát nyelven író nyelvész-helytörténész, a Dráva menti horvátokon túl bőven foglalkozott a bunyevácokkal, sokácokkal, a Somogy megyei, Tolnai megyei, illetve a Duna menti horvátokkal is, elsősorban a „Narodni kalendar”, majd „Hrvatski kalendar” című periodikában (MANDIĆ Ž. 1984, 1986, 1987, 1990, 2005 stb.) Végül, de nem utolsó sorban ki kell térnünk Molnár Antalra, a Római Magyar Akadémia igazgatójára is, akinek munkáit szintén haszonnal forgattuk. A szerző ezekben a balkáni és a magyarországi területeken a 15-18. században munkálkodó katolikus missziókat vette számba. Műveiben, amelyek a vatikáni és horvátországi levéltárak dokumentumaira, valamint rendkívül gazdag szekunder forrásanyagra támaszkodnak, igen fontos információkat találtunk a magyarországi horvátokra, belgrádi és ragusai kereskedőkolóniákra, a krassovánokra és a bolgár migránsokra vonatkozóan (MOLNÁR A. 2002, 2004).

5.4 Genealógia

Negyedik és egyben utolsó logikai egységünket a genealógiai kutatástörténet képezi. A genealógiai kutatások egyrészt az esettanulmány alanyául szolgáló Kitonics család, másrészt az egyes horvát eredetű családokkal kapcsolatos vizsgálatok, migrációs mozgások nyomon követhetősége miatt voltak számunkra relevánsak.

A magyarországi genealógiai kutatások hosszú ideig Európa élvonalába tartoztak. Ebben kiemelkedő szerepet játszott az a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, amely 1883 és 1951 között a „*Turul*” családtörténeti folyóiratot is működtette, de ez a társaság adta ki a „*Magyar Nemzetiségi Zsebkönyvet*” is 1888-ban és 1905-ben, „*Főrangú családok*” és „*Nemes családok*” címmel.

Ennek a 19. század második felére és a 20. század első felére eső genealógiai aranykornak

volt a terméke a 10-12 ezer családot felölelő, 1857 és 1868 között kiadott Nagy Iván-féle „*Magyarország nemes családai*” sorozat 12 kötete is, csakúgy, mint Kempelen Béla nagyszabású, „*Magyar nemes családok*” című munkája. Ez utóbbi szerző Nagy Iván munkáját folytatta és bővítette ki mintegy 120 000 nemesi családra vonatkozóan. Szintén alapmű és egyben a legteljesebb térségbeli címerkatalógus a Nagy Iván, Csergheő Géza, Bárczay Oszkár és Bojničič Iván szerkesztette és készítette ún. „*Siebmacher-féle Nagy címereskönyv*”, amelynek magyarországi része 8000, erdélyi része 2000, Horvát-Szlavónországra vonatkozó egysége pedig szintén 2000 család leírását és címerét tartalmazza. Kutatásainkban ez utóbbi, Bojničič Iván nevéhez fűződő rész kiemelten fontos szerepet játszott.

A genealógiai kutatásoknak és forrásközléseknek azonban, amelyeknek a világháborúk közötti időszakig kiváló fórumai voltak, a II. világháborút követő rendszerváltozás egyáltalán nem kedvezett. A nemesi vagy vagyonosabb (köztük zsidó) polgári családok történetét feltáró munkák száma drasztikusan csökkent, egyes folyóiratok és más orgánumok, így a „*Turul*” folyóirat is megszűnt. Ugyan továbbra is működtek olyan kutatók, mint például Fallenbüchl Zoltán, akik a genealógia tudományterülete számára is rendkívüli haszonnal bíró munkákat írtak (FALLENBÜCHL Z. 1970, 1988 stb.), a családtörténeti kutatások súlypontja mégis inkább a paraszti és iparos rétegek vizsgálatára helyeződött át.

A rendszerváltozást követő évek szabadabbá váló légkörének köszönhetően ismételten nagyobb számban jelentek meg családtörténeti művek, amelyeknek az 1990-es évek elejétől komoly felfutása következett be. Számos család igyekezett felkutatni vagy felkutattatni őseit, többségében abban bízva, hogy családjuk előkelőbb származást tud felmutatni. Ennek bizonyítása a képzetesebb családfakutatók számára valamelyik ágon általában nem okozott nehézséget, mivel a korabeli Európának Lengyelország mellett a legmagasabb arányú nemességgel bíró nemzete éppen a magyar volt. A genealógia reneszánsz és a fokozott érdeklődés jegyében újabb és újabb munkák láttak napvilágot, köztük számos könyv és tanulmány reprint kiadásban. Ismételten megjelent többek között az Illéssy János és Pettkó Béla neve által fémjelzett „*Királyi könyvek*” (Libri Regii)²⁸ (ILLÉSSY J.–PETTKÓ B. 1895/1998), az 1854-ben Kővári László által összegyűjtött és megírt „*Erdély nevezetesebb családai*” (KÖVÁRI L. 1854/2010), a Karácsonyi Jánoshoz köthető „A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig” (KARÁCSONYI J. 1900/1995), és egy sor régi vármegyei nemesi gyűjtemény, többek között Alapi Gyula (ALAPI GY. 1911/2010), Reiszig Ede és Csoma József²⁹ (CSOMA J. 2012), Mihályfalusi Forgón Mihály (M. FORGON M. 1909/1997) vagy éppen

²⁸ A „*Királyi könyvek*” az 1527 és 1867 között a magyar király nevében, az udvari kancellárián keletkezett okiratok gyűjteménye, amelynek többsége nemesség és birtokadományozással függ össze.

²⁹ Reiszig Ede számos vármegye nemességével foglalkozott, ezeknek a munkáknak az előzményét általában a már említett „*Magyarország vármegyei és városai*” monográfiák nemességgel foglalkozó fejezetei képezték, csakúgy, mint Csoma József említett munkája.

Balogh Gyula (BALOGH GY. 1901/1997)³⁰ tollából. Mint a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, a Magyar Országos Levéltár és a Magyar Történelmi Társulat közös szakfolyóirata, 1992-től ismételt kiadásra került a „*Turul*”. Főszerkesztője Nyulásziné Straub Éva, egyéb munkái mellett 1999-ben megjelentette címekkel gazdagon illusztrált „*Öt évszázad címerei*” című kötetét is (NYULÁSZINÉ STRAUB É. 1999). Ezzel párhuzamosan az újraébredő egykori magyar, pontosabban fogalmazva „hungarus nemesség” egyes tagjai, mint Gudenus János, Szluha Márton, illetve Lelbach Gyula több genealógia munkát is írtak. A számos bácskai nemes családdal rokonságban álló, de apai ágon polgári famíliából származó Lelbach munkái (LELBACH GY. 2008, 2011) kevésbé szakmai, jóval inkább olvasmányos, számos családi hagyományt megörökítő művek. Ennek ellenére kellő kritikával szemlélve a bácskai genealógia viszonylatában haszonnal forgathatók. Az említett Szluha többek között Liptó, Nyitra, Vas, Bács-Bodrog, vagy éppen a Felvidék nemességének feldolgozásával napjaink legtermékenyebb és talán legmélyebb kutatásokat folytató szerzője.

Magunk disszertációnkkal összefüggő genealógiai kutatásainkban a levéltári dokumentumokon túl elsősorban az említett szerzők közül Nagy Iván, Kempelen Béla, Bojničič Iván, Balogh Gyula, Reiszig Ede, Fallenbüchl Zoltán és Szluha Márton, illetve Mažuran Ive (MAŽURAN I. 1965, 1974, 2000) történész összeírásokon, anyakönyveken, korabeli forrásokon alapuló munkáira támaszkodtunk. Genealógiai kutatásainkat jelentősen segítette, hogy az Arcanum Adatbázis Kft. a Magyar Országos Levéltárral együttműködve számos összeírást, családtörténeti munkát digitalizált, így többek között kiadta a „*Családtörténet, heraldika, honismeret*” című anyagát is (ARCANUM 2002).

Megkönnyítette vizsgálatainkat, hogy a rendszerváltozás kezdetétől a heraldikával és genealógiával foglalkozó kutatók által végzett folyamatos munkának, a Magyar Országos Levéltár és az Arcanum Adatbázis Kft. közös erőfeszítéseinek köszönhetően, a hazai családtörténeti és címertani kutatások ismét a világ élvonalába tartoznak.

³⁰ A reprint kiadás kiegészítését Szluha Márton genealógus végezte el.

6. ÁZSIA ÉS EURÓPA SZORÍTÁSÁBAN – A BALKÁNI MIGRÁCIÓS FOLYAMATOK ÁTTEKINTŐ VÁZLATA A RÓMAI KORTÓL A 14. SZÁZADIG

6.1. Útvonalak, áramlási csatornák, birodalomváltó jelleg

A Balkán migrációs vizsgálata során ki kell emelnünk, hogy a félsziget évezredekken keresztül hídfőként szolgált Kis-Ázsia és az európai kontinens belsőbb területei között. Nagy szerepet játszott a kulturális áramlásokon túl a népességáramlás, így Európa benépesülésének tekintetében is: ütköző és egyben befogadó területként funkcionálva. A kommunikációs-migrációs tengelyek kialakulását és működését elsősorban a természetföldrajzi viszonyok határozták meg (2. ábra). Ez utóbbi, illetve a migráció kapcsolata szempontjából a Balkánon több fogalmat is kiemelhetünk, úgy mint tengerek, hegyek, hágók, medencék és (folyó)völgyek.

A tengerhez köthető migrációs és kulturális áramlási folyamatok, a tengeri kereskedelmi útvonalak a görög kolonizációtól kezdve nagy jelentőséggel bírtak. Itt a Fekete-tenger és az Adria szerepét kell elsősorban hangsúlyoznunk. Az előbbi az ókortól a késői középkorig jelentett fontos kapcsolódási irányt a nyugat-eurázsiai steppei népek és a félsziget görög területei, majd Dél-Oroszország és Bizánc között. Az utóbbi, vagyis a kelet-nyugati áramlási irányt, kapcsolatokat biztosító Adria, viszonylag egyszerű és hatékony összeköttetést tett lehetővé az Otrantói-szoroson át Dél-Itália felé, de biztosította Velence és ezzel Közép-Európa kapcsolatát Levantéval is.

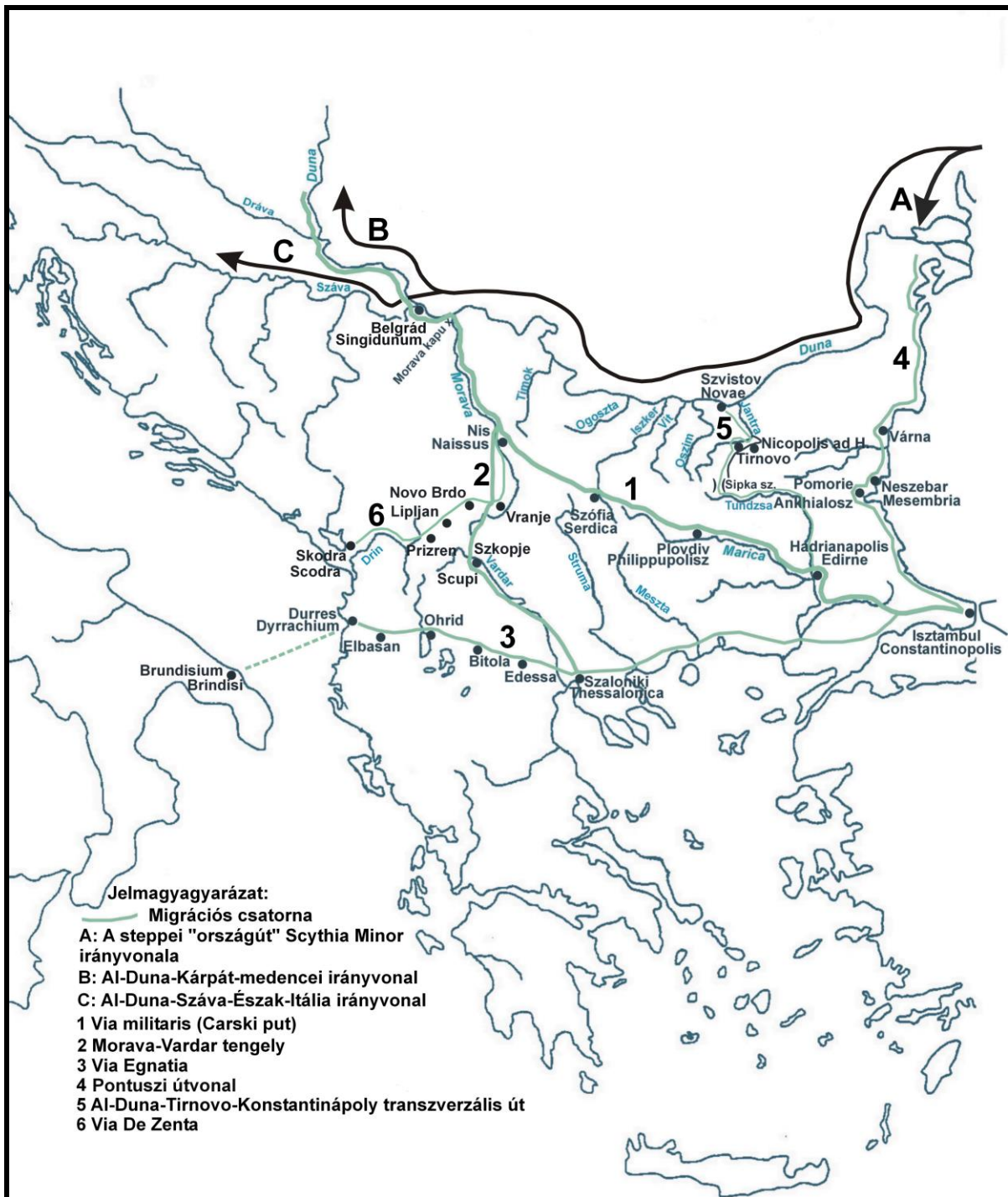
A hegyek szerepe vizsgálati kontextusunkban többrétegű. A félsziget markáns jellegét adják, a migrációs folyamatokat, népek terjedését az elmúlt évszázadokban csak lassítani voltak képesek, de meg nem akadályozták, mivel a folyóvölgyek és hágók szinte mindenhol biztosították az átjárhatóságot. A népvándorlás korának viharaiban, de az oszmán hódítás időszakában is biztonságos „szigeteket” jelentettek, időről időre pedig ezzel éppen ellentétesen, nagy tömegeket bocsátottak ki magukból. Mindemellett a kulturális áramlásokra, hatásokra gyakorolt gátló szerepük jelentősnek mondható.

A medencéket vagy alföldeket, mint az élelmiszer-termelés központjait, illetve mint a fontosabb városok és a migrációs csatornák gyűjtőhelyeit kell kiemelnünk. Elég, ha ebben a tekintetben az Al-Duna, a Balkánon egészen a Balkán-hegység előteréig húzódó medencéjét, Trákia síkságát vagy a Vardar alsó folyásának alföldjét említjük.

A Balkán-félsziget észak-déli, illetve délkeleti irányban hosszú völgyekkel tagolt, amelyek a dunai és dinári, valamint az égei területek közötti kapcsolódást, a központi és a déli medencék közötti összeköttetést biztosítják (CVIJIĆ J. 2009). Ezek közül a hosszirányú völgyek, utak közül kiemelt szereppel bírt, bír a rómaiak által létrehozott „Via militaris”, a középkori „Carski put” (Császári út) majd „Isztambuli út”, amelyen a 19-20. században az Orient expressz szerelvényei is kanyarogtak. A longitudinális útvonal a Morava-Nišava-Marica folyóvölgyeken átívelve a kis-ázsiai

és egyben európai kapu Isztambult (Byzantion, Konstantinápoly) Edirné, Szófián és Nişen át köti össze Belgráddal. Az út folytatása a Morava-kapun keresztül, a Délvidék „lány altestén” át hatolt be hazánk területére, és vezet, vezetett tovább a Duna mentén, majd a Morva-kapun lépett ki Bécs, egyúttal Közép-Európa belsőbb részeinek irányába (TELEKI P. 1938). Szintén a Morava-kapun keresztül hatol a Kárpát-medencébe az az útvonal, amely a Morava-Vardar völgyön keresztül Thesszalonikit, Szkopjén, Nişen át Belgráddal köti össze. Mind a kettő hosszirányú útvonal a római kortól kezdve napjainkig a közlekedési és migrációs áramlások jelentős csatornája, amelyekhez keresztirányú utak is csatlakoznak. Ezek közül kiemelhető az Al-Dunát Trákia alföldjével, így végső soron Konstantinápolyval összekötő út, amely a Duna torkolatától a Fekete-tenger partján húzódott Várnát és Meszembriát (Neszebár) is érintve. A másik transzverzális út, amelyet meg kell említenünk, szintén az al-dunai térséget és a Trák-alföldet kapcsolta egybe a dunai Novaetól (Szvistov) a régi bolgár fővároson Tirnovón, majd Nikopolis ad Haemumon át, illetve a Sipkaszoroson, a Rózsák-völgyén és a Sredna Gorán keresztül. További jelentős keresztirányú utat képezett a rómaiak által kiépített Via Egnatia, amely végső soron tengeren keresztül biztosította a dél-itáliai kapcsolódást, illetve szárazföldön a Morava-Vardar és a Morava-Nišava-Marica tengellyel való összeköttetést is. Az útvonal az Adria partján fekvő Durrüst (Dürrakhion, Durazzo) Elbasanon, a Shkumbi folyó völgyén, Ohridon, Bitolán és Edesszán át kapcsolta össze Szalonikivel, a part mentén továbbhaladva pedig Konstantinápolyval. Szintén ebbe a sorba illeszthető a Via de Zenta (Zétai út, Zetski put), amely Shkodrát és annak Adriai előterét a Drin völgyén továbbhaladva Prizren, Lipljan, Novo Brdo, Vranje és Niş érintésével fűzte a Morava-Vardar tengelyhez, lehetővé téve ezáltal a Cári útra való rácsatlakozást is. A Zétai út hasznát elsősorban a szerb és a bolgár területekkel kereskedelmi kapcsolatokat kiépítő velencei kalmárok, ragusai és bosnyák kereskedők fölötték le.

Végül a migrációs és kulturális áramlások szempontjából ki kell emelnünk még egy fontos útvonalat, amely ugyan nem a Balkán-félszigeten kezdődött, de igen nagy hatással volt annak történetére, egyben etnikai jellegének alakulására nézve is. Ez az útvonal a 4. századtól a 13. századig kiemelt jelentőséggel bír, Kínától, Mongóliától a Fekete-tengerig vezető, majd onnan az Al-Dunáig húzódó, és ott kettéváló, széles „steppei országút”. Ezen a „steppei országúton” számos nép érkezett Európába, közülük többen átlépve a Duna vonalát, a Dobrudzsán átkelve a délre tartó transzverzális úton hatoltak be a Balkán-félszigetre. Más részük az erdélyi hágókat használta ki, illetve a Duna vonalát tovább követve a Kárpát-medencében lelt rövidebb-hosszabb időre új hazát. A Duna vonala azonban nemcsak a Kárpát-medencébe vezetett népeket, de kiegészülve a Száva vonalával, a félsziget északi peremén végighaladva jelentős áramlási és közvetítő csatornát jelentett Kelet-Európa, valamint Észak-Itália között is. Ez utóbbi jelentősége elsősorban a római korban és a népvándorlás korában kiemelkedő (CSÜLLÖG G. 2012).

2. ábra: A főbb balkáni migrációs csatornák, a római kortól a kora újkorig. Saját szerkesztés.

Nem utolsósorban témánk tekintetében szem előtt kell tartanunk a Balkán birodalomváltó-jellegét is (HAJDÚ Z. 2002). Ez megközelítésünkben azt jelenti, hogy a térség sajátossága a felaprózottság, a kisebb egységek, a kisállamiság, a fragmentálódás, illetve a területet egybefogó birodalmi korszakok periodikus váltakozása. Elég, ha ebben a tekintetben a Római Birodalom, a Bizánci Birodalom, az Oszmán Birodalom, Jugoszlávia vagy újabban az Európai Unió térszervező szerepére, illetve a térszervezést megelőző vagy azt követő időszakokra gondolunk. Fontos bevezető megjegyzésünk továbbá, hogy az elmúlt évszázadokon végigtekintve máig érvényesnek

gondoljuk: a Balkánt érintő migrációknak – csakúgy, mint más területeken – számos oka lehet, lehetett. Ezek között számba vehetjük az éhínséget, az anyagi motivációt, az érvényesülés és a jobb körülmények közé kerülés vágyát csakúgy, mint a permanens fenyegetettség érzését. Rövidebb idő alatt azonban a legnagyobb tömegeket mindig a háborús konfliktusok voltak képesek megmozgatni.

6.2. A Római Birodalom korszaka

A római hódítás időszakában, amely elsőként kovácsolta egységbe a Balkánt, a félszigeten három nagyobb nép élt. Közülük az Isztriai-félszigettől a Jón-tengerig húzódó részen az illír, Makedóniától a Fekete-tengerig, valamint a Kárpátoktól az Égei-tengerig terjedő területen a trák, míg a félsziget déli felén a görögök egymással közelebbi-távolabbi rokonságban álló törzsei helyezkedtek el. A Római Birodalom az említett népek közül először az illírekkel csapott össze. Többségük Kr. e. 168-ra behódolt, bár kétségtelen, hogy egyes szabad illír törzsek végső leigázására csak Kr. u. 9-ben került sor. A görög területek Kr. e. 146-ra olvadtak be a Római Birodalomba, míg az illírekhez és a görögökhöz képest a trákok megkésve, Kr. e. 15-ben lettek vazallussá. Ettől kezdve egy részük, majd a dák területek anektálását követően egészük római uralom alatt álló provinciákban élte életét.

A „Pax Romana” a Krisztus utáni évszázadokban kiterjedt a Balkán egészére. A római birodalmi logika azonban másként működött, mint a tenger adta migrációs lehetőségeket, tengeri útvonalakat előnyben részesítő görög gondolkodás. A rómaiak ugyanis nemcsak a part menti területeket kolonizálták, de a völgyek és szorosok adta lehetőségeket kihasználva behatoltak a félsziget belsejébe, így a belsőbb területeket is ellenőrzésük alá vonták. Terjeszkedésük közben katonai táborok, római mintára szervezett városok hálózatát hozták létre, kereszt- és hosszirányú úthálózatokat működtettek. Jelentős városok épültek ki többek között a Kis-Ázsia felé kapcsolattartást biztosító Byzantiumtól a szárazföldi belsőbb területek felé a Dunáig, itt sorakozott Hadrianapolis (Edirne), Serdica (Szófia), Naissus (Niš) és Singidunum (Belgrád) is. A rómaiak, akik közé értendők a Birodalom nem itáliai, hanem más provinciáiból érkező, a vulgáris latin nyelvet beszélő csoportjai is, nagyobb számban telepedtek meg a tengerparti városokban, illetve a Duna és a Száva mentén. Az őslakosok egy része, főként a hellenizmus hatása alatt álló déli területektől északra, a romanizálódás útjára lépett. Ezt a folyamatot erősítette, hogy Dacia a Kr. u. 100-as évek elejét követő meghódítása után, elsősorban szervezett telepítések következtében Pannóniából és Tráciából, illetve egyes nyugati és a keleti provinciákból nagy számban érkezett új lakosság a lecsökkent számú dákok pótlására. A barbár, főként gót betörések következtében a 250-es évektől megkezdődött a dáciai terület kiürítése, amely 271-ben fejeződött be. Az északról délebbre, a Duna vonala mögé költöztetett vegyes, a vulgáris latint elsődlegesen vagy másodlagosan beszélő népesség a moesia területen szintén romanizált népességet talált. Ez a populáció húzódott a barbár

betörések elől folyamatosan délebbre, szívott magába újabb és újabb menekülő latinizált tömegeket, illetve felszínesen vagy mélyebben romanizálódott illír-trák elemet. Annak oka, hogy leegyszerűsített képlet szerint nem valósulhatott meg az a nyelvi-kulturális megosztottság, amely szerint a félsziget északabbi része latin, míg déli része görög nyelvűvé és kultúrájává vált volna, már a népvándorlás viharában a Balkánra érkező újabb és újabb népek, hódítók betörésében és letelepedésében keresendő. Az egységes Római Birodalom 395-ben végleg kettévált, a nyugati résszel szemben azonban a Konstantinápoly központú Kelet-Római Birodalom túlélte az 5. századi vészterhes időket. Sőt, kitűnő politikai érzékének, felhalmozott tapasztalatának és vagyonának köszönhetően ugyan változó intenzitással, de évszázadokra fenn tudta tartani befolyását a félsziget tekintélyes területén.

6.3. A Bizánci Birodalom és a népvándorlás kora

A Balkán-félszigetet érintő népvándorlás korszaka a hunok előretörésével kezdődött, miután átlépték a Volga, majd a Don vonalát. A hunok elől menekülő nyugati gótok bebocsátást kértek a Római Birodalom területére, ahol előbb Trákiában, majd fegyveres konfliktusokat és megállapodást követően Moesiában telepítették le őket (KATUS L. 2001). Innen 395-ben a hunok al-dunai megjelenésekor előbb Görögország irányába vonultak, majd nyugatnak fordulva Illyricumon keresztül hatoltak be Itáliába, végül pedig Galliában telepedtek le. Az említett hunok, akik az eurázsiai steppékről érkeztek és számos más steppei néphez hasonlóan a Duna vonalát követve tették székhelyüket a 420-as években a Kárpát-medencébe, a gótoknál is jelentősebb problémát okoztak. Germán szövetségesekkel megerősített csapataik rendszeresen vezettek hadjáratokat a Balkán-félsziget, illetve kifejezetten az olyan nagyobb, gazdagabb városok, mint Sirmium (Sremska Mitrovica), Singidunum, Naissus, Serdica, Philippopolisz (Plovdiv), Poetovio (Ptuj) és Emona (Ljubljana) ellen (OSTROGORSKY G. 2001). 447-ben Konstantinápolyig jutottak, de a várost nem tudták bevenni. Ezt követően figyelmük a Nyugat-Római Birodalom ellen fordult, de Attila 453-ban bekövetkező halálát követően a hun birodalom felbomlásával a veszély gyakorlatilag elhárult a Balkán-félszigetre nézve.

Ebben az időszakban, vagyis az 5. sz. második felében és a 6. század elején a Bizánci Birodalomra leselkedő újabb kihívást a dél-orosz steppén felbukkanó bolgár népek, a Kárpát-medencében élő langobárdok és gepidák, illetve a torkolattól kezdődően a Duna északi partját uraló szlávok jelentették. Az ekkor szklavinoknak nevezett szlávok szállásterülete az Al-Dunától a Dnyeszterig terjedt úgy, hogy legnagyobb tömegük a később Havasalföldnek nevezett területen összpontosult. Az Al-Dunát először I. Justinosz (518-527) uralma alatt lépték át, majd ezt követően gyakran a már említett bolgárokkal szövetségben dúlták-rabolták a Balkánt, egyelőre azonban nem telepedtek le hosszabb időre annak területén.

Ismételt komoly kihívást jelentett azoknak az avaroknak az érkezése az Al-Dunához 561-ben, akik birodalmi földeket követeltek maguknak a Dobrudzsában. Az avarok a következő években elűzve Pannoniából a langobárdokat és leigázva a gepidákat, meghódították és először szervezték egységbe a Kárpát-medencét. A szlávokkal szövetségben a következő évtizedekben minden addiginál nagyobb nyomás alá helyezték a dunai határvonalat, amely a 7. század elején végleg átszakadt. Ezt követően a szlávok elárastották a Balkánt, kihasználva a jól működő Singidunum-Konstantinápoly utat csakúgy, mint a Morava-Vardar tengely mentén fekvő útvonalat Thesszaloniki irányába. A korábbi időkkel szemben most egészen a Peloponnészoszig előretörve végleg megtelepedtek a félszigeten. Ezt követően a félsziget etnikai elrendezése nagy vonalakban a következő képet mutatta: a Balkán északi és középső részén szláv túlsúly érvényesült, az Adriai-tenger partján a latin városok egy része egyelőre tovább élt Bizánci főség alatt, csakúgy, mint a Duna torkolatától a Boszporuszig terjedő görög városok (OBOLENSKY D. 1999). Délen Thesszália, Epirosz és a Peloponnészosz szintén erős szláv lakossággal bírt, de a tengerparti városokban és a szigeteken továbbra is görög túlsúly érvényesült.

A szlávok több hullámban történő behatolásukat és letelepedésüket követően egymással laza kapcsolatban álló törzsekben éltek számos, Szklavíniának nevezett államkezdemény keretén belül. Az őslakos, részben romanizálódott illír-trák népesség, valamint az albánok ősei a szláv invázió előtt a hegyekben kerestek menedéket, így életmódváltásra kényszerültek. Összességében a Balkán történetében talán legnagyobb változást hozó szláv invázió, egyes kutatók szerint a késő római birodalom végső elhalását, egyben a középkori Bizánc felemelkedésének kezdő időpontját jelentette.

6.4. Konzolidáció – a szláv államok kialakulásának időszaka

A szlávok beáramlását és letelepedését követően új korszak kezdődött. A Bizánci Birodalom igyekezett megtalálni a rendszerben új helyét és szerepét, amely úgy véljük a félsziget tekintélyes részén elsősorban kulturális hatásokon keresztül érvényesült, ehhez képest a politikai hatások és eszközök másodlagosak voltak és jóval kisebb, rövidebb hatású eredményt értek el.

A betelepült szláv lakosság első államát a 7. század végén a már említett, Mongóliáig, Kínáig húzódó széles „steppei országúton” érkező, és az al-dunai útvonalon tovább száguldó bolgár-türkök szervezték meg. 680-ban lépték át a dunai limest, a következő évben pedig súlyos vereséget mértek a bizánciakra. Ezzel lehetővé vált Bulgária megalapítása, amely a 9. század derekára Moesia, Trákia és Makedónia egyesítéséhez vezetett. Bár az állam társadalmi hierarchiájának élén kezdetben a bolgár-türkök álltak, a sokkal nagyobb tömegű szlávok a 9. századra asszimilálták őket.

A később szerbeknek és horvátoknak nevezett népek a Kárpátokon túli Fehér-

Horvátországból és Fehér-Szerbiából történő bevándorlását az első nagy szláv hullámok érkezését követő időszakra, feltehetőleg a 7. század 20-as éveire tehetjük. A letelepedő horvátok a már itt talált szlávokat leigázták, a dalmáciai avarok egy részét kiszorították, más részét fokozatosan asszimilálták. Ezt követően a horvátok megalapították tengeremelléki államukat, a 11. századig pedig észak felé terjeszkedve egyetlen hatalmi centrum alatt egyesítették a környező szláv területeket, a magyarok közvetlen szomszédjává válva. A 12. század elején Magyarország és Horvátország perszonálunióra lépett egymással. Ezt követően – egy rövidebb periódust leszámítva – 1918-ig a magyarok és horvátok egy államközösségben éltek. A szerbek, akik szintén korábban érkező szláv lakosságra telepedtek rá, a horvátokhoz hasonlóan csak a 9. századra érkeztek arra a fejlettségi szintre, hogy tartós államalakulatokat hozzanak létre a mai Koszovó és Szandzsák vidékére kiterjedő Raška (Rácország), illetve az Adria menti hegyek között fekvő Zeta (Duklja) kialakításával. Kettőjük rivalizálásából az erősebb állami térszervező erővel rendelkező politikai központjuk Raška került ki győztesen, egyesítve a korai szerb államok területét (PAP N. 2010). Az így létrejött középkori Szerbia történetét az oszmán hódításig a bolgárokkal, Bizánccal majd a magyarokkal folytatott küzdelem határozta meg.

A szláv invázió kapcsán már említettük a hegyekben menedéket kereső, belsőbb területeken élő, a délszláv-görög-albán etnikai kontaktzóna területén 6-9. században kiforró, vlachnak nevezett romanizált népeiséget. A minket leginkább érdeklő részük, az ún. balkáni vlachok a 11. századtól kezdték meg északnyugati irányú vándorlásukat, fokozatosan elérve, majd átlépve Montenegró, Dalmácia, Szerbia, Bosznia és Horvátország határait. A következő évszázadokban nagyobb csoportjaik elsősorban pásztorként és katonaként, valamint a kereskedelemhez kapcsolódva áruszállítóként és útonállóként hallattak magukról (KITANICS M. 2009). Az albánok, mint az illíreknek az erőteljesebb romanizációból kimaradt utódai a történelmi forrásokban a 11. század első felében bukkantak fel először. Ekkor elsősorban Koszovó, Észak-Albánia és Montenegró magasabban fekvő részein éltek, és csakúgy, mint a balkáni vlachok, nem hoztak létre saját, hosszú életű, stabil államot. Változó szállásterületekre vagy más államok terjesztették ki több-kevesebb sikerrel fennhatóságukat, vagy a későbbiekben csak rövid életű, kisebb területet felölelő államkezdeményeket alakítottak. A vlachok migrációjával párhuzamosan az albán népesség korábbi magterületéről a súlypont lassan a mai Albánia irányába tolódott el. A 14. századtól pedig megkezdődött az a folyamat, amelynek következményeként az albánok lakta hegyekből nagy tömegek ereszkedtek le az alacsonyabban fekvő síkságokra.

Mindeközben a 9-11. században, illetve a 13. században ismét megelevenedett a „steppei országút”. Előbb a magyarok költöztek a Kárpát-medencébe és indítottak rendszeres támadásokat Bizánc ellen, majd a moldvai-havasalföldi területen megjelenő besenyők, úzok és kunok tették ugyanezt. A besenyőknek, úzoknak, kunoknak tartós államalakulatot nem sikerült létrehozniuk, így

Magyarország és a Bizánci Birodalom népei, illetve a Havasalföldet, Moldvát elárasztó vlachok asszimilálták őket. A 13. században a Balkán-félszigetre is betörő mongolok elől újabb kun tömegek menekültek Magyarországra és a Balkán-félsziget területére. Ezzel a 13. században gyakorlatilag lezárult a steppei népek nagy vándorlása, amely a Balkán-félsziget történetében és etnikai képének alakulásában is mély nyomot hagyott. Így erőteljesen csökkent annak az északkelet-délnyugati irányú migrációs irányvonalnak, csatornának a jelentősége, amely évszázadokon keresztül kiemelt fontosságú szerepet töltött be a Balkán-félsziget etnikai és egyben kulturális képének alakításában.

7. OSMÁN EXPANZIÓ, MAGYARORSZÁG HÁROM RÉSZRE SZAKADÁSA, A VISSZAFOGLALÓ HÁBORÚK ÉS A KONSZOLIDÁLÓDÁS – A MIGRÁCIÓS FOLYAMATOK ALAPKERETE

A 14. század közepén a Balkán félszigeten egy új, agresszív módon és meglehetősen gyors ütemben terjeszkedő, a politikai viszonyokat szétziláló és saját érdekei mentén újraformáló hatalom tűnt fel. A néhány éves „segédcsapati tevékenységet” követően az oszmán állam 1354-ben Gallipoli elfoglalásával vetette meg a lábát Európa területén (MATÚZ J. 1990). Hét évvel később, 1361-ben meghódította Drinápolyt, amelyet 1365-ben fővárosának nevezett ki. 1371-ben a Dusan István cár halála után meggyengült és széthúzó szerbek következtek, akikre a Marica folyó mellett mérték súlyos vereséget. Így, lehetővé vált Makedónia, illetve Szófia elfoglalása. 1389-ben az egyesült szerb, albán, bolgár és bosnyák haderő Rigómezőn maradt alul, ezzel ebben az évben az oszmán fennhatóság már 260 000 km²-re terjedt ki. 1393-ban annektálták Bulgáriát, egy évvel később Havasalföldet tették vazallusá, 1396-ban pedig Nikápolynál a Luxemburgi Zsigmond vezette nemzetközi haderőt verték tönkre. Az ezt követő évtizedekben a Birodalom erőt gyűjtött, majd 1432-re elfoglalta a velencei kézen lévő Szalonikit, illetve az epiruszi Janinát és Albánia egyes területeit.

A török erők az északi szárazföldi középhatalom Magyar Királysággal szemben kezdetben kevés sikert értek el, annak létét közvetlenül nem fenyegették. 1439-ben ugyan ideiglenesen elfoglalták Szendrőt, de Hunyadi János és albán szövetségese Kasztrióta György a hosszú hadjárat idején, 1443-44-ben komoly eredményeket ért el a Balkán-félszigeten. Az 1444-es várnai és az 1448-as második rigómezei vereség azonban azt is jelezte, a Balkánon az erőviszonyokat megfordítani már nem lehet. 1453-ban több mint 1100 éves fennállás után Konstantinápolyt elfoglalták a török erők, amely inntől Isztambul néven vette át Edirne szerepét. A koszovói terület az emlékezetes első rigómezei csata után az ankarai ütközetig, vagyis 1402-ig az oszmán vazallus Szerbia, majd ettől az évtől kezdve a magyar függésben álló Lazarevics István, illetve – az északról és délről szorító két hatalmi tényező között ingadozó – Brankovics György despotátusának része marad. A „status quo” 1455-ig állt fenn, amikor is a Novo Brdo melletti csata után a teljes koszovói terület az Osmán Birodalom fennhatósága alá került. Néhány év múlva, 1459-ben a középkori szerb állam, 1463-ban Bosznia, 1482-ben pedig Hercegovina is elesett. A szabad albán területek bukását ugyan rövid ideig késleltették Kasztrióta György támadó és védekező hadműveletei, azonban az 1470-es években az oszmán csapatok elfoglalták a jelentősebb településeket, 1501-ben pedig a velencei uralom alatt álló Durazzo is elveszett. Az új közigazgatási keretek kiépítésével ezt követően a Balkán-félsziget csaknem egészét egy olyan államalakulat

ellenőrizte, amelyhez hasonló mértékű és határfokú kontrollra azt megelőzően csak az egységes Római Birodalom volt képes (KITANICS M 2010).

A török csapatok azonban nem álltak meg a Balkán határán, hanem azt átlépve, betörték a Kárpát-medence területére is. Ugyan az 1456-os nándorfehérvári kísérletük csaknem hét évtizedre visszavetette őket, a 16. század elejére minden adott volt ahhoz, hogy most sikert érjenek el. Az Oszmán Birodalom területe 1520-ban, I. Szulejmán trónra lépésének évében mintegy másfél millió négyzetkilométert tett ki. Lakosságszáma 12-13 millió körül mozgott, hadserege számban Európa bármely államát felülmúlta, tengeri hadereje pedig felügyelte a Fekete-tengert és a Földközi-tenger keleti medencéjét is. A mintegy 300 000 km² területű, nagyjából 4 milliós népességű Magyarország éves bevételei ekkor a tizedét sem érték el az Oszmán Birodaloméénak. Mindemellett a Magyar Királyságtól délre eső teljes hátország török kézben volt, biztosítva ezzel a már említett, Isztambulból Belgrád felé tartó hadiúton a seregek gyors eljutását a magyar Délvidékre.

Az a kettős végvárrendszer, amelyet elsősorban Luxemburgi Zsigmond és Corvin Mátyás védelmi stratégiája hozott létre, most meginogni látszott. A védelem déli vonala Orsovától indult, és Nándorfehérváron, Zimonyon, Szabácson, Jajcén, valamint Kninen keresztül futott ki az Adriára. A második vonal, amely már jóval az országhatáron belül, ettől északra, párhuzamosan húzódott, a Karánsebes, Pétervárad, Krupa, Zengg vonalat fűzte fel a tengerig (VARGA J. J. 2000). I. Szulejmán 1521. és 1526. évi sikerei, illetve a köztük lévő hódítások megroppantották a rendszert. 1521-ben nem csak Szabács és Zimony, de a Száva és a Duna összefolyását ellenőrző Nándorfehérvár is elesett, külső magyar kapuból előretolt oszmán ékké válva. 1522-ben a helyi török alakulatok elfoglalták Orsovát, Knint és a tengerparti Skradint, 1524-ben pedig Szörény várát is. Ezzel ebben az évben gyakorlatilag az első védelmi vonal centruma és keleti szárnya összeomlott, miközben a nyugati szárnyon már csak egyetlen nagyobb erősség, Jajce tartotta magát. Mindeközben Szulejmán 1526-ban már a második hadjáratát vezette Magyarország ellen, ahol a Mohácsi csataterén elért döntő győzelmen túl a törökök a második védelmi rendszer centrumterületét is elfoglalták (ENGEL P.–SZAKÁLY F. 1995). Mindezt Titel, Pétervárad, Újlak, Valkóvár, Eszék, Bács és Erdőd eleste jelezte.

A következő nagyobb lökés 1536-1538-ban érte hazánkat, amikor is a török hadvezetés Pozsega környékét és Dubicát is ellenőrzése alá vonta. Három év múlva, 1541-ben a Duna-Tisza köze „Erdődön felüli” része egészen Pest-Budáig elesett. Az 1543-as szulejmáni hadjárat, amely a dunai hadi utat és vízi utat volt hivatott biztosítani, az 1541-es hódításokat terjesztette ki nyugati irányban a Dunántúlon. A harci cselekmények során többek között Pécs, Székesfehérvár, de Esztergom is török kézre került. A budai pasa a dunántúli területeket 1544-1545-ben a Balatonig, északon pedig Buda védősugarának tágítására Nógrádig, Hatvanig hódoltatta, miközben 1544-ig a török csapatok a Dráva-Száva közén is jelentősen előretörték, egészen Zdencig. Azt az 1547-re a

Szávától északra kialakított ék alakú területet, amelynek nyugati szárnya nagyjából az Una torkolatától Zdencen, Görösgálon, a Balaton déli partján és Csókakőn át húzódott Nógrádig, majd innen fordult délkeletnek az ék keleti szárnyán Hatvanon, Szegeden keresztül Zimonyig, az 1551-1552-es török hadjárat során elsősorban a Tisza vonalán, a Tiszántúlon, a Dunántúl középső, illetve az Északi-középhegység nyugati részén növelték meg hatalmas területekkel. A hódítások nagyságát a Budai vilájet kialakítása után másodikként létrehozott Temesvári elájet jelezte, miközben a Dráva-Száva köze 1552-1553-ban ismét jelentősen fogyatkozott Csázma és Verőce elestével. Szulejmán utolsó hadjárata 1566-ban Szigetvár, majd a somogyi és újabb horvátországi területek, illetve Gyulával a Körös-Maros közének elstét eredményezte. Ezzel 1568-ra a Drinápolyi béke lezárta a küzdelem első szakaszát, így kialakult az a törzsterület, amely lényegesen már csak a 15 éves háború (1593-1606), illetve az 1660-as évek török hódításai alatt változott (3. térkép). Az előbbinél a zsitvatoroki béke 1606-ban elismerte a magyar Nógrád vármegyei foglalásokat, miközben török kézen hagyta Egert és Kanizsát is. Az utóbbinál, 1660-as évek nagyobb oszmán fegyverténye Nagyvárad és Érsekújvár bekebelezése lett.

3. térkép: A három részre szakadt Magyarország: „Keresztény Magyarország”, Budai és Temesvári Beglerbégység, valamint Erdély felosztással 1670-ben. Forrás: SANSON, G. (1670): Partie septentrionale de la Turquie en Europe ou sont les beglerbeglicz ou gouvernements de Bude, de Temeswar, de Bosnie et partie de celuy de Romelie... Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans (GE D-15163)

Az 1683-ban Bécs elfoglalására tett utolsó oszmáni kísérlet kudarcba fulladt, az erőviszonyok megfordultak, megkezdődött a nagy visszafoglaló háborúk korszaka. Bár ebben az időszakban is születtek kisebb török sikerek, és e tekintetben főként az 1690. évet kell kiemelnünk Belgrád visszafoglalásával, összességében 1699-re, a karlócai békekötés időszakára Temesvárt és tágabb környékét leszámítva az Oszmán Birodalom elvesztette a Magyar Királyság területén lévő valamennyi birtokát. A „Habsburg rekonkvizsta” végső állomását a Temesköz visszahódítása jelentette, amelyet az 1718. évi pozsareváci békekötés szentesített. Ezt követően a 18. század folyamán a Habsburg Birodalom csapatai megfordítva a korábbi helyzetet, többször is behatoltak a balkáni területekre, többek között 1716-1718-ban, 1736-1739-ben, illetve 1788-1791-ben.

A fentebbi oszmáni előretörés és visszaszorulás területi és időrendi elemzését követően, a migrációs folyamatok keretét adó térség helyzetét vizsgálva azt is látnunk kell, hogy az 1526-os vereséggel és Buda elfoglalásával a középkori szuverén magyar állam megszűnt létezni. Ezt követően ugyanis az ország korábbi territóriumán három államalakulat, a Habsburg Birodalom, az Oszmán Birodalom és az oszmán vazallusi szerepbe kényszerített Erdély osztozott. A török hódításig fennálló core area (Székesfehérvár-Esztergom-Visegrád-Buda) 1541 és 1544 között szétolvadt, oszmán fennhatóság alá került. Ezzel együtt az államigazgatási funkciók kényszermegoldásként részben az ország északnyugati részére Pozsonyba (Helytartói Tanács, Magyar Kancellária, Magyar Kamara stb.), részben azok jogainak és hatásköreinek megkurtításával az országhatáron túl fekvő birodalmi központba, Bécsbe helyeződtek át (Udvari Kancellária, Udvari Haditanács stb.). Ezzel az államigazgatás kiemelten fontos három területe, a had-, kül- és pénzügyek tekintetében a központi irányítás az országon kívülre került (SINKOVICS I. 1985). A „Natio Hungarica” beleszólása ezt követően leginkább a helyi igazgatásra, belpolitikára és az igazságszolgáltatásra korlátozódott. Eközben az Erdélyi Fejedelemségben a középkori Magyar Királyság berendezkedésének kontinuuus folytatását fedezhetjük fel (FODOR P.-OBORNI T. 2000). A fejedelem kiszolgálására Fejedelmi Tanács működött, a résztvevők véleményezési jogával. Emellett hívták össze az országgyűlést, kizárólagos végrehajtó szervként pedig a kancellária funkcionált. Az ország középső részén az Oszmán Birodalom igazgatása a vármegyéknél, székeknél szélesebb körű feladatokat ellátó szandzsákokra támaszkodott. Ezek voltak a közigazgatás, a katonai szervezet és pénzügyigazgatás első számú letéteményesei, de a termelési kapacitás felmérése, a népesség összeírása, az adókivetés és a timárok kiosztása is rájuk hárult. Ezek a szandzsákok vilajetekbe tagozódtak, amelyekből az említett kettőn túl (Buda, Temesvár) a visszafoglaló háborúig még négyet hoztak létre (Eger, Nagykanizsa, Várad, Érsekújvár).

Az említett visszafoglaló háborúkat követően a felszabadult Magyar Királyság 1526 előtti területi egységét nem állították helyre, Erdélyt és Horvátországot is bécsi kormánysszerveken keresztül irányították. Ezen kívül a Délvidéken, valamint Horvát-Szlavónország majd Erdély

területén is hozzákezdték a Határőrvidék kibővítéséhez, amelynek eredményeként a Temesköznek csak a létrehozott határőrezredekén kívüli része került vissza 1778-ban, a vármegyerendszerbe illesztve. A visszafoglalt területekre, így vizsgálati területünk tekintélyes részére Bécs külön jogot formált, mivel azokat vérrel, fegyver útján szerezte vissza. Az újszerzeményi területek igazgatására, így létrehozták a budai kamarai adminisztrációt a bécsi Udvari Kamara közvetlen irányításával. A konszolidáció időszaka alatt egészen 1709-ig, tehát lényegében az erőteljes horvát migrációs periódus lezárultáig, ez az igen fontos szervezet felelt a Győr-Komárom vonaltól a Délvidékig húzódó, visszafoglalt területek reintegrálásáért, a gazdasági irányításért és a közigazgatási feladatok ellátásáért. A kincstár jogainak biztosítása és érvényesítése érdekében ismerniük kellett az adóképes népséget, ezért rendszeresen készítettek összeírásokat, amelyek különleges értékkel bírnak a migrációs kutatásokban. Másik igen fontos tény, és egyben ez a horvát belső migrációval is összefügg: látni fogjuk, hogy a visszafoglalt területek reintegrálására, az igazgatás újjászervezésére viszonylag nagy számban helyeztek át a királyi Magyarországról gradistyei és más magyarországi horvát nemeseket. Szakértelmükön túl ugyanis elsőrendű fontosságú volt, hogy a területen nagy számban jelenlévő délszláv népséggel kommunikálni tudjanak.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy az Oszmán Birodalom előretörése, majd visszaszorulása a 15-18. században óriási migrációs hullámokat, népmozgásokat váltott ki, erőteljesen átrendezte vizsgálati területünk etnikai képét. A migrációs mozgások kétirányúak voltak. A Balkán-félsziget irányából a törökök balkáni előretörése során nagy számban érkeztek olyan menekültek, akik Magyar Királyság területén belül kerestek menedéket. Tekintélyes részük az őshonos lakosság egy részével együtt, az oszmániak Kárpát-medencébe történő behatolását követően a visszaszoruló királyi Magyarország területére migrált. Az alacsony népsűrűségű területekre ezt követően katonai és gazdasági célból már az Oszmán Birodalom hozta balkáni alattvalóit, miközben spontán migráció útján is sokan érkeztek (KITANICS M. 2008). A Hódoltság és a királyi területek között a „status quo” alatt is történtek nagyobb mérvű migrációs mozgások, elsősorban harci cselekményekhez vagy katonai szerepvállaláshoz kötődően. Ez a helyzet, amely 1683–1684-ig állt fenn, alapjaiban változott meg a török visszaszorulással. Az Oszmán Birodalom török etnikumú hivatalnokaival, katonáival, kereskedőivel együtt számos iszlamizált balkáni, illetve a Birodalmat kiszolgáló, elsősorban ortodox elem távozott a Kárpát-medencéből. A korábbi folyamat így megfordult, mivel a központi irányítás nagy gondot fordított arra, hogy a reintegrált, alacsony népsűrűségű területeken a be- és letelepedést elősegítse, maradásra bírja a helyi lakosságot és új telepéseket hívjon be. Ennek keretében most a határokon túli migrációs mozgásokon túl, egy a túlnépesett északnyugati és északi területekről az Alföld, vagyis a volt hódoltsági területek felé tartó belső migráció zajlott le. Ebből kisebb részben ugyan, de azok a horvátok is kivették részüket, akiknek a migrációs mozgásait részletesebben következő nagy egységünkben tárgyaljuk.

8. A HORVÁT MIGRÁCIÓS ÁRAMLÁSOK

8.1. Etnikai átrendeződés a Balkán-félsziget és a Kárpát-medence viszonylatában – hasonlóságok és különbségek, horvát kapcsolódási pontok a szerb, vlach, albán, bolgár és krassován áramlási folyamatokhoz

8.1.1. Etnikai arányváltozások a 15-18. században – a magyarság súlyvesztése

A 15-18. században a Magyar Királyság területén – bár a „Mohács előtti” Magyarország is soknemzetiségű volt – az etnikai arányok tekintetében mélyreható változások következtek be. E változások nem kizárólagos, de kétségtelenül egyik legfőbb oka a török balkáni megjelenésében, előretörésében és tartós magyarországi berendezkedésében keresendő. Az állandósuló háborúk, az ezzel gyakran összefüggő járványok és az éhínség jelentősen csökkentették az ország lakosságát. A pusztításnak elsősorban a Kárpát-medence alacsonyabban fekvő, nagyobb népsűrűségű, és többségében magyarlakta területei voltak kitéve. A magyar népelem visszaszorulásával párhuzamosan lehetővé vált a határokon kívülről érkezők beszivárgása, betelepítése, és ezzel együtt a már hazánkban lakó nemzetiségek térhódítása.

A korábbi becslések a 15. század végi Magyarország népességét gyakran 3,5-4 millió főben adták meg. Erre az álláspontra helyezkedett Szabó István (SZABÓ I. 1941, 1963), Zimányi Vera (ZIMÁNYI V. 1985) és Szűcs Jenő is (SZÜCS J. 1988). Mályusz Elemér (utóbb maga is elfogadta Szabó István említett becslését) arányszámításából kiindulva Szabó 1941-ben a történeti országhatárok között élő népesség körülbelül 80%-át tartotta magyarnak, vagyis számukat mintegy 3,2 millióra tette.

A kutatók egy része napjainkra a 4 milliós számadatot túlzásnak tartja, miközben többségük egyetért abban, hogy az 1430-as évektől a század végéig a népesség száma jelentős mértékben nem változott. Többen Kubinyi András számításait alapul véve annak adataival, vagy ahhoz közeli számokkal dolgoznak. A jeles kutató Magyarország lakosságszámát Erdéllyel együtt 2,6-3 millió, Szlavóniát is hozzászámítva 2,9-3,3 millió főre becsülte (KUBINYI A. 1996). A magyar nyelvű lakosság részarányát erre az időszakra vonatkozóan Katus László a Kubinyi-féle adathoz közelítve (3,3-3,5 millió) mintegy 75-80%-ban határozta meg (KATUS L. 2000). Nagyjából erre az eredményre jutott Kristó Gyula is, aki (Alsó-Szlavónia, Horvátország és Dalmácia nélkül) a nemzetiségek arányának alsó határát 23%-nak gondolta (KRISTÓ GY. 2003). Egy évszázaddal később, vagyis a 16-17. század fordulóján a királyi Magyarország, Erdély és a Hódoltság népessége csak gyenge növekedést mutatva 3,5-3,7 millió körül mozgott, de még az 1720-as években is csak 4 milliós népességet feltételezhetünk. Ebben kiemelkedő szerepe volt a hosszú 17. század katasztrófáinak, elsősorban a tizenöt éves háborúnak, a visszafoglaló háborúk és a Rákóczi-szabadságharc okozta vérveszteségeknek, miközben a helyzetet tovább súlyosbította az 1708 és 1712 között dühöngő pestisjárvány mintegy 300 ezer áldozatot követelő pusztítása (DÖVÉNYI Z.-

TÓTH J. 2012). Jól látható tehát, hogy a lakosságszám az 1430-as évektől kezdődően az 1720-as évekig – vagyis csaknem 300 év alatt – rendkívül lassú emelkedést mutatott.

A 18. század folyamán a népességszámot tekintve nagy változás következett be részben a természetes szaporulatnak, részben a nagyarányú beköltözésnek köszönhetően. Az 1785 és 1787 között zajló népszámlálást alapul véve 1790-ben Magyarország, Erdély az ottani határőrvidékkel együtt, valamint a határőrvidékkel megcsonkított Szlavónia lakossága összesen 8,7, míg a Kárpát-medence teljes népessége mintegy 10 millió főre becsülhető. E 10 millióból a magyarok száma 4,1 millió, vagyis már csak 41% volt (WELLMANN I. 1989). A 15. század végétől a 18. század utolsó évtizedéig a magyarok aránya a Kárpát-medencében tehát drasztikusan csökkent, és nem túlzás ha azt állítjuk, mindez sorsdöntően befolyásolta történelmünk alakulását.

A rövid demográfiai bevezető után a Balkán és a Kárpát-medence migrációs kapcsolatrendszerét térképezzük fel az áramlásokban, népmozgásokban legnagyobb számban részt vevő szerb, vlach, albán és bolgár etnikumok, valamint a krassován népcsoport vonatkozásában. Tesszük mindezt szándékunk szerint úgy, hogy migrációs szempontból világosan látszódnak a hasonlóságok és különbségek, valamint a magyarországi horvátok bevándorlásával és letelepedésével összefüggő kapcsolódási pontok. Mint alább látni fogjuk, a szerbek és az albánok áramlásai korszakunkban jórészt egymástól nem elválaszthatók. Igaz ez a kiváltó okokra és a migrációs időpontokra is, de a szerémségi letelepedési célterületet figyelembe véve azt is megjegyezhetjük, eleve várható volt a katolikus albánok horvátok közé történő későbbi asszimilálódása. A vlachok mozgásai szintén erőteljesen összefüggtek a szerbek, de a horvátok bevándorlásával is. Magyarországra érkező csoportjaik ugyanis jelentősen előrehaladtak az elszlávosodás útján, részben szerbbé váltak, részben egyes horvát népcsoportok etnogenezisére gyakoroltak jelentős hatást (bunjevácok, gradistyei horvátok). A katolikus bolgárok és krassovánok bevonása a teljesebb kép kialakítása érdekében szükséges. Már csak azért is, mivel a bolgárok legnagyobb része végül a horvátokba olvadt, miközben reményeink szerint majd az is látszik, a krassovánok fokozatosan haladtak a horvát identitás elérése felé.

8.1.2. Szerbek, vlachok, albánok, bolgárok és krassovánok a Magyar Királyság területén

Szerbek és albánok

Négyszáz év alatt, az albánok lakta balkáni területek jelentős átalakuláson mentek keresztül. A korábbi évszázadokban a középkori szerb és bolgár uralom alatt megindult Albánia és Koszovó elszlávosodása, amely folyamat most alapjaiban tört meg az Oszmán Birodalom hódításával. Az etnikai viszonyok változásához már a 15. században jelentősen hozzájárultak a háborúk, így a Kasztrióta György elleni harcok, illetve a Ragusai Köztársaság és a törökök közötti összecsapások. Ezek eredményeként ugyanis erőteljesen lecsökkent az észak- és közép-albániai szláv települések

népessége, helyükre pedig a magasabban fekvő területek albán lakossága érkezett.

A háborús korszakokon kívül a megművelhető föld iránti vágy, vagyis a spontán gazdasági migráció, illetve az oszmánok tudatos telepítési politikája járult hozzá erőteljesebben az albánok térhódításához, mindenekelőtt Koszovó és Metóhiában, kezdetben kisebb mértékben, majd a 17. századtól egyre gyorsuló ütemben. Ezt a 18. században még inkább kiteljesedő, már a nyugat-makedóniai vidéket is érintő folyamatot az is elősegítette, hogy a szerbek az oszmán előretörés és elnyomás elől tömegesen költöztek északabbra Horvátország, illetve Magyarország területére. Ugyanakkor ezekben a Magyarországot érintő migrációs mozgásokban nem csak szerbek, de katolikus albánok is részt vettek (KITANICS M–PAP N. 2012).³¹

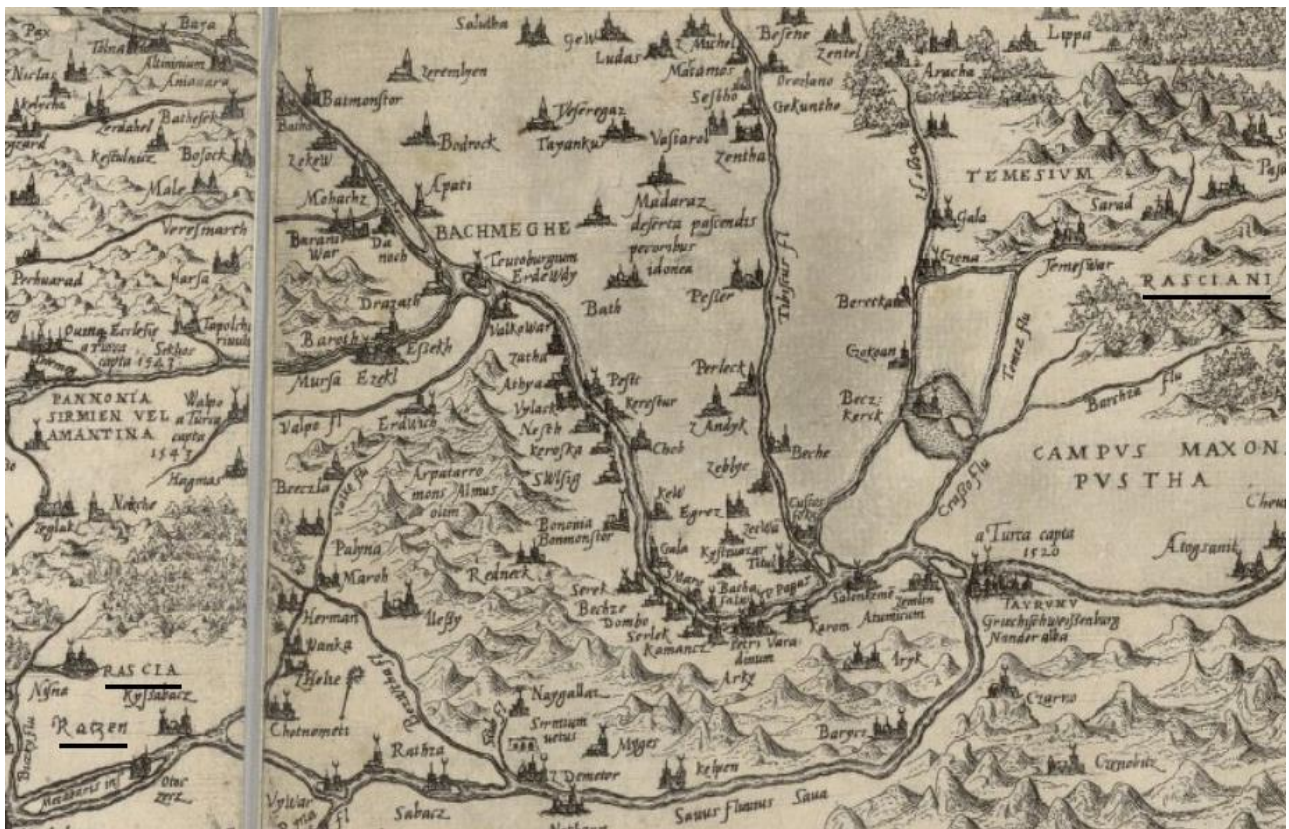
A szerbek a középkor folyamán kisebb arányban folyamatosan jelen voltak a Magyar Királyság területén. Számuk a törökök balkáni hódításával párhuzamosan kezdett emelkedni, de a folyamat felerősödésével csak a 15. század elejétől számolhatunk (SZAKÁLY F. 1991). Luxemburgi Zsigmond felismerve a török veszély nagyságát, a szerbekkel szorosán együttműködve látott hozzá a déli határok megerősítéséhez. Lazarevics Stefan, majd Brankovics György despota számos magyar birtokot kapott hűsége jutalmául. Ezeken a birtokokon, így többek között Szolnokon, Szalánkeméningen, Tokajban, Debrecenben vagy éppen Világosvárott, számos rác jobbágyot telepítettek le (SZALAY L. 1861). Ezzel párhuzamosan az 1430-as évektől megindult a Szerémség, illetve Keve, valamint Temes vármegye déli részének erőteljes elszerbesedése, amely Corvin Mátyás idejében tovább folytatódott. 1459-ben elesett Szendrő, ezzel együtt Szerbia is. Ekkor, illetve az 1460-as évek közepén Brankovics György gyermeke István, és ennek fia Vuk vezetésével a Bácska, Csongrád és a Szerémség, (HORNYIK J. 1868), de Temes vármegye és Keve is újabb szerb lakosságot kapott.³² Azt, hogy az 1480-as években már valóban nagyobb számban lehettek hazánkban, az is bizonyítja, hogy 1481-ben Mátyás felmentette a rácokat a katolikus egyháznak fizetendő adó alól (CORPUS JURIS HUNGARICI I. 1481. V./3. p. 389).³³ A király 1483-ban írt leveléből pedig arról értesülünk, hogy az utóbbi 5 évben több mint 200 000 szerb költözött az ország területére (UROSEVICS D. 1969).

³¹ Mindemmellett az albán etnikumnak további jelentősebb hullámai áramlottak a 15. század végén Dél-Itáliába és Szicíliaába, illetve az isztriai Porečbe és az észak-dalmáciai Zadar környékére is.

³² A szerb despota címét Brankovics Vuk halálát követően előbb II. Brankovics György, majd testvére János viselte a szerémségi Kölpényben. Őket Stijlanovics István herceg, a szerbek utolsó középkori despotája követte. Kevésbé ismert, hogy 1508-tól Siklóson rezideált. Halálát követően végső horvátországi nyughelye előtt, egy ideig a várhoz közeli Göntér-dombon állt sírja. Bár a despota címet később Beriszló István, Csernoevics Nenád (Cserni Jován) és Bakics Pál is viselte, elfogadottságuk kisebb volt, mint a királyi családból származóké.

³³ „A rácok nem tartoznak dézsmát fizetni és miattok a keresztényeket nem szabad egyházi tilalommal sújtani. Továbbá, hogy a rácokat és egyéb ilyen szakadárokat nem kell tizedfizetésre szorítani és a vármegyék ispánjai se kényszerítsék arra, hogy mások módjára dézsmát fizessenek...”

Bár a 15. század végén és a 16. század elején a rácok valóban nagy számban lehettek, az újabb kutatások a 200 000-es számot a mohácsi csatát megelőzően már a teljes magyarországi szerb populációra vonatkoztatják (PÁLFFY G. 2000).

4. térkép: Rascia (Rácország) és Ratzen (rácok) felirat (aláhúzva) 1567-ben Valkó vármegyében és Temesvártól keletre a JODE DE GERARD által készített, „Hungariae typus. Habes hic, benevole spectator, praestantissimi Hungariae regni...” című térképen. Forrás: Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans GE D-11229

Össességében a 15. század első felétől 1526-ig a Szerémség, pontosabban fogalmazva Szerém és Valkó vármegye lakossága gyakorlatilag kicserélődött, miközben már nagyobb számban voltak rácok ezektől keletebbre Temes vármegye és Keve déli részén is. Ez volt tehát kezdetben a délvidéki szerbség magterülete, ahogy az korabeli térképünkön is lássuk (4. térkép).³⁴ Szórványaikról beszélhetünk ezen túl a Duna-Tisza közén, a magterülettől északabbra Bács, Bodrog és Csongrád, a Tiszántúlon Torontál és Békés vármegyékben, illetve Erdélyben Hunyad megyében és a királyföldi Szászváros környékén.

A mohácsi csatát követően a szerbség erősen hullámozott a meggyengült Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom déli határán. Cserni Jován fegyveresei előbb a Bácskában állomásoztak, majd 1527-ben vezérük halála után egy részük török zsoldba állt a Szerémség területén. Másik felük Szapolyai pártját erősítve a Maros mellett és a Temesközben telepedett le, többen pedig akárcsak a

³⁴ Eddigi ismereteink szerint ezen az általunk felkutatott térképen szerepel először a Temesközben a rácok felirat. Pálffy Géza ugyanis ebben a vonatkozásban egy 10 évvel később készített antwerpeni térképet említ.

szerbek által őrzött Lippa vára, Habsburg Ferdinánd oldalára álltak. A következő évtizedekben mind Szapolyai, mind Ferdinánd mellett kiemelten fontos katonai szerepet vittek, akár a könnyűlovasságot, akár a gyalogosokat vagy a dunai naszádosokat tekintjük. Buda eleste után tíz évvel, 1552-ben a Temesköz is török fennhatóság alá került. A 16. század második felében ennek következtében már nem csak ezen a területen és a Szerémségben, de a Bácskában is egyértelmű szerb többség érvényesült.

A régi, későközépkori szerb telepítések a török előretöréssel megfogyatkoztak, miközben a magyarországi szerb szállásterület egészében szemlélve jelentősen megnövekedett. 1642-ben a Szőnyi béke megkötésekor is előkerült az új és a régi telepítések közötti különbség, illetve határvonal (SZEKFŰ GY. 1935). A felek ugyanis meghatározták, hogy a Duna-Tisza közén meddig adóztathatja a magyar földesúr régi magyar és rác jobbágyait. Ezt a vonalat Szeged-Kalocsa, illetve Baja-Zombor közé helyezték, ettől délre ugyanis kizárólag új telepítésű szerb lakosság tanyázott. Erre az új telepítésű szerb lakosságra vonatkozóan Szakály Ferenc a következőt állapította meg: *„A török uralom barbarizmusa ellenére békés térségben – amelyet a 16. század eleje óta kívülről semmiféle veszély nem fenyegetett – jelentős népfellegel keletkezett, amely a frontok megmerevedése folytán jó két évszázadon át magyar és horvát területeken csapódott le”* (SZAKÁLY F. 1992. p. 9.). Úgy véljük, a neves történész véleményét árnyalnunk kell, mivel a szerbek (és vlachok) magyar, illetve horvát területre költözésében véleményünk szerint a 16. század közepétől nem csak a túlnépesedés játszott fontos szerepet. A spontán migrációban itt részben a felszabaduló, jobb minőségű földek vonzó hatását, részben a zsákmányszerzés és fegyveres szolgálat általi kiemelkedés lehetőségét érhetjük tetten. Ráadásul az áttelepítések tekintélyes része a török által szervezett keretek között ment végbe, a szerbek és vlachok ugyanis jó katonanyagot képeztek, nem csak a hódításoknál, de előbástyaül szolgáltak a keresztény támadások esetében is. Az eddig említettek mellett pedig azt is kiemelhetjük, hogy a legnagyobb szerb tömeget, mely Csernojevics Arzén vezetésével országunk déli területén végleg gyökeret vert, nem „békés túlnépesedés”, hanem a felkelés bukása utáni félelem vezette új hazájába. De hasonló esetre már korábban a 16. század végén, a 15 éves háború alatt is volt példa, amikor a keresztény seregek mellé álló szerbek a török sikerek miatt a Duna mellett jóval északabbra magyar,³⁵ illetve horvát területekre menekültek.

A dunántúli szerb bevándorlás előtt a 15 éves háború pusztításai nyitottak utat, a következő évtizedekben főként Tolna, Fejér és Somogy megye telítődött szerb lakossággal. Esterházy nádor 1627-ben már Simontornyát adta meg a rácok dunántúli szállásterületének északi pontjaként (MAKKAI L. 1987). Két évvel később azonban Tassi Gáspár már magának Esterházy nádornak panaszolta, hogy a szerbek Tolna északi határát is átlépték: *„Szinán pasa feljövételének előtte*

³⁵ A 15 éves háború alatti, részben a bácskai délszláv lakosságot is érintő, Esztergom környékére történő áttelepedésről részletesebben is írunk a bunyevácok kapcsán.

Mohácson, Szekszárdon, Baranyán, Somogyon fölül vagy igen kevés, vagy semmi rácság nem lakott, hanem mind magyarság lakta...ez nem tagadható dolog. Hanem ím nemrégén jött megint valahonnét afféle rácság és az egész Tolnán is fölül ellepte a földet, a magyarokat kiszorították sok falukról (SZEKFŰ GY. 1935. p. 433).”³⁶

A 17. század kétségkívül legnagyobb szabású szerb beköltözésére csak néhány évtizeddel később, az 1683 és 1699 közötti korszakban került sor, amikor is mintegy 30000-40000 fős keresztény, szerb és albán tömeg hagyta el Koszovó területét, Niš vidékét, Belgrádot és környékét, illetve a Morava medencéjét (MALCOLM N. 2000). A csúcspontot az 1690. év jelentette, amikor is Lipót felhívása nyomán a szerbek felkeltek a törökök ellen, majd Belgrád visszafoglalása után nagyobb számban kértek engedélyt az áttelepülésre. Ennek a több tízezres szerb és albán népességnek most csak egy kisebb része talált új otthonot Horvátország területén, nagyobb részük a Magyar Királyság déli és Duna menti részeire nyert bebocsátást. Elsősorban a Szerémségben, a Bácskában, a Tisza és a Maros mentén, valamint nagyobb városokban, többek között Pesten, Budán, Szentendrén, Komáromban, Tokajban, Győrött, Debrecenben telepedtek le. E városokban, főként a Duna mentén székelő kereskedő kolóniáik a 17. század végén és a 18. század folyamán jelentős tevékenységet folytattak.

Szintén fontos, elsősorban katonai szerepe volt a szerbeknek az osztrák kormányzat által kialakított Horvát-Szlavón, a Tiszai és Marosi, majd a Bánsági Határőrvidéken is. A Horvát-Szlavón Határőrvidék alapjait a 16. században fektették le a jórészt szerbek és vlachok által lakott Varasd központú vend, illetve a Károlyváros³⁷ székhelyű horvát kerület megalakításával. A 17. század második felében ez a kettő kerület egészült ki a horvát báni, majd a szlavón-szerémségi generalátussal. A Tiszai és Marosi Határőrvidéket 1702-ben állították fel, és annak ellenére, hogy 1718-ban a törökök a Temesközből visszahúzódtak –, a magyar rendek hathatós követelése mellett – csak 1751-ben szüntették meg. Az itteni szerbek egy része most Oroszországba költözött a Dnyeper és a Bug közé, ahol cári támogatás mellett alapították meg Új Szerbiát, míg tekintélyesebb részük a Temesi Bánság torontáli részébe települt át (SZABÓ I. 1941). A Tisza és Maros menti vidékről, illetve Torontálból az 1760-as években nagy számban migráltak az újonnan felállított Bánsági határőrvidékre, ahol az illír ezred, illetve a Tiszai határőrvidékből hátramaradt Sajkás kerület katonáinak sorait gyarapították. Mindezekben a felsorolt belső áramlásokon túl a 18. század balkáni háborúi ismételt népmozgásokat eredményeztek.

Az 1716-1718-as osztrák-oszmán háború, illetve az azt követő események következtében elsősorban a koszovói Vučitrni szandzsák lakosságának száma csökkent le erőteljesebben, az 1736-

³⁶ Szinánt budai pasává először 1590-ben, majd másodszor 1595-ben nevezik ki. Eger elfoglalását követően egri, majd 1598-tól anatóliai pasa lett. Ez utóbbival egyidejűleg nyerte el a nagyvezíri méltóságot.

³⁷ Károlyvárost a horvát kerület megalakításával megbízott Károly főhercegről, I. Rudolf testvéréről nevezték el.

39 között dúló osztrák-török háború cselekményeinek hatására pedig végül szintén a Szerémségbe érkeztek szerb menekültek, illetve katolikus albánok. Ez utóbbiak hosszas hányattatás után, a 18. század közepén telepedtek le a napjainkban Szerbiához tartozó Hrtkovci, Nikinci és Jarak településeken. Bár identitásukat hosszú ideig őrizték, katolikus vallásuknak megfelelően később a terület horvátságába integrálódtak. Az 1788-1791-es háborúk eredménye újabb, főként szerémségi szerb és albán letelepedés lett.

Az eddig említett szerb (és vlach) migrációs mozgások eredményeképp a 18. század végén, 1790-ben a szerbek száma a Magyar Királyság területén mintegy 680 000 fő volt, vagyis a teljes lakosság csaknem 7%-át alkották (WELLMANN I. 1989).

Vlachok

A szerbeken és albánokon túl röviden ki kell térnünk a vlachokra is, mégpedig kettő korszakra bontva a Kárpát-medencét érintő migrációs áramlásait. Az egyik, véleményünk szerint a korai korszak, amely tulajdonképpen a 16-17. század időszakát ölelte fel. A másik, elsősorban a 17. század végén és a 18. században érvényesült.

Az első korszak áramlásai a rácok mozgásaitól gyakorlatilag nem szétválaszthatók. Ennek az együttmozgáson túl a legfőbb oka, hogy a vlachok többsége a Magyar Királyság területére való érkezésekor már mind etnikai, mind nyelvi-kulturális értelemben jelentősen előrehaladt az elszlávosodás, pontosabban fogalmazva elszerbesedés útján.³⁸ Gyakorlatilag az etnikai keveredés azon fokán álltak, amely a nyelvi-kulturális-vallási³⁹ karakter figyelembevételével közelebb állt a szerbhez, mint az eredeti etnikumhoz. Ennek megfelelően álláspontunk szerint a korabeli dokumentumokban is jelentkező félnomád pásztorkodó-katonáskodó vlach-életmód, valamint a vlach-státusz mint gyűjtőfogalom miatt, nem lehet elkülöníteni, külön kezelni a Balkán és a Kárpát-medence viszonylatában a szerbtől a vlach migrációs áramlásokat, legalábbis az első korszakot tekintve. Ennek ellenére vannak olyan ismérvek,⁴⁰ olyan lehetőségek, amelyek hozzásegíthetik a kutatókat az „etnikai vlachok” migrációs mozgásainak és egyben etnikai alakulásának

³⁸ Ebből szempontból kiemelten fontos a szerb egyház vlach tömegekre gyakorolt hatása és szervezőereje.

³⁹ A vlachok romanizált nyelvének szlávra cseréléséről eltérő becslések és hipotézisek láttak napvilágot (az isztrorománok ebből a szempontból kivételt jelentenek, mivel megfogyatkozva ugyan, de a mai napig őrzik vlach nyelvüket). Egyesek szerint még a 16. században is léteztek közöttük kizárólag vlach nyelven beszélők, mások szerint már a középkori kétnyelvűségük is bizonyítottan látszik.

⁴⁰ A névanyagok elemzésén túl indokolt lehetne a vlachokra vonatkozóan a régészeti kutatásokat erősíteni. Az ezzel kapcsolatos vizsgálatok Magyarországon azonban meglehetősen szerény eredményeket tudnak csak felmutatni. Fontosabb kapcsolódó régészeti feltárást vezetett az utóbbi időszakban Gaál Attila Dombóvár-Békatónánál, Wicker Erika a Bácskában, illetve Szabó Géza a dombóvári Tesco áruház építési területén. Ez utóbbi ásatást, illetve annak régészeti anyagát alkalmunk volt megtekinteni, a Csányi Viktortól kapott információk alapján pedig publikálni a „Dombóvár a török hódoltság korában” című könyvfejezetben, a „Városunk Dombóvár a kezdetektől napjainkig” monográfiában. A tanulmány írása közben fogalmazódott meg bennünk, hogy a vlachokra vonatkozó kutatásokat elősegítené, ha a forrásfeltárást, dokumentum és névelemzést végző történészek és földrajzosok, illetve a régészek együttműködnének a kérdéskörben. Mindkettő oldalról hiányoznak ugyanis azok az egzakt információk, amelyeket hitelesen csak a másik fél képes biztosítani.

felderítéséhez. A vlach névanyagok, összírások tanulmányozása ugyanis ebben a vonatkozásban mind a Habsburg, mind az oszmán szolgálatban álló vlachokra vonatkozóan hasznos lehet. Magunk a dombóvári vlachokra vonatkozó kutatásaink kapcsán Hegyi Klára vizsgálataival (HEGYI K. 2001) megegyező eredményre jutottunk. Ezek szerint a primkürök és kenézek vezette, vlachokhoz tartozó névanyagokban már a 16. században is egyszerre találunk rác, illetve rác-vlach neveket. Ez utóbbinál a vlach keresztnév és rác vezetéknev kombináció ugyanúgy előfordul, mint annak fordítottja.

Fentebb említett megállapításunk, amely szerint a rácok és vlachok 16-17. századi migrációs áramlásai lényegében egymástól el nem választhatók, azt is jelenti, hogy a szűkebben értelmezett Magyar Királyság területére történő vlach migrációs mozgások felvázolását nem kell újra megtennünk, mivel azt már a szerbek esetében elvégeztük. Sokkal inkább szükségesnek látjuk a horvátországi vlachok (és rácok) bevándorlásának rövid bemutatását, már csak azért is, mert a későbbiekben egy részük jelentékeny szerepet játszott a horvát migrációs mozgásokban.

A vlachok a fogalom magyarozatánál említett etnikai magterületükről való szétvándorlásuk következtében, a 12. századtól már biztosan jelen voltak Szerbia és Bosznia területén. Horvátország tekintetében a legtöbben a 14. századot emelik ki, mint megjelenésük kezdetét (MANDIĆ D. 1990, MIRDITA Z. 2004). A horvátországi, nyilvánvalóan Szerbián át érkező, majd letelepedő vlachokkal kapcsolatosan itt most csak annyit jegyeznénk meg, feltehetőleg a horvát katonai határőrvidéken lakó szerbek tekintélyes része tőlük származott. Későbbi önmeghatározásuk szempontjából elsősorban nem nyelvi asszimilációjuk középkori szintje, hanem a szláv klerikális elit dominanciája volt fontos, így valójában ez utóbbi tényező emelhető ki leginkább szerbbé válásuk szempontjából.⁴¹

A vlachok jelentősebb nyugatra (az oszmánok által el nem foglalt területekre) vándorlása összefüggésbe hozható az Oszmán Birodalmon belüli privilégiumaik megszűnésével is a XVI. század elején. Ekkor jelentkezik az első jelentősebb vlach és szerb bevándorlás az oszmán előrenyomulás következtében minimálisra csökkent horvát területen, 1538-ban Žumberak környékén. Részben ez a csoport, illetve az ugyanebben az időben Jurisich Miklós által Körös vármegyébe telepített menekültek teremtik meg néhány évtized múlva a már említett vend kerület alapjait. A letelepülőknek I. Ferdinánd ad kiváltságokat, mivel szerepük és számuk jelentősnek mondható az akkori határvédelem szempontjából. Etnikailag ezeket a „žumberaki uszkokokat” részben vlachokként, részben pedig olyan szerbként, rácként nevezik meg, akik az Una, Cetina és Zrmanja folyók vidékéről származnak, arról a területről, ahol már a korábbi időkben is találhatunk

⁴¹ Emellett említésre érdemes az az elkülönült, privilegizált jogi státusz is, amely a középkortól jellemző a vlachok csoportjaira, és amely megkülönböztetett helyzet tovább élt az oszmán hadi privilégiumokon keresztül a horvát határőrvidék vlach státútumaiban is.

vlachokat.⁴² Szintén ki kell emelnünk a 15 éves háború időszakát, amikor is 16. század végén, 1597 és 1600 között mintegy 10000 fő menekült érkezett a szlavón-szerémségi generalátus területére. Mint használható „katonaanyagot” végül Kőrös, Kapronca és Ivanics vidékén telepítetik le őket. II. Ferdinánd részükre kiállított privilégiumlevelét (Statuta Valachorum), amelyben felsorolta jogaikat és kötelezettségeiket, 1667-ben I. Lipót is megerősítette (PÁLFFY G. 2000).

A királyi privilégiumokat élvező és részben ennek eredményeképpen érkező vlachokon kívül jelentős számban lehettek azok a „nem királyi vlachok” is, akik különleges jogaikat azon uradalmak birtokosaitól kapták, amelyen letelepedtek. Így például a 17. században, a „nagy bécsi” háború előtt csak a Zrínyiek és az Erdődyek horvátországi birtokain legalább 7000 ilyen (katolikus és pravoszláv) vlachról szólnak a források. A visszafoglaló háborúk alatt, illetve azt követően úgy tűnik, az ortodox vlach tömegek csak kisebb része húzódott vissza oszmán területekre, zömmel helyben maradtak és igyekeztek a török uralom alatt elnyert külön jogaikat biztosítani az immár új felségjelzésű területeken. Ezt elsősorban fegyverforgatáshoz értő hírük és tehetségük révén, mint privilegizált katonai erő érhatték el az újraegyesült Habsburg territóriumon. Szerepük így a 18. században kibővült határőrvidéken katonai, vallási, politikai és etnikai értelemben is központi jelentőségű lett, még akkor is, ha ez utóbbinál már a szerbek számát növelve eredeti etnikai hovatartozásuk feledésbe merült (KITANICS M.–VÉGH A. 2009).

A második korszak vlach migrációs mozgásai jelentősen különböztek az elsőtől, ez utóbbiban ugyanis szinte kizárólag polgári elemek, kereskedők vettek részt. Ezzel összefüggésben véleményünk szerint a Magyarországon tevékenykedő úgynevezett görög kereskedők⁴³ legnagyobb részét – a 17. század végén és a 18. században – vlachok (cincárok), illetve rácok⁴⁴ alkották. Nagy tömegű bevándorlásukra – igen gyakran a sikertelen oszmánellenes felkelésekkel összefüggésben –

⁴² Az uszkók-velencei háborút követően, az 1617-es madridi béke után Károlyváros és Otocsác mellett Žumberakra újabb, volt zengi uszkók katonákat telepítettek le.

⁴³ A korszakban gyakran csak göröggént említett, nyilvánvalóan heterogén összetételű kereskedők nemzeti hovatartozásának kérdése ma is vitára adhat okot. Egyetértünk más, a témával foglalkozó kutatók azon állításával, amely a „görög” terminusra vonatkozóan kiemeli a görög anyanyelv vagy közvetítő nyelv és a görögkeleti vallás, mint összetartó tényezők szerepét. Ugyanakkor hangsúlyoznánk ezek nem kizárólagos voltát, így az előbbieket kiegészítve, illetve finomítva a következőket gondoljuk: az etnikailag nem görög, de görögnek nevezett olyan kereskedők, akik a görög nyelvet közvetítő- és munkanyelvként használták, elsősorban a makedóniai arománok, a görög etnikummal északról, észak-nyugatról érintkező albánok és a szerbek közül kerültek ki. Főként az arománok esetében nem egyszerűen közvetítő- vagy munkanyelvről, hanem a görög kultúrába való nagymértékű beágyazódásról volt szó, amelyet részben a görög irányítású, kultúrájú és - a latin háttérbe szorulásával – görög nyelvű Bizánci Birodalomban eltöltött közös évszázadok eredményeztek. A későbbiek során a „közös görög identitást” tovább erősítette a konstantinápolyi patriarchátusra nagy befolyással bíró fanarióta családok „új görög birodalom” létrehozását szorgalmazó szemlélete, amely a Megale Idea gondolatvilágában teljesedett ki.

⁴⁴ Azokon a területeken, ahol a „görög” kereskedők nagyobb tömegű rác lakossággal laktak együtt, a „görögöket” a köznép olykor rácoknak nevezte. Forrásaink szerint az aromán „görög” kereskedők többször képviselték a közigazgatásban és az egyházi irányításban is a rácokat. Az előbbi kijelentés első fele a rác és a görög terminus képlékenységére mutat rá, illetve arra, hogy a csoporton kívüliek számára elsősorban a görög kereskedők elkülönülő görögkeleti vallása jelentett igazodási pontot, amelyre vonatkozóan a szintén görög-keletieket tömörítő rác megnevezést is alkalmasnak tartották. A kijelentés második fele a görög-keleti csoporton belüli jelentősebb törésvonal hiányát feltételezi, és egyben a külső, nem görög-keleti környezettel szembeni összezárást jeleníti meg.

csak a 18. században került sor. Közülük legtöbben Albánia és Makedónia területéről származtak, ahonnan a legjelentősebb csoportok Moszkopoljéból, illetve Szalonikiból, Sipiskából, Sziatisztából, Serviából, Kozániból és Seresből érkeztek. A század közepén az ország területén már összesen 10 kompániájuk működött (tokaji, egri, diószegi, gyöngyösi, kecskeméti, miskolci, pesti, eszéki, péterváradai és világosvári). A karlócai béke során, illetve a későbbiekben is biztosított kedvezmények, a határátlépésnél fizetendő egyszeri 3%-os, majd 5%-os adó, valamint a különböző korlátozó intézkedések megkerülése és kijátszása egészen 1774-ig, a kötelező hűségeskü letételéig biztosította számukra a versenyelőnyt az „egyéb” kereskedőkkel szemben.

Név	Kor	Származási hely	Érkezése
Popovics Demetrius	60 év	Törökország, Makedónia, Szaloniki	30 éve jött Törökországból
Jankovics Athanasius	60 év	Albánia, Moszkopolje	45 éve jött Törökországból
Nikolics Theodorus	50 év	Albánia, Moszkopolje	30 éve jött Törökországból
Popovics Joannes	35 év	Albánia, Moszkopolje	15 éve jött Törökországból
Popovics Vaszil	20 év	Mohács, apja Constantin Popovics, aki az albániai Moszkopoljéből jött	szülei 40 éve jöttek Törökországból
Dimitrovics Riszto	28 év	Makedónia, Szaloniki	10 éve jött Törökországból
Sztillo Joannes	36 év	Albánia, Moszkopolje	15 éve jött Törökországból
Dimitrovics Theodus	32 év	Albánia, Moszkopolje	10 éve jött Törökországból
Popovics Nicolaus	40 év	Makedónia, Szaloniki	25 éve jött Törökországból
Beresa Athanasius és Beresa Demetrius	50 év 54 év	Albánia, Moszkopolje	35 éve jöttek Törökországból

2. táblázat: A Magyar Királyi Helytartótanács utasítása alapján készült 1771. évi mohácsi görög összeírás (BML Mohács Város Tanácsának Iratai V.2./1771)⁴⁵ Az elvégzett primer forrásfeltárást és elemzést követő saját szerkesztés.

Magunk a magyarországi görögök esetében, az általános kutatásokon túl elsősorban Baranya megyére (Siklós, Bóly, Lánycsók, Pécsvárad, Baranyakisfalud és Pécs), azon belül is főként Mohácsra vonatkozóan végeztünk mélyebb kutatásokat (*2. táblázat, 1. melléklet*). Az általános adatgyűjtés, elemzés és a mélyfúrások során a fentebb említetteken túl a következőket állapítottuk meg a „görögökre” vonatkozó migrációs vizsgálatok során:

⁴⁵ Az összeírás kitűnően szemlélteti, hogy a magyarországi görögök, és egyben a vlachok újkori Magyarországra történő migrációjában a moszkopoljeik képviseltették magukat a legnagyobb arányban.

- a görög kereskedők az idő előrehaladtával a Duna és a Dráva menti jelentősebb településeken, illetve a főbb közlekedési utak csomópontjában fekvő városokon túl, kisebb helyiségekben is gyökeret vernek;
- kereskedelmi tevékenységük miatt állandó mozgásban vannak a balkáni és magyarországi lakóhelyük között, sokaknak Magyarországon egyszerre több telephelye is működik;
- a település legforgalmasabb és a kereskedelem számára legkedvezőbb telkeit, házait igyekeznek megszerezni, ingatlanjaikat folyamatosan bővítik, gyakran fektetnek szőlőbe, vásárolnak kaszáló rétet, házhelyet (fundus), házat. Közülük többen ugyanakkor hosszabb ideig csak ideiglenes megtelepedésre vállalkoznak, sokak családja ugyanis a 18. század második feléig a Balkánon él;
- kisebb számuknál fogva, egymástól távolabbi városok görög kereskedő közössége között is erős gazdasági, sőt vérségi kapcsolatrendszer alakult ki;
- az üzleti kapcsolatok bonyolult szövődését alakítják ki, amely a Magyarországon belüli hálózatrendszert vizsgálva leginkább Pesthez, míg a határon kívül – a nyugati irányultságot figyelembe véve – Bécshez kötődött.

A „görög”, vlach kereskedők az 1820-as évektől egyre ritkábban bukkantak fel az örökbevallási jegyzőkönyvekben, amely feltehetőleg tőkéjük apadását, illetve ezzel összefüggésben ingatlanvásárlásaik csökkenését jelentette. Ezzel párhuzamosan a 18. század végétől, a 19. század elejétől asszimilációjuk jelentősen előrehaladt. Többen közülük igazodva a hungarus nemesi és honorációr szemlélethez, a kereskedelemmel felhagyva az állami, megyei, városi bürokráciában találták meg helyüket. Miközben számuk és jelentőségük csökkent, a német nevű (zsidó és sváb) kereskedők száma növekedett, de közülük is korábbi szerepüket egyre inkább a zsidóság vette át.

Bolgárok

A bolgárok Magyarországra irányuló migrációja kapcsán elsősorban azokra a bevándorlási hullámokra szeretnénk felhívni a figyelmet, amelyek kapcsolódási pontot jelentenek a horvátokhoz, így főként a korai migrációs hullámra (a krassován, így tulajdonképpen a krassován-horvát etnogenezishez kapcsolódva), illetve a csiprovc-i-kopilovci felkelésre kell koncentrálnunk.

A bolgár népesség földrajzi pozíciója következtében elsőként volt kitéve az európai oszmán behatolásnak, miközben a török visszaszorulásnál is az utolsó bástyát képezte. Miután 1393-ban Timnovó és ezzel a középkori bolgár állam elesett, az oszmán főváros közelsége miatt a területet erőteljes ellenőrzés alá vonták. Ezzel összefüggésben az egyéb ruméliai vidékeknél magasabb számú török katonaságot állomásoztattak a bolgár városokban, erősségekben, így a fokozott veszély miatt a helyi felkeléseket különösen gyorsan, általában nagy erők bevetésével verték le. Mindemellett a bolgárok számára az a lehetőség sem adatott meg, hogy a földrajzi távolság és az

ebből következő hatalmi erőhiány, illetve a magas, áthatolhatatlan hegyek kombinációja olyan védelmet nyújtson számukra, mint egyes albán, boszniai és montenegrói hegyek, az ott megbúvó népességnek.

A Magyarországra irányuló bolgár migrációs áramlások első fontos pontját Nagy Lajos idejében kell keresnünk. Vidin 1365-ös meghódításával párhuzamosan ugyanis megteremtődött a feltétele annak, hogy az észak-nyugat bulgáriai Csiprovciban, ferences központ alakuljon ki. A katolikus térítéssel, majd a magyar visszaszorulással és a török hódítással összefüggésben, a korai migrációs hullámok már a 14. század végén, 15. század első felében elérték a Magyar Királyságot (RADEV SZ. 1977). A korabeli oklevelek főként a brassói és a Rosd, vagyis a Szentendrei-szigeten élő bolgárokat és azok kiváltságait említik. Ennél is fontosabb azonban számunkra a második beáramlási hullám, annak körülményei és a letelepedési végpontok.

A visszafoglaló háborúk kezdeti, 1683 és 1687 közötti sikerein felbuzdulva a Csiprovczi és környéki katolikus bolgárok 1688-ban felkelést kezdeményeztek. Nem véletlenül ebben a térségben. Ahogy a balkáni vlachoknak Moskopolje, úgy a katolikus bolgároknak Csiprovczi volt ugyanis a szellemi-kulturális központja úgy, hogy közben az arany és ezüst lelőhelyeinek, bányászatának és iparának köszönhetően a város erőteljes gazdasági erővel is bírt. Ráadásul a 17. század nagy részében, a felkelés kezdetéig a szófiai püspökök székhelyüket a helyi kolostorban tartották.

Az események hasonlóan kezdődtek, mint a szerb-albán megmozdulás kettő évvel később. A bolgároknál is magas rangú egyházi, a bojárcsaládból származó szófiai érsek, Sztevan Knezsevics szervezte a felkelést az osztrák császárral, magyar királlyal együttműködve. Lipót előbb Szófia elfoglalására utasította a csapatait, majd hamarosan belátta, hogy Bulgária felszabadításához egyelőre nem megfelelőek az erőviszonyok. A csiprovcziak felkelése⁴⁶ így 1688-ban kudarcba fulladt. A megtorlás, illetve az attól való félelem következtében Csiprovciból és a közeli Kopilovciból, valamint Zelesnából és Klisurából sokan keltek útra. Számuk azokkal a reguláris és irreguláris egységekben harcoló bolgár katonákkal együtt, akik a Balkán különböző pontjain állomásoztak, és végül Magyarországon találtak új otthonra, több ezerre tehető. Egy részük Havasalföldre menekült, majd I. Lipót engedélyével Alvincen, Déván és Gyulafehérváron telepedett le. Másik csoportjuk a Havasalföldön is harcoló, Pejacevics Georgi bojár vezetésével – boszniai délszlávokkal együtt – a Bácskában, Szlavóniában és Baranyában állapodott meg. Harmadik csoportjuk a Duna mentén mozgott északnak és főként Budán, illetve annak környékén próbált új életet kezdeni. 1710-ben a Boszna-argentinai rendtartomány feljegyzése Aradon és Radnán kívül jelentősebb bolgár közösségeket sorolt fel Budán, Baján, Zomborban, Bácscon, Péterváradon, Ilokon, Vukováron és Eszéken (P. UNYI B. 1947). Az utóbb említett települések mellett a katolikus

⁴⁶ A felkelők a Balkán különböző pontjain elsősorban mint felderítők tüntették ki magukat.

bolgárok Szentendrre is eljutottak, ahol betelepülésükről a következőt jegyezték fel: „*És betelepültünk egy helyre Buda fölött, amelyet Szentandrejnek neveznek, jó hely idegenek letelepedésére. Egyesek Bolgarijanak nevezték, mások Szvjati Andrejnek...* (CSÍKHELYI L. 1989 P. 74.)”

A bácskai, baranyai, szlavóniai és Duna menti migrációs hullámok kiemelten fontosak számunkra. A bolgárok ezeken a területeken ugyanis a többségében horvát identitású ferencrendiek gondozása és hatása alá kerültek, ezzel együtt néhány évtized alatt a nagyobb számú horvátországi és boszniai horvát katolikusok, különösebb nehézség nélkül olvasztották magukba őket.

Ez a Csiprovából, Kopilovából és környékéről induló migrációs hullám különbözött attól a betelepéstől, amely végül a nicopoli érsekség területéről kiindulva a Havasalföldön át a Bánságban csapódott le. A nicopoli és szvistovi (Novae) paulikánusok, akik a 17. század második felében katolizáltak, a felkelés után nehéz helyzetbe kerültek. Az állandósuló nyomás és veszély miatt kutatásaink szerint már a 17. század végén,⁴⁷ de még inkább a 18. század első évtizedeiben egy részük átlépve a Dunát Havasalföldön, majd Erdélyben keresett menedéket. Nagyobb csoportjaik a Habsburg-kormányzat támogatásával 1738-ban és 1741-ben költöztek be Havasalföldről a Bánságba az Aranka-patak melletti Óbesenyőre és Vingára (Theresiopolis).

Krassovánok

Külön kell említenünk az egykori Krassó-Szörény vármegye hét településén, Krassóváron (Caraşova), Nermeden, Krassócsörgőn (Clocotici), Vizesen (Vodnic), Krassóalmáson (Iabalcea), Kiskrassón (Lupac) és Kengyeltón (Rafnic) megtelepedett krassovánokat, már csak azért is, mert a velük kapcsolatos, migrációjukra és etnikai hovatartozásukra vonatkozó tudományos viták napjainkig sem zárultak le.

Mind a tudományos élet, mind a politika képviselőinek részéről voltak törekvések a krassovánok bolgár, szerb, román és horvát eredetének bizonyítására. Ezzel összefüggésben egyesek a dunai bolgár területekről, mások a bolgár-szerb határ mellől, Koszovó vagy éppen Bosznia vidékéről származtatták őket. A bolgár eredetelmélet híveit külön is megosztotta, hogy az 1365-ben Nagy Lajos által letelepített bolgárok, vagy a Havasalföldön keresztül a 18. század első felében beköltöztetett bolgárok utódairól van-e szó, esetleg mind a kettőről, a fennálló kontinuitás mellett. Annak tudatában, hogy a Bánság több évszázadon keresztül, a 14-15. századtól folyamatosan fogadta be a balkáni, többségében délszláv menekülteket, illetve a pozsareváci békekötést követően a 18. században a többirányú betelepedésnek köszönhetőn Európa legtarkább etnikai összetételű vidéke alakult itt ki, talán egyetérthetünk Czirbusz Géza következő állításának

⁴⁷ Erről bővebb információval szolgálunk az eszéki anyakönyvekre vonatkozó kutatásaink alapján a Duna menti horvátok fejezetrészben.

tartalmával, legalábbis annak második felével: „*Részemről mindig: bolgár ősökkel kevert vegyüléknépnek, néprajzlati enclavenak tartottam a krassovánokat* (CZIRBUSZ G. 1913. p. 121.).” Természetesen a vegyüléknép kifejezés negatív töltetet hordoz, ezért azt finomítanunk szükséges. Elég, ha erre vonatkozóan a krassovánokhoz kötött, folyamatos bánási bevándorlás migrációs hullámait említjük:

- bolgár betelepedés a 14. század második felében (CZIRBUSZ G. 1913; MIKLÓS P. 2009);
- boszniai betelepedés a 15. század elején;
- 1434 és 1443 közötti bevándorlás „Török-Boszniából”, „Krusevo” vidékéről. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezzük, hogy bár több szerző bizonytalan a számos hasonló vagy egyező nevű balkáni település kapcsán, de a dokumentumokban szereplő, említett „Krusevo” nyilvánvalóan a bányászatáról is híres ferences központnak, a Szarajevótól keletre fekvő Kreševonak feleltethető meg. Nevüket ennek megfelelően többen a boszniai Kreševo településéből vezetik le annak ellenére is, hogy a legkézenfekvőbbnek a Krassó, vagyis a Karaš folyóra alapozott etmológiai magyarázat tűnhet.
- menekülthullámok a Szerb Despotátus 1459. évi meghódításakor;
- 1463-ban Bosznia elestekor ferencesek vezetésével több tízezer érkeznek, köztük, ahogy korábban említettük, számos nemes is;
- 15. századi bevándorlás a Prizreni Püspökség területéről, amelynek felügyelete alatt többek között katolikus ragusai kereskedők, illetve janjevoi horvátok is éltek (BARA M. 2011);
- katolikus boszniai menekülthullám 1675-ban;
- bolgár bevándorlás Havasalföldről, az 1730-as és 1740-es években (MUTAFCSIEV P. 1938/1997).

Mindezek alapján úgy véljük belátható, hogy a krassovánokban egy olyan etnikai csoportot tarthatunk számon, amely meglehetősen heterogén etnikai összetételű, és amelynél katolikus bolgár, boszniai horvát és koszovói katolikus horvát gyökereket egyszerre feltételezhetünk. Újabban a magát hosszú ideig egyszerűen csak krassovánként meghatározók többsége horvátnak vallja magát. Ebben az etnikai identitásformálásban a horvát egyház szerepe (hasonlóan a boszniai ferencesekhez), amely többek között rendszeres horvát nyelvű misetartásban jelenik meg, ma sem elhanyagolható. Ezen túl tetten érhető a horvát állami szerepvállalás, a Hrvatska Matica és egyéb állami szervezeteken keresztül megvalósuló „offenzíva” is, amely a horvát etnikai enklávénak is nevezett krassovánok nyelvi, kulturális és identitásbeli integrálását hivatott megvalósítani.

8.1.3. Párhuzamok és különbségek, kapcsolódási pontok a horvát migrációhoz

Amennyiben a fentebbi etnikumokat és népcsoportokat vizsgáljuk, úgy jól látható, hogy a migrációs kiváltó okok tekintetében találhatunk párhuzamokat és természetesen ellentéteket is. Mind a

szerbek, vlachok, albánok, bolgárok, krassovánok, mind a horvátok esetében a legnagyobb tömegeket rövid idő alatt a háborús fenyegetés, illetve maga az oszmán hódítás mozgatta meg. Ezen túl azonban a magyarországi migrációt tekintve jelentős különbség, hogy a szerbek és vlachok jóval nagyobb számban vállaltak szerepet oszmáni, de Habsburg oldalon is –, többek között katonai relációban – mint a horvátok. A migrációs motivációt tekintve tehát náluk a kedvezőbb körülmények közé kerülés, az érvényesülés vágya, felemelkedés keresése erőteljesebben jelent meg, mint a horvátok esetében, akiknél elsősorban kényszermigrációról beszélhetünk.

Meg kell említenünk azonban, hogy a katolikus délszlávok, horvátok egyes csoportjait is ott találjuk a 17. század végét megelőzően az Oszmán Birodalom területén, szolgálatában. A szerbek mellett ugyanis boszniai katolikus népesség is betelepedett a 15. században Valkó megyébe, Pozsega keleti felébe és a Valpó-Eszék-Nekcse háromszögbe. A térségben főként a Duna melletti, ahhoz közelebb eső magyarországi részeken a 16. század második, és a 17. század első felében is tevékenykedtek boszniai ferencesek, akik saját helyi híveiken túl, többek között Budáról, Tökölről vagy éppen Mohácsról látták el a Duna mentén, vagy az ahhoz közelebb eső vidékeken élő katolikus délszláv, vagyis horvát hívek gondozását. Ezzel összefüggésben a 17. század elején már a Bácskában is nagyobb számú sokác és bunyevác közösségeket találunk.

Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy árnyalnunk kell az említett 1627. évi Esterházy-féle idézet alapján kialakult azon hazai álláspontot, amely szerint a rácok, vagyis kizárólag a szerbek egybefüggő területe ért volna ekkor Simontornyáig. Ez ugyanis annyiban igaz, hogy ebbe az egybefüggő rác-vlach dunántúli élettérbe, akárcsak az Alföldön említett Szeged-Kalocsa, valamint Baja-Zombor közé helyezett „vonal” alá eső „Rácország” területébe, egyes horvát csoportok is beleértendőek. Ezek a korai katolikus boszniai, bunyevác és sokác csoportok ugyan oszmáni, majd a 17. század végén és a 18. század elején Habsburg szolgálatban is vállaltak katonai szerepet, a horvátok katonai szerepvállalása, úgy véljük jelentősen elmaradt a szerb-vlach etnikai csoportoké mögött. Igaz ez még akkor is, ha úgy véljük, a gradistyei terület Bécs előterében kialakított „nem hivatalos védelmi zónájában” is nagy számban alkalmaztak horvát származású katonákat.

A migrációs időpontok vizsgálata alapján az is megállapítható, hogy a bolgárok és szerbek-vlachok migrációja – földrajzi pozíciójukkal összefüggésben – korábban megkezdődött, illetve tovább is tartott, mint a horvát bevándorlási periódus. A szerbek számának magyarországi emelkedésével, ahogy említettük, már a 15. század elejétől számolhatunk. A 16. század elején kezdődő horvát beáramlás azonban a 17. század végén, 18. század legelején lecsendesedett. Ezzel szemben Magyarországot újabb és újabb szerb és (részben albán) hullámok érték el a 18. század nagyobb oszmán-Habsburg háborúi következtében. Igaz, ezek a hullámok már általában csak déli végeinket érintették, így jórészt a szerémségi területeinken csapódtak le. A kései szerb migráció mellett pedig részben a törökök elleni görög lázadások támogatása miatt újabb magyarországi vlach

bejövettel számolhatunk.

Hasonlóan fontosnak tartott megállapításunk, hogy a visszafoglaló háborúkhöz kötött nagy, a balkáni területek felől 1683 és 1699 között Magyarországra érkező beáramlás tekintetében nem célszerű külön kezelni a horvát, illetve a szerb-albán és bolgár migrációs hullámokat. A háború, a Habsburg előretörés majd visszaszorulás ennek a több tízezer főt megmozgató áramlásnak egyetlen logikai keretét adja. Ez az az időszak, amikor Koszovó területéről, Niš vidékéről, Belgrád és környékéről, illetve Északnyugat-Bulgáriából, valamint Boszniából, Nyugat-Hercegovinából, Dalmáciából és Szlavóniából kiindulva egymást érik a Magyarországon összefutó bevándorlások.

A csak egy etnikumhoz kötött migrációs elemzés önmagában nem állja ki a tudományos próbát sem az 1683-1699-es vagy azt követő, sem a korábbi időszakok tekintetében. Aki ugyanis leegyszerűsítve, előre meghatározott klisék mentén, és nem komplex módon elemzi a folyamatokat, az a katolikus délszláv közösségek vizsgálatakor hajlamos csak horvátokat érzékelni a migrációs célterületen. Valójában azonban látható, számos településen a katolikus délszláv közösség heterogén, azt kezdetben nem csak horvátok alkotják. Ez természetesen azt is jelenti, hogy a magyarországi bevándorlási célterületek a migrációs csatornák kötöttsége, a kormányzati aktív szerepvállalás és a helyben tapasztalt lehetőségek kombinációja miatt gyakran fedték egymást. Emellett a visszafoglaló háborúk idején különböző olyan balkáni csapattestek harcoltak otthonaiktól igen nagy távolságban együtt, amelyek azután anyaországuk felszabadításának hiánya következtében végül a legközelebbi szabad területen, Magyarországon kértek és kaptak bebocsátást. Nyilvánvalóan megint csak nem tisztán különböző etnikumok szerint elhatárolva.

Az előbbieket figyelembevétele mellett megemlíthetjük, és a későbbiekben részleteiben is látni fogjuk, hogy a gradistyei horvátok közé katolikus vlach csoportok is érkeztek, miközben tudjuk, hogy a vlachok etnogenezis szempontjából a bunyevácoknak is az egyik jelentősebb komponensét alkották. Itt említendő meg a szerb területről érkező és több etnikumot is átfogó katolikus belgrádi, valamint a dalmát-szláv etnikumú ragusai kereskedők. Ezen túl többek között kiemelhetjük a bunyevácok esetében az 1598-ban a Bácskából elköltöző, a 17. században pedig részben visszaáramló, illetve a 17. század végén beköltöző szerb népesség beolvasztott csoportjait csakúgy, mint az ugyancsak asszimilált, korábban iszlamizált egyéneket. Nem felejtkezhetünk el azokról az albánokról sem, akik a szerbekkel együtt áramlottak be a 18. század nagyobb balkáni háborúinak idején a Szerémségbe, és akik így végül a szerémségi horvátságba olvadtak. Szintén ebbe a sorba illeszkedik az említett csiprovc-i-kopilovci felkelés során érkező katolikus bolgárok vonulata,⁴⁸ akiknek tekintélyes része vált bácskai (Baja, Újvidék), budai (Tabán), baranyai (Pécs), eszéki vagy

⁴⁸ Tovább bonyolítja a katolikus migránsok etnikai hovatartozásának kérdését, hogy feltehetőleg akárcsak Koszovóban vagy Boszniában, a bányászati központ Csiprovciban a katolikusok egy részét a középkori szász bányászok, itt értelemszerűen elbolgárosodott leszármazottai képezték.

éppen pozsegai horvátta. Köztük számos iparos és kereskedő polgárt találunk, de olyan nemes családokat is, akik mint horvát famíliák tettek szert nagyobb hírnévre Horvátország, illetve a Magyar Királyság területén. Ebben a tekintetben elég, ha az előkelőbb Csepini Adamovich és a gróf Verőczei Pejachevich családokra gondolunk, ugyanis mind a kettő, akárcsak a kismemes Pejchich família, eredetileg Csiprovciból került a Habsburg Birodalom területére.

Anélkül, hogy a kérdést itt most részletesen elemeznénk, összességében megállapíthatjuk: az 1683-1699-es időszakot követően, katolikus délszláv közösségként horvátok, katolizált szerbek és katolikus bolgárok számos településen egyszerre vannak jelen. Ezek a katolikus bolgárok és szerbek azután viszonylag rövid időn belül a nagyobb tömegű horvátországi, boszniai és dalmáciai horvát közé olvadtak. Nyilvánvalóan az asszimilációban nem csak a nagyobb horvát tömeg, de a többségében horvát nyelvű, Bosna-argentinai Rendtartományhoz tartozó ferences atyák közössége, hálózata is nagy szerepet játszott. Rendkívül fontosnak gondoljuk, és a vlach migráció elemzése kapcsán már említettük, hogy a korszakban az egyes egyházak identitásformáló szerepét nem lehet túlbecsülni. A szerb, horvát, illetve magyar területeken megjelenő és megtelepedő vlachok elszerbesedésében véleményünk szerint ugyanolyan jelentős funkciója volt az ortodox szerb egyháznak, mint a ferenceseknek abban, hogy egyes eredetileg paulikánus, boszniai egyházhoz tartozó, iszlamizált vagy görög-keleti csoportok végül a magyarországi katolikus délszláv közösség, lényegében tehát a horvátság erejét növelték.

Legutoljára még egy igen ingoványos területre kell röviden kitérnünk. Említettük ugyanis, hogy a magyarországi katolikus délszláv közösség a felszabadító háborúkat követően több helyütt heterogén összetételű, azt kezdetben nem csak horvátok alkották. Ennek kapcsán meg kell említenünk, hogy az utóbbi időben, vagyis a jugoszláv egység felbomlását követően ismételten fellángoltak a viták egyes magyarországi délszláv csoportok nemzetiségi hovatartozását illetően. Ezt csak erősítette a bunyevácok önálló magyarországi nemzetiségként való elismertetésének kérdése. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a 15-17. században etnikai identitástudattal csak a társadalom legképzettebb rétegei, köztük az előkelőbb kereskedő-polgárság és a nemes elit⁴⁹ egyes tagjai, főként pedig az egyháziak, így például az említett ferencesek rendelkeztek. Az egyszerű embereket a pontos specifikáció aligha érdekelte, egymás megítélésében elsősorban a társadalmi státusz, a vagyon és a felekezeti hovatartozás dominált. Az etnikai hovatartozás kérdése a 18. század végétől és 19. század elejétől nyert nagyobb jelentőséget a Magyar Királyság és Erdély területén. Ennek megfelelően a múltba visszavetíteni olyan kérdéseket, amelyek az adott időszakban nem igen bírtak relevanciával, kevésbé tudományos, és meglehetősen sok veszéllyel jár.

⁴⁹ Elgondolkoztató ezzel kapcsolatosan az alsó-ausztriai rendek már említett 1572. évi panasza, amely kifejezetten a horvát etnikum ellen irányult. Bár további vizsgálatra szorul, de véleményünk szerint itt elsősorban az ausztriai nemesség hivatali és hatalmi pozícióföltétele érhető tetten.

A horvátokra vonatkozó elemzésünknek így sarkalatos pontja az az álláspontunk, hogy a 20. és 21. században magyarországi horvátokként megnevezett közösség egyes népcsoportjai helyben forrtak ki és nyilvánvalóan más etnikumokat is magukba olvasztottak, elsősorban a fentebb párhuzamosan elemzett népek, népcsoportok közül. A leglényegesebb viszont az, hogy ennek a katolikus délszláv közösségnek, amely a 16-18. századi beköltözésével Magyarország területén formálódott ki, a vallása eleve meghatározta, hogy végül a horvát nemzetbe integrálódjon, annak határokon túli részét képezze. Ez a tény pedig véleményünk szerint a 20. századtól kezdve feleslegessé tesz minden a magyarországi horvátokra vonatkozó, etnikai hovatartozást illető kérdést. Igaz vagy úgy is fogalmazhatunk, éppen napjainkban lett igaz ez a véleményünk szerint valójában igen heterogén etnikai összetételű, magukat többségében már horvátnak valló krassovánokra is. Más kérdés, hogy úgy véljük disszertáciánk megírásának idején, a gradistyei, muraközi és Mura menti, baranyai, somogyi, bácskai és Duna menti horvátokhoz képest megkésett identitásfejlődéssel bíró csoport, még nem kerülhet a következő fejezetekben tárgyalásra.

8.2. A magyarországi horvátok és a népcsoportok szerinti tagolás kérdésköre

A magyarországi horvát népcsoportok tagolására vonatkozóan a rendelkezésre álló szakirodalmi álláspontok nem egységesek. Anélkül, hogy a tematizálást tekintve mélyebb elemzésbe kezdenénk, itt most csak kettő szerzőt hozunk fel példaként. Urosevics Daniló 1969-ben kiadott összefoglaló munkájában a magyarországi horvátokat bunyevácokra; sokácokra és bosnyákokra, nyugat-magyarországi horvátokra és muraközi horvátokra osztotta (UROSEVICS D. 1969). Sarosácz György mélyebb bontásra törekedve, a sokácokon belül megkülönböztette egymástól a bácskai, a mohácsi, a falusi és a Dráva menti sokácokat; a Dráva menti horvátokon belül kettő csoportot hozott létre a baranyai és a somogyi területtel összefüggésben, majd a bunyevácokat, bosnyákokat, Mura menti horvátokat, ráchorvátokat (!) vagy Duna menti horvátokat, végül pedig a gradistyei horvátok kettő csoportját különítette el (ŠAROŠAC Đ. 1977).

A szakirodalom logikáján végigtekintve gyakorlatilag látható, hogy lehetetlen egy minden szempont szerint megfelelő elemzési rendszert kiépíteni. Igen gyakori probléma, hogy a szerzők elemzéseik során vagy a (mai) megyerendszerhez ragaszkodnak, vagy az egyes népcsoportokat a szélesebb földrajzi környezet, illetve más csoportokkal való összehasonlítás nélkül vizsgálják. Magunk úgy igyekeztünk feloldani a problémát, hogy a napjainkban magyarországi horvátoknak nevezett népcsoportok felosztását földrajzi-történeti egységekhez kötöttük, reményeink szerint felülírva ezzel az eddig kialakult tematizálások egyes támadható szempontjait. Ennek megfelelően elemzésünk során az első csoportot az egykori nyugat-magyarországi vármegyét benépesítő gradistyei horvátok jelentették. A lehatárolással összefüggésben magyarázatra szorul az említett „gradistyei” névhasználat. Gradistye a német Burgenland, a magyar Őrvidék horvát megfelelője. A

trianoni békediktátum a nyugat-magyarországi horvátok szállásterületét feldarabolta, megosztva azt Ausztria, Magyarország és az akkori Csehszlovákia szlovák része között. Napjainkban ezért a gradistyei horvátok alatt nem csak a burgenlandi, de a magyarországi Győr-Moson-Sopron és Vas megyei, illetve a szlovákiai horvátok is értendők.

Őket követik munkánkban, a migrációs összefüggések miatt egyetlen elemzés keretén belül a Dráva és a Mura között húzódó területen a muraközi, illetve a Petriventén, Tótszentmártonban, Tótszerdahelyen, Semjénházán, Bajcsán, Molnáriban, Fityeházán, Murakeresztúron és Kollátszegen letelepedett Mura menti horvátok. A Somogy megyei horvátok esetében a Dráva menti horvátok, az észak-somogyi horvátok, illetve a Szigetvár és környéki bosnyákok jelentik majd elemzéseink tárgyát. Úgy véljük, az egységes, hajdani Somogy megyében történő gondolkodás Szigetvár vizsgálatát történeti beágyazottságában teszi lehetővé. Emellett módot ad arra is, hogy a Dráva menti horvátok beköltözését és letelepedését egészében vizsgáljuk, mivel a déli határnál sorjázó településeiket az egykori vármegye teljes egészében lefedte. A Somogy megyei horvátokat rendszerünkben a sokác és bosnyák baranyai horvátok követik, figyelembe véve a Drávaszög területét is. Utolsó egységünket a bácskai horvátok (bunjevácok és sokácok) és a Duna menti horvátok képezik. Az általános szakirodalmi felfogástól eltérően egyetlen migrációs elemzésre fűzzük fel majd őket úgy, hogy belső szállásterületi megosztásunkal, Duna menti horvátok alatt értjük a Tolna megyétől egészen Szentendrőig terjedő területet. Ezzel a módszerrel éppen a rác-horvátok reliktum jellegére, egyedülállóságára igyekszünk rámutatni.

8.3. A gradistyei horvátok

Mielőtt a gradistyei horvátok Magyarországra történő bevándorlásának 16. századi tárgyalását megkezdjük, meg kell jegyeznünk, horvát külső migráció korszakunkban, illetve azt megelőzően természetesen nem csak a Magyar Királyság területére irányult. Már a 14. század legelején főként Ragusából és környékéről érkező katolikus horvát kézművesek és kereskedők lakták az ólom, cink, ezüst és aranybányászatáról híres koszovói Janjevo települését.⁵⁰ Szintén gazdasági, majd a 15. századtól mind inkább a török elől való menekülés, kényszer szülte az Adrián átívelő, horvátok által lakott területekről Itáliába történő költözést. Ez a hátszágától elvágott Dalmáciából az Appenin-félsziget keleti oldalát, azon belül is főként Puglia (Apúlia), Molise, Abruzzo és Marche régiót érintő bevándorlás a 15-16. század fordulóján hágott a tetőfokára. Miközben a 16. század közepétől ez a dalmáciai városokból kiinduló elvándorlás lecsendesedett, Lika meghódítása után az oszmániak

⁵⁰ A kitűnő kézműves szakértelmükről és kereskedelmi érzékükről híres janjevói horvátok máig őrzik identitásukat, katolikus vallásukat. Az 1991-ben még csaknem 5000 főt tömörítő horvát közösség száma ugyanakkor napjainkra 300 főre apadt. Legnagyobb részük ugyanis 1992-ben a délszláv háború idején visszatért az óhazába, ahol főként Zágrábban, illetve állami segítséggel Kistanjében telepedett le. A migránsok egy része napjainkban ruhákkal, cipőkkel, órákkal és más használati tárgyakkal kereskedik, míg többen közülük a korábbi tradícióknak megfelelően aranytárgyakkal, ékszerekkel üzletelnek.

további támadásainak hatására az 1520-as évektől újabb és újabb menekülthullámok indultak Itáliába Rab és Pag szigetéről, majd Hvarról, Korčuláról, Bračról, illetve a Primorje északi területéről.⁵¹

Ennek a röviden összefoglalt déli irányú vándorlásnak az „ellentéte” az az északi, északnyugati horvát költözés volt, amely méreteit tekintve méltán kaphatta volna akár a „nagy horvát kiköltözés” nevet is.⁵² Egyes szerzők ugyanis 100 000 horvát betelepülőt említenek (JELIĆ T.–HOLJEVAC Ž. 2006). Ez a migrációs irány egyébként nem csak a gradistyei területet ölelte fel, de magában foglalta a Kupán és a Sutlán átívelve Krajnát és Stájerországot, illetve a Dráván és Murán átlépve Alsó-Ausztriát⁵³ és Morvaországot is (PAVLEVIĆ D. 1994).

Több kutató, többek között Sarosác György is felhívta a figyelmet arra, hogy a népcsoportot régen vízihorvátoknak nevezték (SAROSÁ CZ GY. 1999). Bajza József, de Urosevics szerint is ezt a nevet az Adria mellől való származásuk révén kapták (BAJZA J. 1933, UROSEVICS D. 1969). Jelić és Holjevac a „Wasser-Krobothen” kifejezés magyarázatánál kettő lehetőséget vett figyelembe. Az egyik álláspont szerint az itteni horvátok olyan területekről érkeztek, ahol a folyók határozták meg a vidék arculatát (Lika, Gacka, Kupa, Una stb.), míg a másik alapján nevüket az új haza domináns vizéről, a Fertő tóról nyerték (JELIĆ T.–HOLJEVAC Ž. 2006). Sokkal valószínűbb azonban, hogy népcsoportunkat nem tengermelléki eredete miatt hívták így, hanem azért, mivel a németek rájuk vonatkozóan a leggyakrabban a „wosner Kroaten” kifejezést használták. Ez a bosner, vagyis a boszniai szó helyi német dialektus szerinti kiejtése. Ezt fordították a magyarok tévesen boszniai helyett víziként. Ugyanakkor ez a tévedés nem jelenti azt, hogy a gradistyei horvátok tekintélyes része nem Dalmáciából érkezett, ugyanis a „što” és a „kaj” dialektus mellett, itt igen nagy a „ča” nyelvjárást beszélők aránya.

A gradistyeiek első csoportjai feltehetőleg már az 1493-as korbáviai csatavesztést⁵⁴ követően északabbra húzódtak, de nyilvánvaló, hogy minden a tengermelléki, likai és krbavai vidéket elhagyó horvát nem vándorolt közvetlenül országunk nyugati területére. A menekülők egy része először csak a biztonságosabb északi irányba mozdult el, majd a török előretörés következtében újabb és újabb hullámok ragadták magukkal a korábban elköltözőket. A Magyarországon szervezett keretek között vagy spontán migráció útján megjelenő gradistyeiek bevándorlását általában az egyes szerzők három részre osztják. Ezek a szakaszolások megegyeznek

⁵¹ A korabeli nagyszámú horvát közösségből napjainkra csak a molisei horvátok őrizték meg identitásukat.

⁵² Jelić és Holjevac mintegy 100 000 nyugat-magyarországi betelepülőt említ. A horvát kiköltözés egy nagyobb átrendeződésnek csak egy szeletét jelentette. Az elvándorló horvátok helyére ugyanis nagy számban települtek állattenyésztéssel és katonáskodással foglalkozó oszmáni szolgálatban álló vlachok.

⁵³ A horvátok száma Alsó-Ausztriában a 16. század második felére oly mértékben megnövekedett, hogy az itteni rendek 1572-ben a német érdekek és hegemonia veszélyeztetése miatt II. Miksa császárhoz folyamodtak a további horvát bevándorlás megakadályozása érdekében (Pálffy, G.–Pandžić, M.–Tobler, F. 1999).

⁵⁴ A korbáviai csatavesztés a horvát nemzet számára hasonlóan fájó pont, mint a magyaroknak a mohácsi csata. A Derencsényi Imre bán vezette seregből az ütközet során mintegy 13000 horvát halt meg vagy került fogságba, a nemesség jelentős része életét vesztette (MARGALITS E. 1902).

a második időintervallum legmasszívabb beáramlási periódusként való meghatározásában. Kučerova például az első szakaszt a 16. század legelejétől az 1530-as évekig datálta. Ezt a kisebb intenzitású időszakot követte nála az 1530-as évektől az 1570-es évekig tartó erőteljes beáramlás szakasza, majd a 16. század végétől a 17. század közepéig a kisebb vlach csoportok beköltözésének korszaka (KUČEROVA K. 1976). Urosevics szerint az első szakasz nagyjából hasonlóan 1493-tól 1532-ig, az oszmánli csapatok Bécs ellen irányuló második sikertelen ostromáig tartott. Ezt követte az 1579-ig elhúzódó második korszak, majd a 17. század közepéig tartó harmadik szakasz, amikor is megérkeznek az utolsó vlach menekültek (UROSEVICS D. 1969).

Amennyiben az első szakasz kezdő időpontját vizsgáljuk, úgy jól látszik, hogy a 16. században főként Nyugat-Boszniából, Likából, Kravából és Szlavóniából érkező horvátok az írásos bizonyítékok szerint hazánkban a Sopron megyei kismartoni uradalomban 1515-ben, a Moson vármegyei Dunacsúbnan pedig 1518-ban már biztosan jelen voltak. A bevándorlók száma 1522 és 1527 között kezdett megnövekedni, ekkor elsősorban az egyre kevésbé biztonságos Zengg (Senj), Lika, Gacka és Krava vidékét hagyták el. A támadások következtében ugyanis főként a Zenggtől az Una partján fekvő Bihácsig terjedő terület volt leginkább kitéve a pusztításnak. Likát és Kravát a törökök hosszabb ideje tartó betörések után 1527-ben szállták meg, Zengg azonban sikeresen ellenállt.⁵⁵ Ebben az időben, vagyis 1524 májusában kapott engedélyt a Németújvárt újonnan elnyerő Batthyány Ferenc főpohárnokmester is II. Lajostól, hogy Veszprém és Fejér vármegyei birtokán, Enyingen és Batthyánban a töröktől állandóan háborgatott horvát menekülteket telepítsen le (KLAIĆ V. 1982.).⁵⁶ 1527-ben már kisebb-nagyobb számban horvátokat találunk a Kismarton és Ruszt között fekvő Oszlopon (Oslip), Darázsfaluban (Trausdorf) és Sércen (Schützen am Gebirge), 1528-ban a Nagymarton közelében fekvő Sopronkertesén (Baumgarten), illetve Cinfalván is (Siegendorf) (BREU J. 1995).

1529-ben és 1532-ben I. Szulejmán seregei sikertelen kísérletet tettek Bécs elfoglalására. A török csapatok a felvonulási útvonaluk közelébe eső falvakat dúlva-fosztogatva, a lakosságot legyilkolva és elhajtva vonultak vissza. A hadjáratok azonban feltehetőleg nem elsődleges okai voltak a következő időszakban felerősödő horvát telepítéseknek, csak a migráció volumenét növelték. A legfőbb ok a késő középkori agrárválság után a 16. század elejétől jelentkező mezőgazdasági konjunktúrában keresendő.

A növekvő mezőgazdasági árak ugyanis arra ösztönözték a birtokosokat, hogy minél nagyobb számú földművelésre, állattenyésztésre alkalmas munkaerőt vonzanak birtokaikra. A

⁵⁵ A térség másik komoly erőssége Bihács, hosszabb ideig visszaverve a török támadásokat csak 1592-ben esett el.

⁵⁶ Az említett Ferenc (1525 és 1527 között horvát bán) a jól ismert Batthyány címet elnyerő jajcei és boszniai bán Boldizsár fia. Boldizsár és unokatestvére Benedek, Szlavóniában óriási birtokokkal rendelkeztek. Breu Josef Ujevićre hivatkozva említi, hogy a főpohárnokmester 1524-ben a királytól engedélyt kapott a németújvári telepítésre is (BREU J. 1995). Szintén ebben az évben hagyta jóvá az uralkodó Busics Michael horvát nemes számára, hogy családjával és szolgálóival Alsó-Ausztriába költözzön (TOBLER F. 1995).

gazdaságán kívül természetesen más okok is közrejátszottak abban, hogy egyes feudális nagyurak, illetve az uralkodó szívesen látta a horvát menekülteket. Ezek nyelvtudása, terepi tapasztalata és ismeretei, harcedzettsége ugyanis rendkívül hasznos volt, így követek, tanácsadók, ügynökök és katonák kerültek ki soraikból.

3. ábra: A gradistyei horvátok szállásterülete a 16. században. Forrás: KOLNHOFER V. (2008): A gradistyei horvátok és a magyar-osztrák határkijelölés. PTE BTL Interdiszciplináris Doktori Iskola, Pécs, p. 207.

Ez utóbbival összefüggésben Breu Josef azt hangsúlyozza, hogy a telepítéseknek nem lehetett védelmi célja, egyfajta katonai őrvidek szerepe, mivel a helyi birtokosokat pusztán a betelepülő lakosság gazdasági hasznossága érdekelte. Véleményünk szerint kétségtelen azonban, hogy az oszmán alakulatokat jól ismerő, hadi tapasztalattal is rendelkező migránsok egy részének

jelentős harci értéke lehetett, ezért őket előszeretettel alkalmazták katonaként is. Ez több példával is igazolható, ugyanis a beköltözés után a terület váraiban, erősségeiben mind a tisztek mind a legénység soraiban számos horvát származású katonát találunk.⁵⁷

Az 1530-as évektől a szervezett telepítésekben megnőtt azon nemesi családok szerepe, amelyek Horvát-Szlavónországban és a Dunántúlon is jelentős birtokkal rendelkeztek. A már említett Batthyányak mellett ugyanis a Zrínyiek, Erdődyek és Nádasdyak-Kanizsaiak is igyekeztek jobbágyaikat, familiárisaikat a török előrenyomulás elől a biztonságosabb, Drávától északra húzódó jószágokra áthelyezni. Nagy segítségükre voltak az úgynevezett locatorok (telepítők), akik megbízásukból toboroztak majd telepítettek le birtokaikon horvátokat. Munkájukat igen gyakran nemesi birtokkal honorálták (KOLNHOFER V. 2008).

A Kanizsai birtokokat Drágffy Anna és Kanizsai László, Orsolya nevű leánya révén öröklő Nádasdy Tamás,⁵⁸ a Körös megyei Velikán és Međurícen (Vasmegyericse) fekvő birtokairól az 1530-as évek végén a Sopron megyei Hidegségbe és Fertőhomokra költöztette jobbágyait. Ezen túl feltehetőleg a Zágráb vármegyei Sztenicsnyák uradalomból is telepített át a megyébe horvát telepéseket.⁵⁹ Kópházán 1535 körül jelennek meg a horvátok, a hadi szolgálatra alkalmas horvát személyek neveit itt az 1537. évi soproni mustrajegyzék őrizte meg (MOLLAY K. 1983). A Fuerstök Sopron megyei kismartoni és szarvkői uradalmába, szintén ebben az időben jönnek új lakosok. Ez utóbbinál a horvátok Szarvkőn és Búdöskuton feltehetőleg már 1536 körül megkezdték új otthonaik építését. Az említett Sopron vármegyei uradalmak települései mellett, az 1530-as és 1540-es évektől több más vármegye területén is megjelennek az új telepések. Ettől kezdve érkeznek a horvát migránsok hullámai többek között a Moson vármegyei Harrach-féle jószágokra Parndorfba és Újfaluba (Neudorf), Lajtafaluba (Potzneusiedl), Gátára (Gattendorf), Köpcsénybe (Kittsee), Körtvélyesre (Pama), Horvát-Járfaluba (Jarovce), Dunacsunba (Čunovo), Oroszvárra (Rusovce) és Horvátkimlére, illetve kisebb számban Bezenyébe, Magyarkimlére, Máriakálnokra és Rajkára is.⁶⁰

⁵⁷ Példaként említjük itt Szombathely várát, ahol a győri püspök várában az 1560-as évektől az évszázad végéig bezárólag a következő horvát származású várnagyok neve maradt fenn (a névsor egyes évekre vonatkozó adatok hiányában nem teljes): 1567-70 Horváth János, 1570-71 Horváth Jakab, 1572 Horváth György, 1574 Horvát Jakab, 1584 Kozmicsics György, 1586 Krachich Miklós és Horváth György, 1587-1592 Horváth György, 1592-1593 Zlaychich Mátyás, 1593-1599 Kitionich János (P. FEHÉR M. 1943; HORVÁTH T. A 1993). Az arányokra vonatkozóan jellemző információkat hordoz például az 1593-1594-es vagy az 1596-os zsoldlista. 1593-1594-ben felsorolt 13 főt tekintve 5 főről (Kassich Martinus, Horvatt Michael, Kithonich Paulus, Zidarych Stephanus, Litteratus Horvatt Michael), 1596-ban pedig az összeirt 11 darabont közül szintén 5 főről feltételezhető a horvát származás (Horváth György, Horváth Mihály, Kithonich Pál, Kassich Márton és Kuchár János) (ZÁGORHIDI CZIGÁNY B. 2000).

⁵⁸ Bár az általunk nagyra tartott Josip Adamček (ADAMČEK J. 1995) szerint 1524-ben került házasság útján Nádasdy Tamás birtokába Velika és Međuríc, ez semmiképpen sem történhetett ebben az évben. Szapolyai János ugyanis csak 1532-ben fiúsítja Kanisay Orsolyát, Nádasdy jegyesét. A következő évben már férjével Tamással együtt iktatják be néhai apja László és az időközben elhunyt testvére Ferenc birtokaiba (REISZIG E. 1941)

⁵⁹ Adamček szerint Nádasdy szlavóniai birtokairól Kópházára is költöztetett jobbágyokat. Nagy Imre Kópházával kapcsolatban említi, hogy 1555-ben Zalay László kiscenki birtokáról menekültek ide délszlávok (NAGY I. 1883). 1558-ban csak horvátok lakják a települést.

⁶⁰ A több kisebb-nagyobb korábbi és későbbi betelepedés mellett Moson megyében 1547-1548 körül világosan körvonalazódik egy több település is érintő erőteljesebb horvát beáramlás.

A hospesek a végleges megtelepedés és beilleszkedés megkönnyítése érdekében Moson megyében általában 4, Sopron megyében 6-8, míg Vas megyében 12 év adómentességet élveztek.

Ez utóbbi, vagyis Vas vármegye horvátok általi benépesítéséből azok az említett Batthyányak vették ki leginkább részüket, akiknek Horvát-Szlavónországban többek között a Körös megyei Gereben, Brezovica és Garešnica, a Zala megyei Tornistya, illetve a Varasd megyei Jakopovec és Zamlača is birtokaik közé tartozott. A menekülő horvát telepeseket szép számmal telepítették le rohonc-szalónaki és az 1524-ben megszerzett németújvári jószágaikon. Az előbbi uradalom betelepítése valószínűleg már 1540 körül megkezdődött, de csak az 16. század közepétől erősödött fel. 1545-ben 20 szlavóniai horvát család kért bebocsátást Batthyány Ferentől újvári birtokára, az 1550-es évek elején pedig többek között Horvátsencs (Kroatisch Tschantschendorf) és Taródcencs (Tudersdorf), valamint Pónic (Punitz) kapott új lakosságot (POLÁNY I. 1938). A güssingi uradalom felvirágoztatásában – az 1566-ban elhunyt Batthyány Ferenc özvegye – Svetkovics Katalin játszott döntő szerepet. A munkában locatorként, familiárisa Francsich Péter vállalt oroszlánrészt, mivel tömegével engedélyeztette a letelepedéseket. A birtok 1575-ben arra a Batthyány Boldizsára szállt, akinek felesége a szigetvári hős lánya, Zrínyi Dorica volt. Francsich munkáját az új tulajdonosok Pusztá-Szent-Mihályon nemesi sessiók átadásával honorálták, lehetővé téve, hogy újabb horvát nemesi család verjen gyökeret hazánk területén. Vas vármegyére vonatkozóan összességében azt mondhatjuk, a 16. század folyamán mintegy 55 községet szállt meg részben vagy egészben az újonnan érkező horvát lakosság.

1556-ban az Oszmán Birodalom előretörése következtében elesett az Una partján fekvő Kosztajnica is.⁶¹ A horvát-szlavón végvárrendszernek ezzel újabb láncszeme vált a török martalékává. A felerősödő veszély hatására ismét nagyobb vándormozgalom indult északnyugati irányba, a menekülők eljutottak a Zrínyiek Pinka menti birtokaira, Sopron és Moson megyébe, Pozsony környékére és a Kis-Kárpátok vidékére is. A genealógiai munkák többsége 1550 körüli időszakra vagy az előttire teszi azt a migrációs hullámot, amely jobbra a Pozsony megyei Nagysenkviczre irányult. Valószínűsíthetjük azonban, hogy erre csak Kosztajnica török kézre kerülésének idején került sor.⁶² Erről a kosztajnicai menekülésről visszaemlékezésében így írt a már említett Batthyány Boldizsár birtokán, Rohoncon letelepedő Nizancsich Petar: *„A török horvátországi Kosztajnicát és egyéb erős várakat elvette a kereszténységtől, ami miatt a sok nemes és polgári renden való emberek életüket bujdosásra vetették és – a maguk saját marhájukat elhagyván – idegen országba kellett költözniük... (PÁLFFY G. 2000).”* Az ország a nemesként beköltözők, vagy a már Magyarországon nemességre emelkedők számára nem maradt sokáig

⁶¹ Kosztajnica, illetve az Una menti erődök eleste részben összefüggött azzal, hogy az Oszmán Birodalom Lika és Krbava elfoglalása után Nyugat-Szlavónián át a Buda irányába történő offenzívára koncentrált. Ennek következtében a szlavóniai várak megerősítését helyezték előtérbe, míg az Una vidékén fekvő erősségeket elhanyagolták.

⁶² A migrációs hullámban résztvevő családokat lásd esettanulmányunkban, a következő fejezetben.

idegen. A hazai elit befogadta az újonnan érkezőket, így hamarosan mint a „Natio Hungarica” része tekintettek magukra.

A 16. század utolsó évtizedeitől a 17. század közepéig a kutatók elsősorban vlach betelepedéseket említenek. A főként állattenyésztéssel foglalkozó, katonai szolgálattal tartozó vlachok települései Rohonc és Szalónak között sorakoztak. Az újabb kutatások szerint azonban a folyamat a horvát költözéssel párhuzamosan, a 16. század első felében megkezdődött. Boszniából és a horvátországi-boszniai határvidékről ugyanis a szabad jogállású (libertinus), jórészt állattenyésztéssel foglalkozó vlachok betelepítése az Erdődyek vörösvári birtokára már az 1540-es években kimutatható (KOLNHOFER V. 2008).⁶³ A rohonc-szalónaki uradalomban 1601, illetve 1648 között a háztartások száma a teljes időintervallumot tekintve még mindig jelentősen növekedett (ZIMÁNYI V. 1968),⁶⁴ és míg Szombathely lakosságának névsorában 1550 és 1600 között csak elvétve találunk délszlávokat, addig Horváth Tibor Antal szavaival élve „1600-tól kezdve hemzseg a menekülő horvátságtól a városunk is (HORVÁTH T. A. 1993. p. 64.)” A növekedés okát véleményünk szerint az előbbinél a határ túloldaláról érkező vlach betelepülők, illetve szűkebb területet érintő belső migráció következtében beköltöző horvátok jelentették. Szombathely esetében pedig kutatásaink alapján a horvát nemesség és polgárság biztonságosabb és kedvezőbb körülményeket, lehetőséget kereső törekvését érhetjük tetten.

A gradistyei horvát beköltözés utolsó hullámát jelentette a Batthyányak Polányfalvára történő 1648-as telepítése, amely egyben a nyugat-magyarországi vlach beáramlás végső fázisa volt. Ezzel lezárult a 16. század második évtizedében kezdődő nyugat-magyarországi horvát beköltözés, ezt követően a Dráván túlról jelentősebb horvát utánpótlás nem érkezett. A lakossága hullámozása elült, a horvát népesség földrajzi képe hosszabb időre állandósult (3. ábra).

8.3.1. Esettanulmány: egy kosztajnicai migráns család és kiemelkedő képviselője

Esettanulmányunk alanyául a Kosztajnicából származó Kitonich családot, illetve a család kiemelkedő képviselőjét Kitonich Jánost választottuk. A famíliával kapcsolatos évek óta tartó kutatásunk során felhalmozott ismereteinket ugyanis alkalmasnak tartjuk arra, hogy rajta keresztül autentikus módon mutassuk be a gradistyei területre irányuló migráció egyik jelentős irányvonalát, egyes társadalmi jelenségeket, átmozgásokat, vagy éppen segítségükkel próbáljunk meg cáfolni tudományos állításokat. Ez utóbbihoz kapcsolódva kell leszögeznünk, nem érthetünk egyet Gedeon Magdolna, illetve Hamza Gábor következő megállapításának első felével: „*Kitonich életéről adataink sajnos gyérek, ám munkássága igen jelentős hatást gyakorolt a következő századokra*

⁶³ Feltűnőnek tartjuk, hogy ez a nyugat-magyarországi vlach beáramlás időrendileg egybeesik a vlachok žumberaki, illetve Körös megyei letelepedésével. Az esetleges összefüggések felderítése további kutatásokat tesz szükségessé.

⁶⁴ Ehhez hozzá kell tennünk, hogy az említett időszakon belül 1601 és 1636 között előbb csökken, majd 1648-ra megugrik a horvát háztartások száma.

(GEDEON M. 2006; HAMZA G. 2009).”

5. térkép: Az Una menti Kosztajnica (Constantiza) Horvátországgal és Zágráb vármegyével a MERCATOR GERARDUS-féle „Sclavonia, Croatia, Bosnia, cum Dalmatiae parte” térképen 1589-ben, Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans (GED-714)

A ma Sisačko-moslavačke zsupánsághoz tartozó, egykor Zágráb megye részét képező Una menti Kosztajnicát az oszmán hódítás a 16. század közepén érte el (5. térkép). A Zrínyiek vára a német Lusthalter Pankratiusz⁶⁵ árulása következtében esett el ellenállás nélkül 1556-ban. A folyamatos török veszély, majd az erődítmény elvesztése erőteljes horvát menekülthullámot indított el a védtelenné vált Una menti területekről. A menekülők egy része Magyarországon keresett menedéket, köztük olyan családok is, amelyek jelentősebb múlttal bírtak vagy éppen a változó körülményeket és a lehetőségeket kihasználva szereztek nemesi címet, rangot, birtokot. Ezekben az években költöztek a Magyar Királyság nyugati végeire a Benics, Biskupics, Czvitusich, Kovacsics, Kolovosics, Matkovics, Miletics, Paukovics, Primosics, Ondrejkovics, Oboltics, Sztoisics, Sztarsics család mellett többek között a Kitonicsok⁶⁶ is (BOJNICIĆ I. 1899).⁶⁷ A családnak azonban csak egy része választotta a menekülést, másik részük helyben maradt és a horvát családnév-gyűjtemények

⁶⁵ Egyes forrásokban Lusthaler.

⁶⁶A család neve a 16-18. századi iratokban különböző alakokban fordul elő, ezek közül a leggyakoribbak a következők: Kitonich, Kithonich, Kittonich, Kitonicz, Kitanich, Kitanicz, Kitanits, Kitanics. Magunk az egyszerűség kedvéért a leggyakoribb Kitonics alakot használjuk, kivéve azokban az esetekben, ahol kifejezett jelentőségét látjuk a dokumentumból idézett név pontos közlésének.

⁶⁷A menekült családokról többek között Kolinovics Gábor történetíró következő önéletrajzi írásából tudunk: „Vita et Gesta Gabrielis Kolinovics Senquicziensis 1698-1770” (ELTE kéziratár).

tanúsága szerint napjainkig Kosztajnica, valamint a szomszédos Hrvatska Dubica településeit lakja.

A Zágráb megyében tősgyökeres családot jelenlegi ismereteink szerint a dokumentumok először 1518-ban említették Kitonics István zágrábi kanonok személyében (KERCSELICH, A. B. 1780). Az eredetileg polgári származású nemzetség legkiemelkedőbb tagja, a királyi jogügyigazgatóként és jogtudósként nagy hírnévre szert tett Kitonics János nem sokkal ezt követően, 1561-ben született. A kérdés eldöntéséhez, hogy még a horvátországi Kosztajnicán vagy már Magyarországon, találunk kapaszkodópontot. Bizonyos ugyanis, hogy nevét a későbbiekben, grazi tanulmányai során következetesen „Kitonich a Kostajnicza” alakban írta, majd nemesként is a „de Kostajnicza” előnévre tartott igényt. A „Kitonich a Kostajnicza” vagyis „Kitonich Kosztajnicából” bejegyzést magunk úgy értelmezzük, hogy János Horvátországban született, és csak ezt követően került Magyarországra. Mindemellett az „a” latin szócska használata az 1580-as évek végén a „de” helyett számunkra az eredeti címerlevél felkutatása előtt is világossá tette, hogy bár a család igen gyorsan szerzett nemességet Magyarországon, azt nem korábbi kimagasló érdemeire, hanem személyesen János szolgálataira való tekintettel kapta.⁶⁸

Az említett grazi tanulmányokat a meglehetősen ambiciózus Kitonich, V. Sixtus pápa támogatásával végezte el a frissen alapított jezsuita egyetemen, amelynek első horvát hallgatója lett 1587-ben.⁶⁹ 1589-ben az „artium liberalium et philosophiae magister”, vagyis a „szabad művészetek és bölcsészettudomány mestere” cím elnyerését követően visszatért Magyarországra, és egy időre Vas megyében vert gyökeret, ahol mint kiváló jogász hamarosan nagy ismertségre tett szert. 1590. április 13-án I. Rudolftól személyes érdemeire való tekintettel, Heresinczy Péter győri püspök támogatása mellett kapott nemességet édesanyjával Margittal, vér szerinti testvéreivel Pállal és Jánossal, Pál fiaival Istvánnal és Jánossal, illetve ugyanennek lányaival Katalinnal, Ilonával, Orsolyával, Magdolnával és fiatalabb Ilonával együtt.⁷⁰ A család származása, eredeti lakhelye úgy tűnik rendkívül fontos volt az adományozott számára, ugyanis nem csak nemesi előnévében, de kérésére a címer szimbolikájában is megjelent a gesztenyéről híres város.⁷¹ A címerlevélen látható címerváltozatban, átültetett szövegünk szerint, ahogy fogalmaztak a pajzs, avagy a nemesség jelvényei a következők voltak (4. ábra, 2/a. és 2/b. melléklet): *„Tudvalevőleg égszínkék színű egyenes katonai pajzs, aminek az. alját zöld hármashalom foglalja el, ezen a pajzs jobb oldala felé*

⁶⁸ Megjegyzésünk arra vonatkozik, hogy egyes menekült horvát-dalmát családok részben azért kaptak igen gyorsan magyar nemességet, mivel korábban is nemesnek számítottak (Rudich, Pilasanovich, Pavianovich, Piukovich, Vojnich, Guganovich, Latinovich stb.). Egy részük azonban ezt a török elől való menekülést követően nem tudta igazolni.

⁶⁹ A szlavóniai és horvát hallgatók ezt megelőzően főleg a bolognai és a bécsi egyetemeket látogatták. A grazi egyetem alapítását követően a 17. század végére ebben az intézményben is nagyobb számban találunk már szlavóniai és horvát diákokat, miközben létszámuk ezzel párhuzamosan némileg csökkent Bécsben (PETRIĆ H. 2002).

⁷⁰ A középkorban, koraiújkorban mint látható előfordult az egyazon apától származó, de ugyanazzal a névvel illetett gyermek. Ezen a módon általában a magas gyermekhalandóság miatt, a családban szokásos neveket kívánták továbbörökíteni.

⁷¹ A Kosztajnica településnév a horvát „kostanj”, gesztenye szóból ered.

fordult természetes egészalakos medve, tátott szájjal, kiöltött nyelvvel és orrában arany karikával, hátulsó lábaira támaszkodva teste teljes súlyával állni látszik, az elülsőkben pedig ágacskát tart három gesztenyével, és ugyanannyi, csúcsában kinőtt levéllel. A pajzsra helyezett zárt katonai sisakot királyi korona díszíti az előbbihez teljesen hasonló fél medvén keresztül. A tetejéről, avagy a sisak csúcsáról szalagok, másként foszladékok lógnak, ami a színüket illeti: innen égszínkékek és sárgák, onnan hasonlóan égszínkékek és vörösek folynak le a pajzs széléhez, és azt illően díszítik.”⁷²

4. ábra: A Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia Levéltárában Fond Armales – A 28 jelzet alatt őrzött, 1590. április 13-án I. Rudolf által adományozott címert⁷³

⁷² „Scutum videlicet militare erectum caelestini coloris, cuius fundum tryugis viridis monticulus occupat, cui integer naturalis ursus in dextrum scuti latus conversus, ore patulo lingua exerta, aureoque circulo in naribus conspicuus, posterioribus pedibus tota corporis mole innixus insistere, anterioribus vero ramusculum cum tribus castaneis, totidemque foliis, in summitate enatis, tenere cernitur. Scuto impositam galeam militarem clausam regia corona dimidium priori per omnia similem ursum producente ornatam. A summitate vero sive cono galeae laciniis seu teniis, hinc caelestini et crocei, illinc caelestini similiter et rubri colorum in scuti oram defluentibus, illudque decenter adornantibus.”

⁷³ Az eredeti címert Perković Antonio zágrábi történész közreműködésével szereztük be.

A címer adományozását követő években Kitonicsot Szombathelyen találjuk, előbb 1590-1591-ben mint iskolaigazgatót és iskolamestert, majd 1593-tól 1597-ig mint ugyanezen város püspöki várának várnagyát.⁷⁴ Ez alatt összesen három – Zlaychich de Dwornikowitth Mátyás, Nagyunyani Szekeres Márton és Felpéczi Wyncze Balázs – provisor, udvarbíró alatt szolgált (UC 119:6 p. 91.; UC 28:55 {a} p. 98.). Fizetése szolgáljával együtt 1593-ben 50 magyar forintot, 6 szekér szénát és 32 köből zabot tett ki (UC 119:6 p. 91.; UC 28:55 {a} p. 98.). Mindezért kötelessége volt a várban lakni, azt karban tartani, de gondoskodnia kellett a katonák kiképzéséről, a fegyelemről, a megfelelő őrsegről, elegendő fegyverről és élelmiszerről, miközben minden nap maga zárta és nyitotta a várat (HORVÁTH TIBOR A. 1993). A keze alatt szolgáltak a vicecastellanus mellett a darabontok is, akik közé az urbáriumok tanúsága szerint 1593 júniusától 1594 májusáig a következők tartoztak (5. ábra): Martinus Kassich, Georgius Sipos, Martinus Preizlinger, Michael Chikos, Michael Horvatt, Nicolaus Kapronczay, Paulus Kithonich, Stephanus Zidarych, Georgius Nagy, Caspar Babos, Michael Litteratus Horvatt, Andreas Mezleny és Michael Sipos.⁷⁵ A felsorolt neveket Zágorhidi Czigány Balázs is idézte „Szombathelyi urbariumok és inventáriumok” című kitűnő munkájában, ugyanakkor a megjegyzését, miszerint a felsorolt Kitonics Pál hajdú feltehetőleg a Szombathellyel gyakorlatilag összenőtt Ujfalun bírt házat,⁷⁶ ki kell igazítsuk. Az ujfalui urbáriumban Pál nem, csak Michael Horuatt és Nicolaus Kapronczay szerepel a szombathelyi vár gyalogos katonájaként (UC 119:6 p. 63.). Így, joggal feltételezhetjük, hogy Pál akárcsak öccse, maga is szombathelyi lakos volt. Látható tehát, hogy a két testvér eleinte együtt szolgált a győri püspököt, még ha más és más minőségben is. Közöttük mind műveltség, mind anyagiak tekintetében óriási szakadék tátongott. Pálnak arra sem volt lehetősége, hogy a várbeli lovasok közé emelkedjen. Ezzel függött össze az is, hogy bár a nemesség adományozásában maga is részesült, az általunk vizsgált összeírásokban egyszer sem említették tényleges, személyében nemes emberként.⁷⁷

János várnagyi évei alatt nem csak katonaként, de Kutassy János győri püspök képviselőjeként is működött, annak jogi ügyeit intézte. Ezen időszak alatt 1596-ban és 1597-ben többször terjesztett elő protestációt a vármegyei közgyűlésen annak érdekében, hogy az ellenség torkában lévő Kesző püspöki várat építsék újjá és élelmiszerral is lássák el. 1598-tól amellet, hogy Hetési Pethe Márton győri püspök, majd esztergomi érsek Vas megyei képviselője, ügyvédként a

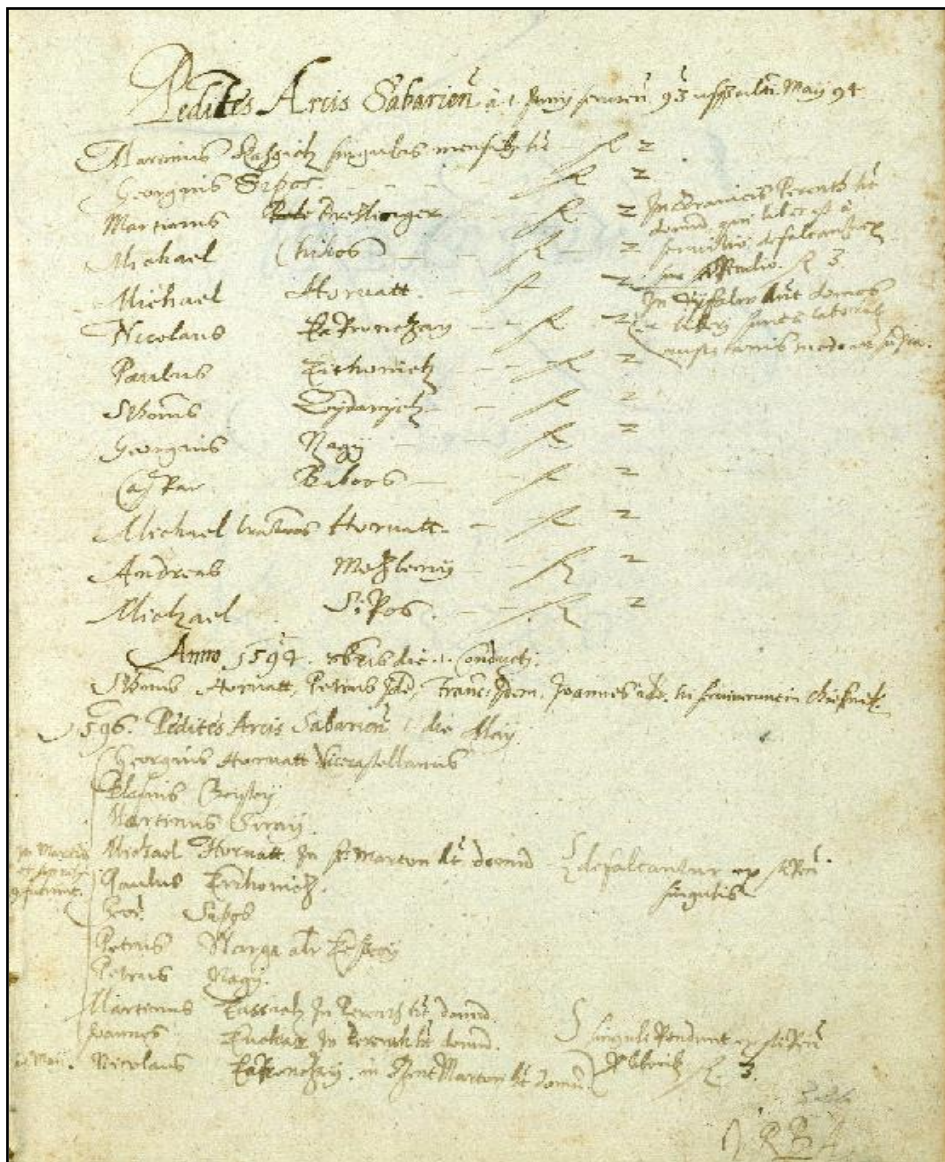
⁷⁴ A 16. században a győri püspök birtoka három uradalom között oszlott meg úgy, hogy a győri és a keszői mellett a harmadik központja a szombathelyi vár volt.

⁷⁵ Annak érdekében, hogy a nevek helyes verzióját adhassuk meg, az átíráskor az eredeti 16. századi szöveget használtuk. Az 1674-es átírat 1733-as másolata ugyanakkor több helyütt is segítségünkre volt az urbárium egyes szövegrészeinek elemzésekor.

⁷⁶ „Michael Horvuatt fl. 2; Nicolaus Kapronczay fl. 2 A sor végén beszúrva, feltehetően a következő névre vonatkozóan is: *In Vyfaw habent domos et liberi sunt a laboribus rusticanis modo ut supra; Paulus Kithonich fl. 2...* (ZÁGORHIDI CZIGÁNY B. 2000. p. 103.)”

⁷⁷ A személyében nemes megjelölése a dokumentumokban lévő forma szerint: „nobilis in persona”. Kitonics Pál hajdú 1596-ban is szerepel a szombathelyi darabontok között Chrihovich Pál név alatt.

vasvári és a zágrábi káptalan, valamint a szombathelyiek és különböző magánszemélyek ügyeiben is eljárta (TÓTH P. 1992). A fennmaradt közgyűlési dokumentumok szerint 1602-ben és 1604-ben Szombathelyen találjuk. 1605-ben a horvát rendek a magyar országgyűlésre követül választották, szintén ebben az évben a Vas megyei Németh-Keresztesen vett udvarházat 360 forintért Samsinovac Jánostól. Mindeközben családjával, több helyi horvát famíliához hasonlóan egyfajta kettős életet élt, egyformán otthonosan mozogva Magyarország és Horvátország területén. Ez utóbbi tekintetében főként Zágrárhoz és Varasdhoz kötődött, szaktudásával a Zágrábi káptalant és a Dráva menti város polgárait szolgálva.

5. ábra: A MOL Urbaria et Conscriptioes 119:6 jelzet alatt őrzött dokumentumának 1593-94., illetve az 1596. évre vonatkozó szombathelyi darabont-névsora, köztük Kithonich Pál hajdúval

Újabb nagyobb változás az életében csak a Bocskai felkeléssel összefüggésben következett be. A leginkább reformátusokat tömörítő Bocskai-seregek ugyanis 1604-től 1606-ig elfoglalták a királyi Magyarország nagyobb részét. Az erősen katolikus és Habsburg-hű, az esztergomi érseket

közvetlenül szolgáló Kitonics vagyonát Bocskai lefoglaltatta, ezért menekülni kényszerült. Kapcsolatai révén így 1606-ban ismét Horvátországban találjuk, ahol családjával Varasd városában keresett menedéket. Itt korábbi szolgálataira való tekintettel és remélve, hogy tudásából hasznot húzhatnak, a városbíró Gechlin Péter vezetésével szívesen fogadták. A tanács döntése alapján Kolarich Nikoleta és Stefanek Gregorius portája mellett kapott városi fundust, amelyen a város kötelezte magát egy 4 szobás faház felépítésére. Ezen túl Kitonics részére adománylevélbe foglaltan, örök érvénnyel ajándékoztak 4 hold szántóföldet és egy szőlőt az Osredek (mons Ozredok) nevű dombon saját, korábban szerzett szőlője szomszédságában. Mindezzel együtt járt a varasdi polgárjog megszerzése is. Ugyanebben az évben a horvát rendek küldötteként Dalmát- és Szlavónország részéről Mernyavcsich Kristóf vicebánnal együtt aláírta a bécsi békét (Corpus Juris Hungarici 1899. 981 p.). A horvát rendektől azt a megbízást kapta, hogy képviselje: Horvátországot Magyarországgal egyazon jogok illessék meg. 1607-ben a zágrábi káptalantól Varasd-Teplice (Varaždinska Toplica) mellett Tihovec és Okonec birtokokat kapta. Az adománylevélben nem csak a szombathelyi Verőczey Erzsébettől⁷⁸ született lányát Zsuzsannát, de fiát Miklóst is említették (KUKULJEVIĆ I. 1869). 1608-ban még varasdi küldötként hallunk róla, 1609 májusában már jogügyigazgatónak ajánlják, augusztusban kérik, hogy minél előbb utazzon ennek érdekében Bécsbe (ÖStA HKA Hoff. Ung. RN. 97. fol. 5-6.). Varasdtól mint „újabb állandó” lakhelyétől ekkor távolodott el, de szombathelyi házát is eladta 1610-ben. 1609 októberében már királyi jogügyigazgatóként emelték fizetését 360 tallérról 500 tallérra (ÖStA HKA Hoff. Ung. RN 97. fol. 78.). Kitonich ezzel tulajdonképpen karrierje csúcsára érkezett, az országos főméltóságok közé emelkedett. Mindazonáltal hozzá kell tennünk, ahogy esete is jelzi, ennél a főméltósági tisztségnél számított legkevésbé az előkelő származás, és nyomott igen erősen a latban a szaktudás kérdése. Nem véletlen, hogy korszakunkban legtöbbször a tisztséget, amelyből általában a személynöki pozíció vagy a kancelláriai, kamarai tanácsosi poszt felé lehetett előrejutni, köznemesek töltötték be.

Közben úgy tűnik céltudatosan gyarapította tovább vagyonát: Rajkához tartozó házat vett, de ezt nem sokkal a vétel után 1611-ben felgyújtották, így 600 forintot kért a kamarától újjáépítésére (ÖStA Hoff. Ung. r. Nr. 100. Konv. Fol. 121.). 1616-ban egy Rajkához tartozó erdő iránti kérelme kapcsán Zsuzsanna nevű lánya mellett Juditot is említették (ÖStA HKA Hoff.-Ung. r. Nr. 116. Konv. fol. 218-223.). Kilenc évi szolgálat után léptették elő 1617-ben kamarai tanácsossá, így a jogügyigazgatóságról 1618-ban lemondott. 1619 tavaszán az uralkodótól a pozsonyi kamarai ház apácák felőli hátsó részét kérte és kapta meg élethossziglani lakhatásra (ÖStA HKA Hoff.-Ung. r. Nr. 118. Konv. 1619. május fol. 253.). Ekkor a köszvény már annyira kínozza, hogy munkáját

⁷⁸ Verőczey Erzsébet a szombathelyi városi elitből származó, többször is bírói tisztséget betöltött család tagja. Rokona annak a Verőczey Istvánnak, aki Kitonics János familiárisa volt.

felelősségteljesen nem tudta ellátni. Ebben az évben látott napvilágot legfőbb munkája, amely a magyarországi perjog, vagyis a peres eljárások szokásjogának gyűjteménye volt. A „*Directio methodica processus iuris cunsuetudinarii inclyti Regni Hungariae*” című művet régi források és többek között a Thurzó György nádorsága alatt, 1610-1612 között a pozsonyi és eperjesi királyi táblán szerzett gyakorlata alapján készítette.

6. ábra: Kitionics János életének 58. évében a „*Directio methodica*”belső lapján, 1619-ben. Forrás: *Directio methodica processus iuris cunsuetudinarii inclyti Regni Hungariae*. Nagyszombat, 1619.

Az első 10 fejezete a királyi táblai, a 11. a megyei, a 12. pedig a szentszéki perrendtartást vette sorra. A munka függelékeként, folyamatos oldalszámozással, de külön nyitólappal a „*Dierctio methodica*”-t a „*Centuria certarum conrarietatum et dubietatum ex decreto Tripartito desumptarum et resolutarum*” követte. Ebben a szerző Weböczi „*Tripartitum*”-ából” vett példák

alapján mutatott be száz vitás jogi tételt, amelyekre megoldást keresett és javasolt. Az 1619-ben Nagyszombatban, Kitionich – Ulrich Heinrich által készített rézmetszetének – képével (6. ábra) kiadott munka számos kiadást ért meg latin és magyar nyelven. 1696-tól a „Corpus Juris Hungarici” kiadásaihoz is hozzátartoztak, mint szokásgyűjteményt. A szerző még munkája kiadásának évében, 1619. december 20-án meghalt Nagyszombatban. Felesége számára, aki férjét jóval túlélte, 1636-ban a Magyar Kamara „extraordinarius”⁷⁹ jövedelmeiből évi 50 Ft jövedelmet hagytak jóvá (ÖStA HKA Hoff.-Ung. r. Nr. 153. Konv. 1636. január fol. 184-185.)

A család 17. századi, további sorsának alakulásáról már valóban kevesebbet tudunk, csak egy-egy adattal rendelkezünk. Egyik ilyen információnk, hogy 1619-től 1628-ig Kitionics István zágrábi kanonoki tisztséget töltött be. Bár a kitűnő történész Kukuljevich Ivan úgy vélte, István személyében a már említett Pál fiát tisztelhetjük, magunk kételkedünk ebben, tudván, hogy a végleg Horvátországban maradt Zágráb megyei Kitionicsok között mind korábban, mind a későbbiekben találunk magasabb egyházi méltóságviselőket. János gyermekei közül a továbbiakban csak Zsuzsannát illetően, már mint Székely Ferenc feleségének ügyében vannak információink egy 1636-os zsirai és egy 1660. évi rajkai birtokátruházás kapcsán (KK. A57-MKL-Lr. 15. köt. pp. 49-50.). A másik kettő gyermek Miklós és Judit további sorsának alakulásáról egyelőre nincsenek adataink. Ennek megfelelően nem tudjuk pontosan a családi-rokonsági kapcsolati rendszerben elhelyezni azt a Kitionics Györgyöt sem, aki a Kesselleőkeői és Berencsi Majthényi bárók családi levéltárának iratai között a 17. század közepén, mint Nádasdy Darabos Anna férje jelenik meg.⁸⁰

Mintegy négy évtized múlva a familia utolsó nemességével ténylegesen is élő tagja, Kitionics Miklós bukkan fel az okiratokban. Magasabb szintű tanulmányait feltehetőleg a Bolognai Magyar-Illír Kollégiumban végezte. Ezt követően 1686-ig Gubasóczy János kalocsai-bácsi érsek és nyitrai püspök udvarmestereként (KK. A57-MKL-Lr.-18. köt. pp.338-343.), majd 1686-tól a Magyar Kancellária gyakornokaként tevékenykedett (FALLENBÜCHL Z. 2002). Eszék visszafoglalását követően Aspremont generális és Guido von Starhemberg császári tábornagy kérésére, 1688. május 1-én Meyer Andreas mellé, a kamarai tevékenység további segítésére eszéki kamarai felügyelőnek nevezték ki. Ezzel kettőjük vezetésével nem csak Eszék, de a teljes korábban török hódoltság alatt

⁷⁹ Jelentése itt „rendkívüli”.

⁸⁰ Kitionics Györgyre vonatkozóan a Vas Megyei Levéltár Hetyéssy-hagyatékát összeállító személy közölt adatokat, igaz részben tévesen. Az adatgyűjtő Györgyöt, mint Nádasdy Darabos Anna férjét nevezte meg. Ugyanakkor mivel nem volt elegendő információja, így egy évszázadot tévedve a Darabos familia családfájára rosszul illesztette be egy 16. századi Anna, Erdélyi Gáspárt és Fodoróczy Farkast követő férjeként. A Kesselleőkeői és Berencsi Majthényi Bárók családi levéltárából azonban ismerünk egy 1649-ben kelt magyar nyelvű levelet, amelyet Darabos István fia Gáspár írt unokahúgainak, Majthényi Imréné Darabos Juditnak és Martonfalvai Györgyné Darabos Borbálának. Ebben a levélben Gáspár a következőt közli: „*Szolgálatom ajánlása után, jó hugaim, adjon Isten minden jókat. Nem tudom mi okból hatalmasul Kithonichné asszonyom házára az jószágomról való leveleimet elvittétek, holott engem fiágot és öreg atyafiat illet azoknak tartása s nem mást* (Szerémi {keresztnev nélkül!} 1897. p. 172.)” Mindebből és más levelekben talált információk alapján arra következtetünk, hogy a fiágot megillető iratokat Darabos Gáspár saját lányánál, Darabos Annánál, Kitionics György feleségénél tartotta.

állt Szlavónia közigazgatásának újjászervezését indították el (MAŽURAN I. 2000).

Azzal egyidejűleg, hogy Miklós Eszékre költözött, a család eltűnt Nyugat-Magyarországról és pontosan ezzel egy időben bukkant fel Eszéken túl Baján és Pesten is.⁸¹ Eszéken (Miklós mellett) a polgárok között találjuk az 1690-es években a Felső-Városban házzal bíró Kitonics Marczit⁸² és testvérét Lőrincet is (MAŽURAN I. 1965, 1974). Pest belvárosában elsőként az 1714-es katolikus házassági anyakönyvben találkozunk a már itt született Kitonics Klárával,⁸³ mint a rácként feltüntetett Schüsster Mátyás feleségével. 1720-ban szintén ennek az ágaként kapott pesti polgárjogot Kitonics József kereskedő is. Mivel Eszéken és Pesten csak néhány Kitonics lakott, mindkettő ág viszonylag hamar kihalt, Pesten 1728-ban, Eszéken pedig 1737-ben szerepeltek utoljára az anyakönyvekben, összeírásokban. Ezzel szemben a bajai főág, ahol valamivel nagyobb számban találjuk meg a család tagjait, a 17. század végétől máig fennmaradt. Arra azonban, hogy egy eredetileg nem bunyevác, hanem elbunyevácósodott „jövevény” családról volt szó, számos körülmény mutat. Így például az, hogy a bácskai területen egy-egy bunyevác família a menekülést követően általában igen nagy számban, kis túlzással nemzetségenként telepedett meg. Ennek megfelelően ezek a családok általában a 17. század végétől, 18. század elejétől szinte minden Baja és Szabadka környékbéli településen megtalálhatók voltak, széterjedtek. A Kitonicsok azonban egy-egy kivételtől eltekintve mindvégig Baját lakták.

Esettanulmányunk összefoglalásaként a következőket jegyezhetjük, állapíthatjuk meg. A Kitonics család az Oszmán Birodalom előretörésével összefüggésben, a 16. század közepén, Kosztajnica elesését követően az egyik markáns migrációs irányvonal részeként az Una parti erődített településről Nyugat-Magyarországra költözött. A genealógiai szakirodalom ennek az áramlásnak, de a teljes gradistyei területet érintő betelepedésnek a kapcsán is számos nemesi, vagy majd csak Magyarországon nemességet szerző család nevét őrizte meg. Ezek a horvát származású nemesek a 16. századtól elsősorban a helyi, megyei (Jankovich⁸⁴, Spissich,⁸⁵, Szvetics, Briglevich, Kolinovich, Matkovich stb.), ritkábban mint láthattuk az országos közéletben is jelentősebb szerepet játszottak. Mindehhez hozzáfűzhetjük, a magyarországi horvát népcsoportok közül teljes társadalmi szerkezettel a gradistyei horvátok mellett kizárólag a bunyevácok rendelkeztek. A bunyevácoknak volt ugyanis egyedül a gradistyeieken kívül úgy nagyobb számú nemességük, hogy közben polgári rétegük (kézművesek, kereskedők) még a gradistyeinél is jóval masszívabbnak mutatkozott.

A família második magyarországi nemzedéke gyakorlatilag már kettős, horvát és magyar

⁸¹ Mint ahogy később a Duna menti horvátok esetében látni fogjuk, vizsgálataink a bajai, de úgy is fogalmazhatunk a bácskai és a Pest-budai horvátság között erőteljes migrációs kapcsolatokat mutattak ki.

⁸² Kitonicz Marci az első hivatalos, eszéki polgárokat számba vevő összeírásban bukkan fel 1697-ben, másik 58 név mellett. Az összeírásban nemzetiségre nézve a németek képviselték a többséget, őket követték a délszlávok, illetve a magyarok.

⁸³ Ennek megfelelően, mivel Klárának ez az első házassága volt, születését a 17. század utolsó évtizedére tehetjük.

⁸⁴ Azonosításuk érdekében: Jeszeniczei nemesi előnévvel.

⁸⁵ Az Erdődy grófok familiárisai.

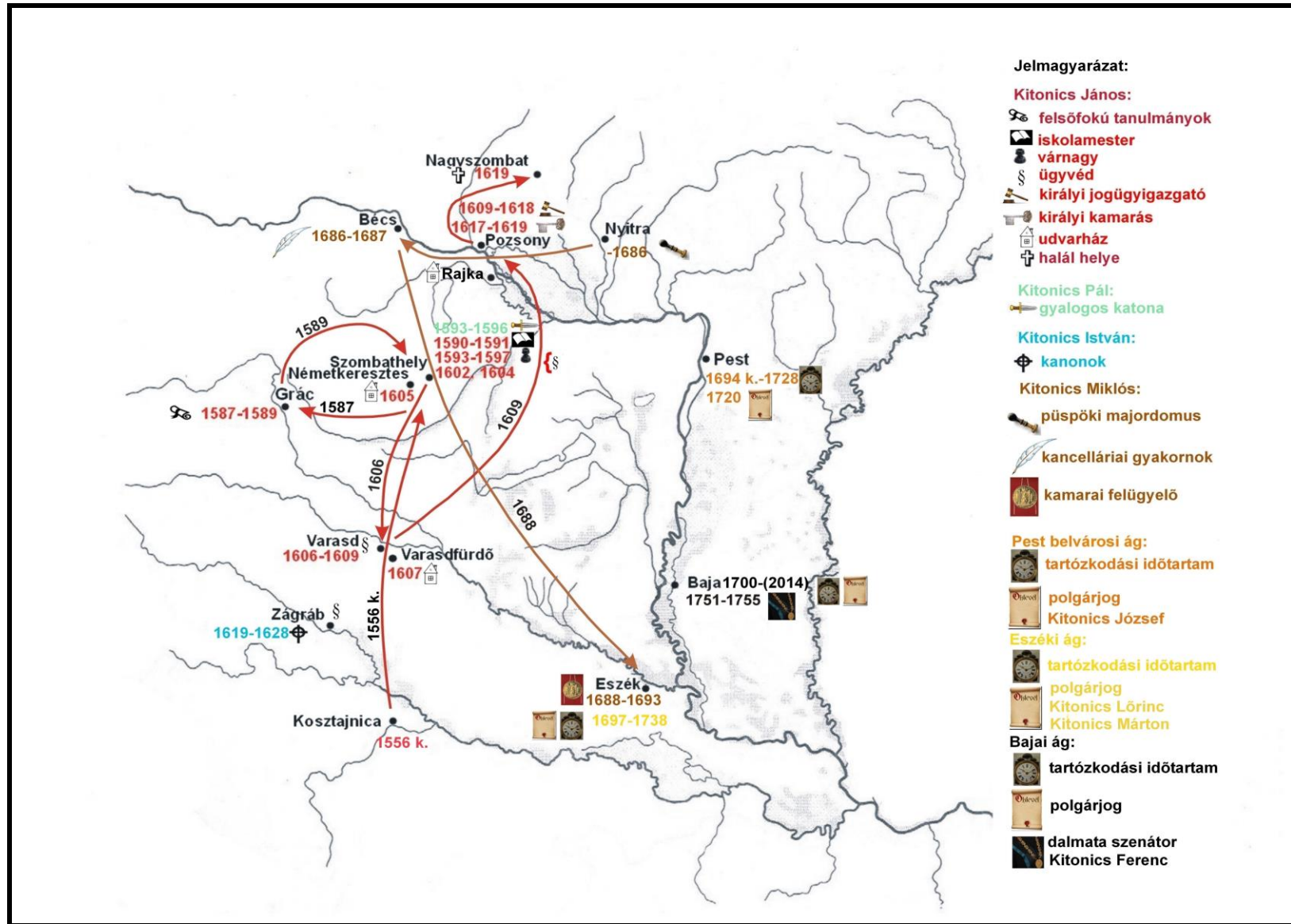
identitással rendelkezett, még akkor is, ha János 1619-ben kiadott munkájának címében magát „nobilis Croata”-ként határozta meg. Ezt az „identitásközi állapotot”, amely szerint több Horvátországról kiszorult és Magyarországon karriert befutó család tekintette magát egyszerre a „Natio Hungarica” és a „Natio Croatica” részének, a korszakban gyakran tetten érhetjük. Elég, ha az előkelőbb családok közül a Zrínyiekre, Draskovichokra, Verancsichokra, Grassalkovichokra, Festetichekre, illetve a Kitonicsokhoz hasonló olyan kisebb családokra gondolunk, mint a Francsich, Paukovich, Parapatich és Zlakovich. Mindazonáltal ezeknek a családoknak a 16-17. században, akik a magyar, a horvát, a német és latin nyelvet egyazon magas fokon bírták,⁸⁶ aligha volt a nemzeti hovatartozás kérdése olyan fontos, mint ahogy azt a 19-20. század politikusai és kutatói igyekeztek beállítani, visszavetíteni.⁸⁷

A család tagjai közül kiemelkedett Kitonics János, aki nem a familia korábbi, hanem személyes érdemeire való tekintettel szerzett nemességet 1590-ben. A nemességszerző János vagy éppen Miklós egyformán otthonosan és biztosan mozgott Magyarország és Horvátország területén, ez a kettőség pedig, ahogy láthattuk a 16-17. században végigkísérte a Kitonicsok történetét (7. ábra). A család korai migrációs mozgásai az oktatás révén Grazhoz és Bolognához kötődtek. János karrierjét Vas megyében kezdte el építeni, a család különböző 17. századi birtokvásárlásai is ehhez a vármegyéhez, illetve Sopronhoz és Mosonhoz kapcsolódtak. A legfontosabb pontok a magyarországi részen a hivatali tevékenysége alapján Pozsony, míg Horvátországban a „kettő főváros” Varasd, illetve Zágráb. A család utolsó magyarországi nemesi képviselője Kitonics Miklós Nyugat-Magyarországról hivatali munkájával összefüggésben költözött át a délvidéki Eszékre. Igen fontos ezzel kapcsolatban, hogy lássuk: a török kiűzésével, illetve ahogy előzőleg említettük, az igazgatási rendszer újraépítésével összefüggésben átmozgatása tudatos stratégia része volt. Ebben a stratégiában kulcsszerepeket kaptak a német hivatalnokok mellett a délszláv származású, a visszafoglalt területeken magukat megérettetni képes, tapasztalattal és magas szintű képzettséggel rendelkező hivatalnokok és katonai tisztviselők is. A belső migrációban egyes ritkább esetekben nem csak tisztviselők és katonák, hanem olyan horvát származású családok is részt vettek, akik az egykori Hódoltság felszabadult területén keresték a további boldogulás lehetőségét.⁸⁸

⁸⁶ A horvát, magyar és német nyelvet folyékonyan beszélő Zrínyiek közül úgy tűnik egyeseknek azonban a latin gondot okozott. A következő sorokat 1600-ban IV. Zrínyi György írta Vas megyéből: „itt Vépen vettük a kegyelmed levelét, amelyhez mellékelte a senji püspök Čikulinhoz írott latin nyelvű levelét is. De mi bizony abból egy szót sem értettünk, ezért legközelebb ne küldjön nekünk ilyen féle latin leveleket, hanem fordítsa le őket horvátra, mert nincs itt olyan emberünk, aki lefordíthatná nekünk (ŠTEFANEČ N. 2007).”

⁸⁷ Teljes cikket szentelt Kitonics János nemzeti hovatartozása kérdésének például Bayer „*Je li Ivan Kitončić Hrvatski ili Mađarski pisac?*” („Kitonics horvát vagy magyar író?”) című tanulmányában (BAYER V. 1966/67).

⁸⁸ Ezekkel a királyi Magyarországról a volt Hódoltság területére irányuló migrációkkal, illetve a kamarai és katonai igazgatás kiépítése miatt alkalmazott „átirányított” horvátokkal kapcsolatban, a Kitonicsokon túl többek között a következő horvát családok említhetők: Bedekovich, Karacsics, Gregorics, Radics, Broderics, Kersnerich, Blagota, Furdics, Adamovich, Paukovich stb. Az utóbbi kettő migráns családdal kapcsolatban lásd bővebben a 8.7.3. fejezettrész.

7. ábra: A Kitionics család migrációs mozgásai a 16-18. században. Saját szerkesztés.

Ahogy a család Nyugat-Magyarországról eltűnt, úgy helyeződött át a súlypont a Délvidékre, illetve Pestre. Itt a nemesi státuszban lévő Miklóst nem számítva, a Kitonicsok között már kizárólag csak polgárjoggal rendelkező, városi lakosokat találunk. Ezzel kapcsolatban megjegyezhetjük, hogy a bunyevácok mellett a gradistyei horvátok között is gyakori volt, hogy egy-egy családban nemesi és nemtelen családok éltek szoros kapcsolatban.⁸⁹ Ez pedig természetesen azt is jelentette, hogy gyakran a migrációs mozgásokban is együtt vettek részt. Úgy véljük továbbá, hogy kutatásainkból, amelyekről „A bácskai és Duna menti horvátok” fejezetben bővebben is értekezünk, a következő is kitérünk: a bajai, de úgy is fogalmazhatunk a bácskai, és a Pest-budai horvátság között erős kétirányú migrációs kapcsolatok voltak a korszakban. Ismertettük azon álláspontunkat is, hogy egyes horvát családok átköltöztek a túlnépesedett királyi Magyarországról az alacsonyabb népsűrűségű és jó termőföldrrel rendelkező volt hódoltsági területekre. Mindemellett azt is említettük, hogy a korszakban tudatos stratégia részeként számos, délszláv nyelveken jól beszélő hivatalnokot vontak be a visszafoglalt területek katonai igazgatásának és közigazgatásának újjászervezésébe. Ezek kombinációja mellett tehát egyáltalán nem tartjuk véletlennek a Nyugat-Magyarország-Eszék-Baja-Pest migrációs mozgások, családi kapcsolati háló kialakulását.

Végül meg kell említenünk, hogy a magyarországi, illetve délvidéki érintett települések közül a 18. század harmadik évtizedétől a család már kizárólag csak Baját lakta. Így, a település lakossági összetételéből adódóan az eredetileg Zágráb megyei familia elbunyevácósodott. Önmeghatározásukban változás csak a 19. század közepétől kezdődött, hogy innentől a Kitonicsok ismét a horvát-magyar kettős identitás határán mozogjanak.

8.4. A Muraközi és Mura menti horvátok

Muraköz a történelmi Zala megye déli részén helyezkedett el. Északról a Mura, délről a Dráva képezte határát Varasd vármegye felé, míg nyugaton Stájerországgal volt szomszédos. Az egykor többségében magyar lakosságú vidék elhorvátosodása részben a Zrínyiek telepítéseinek, és ezzel összefüggésben a török elől menekülő lakosság betelepülésének volt köszönhető.

A Subich nemzetségből származó brebiri grófok közül IV. György és II. Gergely kapta meg 1347-ben Zrin várát Nagy Lajostól adományul a horvátországi Ostrovicáért cserében, amelyről ezután a család ezen ága Zrínyinek nevezte magát. A familiából 1546-ban Zrínyi Miklós horvát bán az Una menti területen fekvő Zrinből, a csáktornyai (Čakovec) uradalomba helyezte át a család központját (8. ábra). Ezzel a Muraköz legbefolyásosabb urai hosszú időre a magyar és horvát történelemben egyaránt kiemelkedő szerepet játszó Zrínyiek lettek (NAGY I. 1865).

⁸⁹ Példaként hozhatjuk erre többek között a bácskai Vojnich családot, de akár a Pilasanovichokat is.

8. ábra: A Zrínyiek muraközi központja Csáktornya, a költő Zrínyi korában. Forrás: SZÉCHY K. (1900): Gróf Zrínyi Miklós (1620-1664). Budapest, 36. kép.

Közvetlenül a birtokbavétel után az oszmáni előretörés következtében a Zrínyiek megkezdték alattvalóik áttelepítését új birtokaikra az Una menti területeikről, illetve Nyugat-Szlavóniából. I. Ferdinánd 1561-ben engedélyt adott Miklósnak, hogy Csáktornyan és Stridóvárrott (Štrigova) horvát hospeseket telepítsen le. A jövevények 12 év adómentességet élveztek. Az 1580-as években a török pusztítások után újabb nagyobb szabású telepítésekre került sor, miközben a Zrínyiek katonai erejénél fogva biztonságosabb terület folyamatosan fogadta a környékről kisebb-nagyobb számban érkező menekülőket. A megfelelő védelem érdekében ugyanis a Zrínyiek mélységében tagolt rendszert építettek ki úgy, hogy a nagyobb Csáktornyan, Légrádon és Kotoribán túl a területet további 20-22 kisebb erősség felügyelte, egyenként 20-30 fős őrséggel (HEGYI K. 1976). A relatív biztonság és az ezzel összefüggő migráció következtében a vidék népsűrűsége a 17. századra viszonylag magas lett. Ennek megfelelően a 16. század közepétől a 18. század végéig a horvátok térhódítása lassú, de markáns folyamatként ment végbe a magyarság kiszorulása és asszimilálódása mellett egy olyan területen, amelyen a horvát népesség etnogenezisének és kultúrájának alakulására nagy hatással volt a visszaszoruló magyar, illetve az északról és nyugatról határozottan tömörülő magyar és szlovén etnikum.

Miközben Zala megye legdélibb része biztonságos szigetként túlnépesedett, a Murától közvetlenül északra elterülő vidék lakosság száma erőteljesen lecsökkent. A helyi népesség életét jelentősen nehezítette ugyanis, hogy a terület legfontosabb erődjét éppen a közeli Kanizsa képezte. A vár mind az osztrák-magyar fennhatóság, mind 1600-tól a török uralom alatt éppen a keresztény-oszmáni határvonalon feküdt. Ennek megfelelően az erődöt körülölelő terület folyamatos

nyomásnak volt kitéve, az állandó betörések és a kettős adóztatás minden negatív hozadékaival együtt (SZAKÁLY F. 1992). A nehézségeket fokozta a Muraköz védelmét biztosító, és egyben támadó ékként funkcionáló Zrínyi-Újvár felépítése,⁹⁰ annak 1664. évi török ostroma, illetve eleste is (9. ábra). További problémát jelentett, hogy a felszabadító háborúk során akárcsak Szigetvárnál, Kanizsa körül szintén blokádot vontak a védők kiéheztetésének céljából. Ennek érdekében a környező területeket is kiürítették. A lakosság egy része a biztonságosabb Muraköz irányába menekült. A tótszerdahelyiek például annak a Kotoribának a területére, amelynek lakossága 1690 után majd éppen fordítva, északi irányú migrációba kezd, megcélozva vizsgálati területünket (KERECSENYI E. 1983). A vár 1690. évi visszahódítását követő időszakban tehát összességében a Murától közvetlenül északra húzódó zalai részen, egy népességében lecsökkent területet kell elképzelnünk. A rendkívül alacsony népsűrűségű vidékre, amely a Zágrábi püspökség fennhatósága alatt állt, jobbra ekkor kezdődött meg a horvát népesség beáramlása a Mura túlsópartjáról. Ugyanakkor nem mindegyik településünket illetően, mivel tudjuk, hogy Molnári csak 1710-től kap új, horvát népességet.

9. ábra: A Mura bal parti síkján sorakozó Mura menti horvát kis- és aprófalvak a Murakeresztúr⁹¹-Tótszentmárton tengelyen.⁹² Forrás: DÖVÉNYI Z. (szerk.): Magyarország kistájainak katasztere. MTA FKI, Budapest, p. 428.

⁹⁰ A csak igen rövid ideig fennálló egykori Zrínyi-Újvár területét néhány évvel ezelőtt az őrtilosi Szent-Mihály hegyen azonosították be. A régészeti vizsgálatok és a forrásfeltárás jelenleg is zajlik.

⁹¹ Az egykori különálló Kollátszeg napjainkban Murakeresztúr részét képezi.

⁹² A piros karikával jelölt Szentmihály-hegyen, a Dráva és Mura találkozásánál állt egykor a Muraközt védő Zrínyi-Újvár.

Az 1690-től megkezdődő betelepülés első szerény eredményeit a Rákóczi-szabadságharc, illetve az 1710-1711. évi pestisjárvány pusztításai erősen visszavetették. A szatmári békét követően a Habsburg udvar Zala megye betelepítésénél elsősorban a nem magyar ajkú etnikumok betelepítését szorgalmazta a rebellis magyarok helyett. Ennek megfelelően támogatták a terület horvátokkal való újranépesítését, ezzel együtt pedig egyes horvát nemesek birtokba kerülését. Így szerezte meg 1718-ban Tótszentmártont a horvát Budor Miklós, amely azután 1747-től a Varasd megyében birtokos Bedekovich családé lett, miközben Tótszerdahelyre és Molnárira az 1730-as években Zajgár György tette rá a kezét. Mellettük ugyanakkor az új birtokosok között magyarokat is találunk, így például Semjénháza a rigyáci uradalom részeként Inkey jószág lett (NAGY I. 1868), miközben a Batthyányak a Mura mentén kanizsai uradalmuk részeként birtokolták Fityeházát és Bajcsát.

Amennyiben a Rákóczi-szabadságharc után eltelt öt-hat évtizedet a Muraközre és a Mura mentére vonatkozóan vizsgáljuk, úgy a következőket állapíthatjuk meg. 1773-ban a Lexikon locorum adatai szerint már a Muraköz valamennyi települése horvát anyanyelvű volt. Egyedül Légrád városnál olvashatjuk a magyar-horvát bejegyzést (LEXIKON LOCORUM 1773/1920. p. 179), és az is biztos, hogy ekkor már kevesen emlékeztek a térség két évszázaddal korábbi nemzetiségi összetételére. A bizonytalanság érződik Teleki Domokos 18. század végi útleírásán is, aki így nyilatkozott a terület egykori és későbbi népességéről, az etnikai változásokról: „*a lakosok a Muraközben mind csupa horvátok, ezek közül igen sokan magyarul tudnak, mely nyelvet a magyarok közt való gyakor megfordulásokban és a szomszéd magyarokkal való kereskedésbeli közösödésekben tanulják. Nem tudatik bizonyoson, hogy valjon a muraköziek elhorvátosodott magyarok-e vagy csupa horvátok, vagyis inkább tótok eredetet szerint is. Igen úgy vélekednek, hogy itt a nép elegendes lett volna régtől fogva, de a horvátok vagy inkább tótok többen lévén, a magyarokat is tótokká s későbbre horvátokká átváltoztatták* (Teleki D. 1796/1993. p. 111.).”

	1711: fő	1717: fő/horvát	1728: fő	1730: fő/horvát	1770: fő/horvát
Tótszentmárton	14	22 / 13 (59%)	31	33 / 18 (54%)	77 / 47 (61%)
Tótszerdahely	7	17 / 9 (52%)	32	38 / 19 (50%)	91 / 46 (51%)
Molnári	5	13 / 9 (69%)	16	23 / 15 (65%)	49 / 40 (82%)
Semjénháza		2 / 2 (100%) ⁹³	11	12 / 7 (58%)	39 / 22 (56%)
Petrivente	-	7 / 6 (86%)	10	11 / 10 (91%)	28 / 21 (75%)
Kollátszeg	-	20 / 11 (55%)	-	45 / 26 (58%) ⁹⁴	87 / 54 (62%)

3. táblázat: Az 1711-ben, 1717-ben, 1728-ban, 1730-ban és 1770-ben összeírt családfők száma, ebből 1717-ben, 1730-ban és 1770-ben a szláv vezetéknevűek száma és aránya. Saját szerkesztés Kerecsényi Edit névanyaga alapján. Forrás: KERECSENYI E. (1983): A muramenti horvátok története és anyagi kultúrája. Budapest, 369 p.

⁹³ A csak 2 fő összeírt miatt, nem ad megfelelő támpontot az eredmény.

⁹⁴ A településen nem került sor az 1730-as összeírásra, ezért helyette az 1750-es összeírás alapján számoltunk.

A fentebbi idézet kortársként mutatja be annak a folyamatnak a végső fázisát, amely a 16. században kezdődött, és a 18. század végén ért véget. A névanyag áttekintése után az adatközlő Teleki szavait az elegyes és „etnikumközi állapotú” népekre vonatkozóan a Mura mente esetében is meg kell fontolnunk. Vizsgálataink és a kontrollvizsgálatok során ugyanis kiderült, a névelemzés itt az etnikai hovatartozás leképezésére egyáltalán nem alkalmas (3. táblázat).⁹⁵ Ennek magyarázataként, a problémával kapcsolatos megállapításaink a következők:

- A Mura menti vizsgálati területünkre a horvát migránsok elsősorban a Muraközből és Zagorjéből érkeztek.
- Zagorjét a horvát „kaj” nyelvterület és egyben kulturális egység legnyugatibb részeként, a horvát-szlovén etnikai, kulturális és nyelvi érintkezés elsődleges kontaktzónájának tartjuk.
- A 16. századtól az oszmáni előrenyomulás következtében nagyszámú horvát migráns jelenik meg Zala vármegye muraközi részén, akik a 17. századra többségbe kerülnek a magyarokkal szemben. A „kaj” nyelvterület ezáltal kiterjed a Muraközre is, a Dráva és a Mura által határolt vidék, magyar-horvát-szlovén elsődleges kontaktzónává válik. A horvát számbeli fölény miatt megindul és a 18. századra jelentősen előrehalad a magyarok és szlovénok asszimilációja, identitásváltása, mint látható részben a kétnyelvűség megtartása mellett. Nyilvánvaló azonban, hogy a folyamat kétirányú, és a horvát lakosságra is jelentős hatással van a területen élő magyar, illetve szlovén etnikum.
- Az adatsorokból jól látszik, hogy a népesség száma a Rákóczi-szabadságharcot követően igen alacsonyról indul, 1730-ig lassan növekszik, majd ezt követően, feltehetőleg a 18. század közepe után erőteljesebb emelkedés következik be.⁹⁶
- A beköltözők, valamint a kontinuos Mura menti népesség identitásának és anyanyelvének alakulásában a letelepedés pillanatától kezdve igen fontos szerepet játszik az, hogy a terület a zágrábi püspökség felügyelete alatt áll. A püspökség ugyanis kiemelt figyelmet fordít arra, hogy a Mura menti lakosság lelki gondozását horvát anyanyelvű papok végezzék.
- A Mura mentére beköltözők névanyaga az etnikai hármas, pontosabban fogalmazva négyes tagoltságot takarja, magyar, horvát, szlovén és német vezetéknevek jelenlétével. Ez a névanyag azonban a 18. századi vizsgálati periódusban – az erőteljes asszimiláció, a vegyesházasságok következtében – az egyes nevek tekintetében nincs minden esetben szinkronban viselőjük identitásával, anyanyelvével. Úgy véljük ugyanis, a vizsgálati területen a vezetéknevek etnikai kötődésének és a mögöttes identitás viszonyának bármilyen

⁹⁵ A területre jellemző etnikai keveredés, a nagyfokú asszimiláció és az etnikumközi állapot jelensége miatt a probléma megoldásán még az sem segít, ha a vezetékneveknek nem csak egy részét, hanem teljes egészét vizsgáljuk.

⁹⁶ Arra, hogy a Mura menti településeken a lakosságszám erőteljesebb emelkedésére nem közvetlenül az 1730-as évektől, hanem csak a 18. század közepe után kerül sor, Kollátszeg példája alapján gondolunk.

kombinációja előfordulhat. Így a névanyag egyes vezetékneveinek pontos etnikai kategóriákba rendezése után sem lehet megállapítani, hogy a valóságban a vizsgált személy mely etnikai-kulturális csoporthoz tartozik.

Ez az ellentmondás a fentebb összeállított táblázatunk és a valóságot elvileg jobban leképező Lexikon locorum adatai alapján is látszik. Ezek szerint az 1715-ös összeírás után 58 évvel a Mura menti településeken Kollátszeg, Fityeháza, Petri és Semjénháza magyar, Szentmárton, Szerdahely és Molnári horvát, Bajcsa pedig Szeptenekkel együtt német többséget mutatott. Táblázatunkhoz képest a különbség mind horvát, mind magyar irányban megállapítható, mivel Petriventét a Lexikon többségi szláv neveivel is magyar, Tótszerdahelyet pedig a többséget éppen hogy elérő szláv vezetékneveivel sem vegyes, hanem egyértelműen horvát anyanyelvű községként határozta meg. Mindezt kiegészíthetjük azzal, hogy Béli József kutatásai szerint az 1840-es évekre csak Murakeresztúron 27 magyar és 11 német név horvátosodott el. Példaként hozhatjuk itt Béli⁹⁷ saját családját, amely a 18. század első felében kizárólag Fehér néven szerepelt az összeírásokban. 1803-ban közülük már 2 adózót Béli néven írtak össze, 1838-ban pedig valamennyit (BÉLI J. 1972). A családok névváltozását nyilvánvalóan identitásváltás előzte meg, e folyamat pedig évtizedekkel korábban kezdődhetett. Úgy tűnik Teleki a Muraköz kapcsán már idézett mondata – *”a magyarokat is tótokká s későbbre horvátokká átalváltottatták”* – a Muramentén nem csak a magyarok tekintélyes részére, de a többi nemzetiségre is igaznak bizonyult. Végül annak érdekében, hogy a Mura mentén élő horvátok bonyolult migrációs viszonyait világosan lássuk, a következőket foglalhatjuk össze néhány mondatban.

A 17. század végén kezdődő, a Mura mentére irányuló beköltözés, illetve annak eredménye a Rákóczi-szabadságharcra és a pestisjárvánnyal összefüggésben a 18. század elején rövid időre megtorpant, majd újraindult. Jelentősebb lakosság számot először a Mária Terézia féle úrbérrendezés idején figyelhetünk meg úgy, hogy a népességszám erőteljesebben csak a 18. század közepe után kezdett megnövekedni. A migrációs folyamat intenzitásának görbáját tekintve, mint majd látni fogjuk, a Mura menti terület és a Somogy megyei horvátok Dráva menti területe között erőteljes hasonlóság állapítható meg. Ezt azzal kell kiegészítenünk, hogy a Magyarországra irányuló horvát migráció tekintetében a Mura menti horvátok, valamint a Dráva menti horvátok migrációs periódusa tart időben a legtovább, egészen a 18. század második feléig. Ez véleményünk szerint a földrajzi pozíciónak és ezzel együtt annak köszönhető, hogy mind a Mura mente, mind a Dráva mente az egybefüggő horvát szállásterület északi peremterületeként fogható fel, amelynél a migrációs utánpótlás különösebb nehézség nélkül biztosított.

⁹⁷ A belii, horvátul fehéret jelent.

A Mura menti terület elsősorban zajorjei és muraközi „kaj” nyelvterületről érkező migránsokat fogad be. Ezek a migránsok olyan vidékekről érkeznek, amely a horvátok és szlovének, illetve a magyarok-horvátok-szlovének elsődleges etnikai, nyelvi és kulturális kontaktzónájának tekinthetők úgy, hogy a többségi horvátok miatt a magyarok és szlovének elhorvátosodása jelentősen előrehaladt. A kibocsátó terület viszonylatában a Dráva menti horvát területekkel részben láthatunk átfedést, legalábbis annyiban, hogy az Őrtilostól egészen a Barcs alatti Drávakeresztúr, Szentborbás, Tótújfalu, Lakócsa négyszögig terjedő sávban szintén a „kaj” nyelvterületi zónából érkezők telepedtek le. Ugyanakkor ennek a Mura menti Tótszentmártontól egészen a Dráva menti Drávakeresztúrig húzódó, egybefüggő „kaj” dialektust tömörítő sávnak a déli része már a „kaj” és a „što” dialektus (Felsőszentmárton, Potony, Drávasztára, Révfalu) egymásba fonódott, átmeneti területe. Ehhez fűzhetjük hozzá, ahogy a Dráva menti területnek vannak a korszakban északra kinyúló horvát anyanyelvű karjai (lásd Rinya mente), úgy a szűkebben értelmezett Mura mentétől északra is található horvátlakta települések (Bajcsa, Szepetnek, Kiskanizsa stb.). Ebben a tekintetben pedig a Curgótól Nagykanizsáig tartó sávban lévő, a 18. században még horvát nyelvű települések sora (Somogybükkösdön, Bagolán, Liszón, Miklósfa) egyfajta átmeneti részt képez a Mura menti és Dráva menti horvát terület között.

A Mura menti területen a 18. század folyamán részben a Zágrábi püspökség fennhatóságának, ezzel összefüggésben a horvát anyanyelvű katolikus papok tevékenységének, valamint a horvátok számbeli fölényének eredményeként a 19. század első felének végére befejeződik az az asszimilációs folyamat, amelynek alapjai még a muraközi területekhez köthetők. Ennek során a horvátok erőfölénybe kerülnek és markáns jellegét adják a Mura menti vizsgálati területünknek. Így, ahogy egyes magyarországi horvát népcsoportok esetében a katolikus albán, bolgár, szerb vagy vlach, úgy a Mura menti horvátok etnogenezisében a magyar, a szlovén és német etnikum játszott kiemelkedő szerepet.

8.5. Somogy megyei horvátok

A somogy megyei horvátok elemzése során a szigetvári, a Dráva menti és a Balaton déli partján élő katolikus délszlávokra kell részletesebben kitérnünk. Mint látni fogjuk, nem lineáris módon haladunk a vizsgálatok során, mivel a Somogy megyei terület horvátságának a sorsa több szálon is összefonódott.

A szigetvári horvátokkal kapcsolatban igen nehéz helyzetben vagyunk, hiszen történetükre, migrációjukra, névanyagukra vonatkozóan hiányoznak a mélyebb kutatások. Ennek véleményünk szerint részben az az oka, hogy a történeti és migrációs kutatásokhoz szükség lenne a Szigetvárra és Turbékra vonatkozó szélesebb körű oszmán nyelvű forrásfeldolgozásra is. Enélkül ugyanis a latin,

német, magyar és horvát nyelvű kutatások önmagukban nem állnak meg a lábukon, miközben ez az állítás természetesen fordítva is igaz.

2013-tól a Szulejmán-kutatócsoport tagjaként, fő feladatunkat az egykori Szigetvár melletti turbéki kiserődre, illetve az abban elhelyezkedő szulejmáni türbére vonatkozó forrásfeltárás és elemzés képezte.⁹⁸ A szekunder és primer forráskutatás során igyekeztünk minél több információt szerezni a szigetvári és turbéki 16-17. századi tájrekonstrukcióhoz, miközben a 18. századi telekkönyvek tanulmányozása közben a helyi névanyaggal is megismerkedtünk. A vizsgálatok alatt összességében több olyan dokumentumot találtunk, amely a helyi és környékbeli korabeli katolikus és iszlamizált délszláv lakosságra vonatkozott.

Katolikus délszláv jelenlétről Szigetváron és környékén, ezzel összefüggésben a Dráva mentén, illetve Belső- és Külső-Somogyban⁹⁹ az oszmáni időszakban is beszélhetünk. Ennek megfelelően a horvát származású papokat már a 17. század legelejétől ott találjuk az előbb említett területeken. A katolikusok lelki gondozását itt is mint a Hódoltság más vidékein, elsősorban boszniai ferencesek,¹⁰⁰ kisebb részben pedig jezsuiták, illetve világiak látták el a zágrábi püspök vagy a Zágrábból irányító pécsi püspökök jóváhagyásával. Ez utóbbiak közül is kiemelkedett az a Vinkovics Benedek (1630-1637), akinek a felügyelete alatt a térségben nyolc világi pap működött, köztük hat horvát származású. Az arányok ebben a tekintetben a hívek anyanyelvi megoszlásával álltak összefüggésben. Az említett világi papok közül a horvát Vidócz Fábián a szigeti, kaposvári, balatoni és a kanizsai kerületek gondozásáért felelt. Számunkra ezzel kapcsolatban kiemelten fontos, hogy 1637-ben az észak-somogyi részen Buzsákból szervezte meg a katolikus szórványok hitéletét úgy, hogy a településen templomot is építtetett. Megelőzte itt őt – a bunyevácok kapcsán majd még említésre kerülő – Don Matkovich Simon, aki már az 1620-as években gyóntatott és prédikált Buzsákban és környékén úgy, hogy mintegy 1500 katolikus jelenlétét jegyzete föl (MOLNÁR A. 2000).¹⁰¹ Mint alább látni fogjuk Vidócz az 1630-as évek végén elhagyta a belső-somogyi területet, hogy délebbre tegye át székhelyét. Az általa hagyott úrt részben a külső-somogyi Andocs központtal a jezsuiták igyekeztek betölteni, az 1640-es évektől a felszabadító háborúig egyre szervezetettebb keretek között a környéket behálózva. Misszionáriusaik között a magyarok voltak többségben, őket követték a horvátok Andocs körzetének etnikai arányait leképezve. Mellettük a bosnyák ferencesek a 17. században elsősorban Olovó és Našice kolostoraiból érkezve délebbre Szigetvár körzetében, északabbra pedig az eddig pontosan be nem azonosított, észak-somogyi bosnyák és horvát híveket gondozó Balatoni plébánián tevékenykedtek. Ez utóbbi

⁹⁸ A forrásfeltárást egyelőre magyar, német és latin nyelven végeztük el, az eddig vizsgált dokumentumok között horvát nyelvűt nem találtunk.

⁹⁹ Buzsák, illetve Andocs központok köré szerveződve.

¹⁰⁰ A boszniai ferencesekről bővebben írunk a 8.7. fejezetben.

¹⁰¹ Mivel Matkovich magyarul nem beszélt, ezért itt katolikus délszlávokról lehet szó. Matkovich munkájáról és a hódoltsági horvátság életében betöltött jelentős szerepéről lásd bővebben a 8.7. fejezetet.

hatásköre úgy véljük kiterjedhetett az említett Buzsákon túl Tótszentpálra, Varjaskérre és Táskára, vagyis azokra a Balaton déli partjától nem messze fekvő településekre is, amelyek egészen a 19. század végéig, 20. század elejéig őrizték horvát nyelvüket, majd a gyors asszimiláció útjára léptek.

Az említett Vidóczra visszatérve, mint világi papot 1639-ben már a dél-somogyi térségben találjuk. A dokumentumok alapján úgy tűnik, ahogy az észak-somogyi területeken a délszláv katolikusok szempontjából Buzsáknak és Andocsnak, úgy délebbre Turbéknek volt központi szerepe. Mellette itt Vaskaszentmárton¹⁰² és Szentborbás¹⁰³ bukkant fel többször a dokumentumokban. A turbékon székelő Vidócz ugyanis 1639-ben püspöki utasításra ment Szentborbásra, ahol találkozott a szomszédos szláv falvak előljáróival.¹⁰⁴ A püspöknek írott beszámolójában, amelyet vaskaszentmártoni jobbágyok kézbesítettek, a következő állt: „*A környező falvakból eljöttek testvéreink és a szentborbási aposztata¹⁰⁵, Filip nevű barát is, aki valamikor a Szent Ferencrend szerzetese volt, s itt hét évig misézett, most pedig megnősült és gyermekei vannak Szentborbáson, a nyolcadik szláv faluban, ahol kálvinisták módjára tartja a misét* (FRANKOVICS GY. 2006. 71 p.)” A Vidócz által egyes leveleiben tótoknak nevezett Dráva menti szlávok azonban csak néhány évig álltak Kálvin hitén, majd rekatolizáltak, elsősorban a Szentborbás és környéke parókia híveit ellátó Krizsán Andrija horvát laikus tevékenységének hatására. Ennél is jobban érdekel minket viszont az, hogy Szigetvár és a Dráva mente egyházi-szellemi vezetője, Vidócz Fábrián a székhelyét miért éppen a Szigetvár melletti Turbékra helyezte (6. térkép). Ezzel kapcsolatban röviden ki kell térnünk Szigetvár-turbéki kutatásainkra.

Az 1566. évi ostrom utolsó napjaiban Szigetvár mellett elhunyt Szulejmán szultán. Halálának helyén vagy annak közelében mauzóleumot emeltek, amely a források szerint 1574-ben már biztosan állt. A türbét palánk védte, mellette dzsámi és kolostor, illetve az őrség számára fenntartott kaszárnya működött. A muszlim zarándokhelyet Zrínyi Miklós katonái 1664-ben felégették, a türbe azonban sértetlenül vészelt át a történeteket. Így a teljes komplexumot még ebben az évben újraépítették.

A Hoffinanz Ungarn archívumában őrzött dokumentumok szerint 1692 körül a sírhelyet lebontották Tesch Gallo osztrák élelmezési tiszt vezetésével azért, hogy anyagait értékesítsék, abból hasznot húzzanak. Ezzel Turbék és Turbék kaszaba csaknem 120 év után megszűnt létezni (KITANICS M. 2013).¹⁰⁶

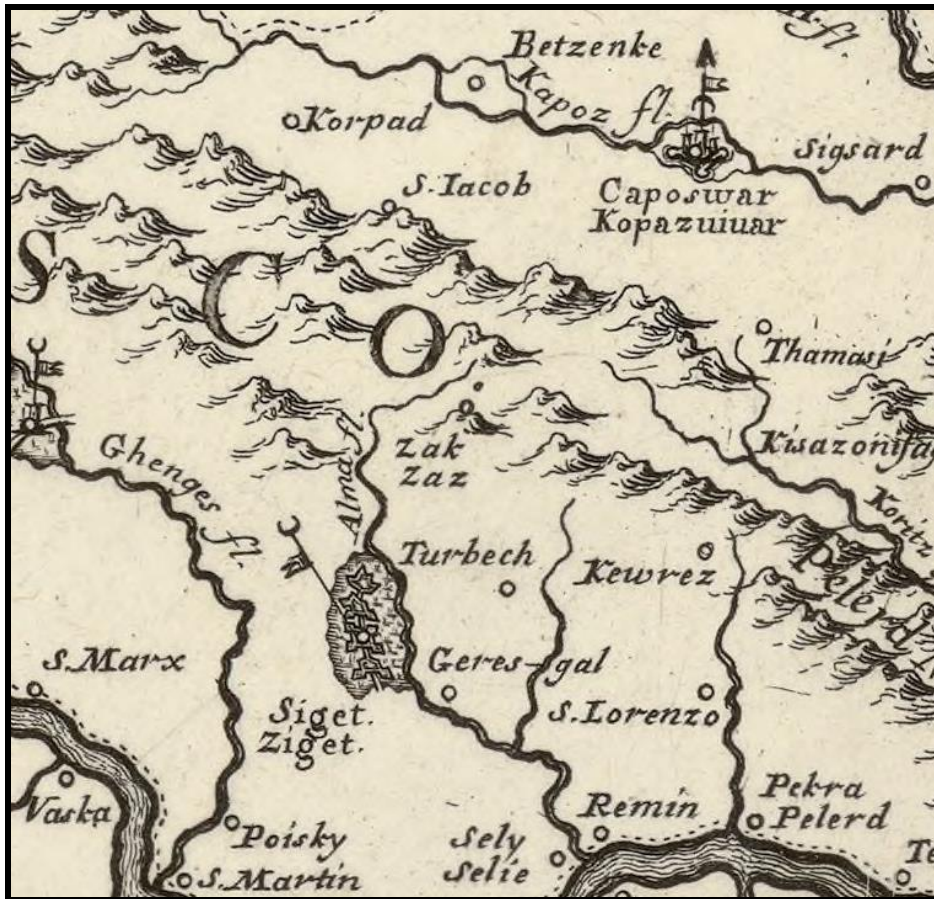
¹⁰² Vaskaszentmárton a mai Felsőszentmárton, ami jelenleg is a Dráva menti horvátok jelentős településének számít. Baranya megyében számos „mártonit” találunk a horvát kulturális és tudományos élet szereplői között.

¹⁰³ Számunkra egyelőre úgy tűnik, Szentborbás központi szerepe csak az említett Filip atya ott tartózkodásának idejére tehető.

¹⁰⁴ A találkozó után Vidócz turbéki plébániáját a szigetvári török katonák feldúlták, őt karóbahúzással fenyegették. A váltságdíját végül a helyi hívek fizetik ki (NÉMETH B. 1903).

¹⁰⁵ A görög eredetű szó jelentése „hitehagyott”.

¹⁰⁶ A Haditanács vizsgálataát követően Bécsből Gallo Tesch császári élelmezési tisztnek május 18-án a fentebbiekkel

6. térkép: Turbék: a Szulejmán sírját őrző erőd és a kaszaba (város), egyben a környékbeli délszláv katolikusokat gondozó Vidócz Fábián „plébániájának” helye CANTELLI GIACOMO térképén, 1686-ban. Forrás: Kitanics M. (2013); Cantelli da Vignola G. (1686): L'Ungaria nuovamente descritta, et accresciuta di varie notizie. Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans (GE D-11284, 1-2)

Az előbbiekkel kapcsolatos, pontosabban a türbére vonatkozó lokalizációs vizsgálatok során kulcsszerepe volt annak a pontnak, amikor rájöttünk, létezik egy topográfiai kifejezés, elem, amely minden valószínűség szerint a turbéki erődre, annak valamivel tágabb környezetére vonatkozik és több dokumentumban is előfordul. Ez a kifejezés a „Török Sáncz” volt, amely többek között egy Fischer Vencel szigetvári plébános szolgálati idejére (1717-1734) datálható, egy 1738-as, egy 1747-es és egy 1789-es dokumentumban is szerepelt.

kapcsolatban a következőket írták „Miután a Tekintetes Császári Udvari Haditanács ezen hónap 4-én erről tájékoztatott, miszerint ő, vagyis az élésintéző, Szolimán török császárnak a Turbékon álló értékes sírboltjáról (Mellesleg néhány éve megszentelve a Szűzanyának felajánltatott.) a tetőn találtatott legjobb ólmot, valamint a nagy aranyozott fémből készített fejet, a toronycsúcson levő önnel együtt levétette és mindezt eladásra elszállította. Mivel azonban neki, az ügy illetén állásánál, nincs joga, hogy egy ilyen szép régiségre önhatalmúlag kezet emeltessen, sokkal kevésbé arra, hogy saját maga részére az őnt, ólmot és rezet szégyentelenül bitorolja. Tehát ezennel neki, az élésintézőnek komolyan megparancsoltatik, hogy ő ezen vétkezéséről, igazoló magyarázatát rögvest beküldje, és azon esetben, hogyha ő ezen kápolnákból a legcsekélyebb mértékben is részesült, mindent és valamennyit köteles a szigetvári provizor kezeihez idővesztegetés nélkül okvetlen leszállítani... (MOL, HOFFINANZ UNGARN, W2280).”

Tertius Faciens Franciscus Colovicus Aet. 80
 Et eodem oppido Szigethana sub P. Pastore P.
 De p. Tudgya jol és emlékezik arról is
 midőn az Török üdőben Turbékot Lakták az Szánczon
 Kivül az Kerefténség, bent pediglen az Szánczon az Törökök, Szánczon belül pediglen
 Keretésben Török Seeh vagy is Püspökök, és mellette lévő Több Török Papok, az mint hivatatak
 Sofiák, bent lévő Kalastrom formán építetett
 Residentiájokban az Kérdésben vett 3 hold Szanto
 földet, az mint akkoronni ahoz tartott, és birt föld,
 mellyet Laktak és az utánn is pediglen midőn az
 Török ki ment belüle Jesoviták mentek és juttottak
 birásában, és az Jesoviták után mindoha Szigethi
 Plébániahoz az Szigethi Plébanusok békésségesen
 birták és Senkinek Semmi Censust nem attak
 mindemloz az Plébánusok vették Polak, midőn
 máskor vették, aholat ki edőn az járandó
 Censust. Ad secundum nem még heppes

10. ábra: Kolovics Ferenc 1738. évi tanúvallomása. Forrás: KITANICS M. (2013); Szigetvári Katolikus Plébánia, Prothocollum Parochia Magno Szigethana ...1774. oldalszámok nélkül

Mi ezek közül a felkutatott dokumentumok közül most csak a magyar nyelvű 1738-as tanúvallomási jegyzőkönyvet idézzük, mivel úgy véljük, segítségével magyarázatot találunk arra, hogy miért Turbékról igazgatta-gondozta a plébános a helyi és környékbeli katolikus híveket. A tanúk közül a legszemléletesebbet, a szigetvári, 80 évesnek mondott Kolovics Ferencet idézzük (10. ábra): „Tudgya jol és emlékezik arról is midőn az Török üdőben Turbékot Lakták az Szánczon Kivül az Kerefténség, bent pediglen az Szánczon az Törökök, Szánczon belül pediglen Keretésben Török Seeh vagy is Püspökök, és mellette lévő Több Török Papok, az mint hivatatak Sofiák¹⁰⁷, bent lévő Kalastrom¹⁰⁸ formán építetett Residentiájokban az Kérdésben vett 3 hold Szanto földet, az mint akkoronni ahoz tartott, és birt föld, mellyet Laktak és az utánn is pediglen midőn az Török ki ment belüle Jesoviták mentek és juttottak birásában, és az Jesoviták után mindoha Szigethi Plébániahoz az Szigethi Plébanusok békésségesen birták és Senkinek Semmi Censust nem attak

¹⁰⁷ A szúfik megfelelője.

¹⁰⁸ Több dokumentum, így az 1664. évi Esterházy-féle vázlatrajz alapján is úgy tudjuk, hogy a szúfi sejk és dervisei tekkéje, a türbét is magában foglaló türbéki erődön belül helyezkedett el.

tülek, hanem inkább mindenkor az Plébánusok vették rolak, midön mások vettették, azokat ki adván, az járandó Censust.”

A „Török Sánc” vagyis a turbéki erőd szerkezete tehát véleményünk szerint a következő: „bekerítve”, az erődön belüli klastromban, vagyis a tekkében lakik a török sejk a szúfi dervisekkel. A források érzékelhető különbséget tesznek a „Sánc” és az erőd területe között, így feltételezhetjük, hogy az erődöt őrző, körülölelő „Sánc” és a „castrum” között laktak a törökök, míg a „Sáncon” kívül a kereszténység.¹⁰⁹ Mindebből azonban számunkra az a legfontosabb, hogy Turbékon Vidócz plébániája nem helyezkedhetett el máshol, mint az említett erőd falain kívüli keresztény külvárosban. Vidócz anyanyelve és állandó tartózkodási helye azt is egyértelművé teszi, hogy ebben az időszakban a Szigetvár környéki katolikus délszlávoknak itt volt a központja. Ehhez pedig hozzá kell fűznünk, kutatási eredményeinkkel teljesen egybevág Takáts Sándor¹¹⁰ 1927-ben megfogalmazott gondolata, miszerint: *„A mauzóleumot törökül türbé-nek nevezték, s innét származott aztán a magyar Turbék szó, ahogy a sír körül támadt falut nevezték. Ennek a falunak lakói javarészt (ráják) keresztények voltak. A törökök ugyanis nem a mauzóleum körül laktak, hanem Sziget városában (TAKÁTS S. 1927. p. 128.)”*¹¹¹

Néhány gondolat erejéig természetesen a Takáts által említett „törökökre” is ki kell térnünk. A szigetvári 1566-os ostrom előtti és utáni népeiségre nézve a kontinuitás kérdése általában szóba sem kerül, a pusztítás és a pusztulás mértékének, illetve a hódítás következtében megszűnő magyar fennhatóság kombinációjának következtében. Ahogy Németh Béla helytörténész vélte: Szigetvár katonai szerepe nem tűrte meg a magyar (értsd keresztény) lakosságot a városban (NÉMETH B. 1903).¹¹² A törökök a várba katonaságot és kézműveseket vezényeltek, a városban és annak környékén a megfogyatkozott népesség gazdasági erejének pótlására pedig Észak-Boszniából hozott lakosságot telepítettek le.

A várat és települést az 1660-as évek elején felkereső Evlia Cselebi leírása azonban ellentmond Németh Béla állításának. Evlia a korabeli Szigetet három egységre, külvárosra, középső várra és belső várra osztotta (*7. térkép*). A legfontosabb helyszín ezek közül számunkra a külváros, amelyre több alkalommal is visszatért leírása során. Első alkalommal jelezte, hogy itt, ahol 1100

¹⁰⁹ Bár további vizsgálatra szorul és értelemszerűen a geofizikai méréseknek, valamint a régészeti vizsgálatoknak kell megerősíteniük vagy megcáfolniuk, a forrás *„az Szánczon Kívül az Kereszténység, bent pedig len az Szánczon az Törökök”* fordulata alapján nem zárható ki, hogy a turbéki erőd és Turbék kaszaba együttes létezését kell feltételeznünk.

¹¹⁰ Előttünk kizárólag Takáts Sándor vizsgálta át a Hoffnanz Ungarn turbéki türbe lebontására vonatkozó német nyelvű iratait.

¹¹¹ Takáts nem mondja ugyanakkor, hogy Szigetváron ne élne keresztények.

¹¹² Mindazonáltal a kontinuitás kérdéséhez magunk mindig óvatosan közelítünk. Tudunk olyan tanúvallomásról, amely arról árulkodik, hogy nem minden keresztény hagyta el végleg Szigetvárt. T. Mérey Klára idézi az egyik 1798. évi szigetvári határperrel kapcsolatos tanúvallomást, amelyben Bence István nemesember előadja, hogy minden őse Szigetváron lakott a török előtt és a török idő alatt is, ennek következtében felmenőin keresztül mindent tud a szigetváriak adózásairól (T. MÉREY K. 2007).

kerámittetejű és mellette néhány deszkaszindelyes ház van, bazár és imaret nincsen. A leírás összefoglalásánál pedig világossá tette: a külvárosban 5 keresztény városrész van, összesen 500 házzal. A három egység „lakosságának arczzsine fehér; a lakosok bosnyákok, de magyarul és horvátul jól tudnak” (EVLIA CS. 1904). Ebbe a gondolatsorba illeszkedik az 1689-es török kapituláció során megfogalmazott jegyzék is, amelynek 8. pontja a szigetvári keresztényekkel kapcsolatban a következő megjegyzést tette: „Hasonlóképpen minden keresztényt, bárminő állapotúak vagy korúak is légyenek, kivétel nélkül az ő előző szabadságukba vissza kell állítaniuk (SUGÁR I. 1993. p. 136.).”

7. térkép: Az Evlia Cselebi által is ismertetett három egység: délről-északra a külváros,¹¹³ a középső város és a belváros az ostromblokád idején, 1689-ben. Forrás: ANGISSOLA L. (1689): Abriss von der Stadt und Vestung Sigeth 1689. Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Hadtörténeti Térképtár. (k7k 277 – 900 Szigetvár 1564)

Mindezek alapján kijelenthetjük, Szigetváron az oszmáni igazgatás által betelepített boszniai délszlávok között keresztények is voltak saját városrészekkel. Evlia leírása alapján az is látszik,

¹¹³ Kutatásaink alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a külváros a térképen csak részben látszik. A valójában téglalap alakú rész feletti, a térképen is láthatóan „kiemelkedő” középső város ugyanis felhajtható. A kutatások jelenlegi fázisában egyelőre nem tudjuk megmondani, hogy a mérnök-térképész miért így oldotta meg a vár ábrázolását.

hogy arányaiban jóval kisebb számban, mint az iszlamizált bosnyákok, akikkel szemben a keresztények csak a városfalon kívül, a külvárosban lakhattak. Ezzel párhuzamosan azt is kijelenthetjük, hogy a szigetvári és Szigetvár környéki (beleértve a Dráva mentét) katolikus délszlávok központjaként funkcionáló Turbékon, a keresztény városrész a szigetvárival megegyező módon a városfalon, vagyis a törökök által lakott részen kívül húzódott.¹¹⁴

Ez a turbéki keresztények által lakott városrész az 1687 áprilisában kezdődő visszafoglaló ostrom során megsemmisült, miközben az egyre szorosabb blokád miatt a szigetvári külső városban élő keresztények is nehéz helyzetbe kerültek. Egyes német források szerint a várban lévők száma az éhezhető ostromgyűrűben 7000 főről kettő éven belül 600-ra csökkent (T. MÉREY K. 2007).

Az adat helyességét a 18. század eleji anyakönyvek és népességösszeírások alapján csak úgy tartjuk lehetségesnek, ha a blokád előtt és alatt a katolikus és iszlám hitre tért bosnyák népesség nagy része elmenekült, majd a vár átadása után visszatért. A jezsuiták ugyanis már közvetlenül a blokád végén, 1689 februárjában megkezdték a tekintélyes számú lakosság rekatolizálását, akiknél természetesen a megváltozott körülmények miatt gyors sikereket értek el. Az általuk 1696-tól vezetett anyakönyvi lapokon a katolikus délszláv nevek között (Komenich, Augustinovich, Simonich, Brigovacz, Petikich, Maretich, Mítich, Borich, Bandich, Ratalich, Barbich, Susich stb.), szép számmal találhatunk oszmáni szolgálatban és környezetben állandósult vezetékneveket is (Delibeli, Abdula, Oszman, Karapanca, Haragovich, Karacsovich, Harasich, Turcsin, Karanovich stb.) (MOL ANYAKÖNYVEK, A4866). Szintén a legkorábbi nevek közé tartozik, egyben konkrét kontinuitási bizonyítékul is szolgál a már említett tanúvallomási jegyzőkönyv bosnyák névanyaga. Az 1738-ban megidézett tanúk ugyanis többségében olyanok voltak, akik már a török korban is Szigetváron éltek és be tudtak számolni a „Török Sáncz”, vagyis az egykori türbét őrző erőd helyszínének tulajdonosi hovatarozásáról, változásairól. Közöttük volt a már említett 80 év körüli Kolovich Franciscus (1658 körül született), aki nem csak hogy Szigetváron született, de ott is nevelkedett és iskolába is ott járt, továbbá a 75 éves Csobánovics Nicolaus (1663 körül született), a 70 éves Kuposics Martinus (1668 körül született), a szintén 70 éves Horváth Joannes (1668 körül született), a 60 éves Miletics Joannes (1678 körül született), valamint az 50 éves Gyumlagic Joannes (1688 körül született) is. A jezsuiták lelkigondozó tevékenységüket Szigetváron az 1710-es években szüntették be, innentől a településen kizárólag ferencesek működtek. A magukat később is bosnyáknak nevező, egykor többségében iszlamizált szigetváriak a következő évszázadokban mindvégig erős öntudattal rendelkeztek, népcsoportjukat Szigetvár legrégebb lakóinak (Sásváros)

¹¹⁴ A források alapján tudjuk, hogy ebben a keresztény városrészben magyarok is éltek. Az, hogy a keresztények a falakon kívül laktak, míg azon belül az iszlám hitű „törökök” helyezkedtek el, feltűnően hasonlít a katolikusok és ortodoxok által lakott települések szerkezetére. Ezeknél ugyanis a görög-keletiek minden alkalommal a városfalakon kívül kaptak helyet (lásd Rácvárosok).

tartották.¹¹⁵ Arra, hogy egykor nagyjából iszlám hitűek voltak, a 20. században is emlékeztek. Azoktól a katolikus délszlávoktól, akik a Dráva mellett éltek megkülönböztették, elhatárolták magukat. Kováts Valéria adatgyűjtése nyomán az öregebb bosnyákok még az 1960-as években is így nyilatkoztak: „Azok ráják¹¹⁶, mi meg szigetiek vagyunk. Azok nyomorultak, nincs semmijök, kódisok, már hogy volnánk mink velük rokonságban (KOVÁTS V. 1961. p. 132.).”

Az adatközlővel annyiban egyetértünk, hogy a szigetvári, feltehetőleg többségében Tešanj tágabb környékéről való, észak-boszniai bosnyákokat valóban nem tartjuk a Dráva menti horvátok „rokonainak”. Bár nyilvánvaló, hogy ingoványos talajon járunk, mégis felhívnánk arra a figyelmet, hogy a horvát Vidócz Fábián ez utóbbiakat az 1630-as években nem bosnyáknak vagy horvátnak, hanem egyszerűen szlávoknak vagy tótoknak nevezte. Feltételezésünk, hogy a Dráva menti horvátok esetében a tótok alatt szlavóniai szlávok (slavonci) értendők. Így, az úgynevezett magyar oldali Dráva mentét tulajdonképpen folyamatos migrációs utánpótlás mellett, a szlavóniai szláv szállásterület Dráván túlsorduló részeként kezeljük, azt a teljes horvát szállásterület északi peremvidékeként felfogva.¹¹⁷

Egyes kutatók azonban még nálunk is merészebben fogalmazznak és határozottan kijelentik, hogy a Dráva menti horvátok esetében fennáll a kontinuitás a honfoglalás kori és a török alóli felszabadulás utáni szláv népesség tekintetében (ŠAROSAC Đ. 1977). A kontinuitás első fokú biztosítója e vélemények szerint maga a Dráva, mivel annak mocsaras területe nagyfokú védelmet és a továbbélés lehetőségét biztosította a lakosság számára. Magunk a 9. századig visszamenően nem foglalunk állást a kérdésben, de jelezzük, hogy a több évszázadot átfogó kontinuitás bizonyítása, megfelelő források hiányában gyakorlatilag lehetetlen. Azt azonban biztosan kijelenthetjük, hogy voltak Somogy megyei települések, ahol közvetlenül a vidék felszabadulása után összeírásra kerültek olyan „horvátok”, akik már a török korban is jelen voltak (BOROS GYÉVI L. 1988).

A Somogy megyei, ezzel együtt a Dráva menti horvátok kontinuitásának kérdése mindazonáltal nem csak az oszmáni korszakkal, de a Rákóczi-szabadságharcval kapcsolatban is felvetődik. A szabadságharc ugyanis akár Baranyában vagy a bácskai területen, a somogyi népesség körében is nagy pusztítást eredményezett. A rácok többször összecsaptak a kurucokkal, és nem csak a magyar falvakat, de a katolikus délszlávokat sem kímélték. 1704-ben Pécs, Siklós és Dombóvár

¹¹⁵ Egykori iszlám hitűket, „renegát” voltukat a környéken élő más nemzetiségen lévők nem felejtették el, többször felhánytorgatták múltjukat, különbözőképpen becsmérve őket.

¹¹⁶ Értsd ez alatt: a podravinaiai (Dráva mentiek) egyszerű parasztok, mi ezzel szemben az oszmáni uralom alatt iszlám hitűeknek, majd a Habsburg korszakban vagyonunknak és régi kiváltságainknak köszönhetően szigetvári polgárok vagyunk. Ehhez hozzáfűzhetjük, hogy a szigetváriak a 18-19. században mindvégig makacsul küzdöttek a földesúrral szembeni jogaikért.

¹¹⁷ Ez a magyarázat véleményünk szerint arra, hogy a Dráva menti vidék hogyan őrizhette meg jobban horvát identitását az északabbi somogyi területtel szemben, hiszen hosszabb ideig és folyamatosabban volt biztosított a horvát lakosság utánpótlása.

mellett az egész Kapos mentét is felégették, de súlyos „rácveszedelem” volt 1706-ban is. Ugyanakkor az ellenkező oldalon a kurucok sem voltak kíméletesebbek, ráadásul az 1708 és 1710 között dúló pestisjárvány tovább pusztította a megye lakosságát. Ennek ellenére feltételezhetjük, ahogyan a Bácskában már bizonyított, úgy Somogy megyében is fennáll a horvát lakosság egy részének folytonossága a Rákóczi-szabadságharc előtt és után, annak tulajdonképpen csak az eloszlása és mértéke kérdéses.¹¹⁸ Ugyanakkor a szerb népesség nem csak Tolna megyéből és Baranyából, de Somogyból is nagymértékben visszahúzódott dél felé az 1700-as évek első és második évtizedében. Így, az eddig említettek miatt Somogy vármegyében is szükségessé, illetve lehetővé vált, hogy a 17. század végén a megyét elérő ismételt boszniai migrációs hullámok után, a 18. század második felének elejéig újabb szlavóniai népesség költözzön be.

Amennyiben ezt a török alóli felszabadulás korától nagyjából az 1760-as évekig terjedő, említett hat-hét igen mozgalmas évtizedet egészében vizsgáljuk, úgy a Dráva mentére vonatkozóan a következőket állapíthatjuk meg. A 17. század utolsó évtizedében Szita László kutatásai¹¹⁹ alapján horvátok laktak a Dráva mentén Babócsán, Berzencén, Heresznyén, Lakócsán és Tótújfaluban. Drávakeresztúron 1713-ban jelentek meg a Szlavóniából áttelepülők, míg adatai szerint az 1720-as évek közepén Drávasztárán és Révfalun a horvát ajkúak már jó ideje túlsúlyban voltak (SZITA L. 1993).

A Drávasztárával kapcsolatosan Szitánál említetteknek ellentmondani látszik, hogy az 1729-es egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint ekkor kálvinista magyar lakossága volt a falunak. E másik álláspont alapján úgy tűnik, a település csak 1729 és 1744 között telítődött horvát lakossággal. Annyi azonban bizonyos, hogy az 1767-ben összeírt 22 adózó családfőből mintegy 16 horvát vezetéknevvel rendelkezett (BOROS GYÉVI L. 1988).¹²⁰ Drávakeresztúron az 1715-ben összeírt 4 személyből véleményünk szerint kettőről feltételezhető, hogy horvát, ugyanakkor 1733-ban már valóban többségben vannak az összeírt horvát családfők a magyarokhoz képest. 1715-ben Lakócsának kisebb számú horvát lakossága van, amely az 1767. évi összeírás idejére jelentősen

¹¹⁸ A Rákóczi-szabadságharc a 17. század utolsó harmadában és a 18. században élő magyarországi népesség érintett részénél ugyanolyan jelentős vízválasztó szereppel bírt, mint Buda felszabadítása. Számos 18. századi tanúvallomást ismerünk, amelyben a tanúk még a 18. század közepén is a „kuruc idők előtt” és a „kuruc idők után” szófordulatot használják egyes események datálásakor. A Somogy megyei horvátok Rákóczi-szabadságharc előtti és utáni időszakra vonatkozó kontinuitását jóval nehezebb vizsgálni, mint a bácskait. A Dráva menti és a belső-somogyi kisebb horvát településekre vonatkozóan ugyanis nem áll rendelkezésre rendszerszerűen 17. század végi, 18. század legelejére tehető összeírás kellő mennyiségben. Így, az 1715. évi országos adóösszeírás névjegyzékét nem tudjuk összevetni a szabadságharc kitörése előtti állapottal. Mindazonáltal a kontinuitás kérdése a somogyi területet figyelembe véve Szigetváron nem kérdéses, mivel itt az 1696-tól folyamatosan vezetett anyakönyvek alapján világosan látszik a folytonosság.

¹¹⁹ Szita kutatásait természetesen erőteljesen befolyásolta, hogy nem minden településre vonatkozóan álltak rendelkezésre a specifikációhoz szükséges adatok.

¹²⁰ Boros Gyévi László a Dráva menti településekre vonatkozóan, amennyiben rendelkezésre állt, minden alkalommal közölte az 1715-ös és 1720-as országos adóösszeírás, az 1733. évi Pécsi káptalani összeírás, az 1752. évi megyei és a Mária Terézia-féle úrbéri összeírás névjegyzékét. Adatainkat ennek megfelelően Boros névjegyzékének elemzése alapján adtuk meg.

megnövekedve, már többséget képez. Az 1720-as összeírás alapján Felsőszentmártonban 15 személy közül 13 feltételezhetően horvát, miközben az erőteljesen felduzzadt lakosságszámú (57 adózó családfő) település 1767-ben gyakorlatilag teljes egészében homogén horvát közösségnek ad otthont. Az 1715-ös összeírásban Tótújfalun 5-ből 4 horvát vezetéknevet találunk, míg a század közepén 1752-től 1767-ig a családfők száma 9 főről 19-re növekszik úgy, hogy közben az összeírásoknál csak horvátokat találunk a településen. Az utolsóként említett Potony 1715-ben még elegyes magyar-horvát település, fél évszázad múltán 1767-ben a népesség számának emelkedése mellett a családok többsége már horvátnak mondható.¹²¹

Mivel horvátok a 18. században a Dráva mentén nem csak az előbbi helyeken, hanem máshol is előfordultak, így az eddigi összeírások sorát kiegészíthetjük a már említett Lexikon locorum adataival annak érdekében, hogy a térségről teljesebb képet nyerjünk (LEXIKON LOCORUM 1773/1920). Ennek megfelelően 1773-ban a Lexikon a következő Dráva menti helységeken jelzett horvát többséget: Belezna¹²², Őrtilos, Zákány, Porrogszentpál, Porrog, Somogybükkösd, Berzence, Bélavár, Vízvár és Alsó-Zsitva, Heresznye, Bolhó, Babócsa, Somogyaracs, Barcs, Drávaszentes, Drávatamási, Potony, Tótújfalu, Lakócsa Szentborbás, Drávafok, Drávaszentmárton (Felsőszentmárton), Révfalu és Drávasztára.

A Dráva mentén kívül eső, következő helységeken ekkor szintén a horvát képezte a többségi nemzetet: a Curgó közelében lévő Somogyicsón és Somogybükkösdön, az ezektől nem messze lévő Bagolán, Liszón és Miklósfán (Somogy-szentmiklós), a Rinya mentén Háromfa, Tarany, Agarév, Nagyatád, Henész és Segesd településeken; valamint Szigetvár környékén Szentlászlón, Almamelléken, Mozsgón, Szulimánban és Patosfán (a közelben Somogyapátiban is horvátok életek magyarokkal vegyesen). Ezen túl ebbe a sorba illeszkedik Belső-Somogyban Marcali közelében Libickozma, Gadány és Szenyér, illetve Buzsák, Varjaskér és Tótszentpálon (katolikus illírek), valamint a közeli Gyugy (Külső-Somogy). Ettől délkeletre az Andocs melletti Fiadon horvátok laktak magyarokkal és illírekkel vegyesen, miközben délebbre a katolikus illír többségű Osztopán, Polány és Somogyvamos háromszög helyezkedett el.

A Somogy megyei területre vonatkozóan összefoglalva az eddigiek alapján tehát a következőket állapíthatjuk meg. A 17. század elejétől dokumentumokkal igazolhatóan van katolikus délszláv lakkossága a Dráva mente, Szigetvár és környéke, valamint Belső- és Külső-Somogy vidékének. Ezek közül a területek közül az előbbieken arányait tekintve többségében horvát nyelvű ferencesek és világiak, míg Külső-Somogyban többségében magyar nyelvű jezsuiták tevékenykedtek, mintegy leképezve anyanyelvükkel a népesség etnikai megoszlását. Az északabbi

¹²¹ Révfalura vonatkozóan a 18. század közepéről (1752) áll rendelkezésre összeírás, amelyben az összeírt 7 főből 6 horvát. Szentborbás az eddig említett összeírásokban nem szerepel.

¹²² Zala és Somogy határán, Zala vármegyében.

somogyi térség kettő nagyobb olyan centrumát, amely köré a hitélet szerveződött, Buzsák és Andocs képezte. A Szigetvár és környéki Észak-Boszniából betelepített bosnyákok, illetve tótok (szlavón horvátok) központja a 17. században Turbék, úgy, hogy közben a Dráva mentén elsősorban Felsőszentmárton, de Szentborbás is említésre méltó szereppel bírt. A korai katolikus délszláv népesség utánpótlását a 17. században az elsősorban Baranyába, Bácskába és a Duna menti térségbe irányuló, de a somogyi térséget is érintő boszniai migrációs hullámok gyarapítják, egészen a Balaton szélesebb értelemben vett déli partjáig bezárólag.

A Rákóczi-szabadságharc érezhető hatással van a Dráva menti horvát települések népességszámának alakulására. Az összeírások adatsorainak átvizsgálása után, itt úgy véljük a 18. század elején még elegendő magyar-horvát települések népességében a magyar elem visszaszorult úgy, hogy a horvátok száma a lassú emelkedést követően a 18. század közepén ugrott meg. Ennek a természetes szaporodáson túl a Dráván túlról érkező szlavóniai migrációban látjuk a legfőbb okát. Az eddigi kutatási eredményeket tehát némileg korrigálva egy egészen a 18. század második feléig tartó, a Dráva mentét és egyben az észak-somogyi területeket érintő horvát beáramlást állapítottunk meg. A nagyobb migrációs hullámokat követően kialakult a horvátok Somogy megyei szállásterülete, amelyet a Lexikon locorum adatai viszonylag szemléletesen határolnak le. Ennek alapján a jórészt horvát lakossággal bíró Dráván túli területektől északabbra, ahogy láthattuk főként Kanizsa és Csurgó között, a Rinya mentén, Szigetváron és környékén, Buzsák körzetében, illetve Marcalitól délre és délkeletre beszélhetünk katolikus délszláv lakosságról.¹²³

8.6. Baranyai horvátok

Az egykori Baranya vármegyében főként bosnyák és sokác horvátok éltek. A baranyai bosnyákok, akárcsak Somogy megyei rokonaik, többségében Észak-Bosznia területéről érkeztek. Egykori és mai településeik közé Németi, Kőkény, Áta, Pécsudvard, Pogány, Szalánta, Szemely, Szőke és Szőkéd tartozik. A felsorolt kisebb helységeken túl, történetük Pécssett és Szigetváron is nyomon követhető egészen a 20. század első feléig. Ezek a közösségek a polgárosodás erősebb hatása miatt azonban korábban asszimilálódtak falusi társaiknál, ugyanakkor az általunk vizsgált korszakban, a 17-18. században jelenlétük e városokban bizonyos.

A sokácok a bosnyákokhoz hasonlóan szintén Boszniából, de annak középső részéről, illetve Szlavónia keleti feléből telepedtek be megyénk területére. Migráns csoportjaik többek között Alsószentmárton, Belvárdgyula, Beremend, Birján, Erdősmárok, Hercegszántó, Kásád, Kátoly, Lothárd, Lánycsók, Magyarsarlós, Monyoród, Maráza, Mohács, Nagykozár, Olasz, Siklós és Versend településeket szállták meg. A baranyai horvátok közé tartoznak azok a sokácok is, akiknek

¹²³A rendelkezésre álló adatok alapján úgy tűnik, az eleve magyar többségű andocsi körzetben a horvátok a 17. század második felében nem gyarapodtak tovább.

településterülete az egykori pélmonostori és a baranyavári körzetekben, ma Horvátország területén helyezkedik el. Ezek a drávaszögi sokácok Duna menti csoportját alkotják, míg a Dráva mentiek közé általában az említett Kásád, Alsószentmárton és Beremend lakosságát sorolják.

A sokác és a bosnyák csoportok közötti határ, bár a szakirodalom által elvileg jól körülhatárolt, számos esetben nem olyan egyértelmű, mint azt néhány mű alapján hihetnénk. Egyesek a bosnyákok folyamatos „elsokácosodásáról” tesznek említést, és úgy tűnik, a két etnográfiai csoport közötti választóvonal mentén elhelyezkedő falvak (Nagykozár, Szemely, Magyarsarlós) esetében többször is tetten érhető egyfajta kettősség. A keveredési folyamat nem lehet kizárt már a 18. században sem, és hozzá kell tennünk, nem csak ezeken a településeken. Mindenképpen szem előtt kell azonban tartanunk, hogy a bosnyák és a sokác „kategóriák” létrejötte az írott források szintjén jórészt a 19. és 20. századra tehető, az azt megelőző időszakokban ezeket a csoportokat leggyakrabban a már említett illír, dalmata, horvát stb. jelzőkkel illették. A lokális identitás így az általunk vizsgált időszakban nem, vagy csak erős korlátokkal követhető nyomon (KITANICS M.-VÉGH A. 2011).

Katolikus szláv lakosság a középkor folyamán is jelen volt a megye területén. Életükben, akár a többi etnikum esetében, jelentős változást hozott az Oszmán Birodalom betörése, majd Pécs 1543. évi eleste. A hódítást követően a város és tágabb körzete rövid ideig ütközőterületen helyezkedett el, de Szigetvár 1566. évi elfoglalásával, majd Kanizsa 1600. évi elestével ez a nyomás előbb enyhült, majd megszűnt, és csak a visszafoglaló háborúk időszakában jelentkezett újra. A helyben maradt és a török által beköltöztetett katolikus népesség helyzetét nehezítette, hogy a pécsi püspök, a káptalan és a papság a török hódítással párhuzamosan elmenekült, helyüket a Hódoltság időszakában itt is missziós tevékenységet vállaló boszniai ferencesek, jezsuiták és világi papok igyekeztek betölteni.

Migrációs szempontból első, korai korszakunkat a 17. század elejétől a század harmadik évtizedéig datáljuk. Ennek a korai szakasznak a kezdő időpontját az 1610-es évekre tesszük, ekkor bukkannak fel ugyanis bizonyíthatóan nagyobb számban a megye területén az első adatok a katolikus délszláv közösségek egyházi életével kapcsolatban. 1613-ban a pécsi katolikus bosnyákoknak már saját papjuk volt Nikolić Radobilj Stjepan személyében, miközben azt is tudjuk, hogy a város környékén az 1620-as években mintegy 30 kisebb délszláv katolikus közösség működött (SRŠAN S. 1991). Pécs mellett az a Mohács is az elsők között jelentkezett a forrásokban,¹²⁴ ahol az 1610-es években Don Matkovich Simon világi pap fejtett ki jelentősnek mondható tevékenységet. Működéséről a dalmát utazó Grgicsevich Atanasije¹²⁵ is beszámolt

¹²⁴ Egyes adatok szerint Mohácson már a 16. század második felében megtelepedtek a boszniai ferencesek, a Duna jobb partját egészen Paksig ellátva (MOLNÁR A. 2000).

¹²⁵ Grgicsevich Atanasije tevékenységét lásd bővebben a 8.7. fejezetben.

Budáról Banja Luka felé tartó útja során: „*A negyedik napon, azaz április másodikán, megszemléltem a Muhach helyet, amely a Dunánál van, palánk veszi körül, és egy szandzsákbék székhelye, aki mintegy száz törökkel őrzi ezt a helyet. A mezővároson kívül van a kálvinista magyarok, a szakadár szerbek és a katolikus bosnyákok mintegy százötven háza, ez utóbbiak plébánosa Don Simon Matcouich, aki misét mondott a mezővároson kívüli igen nagy templomban, amelynek csak az egyik sarkán volt teteje, ott, ahol a misét mondták, bár ezek a szegény katolikusok a tető befedésére az anyagot már beszerezték* (TÓTH I. GY. 1998. p. 852.).”

Masarin Petrus apostoli küldött adatai szerint, aki 1623-ban és 1624-ben a teljes baranyai területet bejárta, a mohácsi központhoz tartozóan Matkovich mintegy 5000 fő katolikus hívőről gondoskodott a környéken, miközben iskolát is tartott fenn papnövéndékei számára. Utazásai során a horvát nyelven prédikáló apostoli küldött¹²⁶ a Lőcsön (Luč) szolgálatot teljesítő boszniai ferencesről is feljegyzést készített, miközben azoknak a pécsi jezsuitáknak a megemlítéséről sem feledkezett meg, akik a hívek ellátásán túl mintegy 30 fiatal oktatását-képzését is biztosították (BUTURAC J. 1970). A dokumentumok és a fennmaradt levelek alapján itt a tanításért elsősorban a horvát jezsuita Cvetich György felelt (FRICSY Á. 1981). Mintegy kettő évtized múltva, 1642-ben az egyházi iratokban az említett Lőcs mellett már Hercegszöllős (Kneževi Vinograd) is felbukkant, mint ahol Lukács (Luka) és a ragusai Péter (Dubrovčanin Petar) látta el a katolikus híveket.

A 17. század harmadik évtizedéig terjedő első migrációs szakaszunk lezárultával, a 17. század közepén (1645-1655) a Bácskai területen túl Baranya megyét illetően is egy nagyobb mértékű betelepődéssel számolhatunk. Ennek keretén belül egyes boszniai zárdákból¹²⁷ mintegy 2000 családot vezettek át a boszniai ferences atyák a hódoltsági területekre.¹²⁸ A Boszniából érkező hívek baranyai letelepítése itt elsősorban az Ibrisimovich Marin belgrádi püspök által egyházlátogatási körútján 1649-ben felkeresett, és tömegesen bérnyújtásban részesített katolikus délszláv hívek által lakott Lőcsön, Bólyban, Dályokon és Bezedeken történt meg (Unyi B. 1947). Benlich Matija püspök 1664. évi bérnyújtásán Bólyon túl az eddig nem említett Izsép (Topolje), Darázs (Draž) és Szajk plébániáit is érintette.¹²⁹ A 17. század második felének elejére tehát az első kettő migrációs szakasz eredményeként, világosan kezdett körvonalazódni azoknak a településeknek a köre (Pécs, Mohács, Hercegszöllős, Lőcs, Bóly, Dályok, Bezedek, Izsép, Darázs, Szajk), amelyek a visszafoglaló háborúk idejének migrációs hullámaival kiegészülve, a 18. század

¹²⁶ Masarin Petrus kísérője egy magyarul is beszélő jezsuita volt.

¹²⁷ Az érintett boszniai zárdákat lásd a 8.7. fejezetben.

¹²⁸ A ferencesekre vonatkozó szakirodalomban rendre előfordul az Unyi Bernárdin által meghonosított „a híveket követték hűséges ferencesek” szófordulat. Ugyanakkor ezt magunk éppen fordítva gondoljuk. Úgy véljük, a népünkél műveltebb, világlátottabb ferencesek vezették gondozottaikat azokra a biztonságosabb helyekre, amelyeket a kolostoraikon keresztül kialakított kapcsolatrendszerük eleve meghatározott.

¹²⁹ Azt, hogy az utoljára, illetve eddig felsorolt helységeknek már bosnyák és sokác népessége van, többek között abból lehet tudni, hogy ezekre a településekre rendre délszláv nyelveket beszélő boszniai és albániai ferencesek, illetve ragusai hittérítők érkeznek.

elejére kialakuló baranyai horvát szállásterület gerincét képezték. Ez utóbbi, harmadik migrációs szakasz, amelynek keretén belül nem csak Baranyába, de Somogyba, a Bácskába és a Duna menti területekre is nagyobb számú katolikus balkáni bevándorló érkezett, a baranyai területet tekintve 1686-tól mintegy 1714-ig tartott.

Az említett időintervallumra tehető migrációs csúcs egybeesett a horvát származású, eredetileg Varasd megyei Radonay Mátyás (Radonjić Mátyás) püspökségének idejével (1687-1703). Radonay ugyanis a gazdasági erő pótlására, illetve mint a görög-keletiek és a reformátusok nagy ellenfele erőteljesen szorgalmazta, hogy a püspökségi és káptalani birtokokra katolikus bosnyákok és sokácok tömegeit telepítsék le. A jövevények túlnyomó többsége ennek megfelelően szervezett telepítés útján került új lakhelyére, amelynek eredményeként Pécestől közvetlenül délre egy bosnyák településcsoport alakult ki, illetve délkeletre egészen Mohácsig elnyúlva sokác helységek sorjázta. Ezeknek a sokác helységeknek a tömbje azután délebbre, a Drávaszögben folytatódott a következő települések felölelésével: Dályok (Duboševica), Izsép, Hercegmárok (Gajić), Darázs (Draž), Kiskőszeg (Batina), Nagybodoja (Podolje), Hercegszöllős (Kneževi Vinograd), Baranyavár (Branjin Vrh), Benge (Šumarina), Lőcs (Luč), Petárda (Baranjsko Petrovo Selo), Torjánc (Torjanci) és Kásád. A felsoroltakon túl Pécs kapcsán megemlíthető, hogy a 17. század elejétől kezdődően bevándorló és megtelepedő boszniai, dalmáciai és horvátországi horvátok,¹³⁰ bosnyák és ragusai kereskedők elsősorban a Budai városrészben, a Havi hegyen, a Tettye környékén, a Mindenszentek templománál, illetve a Szent Augustinus templomtól a Felsővámház utcán keresztül a Balokányig tartó részekén éltek (KOVÁCS A. 1974).¹³¹

Az utóbb felsorolt települések közül a Batinától Mohácsig húzódó területen fekvő Darázs, Márok, Izsép és Dályok sokác népességét a szakirodalom egy része bolgár eredetűnek tartja, összefüggésbe hozva az említett települések lakóit a 17. század végi, 18. század eleji paulikánus bolgár exoduszal és magyarországi betelepődéssel (UNYI B. 1947). Emellett az anyakönyvek és összeírások átvizsgálása után azt is megállapíthatjuk, ha kisebb mértékben is mint Verőce vármegyébe, a Bácskába vagy a Duna menti területekre, de katolikus bolgárok Baranyában is telepedtek le a Csiprovcí-felkelés elfojtását követően (Pécs, Németi, Mohács). Szintén itt kell megemlítenünk a kezdő és végpontját tekintve is konkrét migrációs irányok között, hogy a visszafoglaló háborúk idején a srebrenicai zárdához tartozó hívek egy része Mohácsra menekült. Ezen túl a bólyi uradalmukba a Batthyányak 1701 és 1704 között „pápista ráczokat” telepítettek le (FERKOV J. 2013).

Az eddigiek következményeként Szita László számításai szerint közvetlenül a Rákóczi

¹³⁰ A horvátországi horvátok jelenlétét, egyes esetekben korábbi lakhelyüket és betelepődésük dátumát láthatjuk többek között az 1697. évi pécsi polgárkönyvben is, amelynek szövegét Móró Mária közölte (MÓRÓ M. A. 1988).

¹³¹ Az egykori „renegátok” (poturci) maradékai, a török idők után is a Poturluk utcában laktak.

szabadságharc előtt Baranyában a 187 magyarlakta és 25 szerbek lakta helység mellett, 64 sokácok, bosnyákok és bunyevácok által benépesített települést találunk (SZITA L. 1974). A Rákóczi-szabadságharc megyénk lakosságát ugyanúgy megtizedelte, mint a somogyi vagy bácskai népeiséget, a rác és kurucjárások ugyanis Baranyából sem hiányoztak. Az 1711. évi szatmári békekötést követően azonban konszolidálódott a helyzet, a menekültek egy része visszatért, miközben újabb telepítésekre is sor került. A harmadik nagy migrációs szakasz zárásaként 1714-ben Ogulin és Brinje környékéről érkeztek bunyevác betelepülők Baranyába (SRŠAN S. 1991). Ezzel a 17. század elejétől a 18. század elejéig tartó Baranyát érintő migrációs hullámok legerőteljesebb része lezárult, ezt követően elsősorban belső átmozgásoknak lehetünk tanúi.¹³² Végül mindezek kiegészítésére fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy Baranya, pontosabban a pécsi püspökség területe volt az egyik központja a szerbeket érintő, később kudarcba fulladt egyházi uniátus kísérletnek (a Velencei Köztársaság és a Határőrvidék mellett). Az általános kudarc mellett azonban kisebb részleges sikerekkel számolhatunk, mivel megyénk területén voltak olyan ortodox csoportok, amelyeket sikerült a katolikus unióra kényszeríteni. Ezzel az egykori szerb és vlach gyökerű, a szerb patriarchátus alá tartozó lakosok részvételére szeretnénk volna felhívni a figyelmet a tárgyalt baranyai horvát etnikai csoportok etnogenezisében is.

A fentebbieket követően a három nagyobb migrációs szakaszt, a baranyai horvátok betelepődését tekintve fejezetrészünkben a következőket foglalhatjuk össze:

- A dokumentálhatóan nagyobb mértékű horvát migráció a megye területén a 17. század legelején kezdődött meg. Ennek, illetve a második nagyobb, 1645 és 1655 közé datálható bevándorlásnak köszönhetően a 17. század második felének elejére kialakult a baranyai bosnyák-sokác szállásterület alapja. Az említett második hullám célterületét Baranya mellett leginkább a Bácska vidéke képezte.
- A katolikus délszláv hívek letelepedésének segítségével és lelki gondozásukban a boszniai ferenceseken és a világi papokon túl, az észak-somogyi területekhez hasonlóan a jezsuiták is részt vettek, jóval nagyobb mértékben, mint a Bácskában vagy a Duna menti vidékeken.
- A harmadik nagyobb migrációs hullám 1686 és 1714 között zajlott le. Ennek legnagyobb intenzitású szakasza, a telepítéseket szorgalmazó Radonay Mátyás pécsi püspökségének idejére tehető.
- A baranyai horvát népesség etnogenezisében az észak-boszniai bosnyákok, illetve a közép-boszniai és kelet-szlavóniai sokácok domináltak. Mellettük a nagyobb

¹³² Ezek közül a belső átmozgások közül számunkra kiemelten fontos a baranyai és szerémségi sokácság beszívargása, áttelepedése a Duna melletti bácskai sokác falvakba (Hercegszántó, Monostorszeg, Szond). Ezt lásd bővebben a 8.7. fejezetben.

városokban, főleg Pécsett, horvátországi horvátokat, illetve ragusai kereskedőket is találunk. Az említett etnogenezist tekintetében nem feledkezhetünk meg a hatásukat tekintve a Bácskainál és Duna mentinél kisebb jelentőségű bolgárok, de az erőszakkal vallási unióra kényszerített szerbek szerepéről sem.

- A horvát lakosságot ugyanúgy, mint Baranyában és Somogyban, a Rákóczi szabadságharc alatt érzékeny veszteségek érték. Ezt követően azonban a menekültek tekintélyes része visszatért településeire, miközben az utolsó nagyobb betelepülő csoportok 1714-ben megérkeztek a Lika északi részén, valamint a Lika és a Gorski kotar között fekvő bunyevác szállásterületről.
- A háborús viszonyok és a Rákóczi-szabadságharc lezárultát közvetlenül követő konszolidációs időszak belső átmozgásait tekintve, számunkra a baranyai-bácskai viszonylatban a Duna bal partja felé történő sokác migráció a legfontosabb.

8.7. A bácskai és a Duna menti horvátok

8.7.1 A migrációs „közös halmaz”

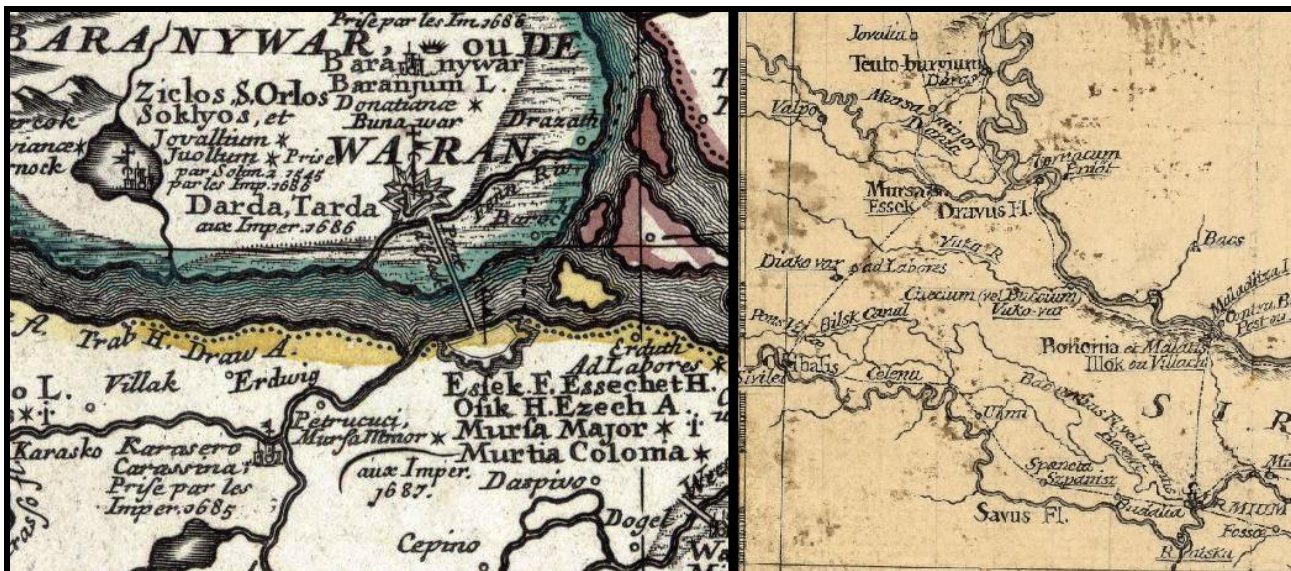
A bácskai és a Duna menti horvátokkal kapcsolatos kiindulópontunk, hogy vizsgálataink alapján a kettő népcsoportot migrációs szempontból nem lehet külön tárgyalni. Még akkor sem, ha a Duna mentén a Bácskához viszonyítva valamivel előbb jelentek meg az első katolikus délszláv csoportok. Ugyanaz a masszív 17. századi katolikus délszláv beáramlás adta ugyanis a gerincét mindkettő népcsoportnak, a Duna menti horvátoknak és bácskaiaknak is.

A migrációs útvonal alapján tehát úgy véljük, lényegében nem különválasztható a Bácskába irányuló horvát migráció a Duna menti délszláv katolikus bevándorlástól. A Duna menti északabbi részeket nem érthette el ugyanis erőteljesebb délszláv hullám úgy, hogy az jelentős hatással ne legyen a bácskai területre. Ezzel összefüggésben a Bácskában letelepedő csoportoknak egy része vagy a bevándorlaskor, vagy azt követően a Duna mentén haladt tovább új otthona felé. Így, a Duna-menti horvát migrációt a bácskai migráció részének, a Duna mentinek nevezett horvát népcsoport által lakott területet pedig a bácskai horvát szállásterület észak felé meghosszabbított, a Duna mellett elnyúló részének tartjuk. Nem véletlen, hogy egyes szerzők véleményünkkel összhangban a tőköli, érdi, törökbálinti vagy csepeli horvátokat szintén bunyevácoknak nevezik (BERKITY GY. 1839).¹³³ Eddigi megállapításainkat tovább bonyolítja, hogy mint látni fogjuk, az északabbra fekvő Duna menti délszláv települések, illetve a bácskai terület között többszörös,

¹³³ Ehhez hozzátehetjük, hogy a bácskai bunyevácok, valamint a Csepel-szigeten és környékén élő horvátok korai viselete azonos. Az egyszerű átvétel, a kulturális közvetítés és befogadás folyamata ellen szól, hogy más példák alapján tudjuk, az átvevő minden esetben hozzátesz valamilyen sajátosságot a befogadott viselethez. Teljes azonosságot tehát csak közös származás alapján feltételezhetünk.

észak-déli irányú migráció zajlott le.

Amennyiben az említett dunai áramlási irányt, illetve a Duna menti délszláv migrációs terület és a bácskai térség migrációs kapcsolatát vizsgáljuk, úgy ebben a kapcsolatrendszerben mind a Hódoltság (a visszafoglaló háborúkat is beleértve) korszakát, mind a 17. század végi és 18. század eleji időszakot tekintve, Eszéknek különleges helyzetet kell tulajdonítanunk.

8-9. térkép: A baloldali térképrészleten az Eszéktől Dárdáig ívelő híd (1687), a jobboldalin a Brod-Diakóvár-Eszék, és az Eszéktől keletre Erdőd, majd Darázs irányába haladó útvonal, migrációs csatorna látható (1755). Forrás: P. CORONELLI V. (1688): *Le Royaume de Hongrie Divisé en Haute, et Basse Hongrie avec l'Esclavonie, subdivisées en leurs Comtez.* Forrás: Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans GE D-11292 (B 1); Anville, J.-B. BOURGUIGNON (1755): *Pour la dissertation sur Taurunum et Singidunum etc. Mémoires de l'académie royale des inscriptions et belles-lettres, tome XXXVIII, p. 410.*

Erre a település történetére vonatkozó kutatásaink, a korabeli térképek információi, de még inkább az eszéki összeírások és anyakönyvek alapján következtetünk. Ez utóbbiak tekintetében a legkorábbi születési, házassági és halotti anyakönyveket vizsgálatuk át 1693-tól 1703-ig terjedően. Munkamódszerünk szerint egyrészt a településnevekből, tájegységekből képzett vezetéknevekből (Belgradovac Marian, 1698; Kopilovics Joannis, 1699; Bacfanin Mattheus, 1701 stb.),¹³⁴ másrészt a konkrét, vagyis az egyes nevekhez írt származási hely (Joannis ex Diacova, 1695; Petrus ex Szaraja¹³⁵, 1698 stb.) alapján nyertünk információt.¹³⁶ Az elemzés során a teljes 10 évet átfogóan készítettünk migrációs adatbázist (3.,4.,5. melléklet), amelyet azután térképi ábrán szemléltettünk (11. ábra). A vizsgálatok alapján Eszék kapu szerepére vonatkozóan, illetve a bácskai és a Duna menti horvátokhoz kapcsolódva a következő megállapításokat tesszük:

¹³⁴ A településnevekből képzett vezetéknevek egy része erősebben foglalta magában az előző tartózkodási helyszínt (Alai Beg Banyalucensis, 1697 stb., Peschunin Franciscus Ciprovinsensis 1698 stb.).

¹³⁵ A Szarajevó 17-18. században Eszéken használt egyik formája a Saraglio mellett.

¹³⁶ Magyar nyelven a bányalukai Alai Beg és a csiprovi Peschunin Franciscus alakokkal lehet leginkább tükrözni a bejegyzést készítő szándékát.

- A Bosznia és Szerbia, valamint a Duna alsó folyása, illetve a Morava áramlási csatorna felől érkező, majd a Bácskában és a Duna-mentén lecsapódó katolikus délszlávoknak migrációs szempontból Eszék kiemelkedően fontos átvezető pontja volt. A kapu szerep Eszék tekintetében nem csak a dél-északi migrációs irányban, hanem fordítva, észak-déli irányban is működött. Ez a kapu funkció a térképi ábra, de a mellékelt táblázat adatai alapján is jól látszik.¹³⁷ A város ugyanis a vonzáskörzeten kívül eső területekről is igen nagy számban vonzott be migránsokat.¹³⁸
- A beköltözők egyik irányvonala mind a Bácska, mind a Duna menti terület esetében a bolgárokhoz kapcsolódik. Ezek a migránsok a katolikus bolgároknál tárgyalt, a horvát migrációhoz való kapcsolódási pontjai miatt számunkra kiemelten fontos, 17. század végére tehető költözési hullámmal jutottak el Északnyugat-Bulgáriából (Csiprovczi-felkelés), illetve a Duna menti Vidinből és Nikápolyból (paulikánus migrációs hullám) Eszékre. A csiprovczi és kopilovci menekültek a feldolgozott anyakönyvek szerint mind a Duna mentén (7/a. és 7/b. melléklet), mind a Bácskában igen nagy számban telepedtek le. Ezzel kapcsolatban fontos megjegyeznünk: a tabáni anyakönyvekben talált katolikus bolgároknál előfordult a „Csiprovczi ex Eszék” bejegyzés, amely információ szintén a Csiprovczitól, Kopilovcitól Eszéken át egészen a Pest-Budáig, Szentendrétig tartó migrációs csatorna létére utal.
- A bolgár területek felé mutató kapcsolódási pontok mellett jelentős boszniai irányvonal látható. Itt ugyanis a térképi ábrán fel nem tüntetett, pontos településnév nélkül említett 12 Boszniából beköltöző családot, személyt említhetünk. Mellettük Szarajevó, Visoko, illetve a Vrbas mentén Petričević¹³⁹ és Banja Luka, az Una menti Dubica, valamint a Száva melletti Gračanica és Modriča szerepelt korábbi tartózkodási helyként. A boszniai irányvonal becsatornázása véleményünk szerint nagyjából a Száván, Slavonski Brodnál történt meg, majd a Diakóvár-Eszék útvonalon folytatódott a Drávától északra húzódó területek felé (8-9. térkép).¹⁴⁰ Ezt

¹³⁷ Eszék fontos migrációs állomásponthoz jelleget nem csak gazdasági ereje, központi közigazgatási funkciója, de az is növelte, hogy 1526-tól egészen 1687-ig, kisebb megszakításokkal itt a Dráván és annak mocsarain átívelő fa- és hajóhid működött (8-9. térkép). Az első középkori hidat 1526-ban I. Szulejmán építtette Eszéknél, amelyet ezt követően a Szigetvár elleni felvonulás alatt 1566-ban jelentősen kibővített és megerősített. Ezt a mintegy 6 km hosszú, épített fa- és hajóhidat („Török híd”) 1664-ben Zrínyi Miklós seregei felgyújtották. Nem sokkal ezután helyreállították, majd a visszafoglaló háborúk során Eszék ostrománál 1687-ben Lotharingiai Károly végleg leromboltatta.

¹³⁸ A térképi ábrán feltüntetett migrációs adatok nagy része természetesen nem személyek számát, hanem nagyobb, több főt kitevő családok mozgását jelenti.

¹³⁹ A Radoycsich másként Delisimunovich család nemességét I. Leopold 1659-ben újítja meg (de Kosztanyevac). Később a fent nevezett birtokaiokról egyik águk a „de Petricsevacz” nemesi előnevet használta.

¹⁴⁰ Grgicsevich Atanasije utazó 1626-ban szintén ezen az útvonalon, Mohácson, Eszéken, Diakóváron, Slavonski Brodon keresztül hatolt be Boszniába, hogy Banja Lukába eljusson (olasz nyelvű útleírásának fordítását közli Tóth I.

nem csak a korabeli térképeken is látható közlekedési útvonalhálózat, de az is bizonyítja, hogy a bejegyzések szerint számos család érkezett Brodból Eszékre. A tabáni anyakönyvekben szintén megtaláljuk a brodiakat, így összességében a Bosznia–Slavonski Brod–Eszék–Pest-Buda migrációs csatorna létét kell feltételeznünk. A csatorna tekintetében a Száván Slavonski Brod, a Dráván Eszék kiemelt szerepét hangsúlyozzuk. Elsősorban ezt a boszniai, pontosabban fogalmazva damáciai-boszniai irányvonalat erősíti az is, hogy kutatásaink szerint az eszéki, a bácskai és a tabáni anyakönyvekben számos egyező családot találtunk.¹⁴¹

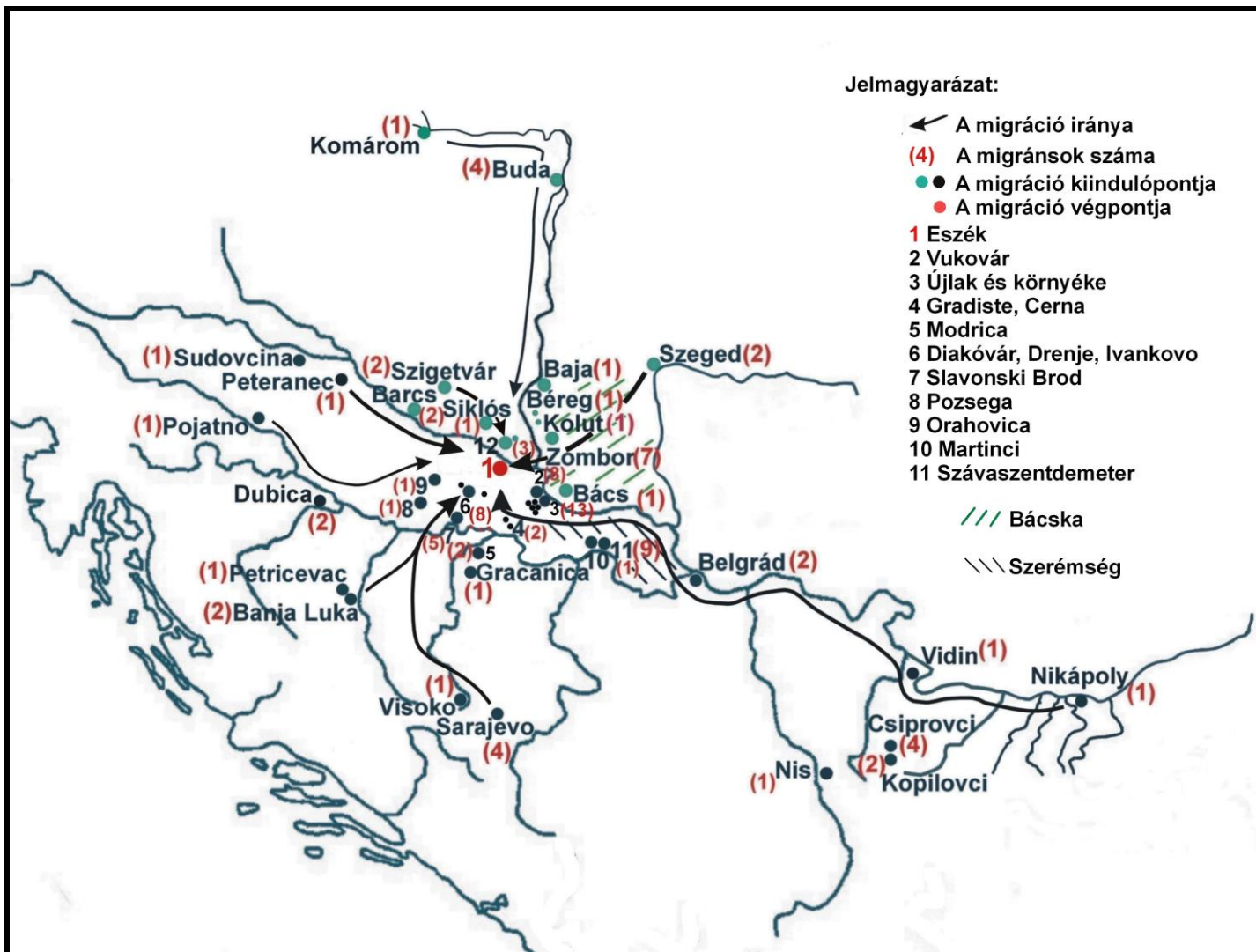
- A Dráva-Száva közén Eszék becsatornázó szerepe elsősorban a közelebbi településekre volt erőteljes hatással (Vukovár, Újlak, Pozsega, Diakóvár stb.), így döntően ebben a tekintetben a település gazdasági erejével, másként a kedvezőbb körülmények közé kerülés vonzó hatásával kell számolnunk.¹⁴² A térség távolabbi területeit figyelembe véve már a Kaproncához, Légrádhoz, Varasdhoz közel eső, tehát a Hódoltságon kívüli Peteranecekről és Sudovčinából, valamint a Zágráb melletti Pojatnóból érkezett migránsokkal találkozhatunk. Mindebből arra következtetünk, hogy Eszék katolikus délszláv lakosságának az a része, amely nem a vonzáskörzetből költözött be a török visszaszorulásával egy időben, elsősorban a Magyar Királyságon kívüli területekről (Bosznia, Szerbia, Bulgária) érkezett.
- Eszék észak-déli irányban is kapu szerepet töltött be. A feldolgozott adatok szerint Komárom volt a Duna mentén a legtávolabbi pont, ahonnan korábbi boszniai migráns „áramlott vissza”. Mellette déli irányba migráló családokat találunk Budáról, a Dráva mentén Szigetvárról, Barcsról, Siklósról, illetve az Eszékhez közeli Pélmonostorról (Beli Manastir) és Hercegszöllősről (Kneževi vinograd). Erőteljes kapcsolódás mutatható ki a Szerémség irányába, ahonnan a legnagyobb számban Szávaszentdemeterről és környékéről érkeztek (13 család). A bácskai bunyevácok miatt számunkra kiemelten fontos, hogy összesen az anyakönyvek között pontos település meghatározása nélkül 6 bácskai családot, mellettük bajai, bácsi, béregi és koluti (4 család), illetve zombori familiákat (7 család) találtunk, miközben Szegedről is 2 család érkezett. Összességében tehát a visszaáramlást tekintve is a bácskai irányvonal tartható a legerőteljesebbnek. Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy az adott 10 éves időszakban, az eszéki anyakönyvekben a bunyevácok között gyakori

Gy., lásd még a fejezetrészen belül).

¹⁴¹ A teljesség igénye nélkül itt soroljuk fel a következő, főként bunyevác-sokác családokat: Pilasanovich, Bunyevacz, Sokacz, Kulunsia, Charukchia, Csurcsia, Tersia, Mandics, Tuzakovics, Vukovich, Vojnovich stb.

¹⁴² Eszék hasonlóan Szigetvárhoz, erőteljes katonasággal bírt. A garnizonok gazdaságélénkítő hatása erőteljes volt, kiszolgálásukra nagyobb számú iparos és kereskedő állt rendelkezésre.

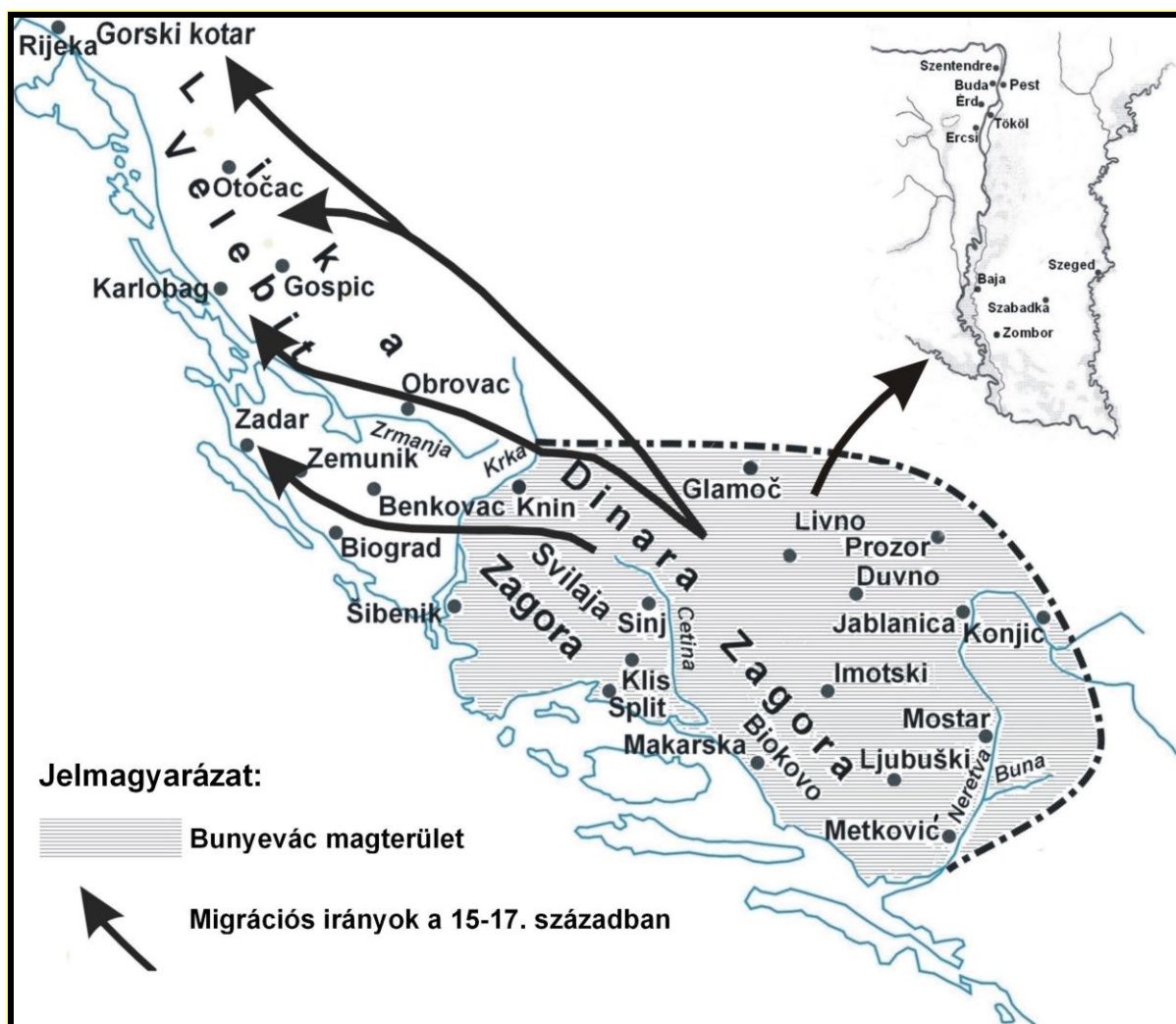
vezetékek alapján, valamint konkrétan a Bunyevác név sűrű előfordulása (10 család) miatt, Eszéken és környékén nagyobb tömegű bunyevác népesség jelenlétét rögzítettük.

11. ábra: Eszék kapu szerepe, a magyarországi horvátság észak-déli, valamint dél-északi migrációs áramlásait tekintve a 17. század végén és a 18. század elején. Saját szerkesztés az elemzett észéki anyakönyvek (1693-1703) alapján.

8.7.2. A Bácska és a bunyevác-sokác migrációk

Az említett bunyevácokkal, és térségbeli migrációjukkal kapcsolatban kiindulópontként szeretnénk leszögezni, hogy úgy gondoljuk, nem áll fenn kontinuitás a Magyarország területén egykor őslakos szlávok és a bácskai bunyevácság között. A fennmaradt dokumentumok, összeírások alapján ugyanis valószínűsíthetjük, hogy a bunyevácok több hullámban költöztek magyarországi lakhelyükre a 17. század elejétől kezdődően úgy, hogy a folyamat igazán csak az 1610-1620-as években erősödött fel (12. ábra).

12. ábra: A bunyevác őshaza és a szétvándorlás irányai a 15-17. században. Saját szerkesztés.

Ez a 17. század legelejétől nyomon követhető beköltözés összefüggésben állt azzal, hogy a tizenöt éves háború alatt a bácskai területről, de a dunántúli vidékekről is tömegesen álltak át Pálffy Miklós esztergomi várkapitány felhívására a rácok-vlachok Habsburg oldalra (WICKER E. 2008). Ennek az identitásukat és etnikumukat tekintve is kevert népességnek a képviselői, mintegy 40 bácskai települést hagytak el annak érdekében, hogy Esztergom környékén telepedjenek le. Több

közülük azonban nem tudtak gyökeret verni új otthonukban és visszatértek a hódoltsági területekre. Soraik kiegészültek azokkal a délszlávokkal, akik a délebbi vidék megüresedését kihasználva húzódtak vissza a Duna menti migrációs csatornán a Bácskába vagy tovább, egészen Eszékig. Ennek megfelelően a Bácskában a 17. század végi és 18. századi anyakönyvekben rendkívül gyakran találkoztunk az Osztrogonác (Esztergomi), Pestanác (Pesti), Pestalics (Pesti), Tukuljác (Tököli) vagy Budimác (Budai) vezetéknevekkel.

A 16. század végén tehát az eddig főként szerbek által lakott Bácska vidékének lakossága erőteljesen lecsökkent. A törökök a gazdasági erőben is meggyengült terület népességét a Balkánról hozott újabb telepésekkel igyekeztek pótolni. Így került részben török jobbágyként a Hódoltságba egyre nagyobb számban bunyevác lakosság. Annak ellenére azonban, hogy a szerbek egy része elvándorolt a jobb megélhetés reményében, továbbra is jelentős rác-vlach népesség maradt a vizsgálati területünkön. Ezt támasztják alá Bethlen Gábor 1626. évi feljegyzései, amelyek szerint a szegedi szandzsák területén 10 nagyobb erősségen, Titelen, Szalánkeménen, Csongrádon, Becsén, Szegeden, Kecskeméten, Kalocsán, illetve Bácsan, Zomborban és Baján összesen 12 700 gyalogos és lovas katona szolgált, amelyek többségét görög-keleti vallású szerb-vlach martalóc katonák adták (KITANICS M. 2007). Kérdéses azonban, hogy az említett rác-vlach népességcsökkenést követően, mikor kezdődött meg a bunyevácok-sokácok intenzívebb bácskai, majd a Duna mentét is érintő beköltözése. Az egymást követő migrációs hullámok elemzésére történő rávezetésként, érdemes a Bosna-argentínai (Bosna Srebrena, Ezüst Bosznia) ferencesek működését néhány mondatban megemlíteni. A 16-17. században a bácskai és Duna menti katolikus délszláv népesség be- és letelepedésében, illetve lelki gondozásában ugyanis óriási szerepet játszottak.¹⁴³

A 16. század elején rendtartományi rangra emelt, a török megszállása alatt lévő vidékeket tömörítő Ezüst-Bosznia provincia Északnyugat-Bulgáriát, a régi Macsóói bánágot, a Havasalföld egyes részeit, Horvátország jelentős részét, a teljes Szlavóniát és Dalmáciát, a Bánágot, a Duna-Tisza közét, a Balatonig nyúló Dunántúlt, valamint a Duna menti területeket felügyelte. A ferencesek az oszmáni hódítást követően az északra migráló lakosságot követve lépték át a Szávát, és előbb Szlavóniában, a Bácskában, a Szerémségben és a Temesközben, majd attól északabbra is folytattak hittérítő-gondozó tevékenységet a Duna mentén egészen Szentendréig hatolva. 1533-ban Bácsban és Zomborban, 1541-ben Pesten, Budán és Tökölön, a 16. században pedig a továbbiakban Kalocsán, Szegeden, a Tisza és a Maros völgyében is ott voltak misszionáriusaik. Igaz, a helységek többségében ekkor még meglehetősen szervezetlenül, gyakran nagyobb vidékeket bejárva csak

¹⁴³ A ferencesek 1339-ben alapították meg a boszniai vikáriát (Vicaria Bosnae). Soraikban a 15. századtól a délszlávok száma jelentős növekedésnek indult, a török hódítást követően pedig már a vikáriátus vezetésében is helyet kaptak (MOLNÁR A. 2002). A gyorsan fejlődő rend misszionáriusai hamarosan ugyanúgy ott voltak a dalmáciai területeken (Velencei Köztársaság), mint a Havasalföldön, Bulgáriában, a Ragusai Köztársaságban vagy Itália déli részén. 1514-ben a boszniai ferences vikáriát kettő részre osztották, mégpedig a Bosznia-horvátországi és a Bosna-argentínai vikáriára.

ideiglenes formában működtek. A tőköli ferencesek például Buda-Ujlak, Szentendre, Solymár, Törökbálint, Érd, Ercsi, Perkáta és Csepel délszláv katolikus lakóinak is ellátták a lelki gondozását, de a nem messze fekvő, boszniai kereskedők által lakott Dunaföldvárig is eljutottak. Ettől délebbre a jobb parton Pakson, Tolnán, Mözsön, Szekszárdon, Bátaszéken és Dunaszekcsőn, a katolikusok lelki életéről a mohácsi ferencesek gondoskodtak.

Évszám	Ferences atya	Származási hely ¹⁴⁴	Jelenlegi államterület
1694	Gregorius	Gradiška (Gradiska)	Bosznia és Hercegovina
1694	Nicolaus	Viškovci (Viscovaz)	Horvátország
1697	Marcus	Lippa (Lippova) ¹⁴⁵	Románia
1698	Franciscus	Lippa	Románia
1700	Karagich Lucas	Baja (Baya)	Magyarország
1700	Michael	Buda	Magyarország
1700	Thomich Andreas (alias Zvirich)	Kamengrad (Camengrad) ¹⁴⁶	Bosznia és Hercegovina
1701	Francovich Seraphinus	Olovo (Plumbo)	Bosznia és Hercegovina
1702	Bernardinus	Solinus (Szaloniki)	Görögország
1702	Petkovich Hieronimus	Bulgaria	Bulgária
1703	Andreas	Imotski (Imotta) ¹⁴⁷	Horvátország
1703	Mrazovich Michael	Légrad	Horvátország
1703	Chopich Petrus	Baja (Baya)	Magyarország
1704	Bonaventura	Pozsega (Posega)	Horvátország

4. táblázat: A budai Tabán Bosna-argentínai Rendtartományhoz tartozó ferences szerzeteseinek neve és származási helye az 1692 és 1715 közötti, Magyar Országos Levéltár által őrzött tabáni születési anyakönyvek bejegyzései alapján (MOL, Anyakönyvek, A26). Az anyakönyvi primer forrásfeltárást és elemzést követő saját szerkesztés.

Bár többen említik, hogy már 1600 körül működtek boszniai ferencesek Szeged mellett Baján is (UNYI B. 1947, MÁNDICS M. 1989), az első bizonyítékaink a bunyevácok-sokácok bácskai jelenlétére csak az 1610-es évekből vannak. A későbbi bácsi apát, a boszniai ferencesség lelki központjából, Olovóból származó Don Matkovich Simon¹⁴⁸ 1613-ban Szini Istvánnal együtt vizitált Bukinban (Dunabökény), Zomborban és Bácsban, hosszabban időzve a három település katolikus lakosságának körében. Marin de Bonis, Petar Katicics prizreni püspök kísérőjeként 1619-ben szintén a Bácskába látogatott, majd beszámolt a zentai és bukini hívek között végzett munkájukról. A katolikus délszlávokra vonatkozóan a bunyevác kifejezéssel élő, legkorábbi írott forrásunk ugyanakkor csak 1622-ből származik. Ekkor fordult ugyanis Don Matkovich Simon Rómában a

¹⁴⁴ A helységnevek a zárójelben az anyakönyvekben olvasható eredeti helyesírás szerint kerültek lejegyzésre.

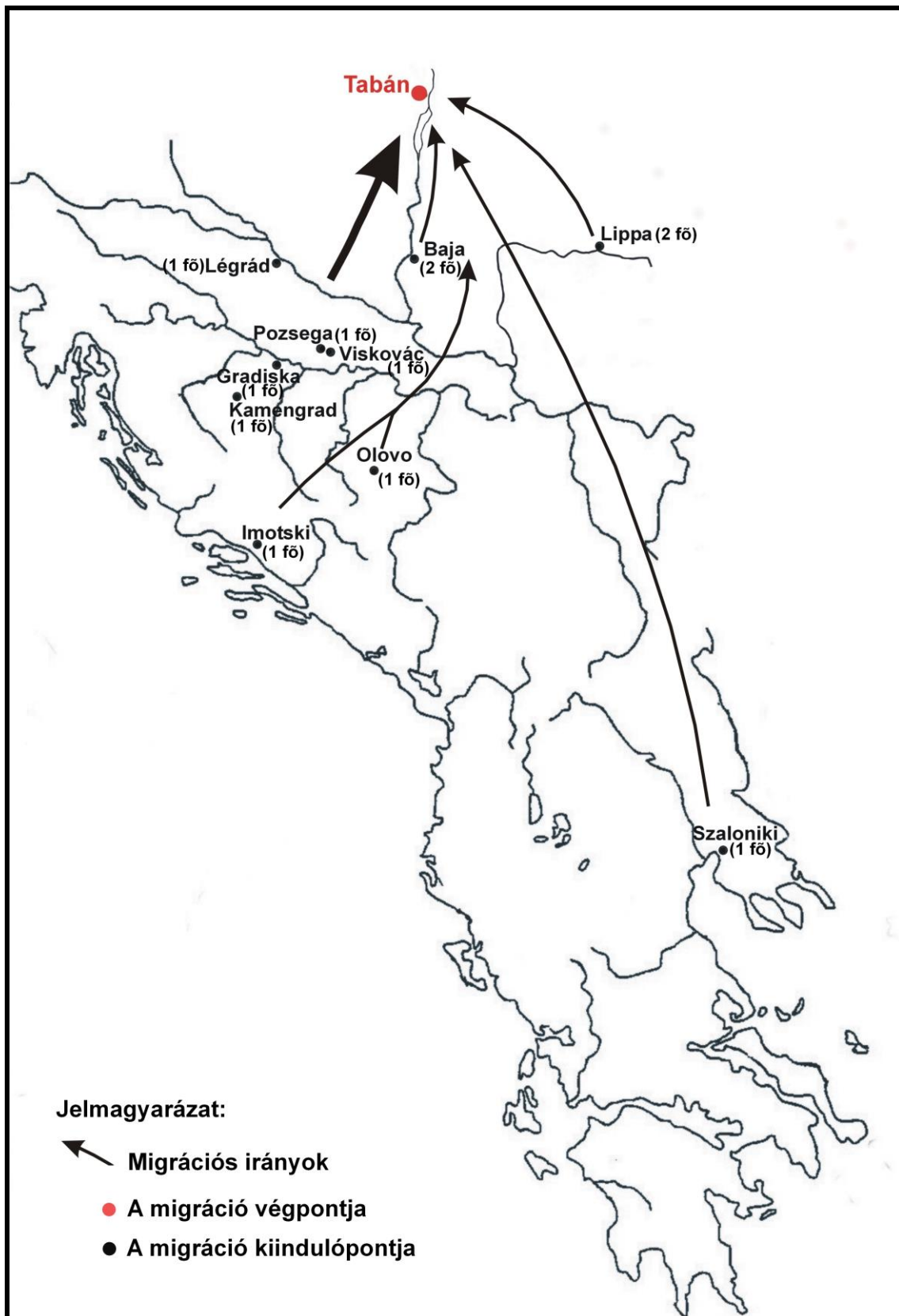
¹⁴⁵ Lippa: a korszakban részben szerbek lakták, de Lippa és Temesvár környékén katolikus délszláv csoportokról, bosnyák és ragusai kereskedőkről is tudunk.

¹⁴⁶ Az anyakönyvben szereplő Kamengrad, Sanski Mosttól keletre található.

¹⁴⁷ Imotski: latin nevén Imota, a Biokovótól északra helyezkedik el.

¹⁴⁸ Bár Matkovich a ferenceseknél tanult, a Bácskában már mint világi pap tevékenykedett.

Hitterjesztési Bizottsághoz, engedélyt kérve arra, hogy a kalocsai egyházmegyében élő bunyevácok között lelkészi teendőket végezhesen.

13. ábra: A budai Tabán Bosna-argentínai Rendtartományhoz tartozó ferences szerzeteseinek migrációs mozgásai, az 1692 és 1704 között megjelenő anyakönyvi adatok alapján. Az anyakönyvi primer forrásfeltárást és elemzést követő saját szerkesztés.

Mellette 1623 és 1633 között településről-településre járva Papis Pál is a Bácskában tevékenykedett. Úgy tűnik, főként bunyevácok között végezhetette munkáját. Erre 1645-ben írott egyik leveléből következtethetünk, mivel addigi eredményeiről részletesebben beszámolva azt állította, hogy a katolikus fiatalokat horvát és latin írásra oktatta (MOLNÁR A. 2002). Az eddig felvázolt adatokból tehát jól látszik: a katolikus délszláv lakosság száma az 1600-as évek legelejétől kezdett megnövekedni. Ezzel párhuzamosan az is kimutatható, hogy a Mustaj bég, illetve Mehmed bég parancsára 1600-ban és 1624-ben elvégzett, a boszniai vilajet egészére kiterjedő összeírás szerint, a boszniai házak száma mintegy harmadával csökkent. Az említett adatokat a híres utazó, Grgicsevich Atanasije ¹⁴⁹(Georgico Athanasio vagy Jurievich Dalmata) 1626-ban II. Ferdinánd részére átadott jelentése tartalmazta (KLAJČ V. 1928). A Boszniai vilajet geográfiai-statisztikai állapotát bemutató olasz nyelvű dokumentum arról is tudósított, hogy a csökkenés oka a Mustaj bég elleni felkelést követő félelem, amelynek következtében a lakosság tömegével menekült a „Duna túlsó partja” felé.

A felkelés pontos időpontja nem ismert. Az eddigi kutatások alapján azonban történtek már kísérletek pontosabb meghatározására (UROSEVIC D. 1969). Egy 1702. évi fennmaradt irat szerint a likai és a tengermelléki bunyevácok 80 évvel korábban, tehát 1622 körül menekültek a horvát tengerpartra. Ez az időpont pedig egybeesik a fentebb említett Don Matkovics Simon működésének kezdetével a bácskai bunyevácok között. Hogy ezekben az években nagyobb arányú elvándorlás történhetett, azt az is bizonyítja, hogy Frangepán Miklós a zengi kapitányt 1639-ben beperelte, mivel engedély kérése nélkül telepített le birtokain katolikus vlachokat (bunyevácokat).

A bácskai bunyevác-sokác jelenlét hozzávetőleges nagyságáról a 17. század közepén Ibrisimovics Marin belgrádi katolikus püspök 1649. évi bérmaútjának feljegyzései alapján értesülhetünk (REISZIG E. 1909). A püspök Belgrádból indulva igen nagy területet járt be a Dráva-Száva közének keleti felét, az egykori Baranya vármegyét, Gyöngyösig terjedőleg a Duna-Tisza között, illetve Szegedet és környékét érintve. Olasz nyelvű jelentésében részletesen is szerepel (VRANYÓ T. 1971), ¹⁵⁰ hogy bácskai tartózkodása alatt Bajmokon 584, Jankovácon 325, Mélykúton 129, Hercegszántón (három alkalommal) 350, a garaiakkal, béregiekkal, kolutiakkal együtt 588, majd 29, Zomborban összesen 117, Bácsban 180, Dunabökenyben pedig 428 főt részesített a bérválás szentségében. Összességében tehát Ibrisimovich az 1649. évi bérmaútja során a Bácskában valamivel több mint 2700 katolikus délszlávot említett, amelyhez jóval nagyobb számú tényleges bunyevác lakosság tartozott. ¹⁵¹ Hogy ez a szám mekkora lehetett, azt az Ibrissimovichot

¹⁴⁹ Feltehetőleg spliti születésű, dalmát humanista.

¹⁵⁰ A jelentést szó szerint, olasz nyelven közli Vanyó Tihámér, a fentebb hivatkozott Levéltári Közleményekben.

¹⁵¹ Ami feltűnő lehet számunkra Zombor későbbi, 17. század végi és 18. századi állapotához képest, az a katolikus hívek feltűnően alacsony száma. Ebből magunk arra következtetünk, hogy Zombor csak a második nagy bunyevác

1651-ben bekövetkezett halála után a püspöki székből követő Benlich Máté ismertette. 8 év alatt, 1651 és 1688 között készített feljegyzései alapján tudjuk, hogy az egész Hódoltság katolikus lakosságának számát 170 000 főben adta meg úgy, hogy a Dráva-Száva közén 50 000, a Dunántúl hódoltsági részén 52 000, a Szerémségben 16 000, a Temesközben 11 000, Pest és Esztergom körül 2000, a Bácskában 9 000 főt becsült meg (BORSA I.–TÓTH I. GY. 1989).

A 17. század közepi állapotok felvázolásához Ibrisimovich és Benlich útján túl az is hozzátartozik, hogy megemlítsük, az erre az időszakra datált – kettő nagy bunyevác-dalmata hullám (17. század eleje és 1687) közötti – betelepedéseket is. Ebben az időszakban ugyanis egyrészt Boszniából történt 1645 és 1655 között nagyobb mérvű, mintegy 2000 családot érintő kényszerű beköltözés a fojnicai, sutjeskai, olovoi, srebrenicai, kresevoi, visokoi, rámai, gradovári, Donja-tuzlai és modricai zárdákhoz tartozó vidékekről (SEKULIĆ A. 1991), másrészt Ragusából és környékéről érkeztek dalmaták Szegedre (KARÁCSONYI J. 1923). Az előbbi célterületét egyes baranyai településeken túl a bácskai Hercegszántó, Béreg, Gara, Kolut és Monostorszeg falvai képezték (UNYI B. 1947).

A bunyevácok és sokácok 17. század első évtizedeire és közepére datálható betelepését követő harmadik migrációs hullám, amelyet akár „nagy bunyevác-sokác beköltözésnek” is nevezhetünk, már a visszafoglaló háborúk korszakához kötődött. 1683-ban a török haderők Kara Musztafa pasa vezetésével sikertelen kísérletet tettek Bécs elfoglalására. Ezt követően a nemzetközi egyesült seregek az Oszmán Birodalmat saját területén támadták meg és gyorsan nyomultak előre. Az 1684-1687 közötti vereségek következtében a Balkánra visszaszoruló török katonai alakulatok és segédcsapataik a balkáni szlávokon bosszulták meg sorozatos kudarcukat. Organcsich Miklós már 1684-ben felkereste a Linzbe menekült Lipót királyt, Bosznia népének felszabadítását kérve. A püspök ekkor 30 000 fegyverest ígért a császári csapatok érkezése esetén. Radnich Mihály a bácskai bunyevác származású boszniai tartományfőnök a beköltözés előtti állapotokról így írt Rómába: „...*állandóan a halál torkában vagyunk, és csak ideig-óráig tengődünk. Éjjel-nappal az erdők és hegyek rengetegeiben rejtőzünk és ily viszonyok között nincsen aki vigaszt, reményt nyújtana*” (EVETOVICS J. 1903 p. 10.).”

A boszniai ferencesek és az általuk gondozott nép végül 1687-ben a Habsburg területekre történő menekülést választotta. Megelőzte őket azonban valamivel Petrovics Novák szerb vezér, aki báró Nehem szegedi várkapitánytól kért bebocsátást 10 000 vitézével Temesvár környékére. Petrovics, Miksa és Nehem július 3-án kelt ajánlólevelével Bécsbe indult, hogy a szerb kéréshez támogatókat keressen. A rácok közül végül 4900 ember telepedett át török területről, egy részük Becskereken és Lippán, más részük Baján vállalva fegyveres szolgálatot. Petrovics kérelmével egy időben a bunyevácok küldöttei is felkeresték a Martonostól nyugatra táborozó Miksa bajor

hullám során, 1687-ben kapott jelentősebb számú migránst.

választófejedelmet, aki ezt követően írásban fordult az Udvari Haditanácshoz.¹⁵² A bunyevácok és sokácok küldöttei, Markovics és Vidákovics György, Miksa ajánlólevelével ellátva indultak Bécsbe, ahol a kedvező döntést követően kérvényüket a következő formában iktatták be: „*Markovics und Juro Vidakovics bitten um einige devastirte Castellen und territoria für 5000 aus der Türkei herübergegangener Rätzen, damit sie unterkommen und sich ernähren mögen. Wersprechen dagegen jederzeit unter dem Commando eines deutschen Generals und Officiers wider den Erbfeind die Waffen zu führen*” (IVÁNYI I. 1886. p. 88.).

Legnagyobb tömegük, egyes számítások szerint mintegy 16 000 fő a Szeged–Szabadka–Baja–Zombor négyszögben telepedett le (SOKCSEVITS D. 2003). Mellettük többeket Zenta, Csongrád és Martonos sáncaiba vezényeltek, ahol ezt követően rációkkal vegyesen láttak el katonai szolgálatot. A bunyevácok mellett bosnyákok, ragusai kereskedők és sokácok is érkeztek. Ez utóbbiak legnagyobb része Alsó-Tuzla vidékéről indult útnak, tekintélyes részük pedig Bácsban, Bogyánban, Plavnán, Vajszkán, Bácsújlakon és Dunabökényben építette fel új otthonát. Ugyanakkor Hercegszántó, Monostorszeg és Szond lakóinak egy részét a Duna túloldalán élő baranyai és szerémségi sokáccsal rokonítják. Jankó János kutatásai alapján egyébként kétségtelen, hogy a 18. század első felében jelentékeny sokác átszivárgás történt az említett két terület irányából a bácskai sokác falvakba (JANKÓ J. 1896). Mindazonáltal nem csak a Bácskába érkeztek ekkor horvátok, de ahogy már említettük a Duna mentén Budára, a Csepel-szigetre és a környékbeli több településére is. Sőt északkeleti, a Magyar Királyság területére irányuló migrációs irányvonalunk mellett, az északnyugati áramlási irány is megemlíthető. 1687-ben ugyanis nagyobb csoport indult 36 atya vezetésével Sinj és Split felé (MÁNDICS M. 1989), míg – elemzésünk eredményével egyezően – azt is tudjuk, hogy a modriciaiak egy része Diakóváron és környékén telepedett le.

Ezt követően migrációs szempontból jelentősebb változás már csak a Rákóczi-szabadságharc idején, illetve közvetlenül azt követően történt. A szabadságharc kapcsán többen elfogadták Kiss Z. Géza véleményét, aki az 1703-1711 közötti pusztítások eredményeként a szatmári békét követően teljesen új bácskai délszláv népességet vizionált (KISS Z. G. 1989). Azok a vonatkozó kutatások azonban, amelyeket Sokcsevits Dénes indított el, magunk pedig igyekeztünk kiteljesíteni, úgy véljük bebizonyították, hogy a három nagyobb migrációs hullámmal beköltözött bunyevácok és sokácok bácskai jelenléte a 17-18. század viszonylatában kontinuus volt. A szatmári békekötés utáni következő erőteljesebb, 1716-1718 közötti Habsburg-török háború okozta migrációs mozgások pedig elsősorban a szerbeket érintették és már kevésbé a Bácskában, jóval inkább a Szerémségben csapódtak le. A ferenceseken, illetve a bácskai horvátok kapcsán a bunyevácokon keresztül ugyan

¹⁵² Itt Miksa mint „newliche Marche” emlegeti a seregében megjelenő bunyevácokat. Így, arra következtethetünk, hogy a nagyharsányi ütközetben, mely a császári seregek győzelmével zárult, bunyevácok is nagyobb számban vettek részt, teljesítve a megállapodás szerinti kötelezettségüket (POPOVICS GY. 1912).

érintettünk már egyes Duna menti területeket, de nyilvánvalóan szükséges a vonatkozó migrációs vizsgálatok részletesebb közlése is.

8.7.3. A Duna menti horvátok

A Duna menti horvátok a magyarországi, de a külföldi kutatók részéről is eddig elhanyagolt, kutatási területen kívüli csoportot képeztek.¹⁵³ Ez véleményünk szerint a megfelelő mennyiségű szekunder forrás hiányának, ezzel összefüggésben a primer forrásfeltárás szükségességének, illetve annak köszönhető, hogy napjainkra a Duna menti horvátok legnagyobb része asszimilálódott. Az eddigi kutatási hiányosságok részleges pótlására, nagyobb számban igyekeztünk primer dokumentumok felkutatására és elemzésére. A Duna menti horvát népcsoport szállásterülete alatt, ahogy azt a magyarországi horvátság népcsoportok szerinti tagolásánál meghatároztuk, a Duna melletti, Baranyától és Bácskától északabbra fekvő területeket értjük egészen Szentendrétől terjedően. Ennek megfelelően elsőként érdemes Tolnát megvizsgálni, majd északra haladni, végül pedig a Duna bal partján a Duna menti horvátok „különleges” csoportját, a bátyai és dusnoki rác-horvátokat elemezni.

A mohácsi ferencesek működési területénél már említett Tolna megyében a katolikus délszláv lakosság egy részét a török korban is ott találjuk Dunaföldváron, Pakson, Tolnán, Mözsön, Szekszárdon és Bátaszéken. Az igen kevés rendelkezésre álló adat mellett úgy véljük ugyanakkor, hogy a 17. század első felében Pakson, Tolnán és Bátaszéken is csak igen kis számban lehettek úgy, hogy állandó jelleggel gyökeret verni nem tudtak. A fentebb hivatkozott Grgicsevich Atanasije 1626-os útleírása során, amikor is érintette Dunaföldvárt, Tolnát, Paksot és Bátaszéket is, nem emlékezett meg róluk, miközben a törököket, szakadár szerbeket és a kálvinista magyarokat rendre említette (TÓTH I. GY. 1998). Ugyanezt mondhatjuk Ottendorf Henrik osztrák hadmérnök visszaemlékezésének bátaszéki adatai kapcsán is, aki 1663-ban a következőt jegyezte fel: *„Bathosek palánkot nagyobbrészt kőfal, meg félkörű és négyszögletes tornyok, továbbá félsáncok és száraz árok veszi körül. Régen szép helység és a Duna másik partján fekvő Baja uradalma volt, de most nem sokkal különb, mint egy rablófészek. Lakói mind törökök, de lakik közöttük egy körösi keresztény katolikus ember is... (SZILÁGYI I. 1978)”* Katolikus bosnyák lakosságot Evlia Cselebi 1660-as évek elején készült leírása alapján talán Szekszárdon,¹⁵⁴ mozgásban lévő bosnyák kereskedőkolóniát a Hódoltság ideje alatt Dunaföldváron feltételezhetünk.¹⁵⁵ Ez utóbbi

¹⁵³ A Duna menti horvátokkal mélyebben, primer forrásokat is felhasználva igen kevesen foglalkoztak. Az utóbbi évtizedeket tekintve elsősorban Mandity Zsivkó nyelvész említhető meg, aki kizárólag horvát nyelvű, néhány oldalas tanulmányaiban igyekezett bemutatni bevándorlásuk egyes részeit, egykori életüket, általában a magyarországi közönség számára alig ismert Narodni, majd Horvátország függetlenedésétől „Hrvatski kalendar” című periodikában.

¹⁵⁴ „Szekszárd vára...Külvárosa...Népe határszéli bosnyák emberekből áll s különösen barátságos emberek (EVLIA {CSELEBI} 1904. p. 206.) (KARÁCSON I. ford.)”

¹⁵⁵ Az egyébként is forgalmas városban „évenként egyszer öt-tízezer ember gyülekezik össze s akkor nagy vásár van,

kereskedőkhöz a felszabadító háborúk ideje alatt azután újabb boszniai bevándorlók csatlakoztak, akiknek lelki gondozását a 18. század elején Beantich Paulus (1702) és Markovich Gregorius (1705) atya látta el. A földvári katolikus délszlávok, akárcsak a szekszárdiak nagy része, átvészelték a Rákóczi-szabadságharc megpróbáltatásait (CHEVAPOVICH G. 1823). Ez utóbbiaknál az 1711-től vezetett anyakönyvek szlavón, boszniai, iszlamizált bosnyák, illetve „kajkav” nyelvi területhez köthető neveinek együttes jelenléte több hullámban és különböző területekről kiinduló migrációt, és ennek következtében a szatmári békekötés után egyfajta vegyes, heterogén katolikus délszláv népességet jelez. Egymás közötti házasodásuk az anyakönyvek tanúsága szerint a 18. század végét követően egyre ritkult, aminek következtében a 19. század első felében az itteni horvátok véglegesen az asszimiláció útjára léptek (MOL A5000/Szekszárd). A bátaszékiek hasonlóan a szekszárdiakhoz egészen a 18. század végéig, 19. század elejéig megőrizték etnikai különállásukat. Ekkor még a településen folyt anyanyelvi misézés, igaz már csak a főbb ünnepeken (MANDIĆ Ž. 2005). Házassági kapcsolataik elsősorban a baranyai Márok, Szemely és Mohács, illetve Baja irányába mutattak.

A Tolnától északabbra fekvő Duna menti területekkel kapcsolatos fontos megjegyzésünk, hogy az erre a vidékre történő horvát beletelepedés kapcsán általában az első migrációs hullámot a szakirodalom IV. Béla uralkodásának idejéhez köti. A magyar király a mongolok elől ugyanis Zágrábon keresztül menekült Dalmáciába, ahol végül Trau várában húzta meg magát. Onnan visszatérve magával hozta dalmata-horvát kísérőit, akiket azután ezen a vidéken telepített le (UROSEVICS D. 1969). A szakirodalom hol a Rosd, vagyis a Szentendrei-szigetet, hol a Csepel-szigetet emlegeti, mint ahol a kísérők letelepítését megoldották. Ennek a nyitja, hogy a korszakban mind a kettő a visegrádi királyi birtok részeként funkcionált. Egyes szerzők felvetették a 13. századi dalmát és a 17. században a környékre érkező lakosság kapcsán a közös továbbélés lehetőségét is (MANDIĆ Ž. 1990). Esetünkben ez azt jelentené, hogy az említett viszonylag kis létszámú dalmata közösség fenn tudta tartani nyelvét és identitását mintegy négy és fél évszázadon keresztül. Ennek a kérdésnek a jelentőségét növeli, hogy a szentendrei horvátok magukat a 17-18. századi dokumentumokban dalmatának nevezték. A kérdés eldöntéséhez már magunk tesszük hozzá: a korai katolikus bolgár migrációs áramlás egyes csoportjai szintén ezen a területen, a Szentendrei-szigeten kerültek letelepítésre. Ez a tény lehetőséget biztosíthat arra, hogy egyfajta hosszabb délszláv továbbélésről beszéljünk. Ennek ellenére is kétségesnek tartjuk azonban, hogy kontinuous módon fennmaradhatott egészen a visszafoglaló háborúk korszakáig az a 13. századi dalmata közösség, amelyhez ezek szerint a 17. század végén magát szintén dalmataként meghatározó népesség

ilyenkor a várban is két-háromszázig menő, nyomorúságos gunyhó formájó boltot készítenek (EVLIA {CELEBI} 1904. p. 209.) (KARÁCSON I. ford.).”

csatlakozott.¹⁵⁶ Ez utóbbi, legnagyobb tömegében a visszafoglaló háborúhoz köthető, általában 1690-re datált szentendrei bevándorlás során – egyes kutatások szerint Benkovac¹⁵⁷ környékéről (KRPAN S. 1990) – betelepülő dalmát-horvátok, elsősorban a település északabbi dombos részét, az úgynevezett Szamár-hegyet szállták meg. Az anyakönyvek tanúsága szerint képviselőik többek között a Fridich, Szalich, Kallovich, Lorencsovich, Benkovich, Mikovich és Oszagich családok közül kerülhettek ki (MOL, A388/Szentendre).

Miközben a szentendrei horvátok száma megnövekedett, a csepeli „dalmataké” annak ellenére, hogy feltehetőleg a klisi szandzsákból a közeli Ercsibe történő 1629-es migrációs hullámból maguk is részesültek, 1684-től drasztikusan lecsökkent (MANDIĆ Ž. 1986). A visszafoglaló háborúk során elmenekült lakosság miatt 1690-ben ugyanis Csepelt mint elhagyott helyet, 1695-ben pedig mint pusztát említik (KUBINYIA. 1959).

1720	1728	1770
Lukacsovics Martinus	Agics János (bíró)	Agics Stephanus
Hornics Lucas	Bigith Dávid	Horvath Stephan
Merkovics Paulus	Dakacsics Lukács	Surinyacz Simon
Dugacsics Lucas	Szvarenicz Lukács	Surinyacz Marcus
Agics Joannes	Szolics Lőrinc,	Versicz Matthias
Gabelics Joannes	Ujight Lukács,	Versich Michael
Gyursovics Joannes	Szvarneck János	Gyuracz Simon
Veresics Antonius	Karapha István,	Agics Jacobus
Merkovics Vizko	Versight Antal	Bogomoli Bartolomeus
Vuics Jacobus	Govorko Márton	Gabolics Stephan
Szavity Laurentius	Gabrolics János	Merkovics Matthias
		Szolics Stephanus
		Turinyacz Nicolaus
		Bogomoli Stephan
		Bogomoli Joan
		Versicz Anton

5. táblázat: A csepeli „dalmata” lakosság névanyaga az 1720., 1728., és 1770. évi összeírások alapján. Megjelölve azok a családok, amelyek a településen folyamatosan jelen voltak. Primer forrásfeltárást követő saját szerkesztés.

Az elköltözöttek egy része csak azt követően tért vissza otthonaiba, miután Savoyai Eugén 3 év adómentességet ígért az újratelepedőknek. A beköltözés dátumát az 1720. évi adóösszeírás 3 évvel korábbra, tehát az 1717. évre tette a következő bejegyzésbe foglalt módon: „*Possessionis*

¹⁵⁶ Azt azonban úgy véljük kijelenthetjük, az egyes telepítések során kialakult korábbi precedensek a telepítésért felelős szerveket befolyásolhatták.

¹⁵⁷ Benkovac Észak-Dalmáciában Šibenik és Zadar között, Ravni kotar területén fekszik.

hujus Incolae a tribus annis solummodo insidere ceperunt locum, eorum libertas ad festum proxime venturi Sancti Michaelis durat... (MOL, N79, 3138/Csepel).¹⁵⁸ Ezt követően Csepelen a környékbeli településekről ismételten beköltöző, valamint a felkínált adómentesség miatt beáramló katolikus délszlávok, illetve német telepesek együtt kezdtek új életet,¹⁵⁹ mindössze néhány évtizedig tartó horvát számbeli fölény mellett.¹⁶⁰ A 18. század közepére vizsgálataink szerint a németek már többségben voltak, a Mária Terézia féle urbáriális összeírásban ugyanis a 42 adózó mellett csak 16 horvát családfőt találtunk (MOL, C59, 4204/Csepel). Amennyiben az összeírásokat folyamatában figyeljük, úgy az is jól látszik, hogy az 1720 és 1770 között eltelt időszakban a horvát népességet erőteljes fluktuáció jellemzi, alacsonyabb fokú kontinuitás jelenléte mellett (5. táblázat).¹⁶¹

Anélkül, hogy a csepelivel egyező vizsgálatot végeznénk Tököl, Ercsi, Érd és Törökbálint viszonylatában, minket a következők érdekelnek legjobban: az adóösszeírások és anyakönyvek alapján kirajzolódik-e, hogy ezen települések katolikus délszláv népességének gerince egy töről fakad? Ennek érdekében vizsgáltuk meg az említett települések viszonylatában az 1715. és 1720. évi összeírásokat, majd a releváns anyakönyveket a 18. század teljes időszakára vonatkozóan. A névanyagot illető vizsgálatok során kirajzolódott, hogy az 1700-as években Csepel, Tököl, Törökbálint, Ercsi, Érd, Perkáta, illetve Pest-Buda településeken nagy számban fordultak elő ugyanazok a nevek, családok (6 táblázat).¹⁶² Ez egyrészt véleményünk szerint az „azonos alapnépességre”, másrészt ezzel összefüggésben az egyes településekhez köthető horvát közösségek közötti házasságokra, belső migrációkra vezethető vissza. A kutatások alapján az is kiderült, hogy az adóösszeírások nem tükrözik a valóságot, azok az egyes települések anyakönyveihez viszonyított teljes névanyagot nem tartalmazzák. Mindemellett ennél is fontosabb volt számunkra, hogy korábbi véleményünkkel összhangban kirajzolódott az említett települések és a Baja-Zombor-Szabadka-Szeged terület katolikus délszláv népessége közötti szoros kapcsolatrendszer.

¹⁵⁸ „Ennek a birtoknak a lakosai 3 éve kezdték birtokba venni a helyet, szabadságuk Szent Mihály legközelebbi ünnepéig tart.”

¹⁵⁹ Apró adalékként említjük, hogy bár Kubinyi szerint az 1712-es (sikertelen) telepítési szerződést Savoyaival megkötni szándékozó németek (Utz, Schneider, Braun) teljesen eltűntek Csepelről, az Utz családnév Ujcz alakban néhány évtizeddel később mégis szerepel a Mária Terézia-féle csepeli összeírásban (MOL, C59, 4204/Csepel). Az adózók között Ujcz név alatt szereplők, ezzel párhuzamosan a csepeli anyakönyvekben Utz néven fordulnak elő (MOL, A424/ Csepel,1762).

¹⁶⁰ Az 1720-ban összeírt 19 adózó családfő közül 11 volt horvát, 7 német és 1 magyar (MOL, N79, 3138/Csepel). Az 1728-ban összeírt 21 jobbágyból 11 horvát, 2 magyar és 8 német (BOROSY A. 2005).

¹⁶¹ A Gabelics, Agics és Versics családot mindhárom dokumentumban megtaláljuk úgy, hogy ez utóbbiak 1770-ben már kettő, illetve három családfővel képviseltetik magukat a településen. A Merkovicsok 1720 után 1770-ben ismét összeírásra kerültek, miközben a Szolicsok 1728 és 1770 viszonylatában képviselték a kontinuitást.

¹⁶² A névanyag természetesen bővíthető, itt most a teljes vizsgálatunkat illetően, csak néhány példával szolgáltunk.

Név	Duna menti horvátok lakta települések ¹⁶³	Bácska ¹⁶⁴
Lukacsovics	<i>Csepel (1720); Pest-Buda (1736), Szekszárd 1765, Úri 1769</i>	Baja (1720), Mohács (1760), Katymár (1764)
Merkovics	<i>Csepel (1720); Törökbálint (1712), Pest-Buda (1719), Csepel (1747), Ercsi (1747), Perkáta (1762)</i>	Gara (1758), Hercegszántó (1761), Kalocsa (1766), Baja (1767)
Duga(n)csics	<i>Csepel (1720), Buda (1735), Törökbálint (1749)</i>	
Agics	<i>Tököl (1715), Csepel (1720); Pest-Buda (1715), Tököl (1753), Csepel (1754), Érd (1766)</i>	Baja (1726), Csátalja (1747)
Gabelics	<i>Csepel (1720), Pest-Buda (1721), Csepel (1749)</i>	Mohács (1724)
Vercsics	<i>Ercsi (1715), Érd (1715) Csepel (1720); Ercsi (1716), Pest-Buda (1735), Csepel (1747), Törökbálint (1754), Érd (1768)</i>	Mohács (1728), Baja (1732)
Vuics	<i>Csepel (1720); Pest-Buda (1726), Ercsi (1729), Csepel (1766)</i>	Baja (1718), Csávoly (1767)
Szavics	<i>Csepel (1720); Ercsi (1738), Perkáta (1747) Tököl (1755)</i>	Baja (1718), Szeged (1733)
Tuzakovics	<i>Tököl (1715); Pest-Buda (1705), Érd (1736), Tököl (1753)</i>	Baja (1721), Hercegszántó (1751)
Cseperkalo	<i>Tököl (1715); Úri (1735), Tököl (1755), Ercsi (1768)</i>	Gara (1762)
Govorko	<i>Érd (1715), Csepel (1728); Pest-Buda (1728), Ercsi (1745), Érd (1772)</i>	
Solics	<i>Csepel (1728); Pest-Buda (1724), Ercsi (1725), Csepel (1751)</i>	Baja (1734) Hercegszántó 1748
Bogomolics	<i>Csepel (1770); Pest-Buda (1714), Csepel (1751), Tököl (1792)</i>	
Rogosics	<i>Ercsi (1715); Ercsi (1735), Perkáta (1753), Kalocsa (1774), Törökbálint (1785)</i>	Kalocsa, 1775
L(j)ubicsics	<i>Törökbálint (1715); Törökbálint (1717), Érd (1774)</i>	Baja (1793)
Gilanovics	<i>Érd (1715); Fajszi (1723)</i>	Baja (1751), Csávoly (1776), Hercegszántó (1765)
Suknovics	<i>Törökbálint (1715); Törökbálint (1729), Pest-Buda (1742), Perkáta (1753)</i>	
Pesut	<i>Tököl (1715); Perkáta (1745) Tököl (1754)</i>	
Haromesics	<i>Törökbálint (1715); Törökbálint (1717), Pest-Buda (1744)</i>	
Devics	<i>Érd (1715); Pest-Buda (1714), Ercsi (1773), Tököl (1778),</i>	Baja (1700), ¹⁶⁵ Gara (1748), Hercegszántó (1765), Vaskút (1774)
Muskovics	<i>Törökbálint (1715); Törökbálint (1712), Sósut (1777), Tárnok (1746), Pázmánd (1756), Pest-Buda (1768)</i>	
Bilics	<i>Érd (1715); Pest-Buda (1704), Érd (1736), Ercsi (1738), Kalocsa (1769)</i>	Gara (1763), Kalocsa 1769
Perics	<i>Érd (1715); Pest-Buda (1728), Érd (1775), Bática (1776), Foktó (1777), Ercsi (1779)</i>	Baja (1727), Csávoly (1756), Hercegszántó (1768), Katymár (1777), Vaskút (1779)

¹⁶³ Az egyes nevekhez tartozó adatsorok elején, minden alkalommal az összeírás dátuma szerepel dőlt betűvel szedve, majd az adott településekhez tartozó első anyakönyvi bejegyzés következik.

¹⁶⁴ A bunyevác-dalmata szállásterület miatt Szegeddel, illetve ezen túl amennyiben releváns, Moháccsal kiegészítve.

¹⁶⁵ A Devics név Baján először az 1700. évi kamarai adóösszeírásban szerepel.

6. táblázat: Anyakönyvi és adóösszeírási bázison alapuló összehasonlító névelemzés a Duna menti horvátok és a bácskai horvátok tekintetében. Saját szerkesztés anyakönyvi kutatások alapján.

A névanyagra vonatkozó migrációs kutatásainkat a fentebb felsorolt településeken túl Pest-Budára is kiterjesztettük.¹⁶⁶ Vizsgálatainkat, amelyek munkamódszer szempontjából teljesen megegyeztek az eszékivel, illetve azok eredményét itt most részletesen csak a budai Tabán viszonylatában közöljük. Előljáróban annyi megjegyzést teszünk, hogy nem értünk egyet Nagy Lajossal, aki a következőt közölte a tabáni „rácokra” vonatkozóan: „Azok a családnevek, melyek népnévből vagy magyarországi helynévből alakultak, csak igen csekély százalékát adják a tabáni rác lakosság neveinek. A többség származáshelyét illetően a legteljesebb bizonytalanságban maradunk (NAGY L. 1959 p. 71.).”

Ezt a „legteljesebb bizonytalanságot”, hátrahagyva igyekeztünk a lehető legtovább jutni a tabáni névanyag migrációs elemzése során. Ennek megfelelően kutatásaink során először a születési anyakönyveket vizsgáltuk át 1693-tól 1715-ig, majd a legkorábbi, 1709 és 1728 közötti házassági anyakönyvek következtek. Mindezt azzal egészíthetjük ki, hogy szerencsés módon a bejegyzéseket végző ferencesek a Tabánban nem csak a kereszteltekre és házasulandókra vonatkozóan tartották fontosnak lejegyezni a származást, korábbi lakhelyet, de a plébánia gyakorlata szerint magukra nézve is közöltek migrációs adatokat (4. táblázat). A bejegyzések tulajdonképpen az eszékivel egy időben, 1693-ban kezdődnek, mivel ahogy azt a keresztelési anyakönyvek első oldalán olvashatjuk (1692), a pestis miatt az 1686-tól vezetett anyakönyveket elégették (6/a. és 6/b. melléklet). A dokumentumok felkutatását és információk feldolgozását követően részletes migrációs adatbázist, majd térképi ábrát készítettünk (13. ábra, 14. ábra). Ezek alapján a következőket állapítottuk meg:

- Az 1693-tól 1715-ig átvizsgált születési anyakönyvekben a ferences atyákra vonatkozóan 1694-től 1704-ig terjedőleg találhatunk adatokat. A szerzetesek a Magyarországon kívüli területeket figyelembe véve Szlavóniából (Pozsega, Viskovác) és a Dráva mentéről (Légrád), Boszniából (Olovo, Gradiska, Kamengrad), Dalmáciából (Imotski), illetve Makedoniából (Szaloniki)¹⁶⁷ érkeztek. Egy atya jött Bulgáriából, pontos település meghatározása nélkül. Magyarországot illetően nyilvánvalóan az erőteljes bácskai

¹⁶⁶ Pest-Budán horvát közösségek többek között a Felső-Vízivárosban és Pest belvárosában is voltak. Felső-Vízivárosban a kutatások során egyértelművé vált, hogy migrációs adatokat rendszerszerűen nem lehet nyerni a korai anyagok sérülése, leromlott állaga, illetve az anyakönyvezés metódusa miatt. Itt ugyanis a Tabánnal szemben a legtöbb évben a születési, a házassági és a halotti anyakönyvek sem tartalmazták a szükséges információkat. Ennek megfelelően a szórványadatokból rendszert kialakítani nem lehetett. A Pest belvárosi anyakönyvekkel 1709-től lehetett dolgozni, itt az adatokat 1730-ig néztük át. A házassági és a halotti anyakönyvek alapján el tudtuk különíteni egy rácként megnevezett belvárosi csoportot. Szinte valamennyien Pesten születtek, többen közülük előkelő polgárok voltak, igen sok volt közöttük a kereskedő. A horvátokként (Croata) meghatározott migrációs vonulat néhány évvel korábban Horvátországból érkező migrációs vonulatot takart. Igen meglepő volt számunkra, mivel korábban még sehol sem találkoztunk a következőkkel: a pesti ferencesek a 18. század elején Szlavónia alatt "a szlovákok földjét", tulajdonképpen egy mainál kisebb hegyvidéki Szlovákiát értettek.

¹⁶⁷ A korszak felfogása szerint Szaloniki vagy szlávosan Solun, Makedónia részét képezte.

kapcsolatokkal összefüggésben 2 fő érkezett Bajáról, illetve 2 fő Lippáról, míg egy atya budainak mondta magát.

- A tabáni lakosságot szemlélve az eszékihez hasonlóan láthatunk egy északnyugat-bulgáriai migrációs irányvonalat, amelyben szintén csiprovciai és kopilovciaiak vettek részt, az előbbieket meglehetősen nagy számban, 13 családdal képviseltetve magukat.
- A boszniai irányvonalat konkrét település megnevezése nélkül négy család képviselte, akik közül kettő a belgrádiakhoz hasonlóan a „Dnus”, vagyis a korabeli viszonyok között előkelőbbeknek, tehetősebbeknek kijáró titulust is kiérdemelte. Közülük Vukovich Bartholomeusnál a boszniai származáson túl 1700-ban azt is bejegyezték, hogy 10 éve az egyházközség tagja. Ennek alapján valószínűsíthetjük, hogy több más társával együtt a nagy 1690. évre tehető költözés során érkezett a Tabánba. A pontosan megnevezett származási helyek között a bunyevác szállásterület részét képező Livno, a be nem azonosított Susivat és Srebrenica is szerepelt.
- A Morava-Vardar tengelyt figyelembe véve, annak végpontjáról Szalonikiból 1 család költözött be, Pristinából pedig szintén egy família képviseltette magát a Tabánban úgy, hogy közülük Vlasich Anna, a boszniai Dnus Augustinus Lukich feleségeként szerepelt 1700-ban. Az említett Vlasich Annán kívül további 1 koszovói családról tudunk pontos helység megnevezése nélkül. Ehhez a vonulathoz számítjuk most rendszerünkbe foglaltan a szintén nagyobb számú belgrádi katolikust is (7 család), akik között tehetősebb polgárokat, többek között aranyműveseket¹⁶⁸ találtunk.
- A Dráva-Száva közén a Szlavóniai területet figyelembe véve a migránsok az Eszék (1 család), Diakóvár (1 család), Brod (2 család) és Pozsega (4 fő) négyszögben helyezkedtek el, miközben távolabb Kőrösről (1 család), illetve a Dráva mellől Kaproncáról (1 család) és Varasdról (4 család) érkeztek.

A magyarországi terület legerősebb kapcsolatát egyértelműen a Bácska jelenti, nagyobb tömegű bunyevác és sokác – bajai, jánoshalmi, pandúri, hercegszántói, mélykúti, garai, bajmoki, zombori és bácsi – migránssal.¹⁶⁹ Mellettük a korai anyakönyvekben összesen kilenc Bunyevác és kettő Sokác vezetéknevűt találtunk. Ezen túl a tipikus bunyevác és sokác nevű famíliák közül többek között a Mandichok, Sokcsevichek, Dujmovichok, Matapcsichok és Beslichek képviseltették magukat. Ennél is fontosabb ebben a vonatkozásban, hogy az előkelő bácskai nemesi családok tekintetében a tabáni anyakönyvekben a Pavianovich (1703), Piukovics (1703) és Rudich (1705) családok tagjait is megtaláltuk. Figyelemre méltó, hogy az eredetileg gradistyei Paukovichok a Bácska

¹⁶⁸ Aurifaber megjelöléssel.

¹⁶⁹ Tágabb értelemben véve a bunyevác-dalmata lakosság miatt ide sorolhatjuk Szegedet is, ahonnan 2 család érkezett.

mellett itt Pest-Budán is felbukkantak (1714), feltehetőleg ugyancsak a Bácska irányából északra tartó migráció következményeként. A Paukovichoknál tehát akárcsak a Kitonics család esetében, többszörös belső migrációnak lehetünk tanúi. Azon a már rögzített tényen kívül, hogy migrációs szempontból a Bácska és az északabbi Duna menti területek, így a Tabán között is rendkívül erőteljes kapcsolat volt, igen nehéz megmondani, hogy konkrétan milyen időpontban vagy időpontokban migrálhatott bunyevác-sokác lakosság a Tabánba.¹⁷⁰ Eddigi kutatásaink alapján azonban a következőket valószínűsítjük:

- Az 1610-es és 1620-as években a Bácskába beköltöző bunyevácok-sokácok néhány évtizedes letelepedést követően újabb, északi irányba tartó migrációban vettek részt, nem kizárt, hogy többen közvetlenül Buda felszabadulását követően az újonnan érkezett letelepedőkkel együtt mozogva.
- Az 1687-es nagyobb bevándorlás során nem csak Csepel, Érd, Tököl, Törökbálint, Ráckeresztúr, Solymár, Perkáta stb., de Pest-Buda is számos bunyevác-sokác letelepedőt fogadott be.
- A Rákóczi-szabadságharc első felében a bácskai bunyevácok-sokácok nem csak a környékbeli mocsarakba, illetve Újlakra, de a biztonságosabb Pest-Budára is nagyobb számban menekültek. Erre mutat az is, hogy egyes bunyevác családok először 1703-ban bukkantak fel az egyházi dokumentumokban.
- A tabáni anyakönyvekben a vezetéknevek alapján nagyobb számú, eredetileg görög-keleti vallású rácot, illetve cincárt azonosítottunk. Ők a későbbiekben a vallásváltásnak és a ferencesek lelki gondozó tevékenységének köszönhetően a horvátságba olvadtak. A számos kereskedőt is tömörítő, említett csoportosulás képviselői közé, többek között a következő családokat soroltuk: Stojanovich, Stoikovich, Dusanovich, Bogdanovich, Stankovich, Bozsidarovich, Progdanovich Vukasinovich, Radulyakovich, Dragolyublyevich, Brankovich, Vukomanovich, Dimitrovich. Ehhez fűzhetjük hozzá, nem véletlen tehát, hogy a 17. század végén, 18. század elején több város vagy városrész, köztük a budai Tabán is *„hálatalt szívvel mond köszönetet a bosnyák ferenceseknek, kik nem csak nekik, hanem apáiknak, nagyapáiknak, déd-és ükapáiknak is igazi papjai voltak, többszöri menekülésükben követték őket, a közjük keveredett skizmatikus szerbeket megtérítették...* (UNYI B. 1947. pp. 150-151.).”

¹⁷⁰ Ebből a szempontból figyelemreméltó, hogy a legkorábbi anyakönyvi adatok számos bácskai településnévből képzett vezetéknevet sorakoztatnak fel. Ez természetesen nem lehet összefüggésben az 1598. évi, a Bácskából Esztergom és környéke irányába tartó migrációs áramlással, mivel abban ortodox rác-vlach népesség vett részt. Emellett azt is feltételezzük, hogy képviselőik nem az 1687-es nagy bunyevác-sokác beköltözést követően költöztek a Tabánba, ugyanis ebben az esetben nem töltötték volna el kellő időt ahhoz a bácskai területen, hogy vezetékneveikben egy-egy bácskai település állandósuljon.

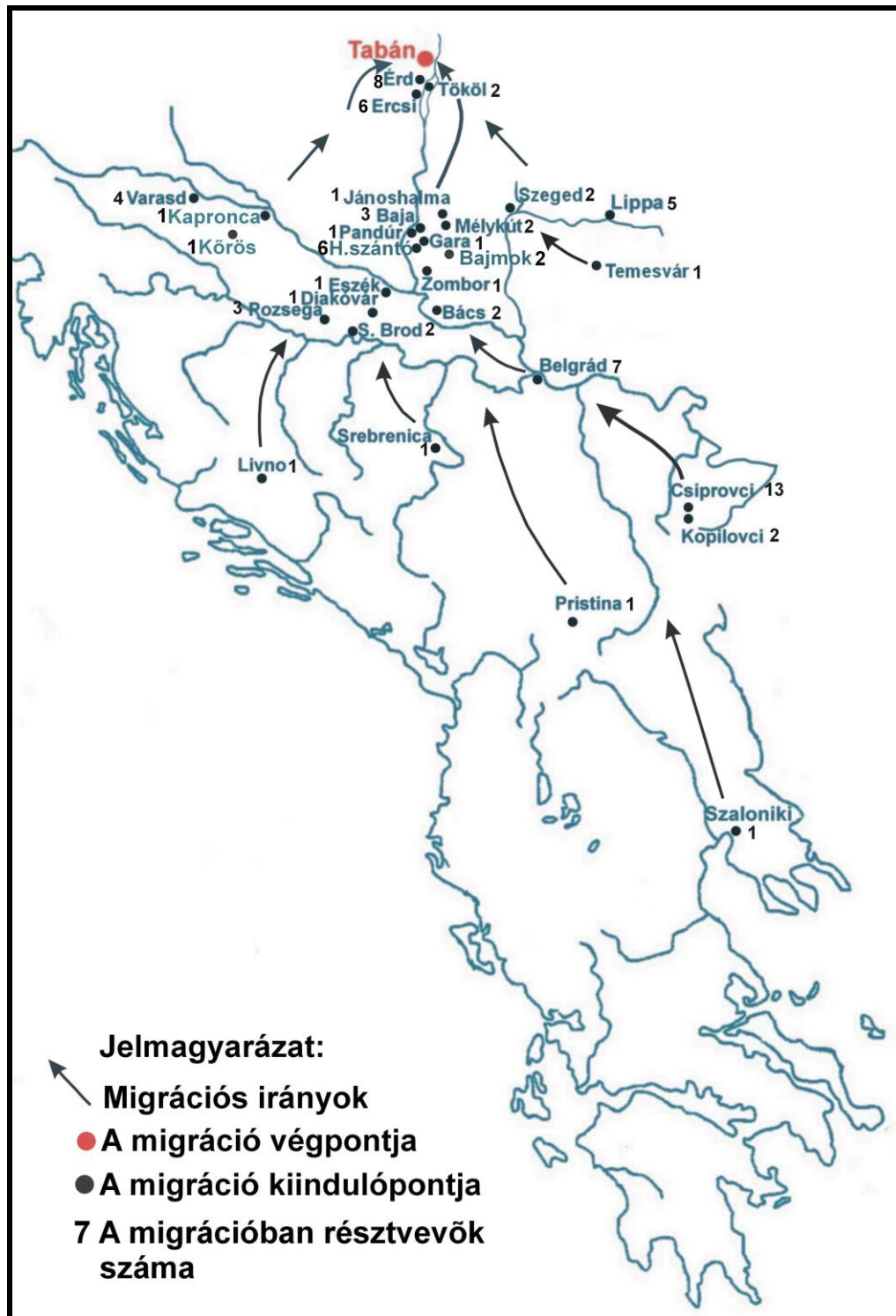
Végül a Duna menti horvát népcsoport kapcsán néhány mondat erejéig ki kell térnünk egy különleges közösségre is a Duna bal partján. A rác-horvátnak nevezett bátyai és dusnoki délszlávok történetét és letelepedését illetően a kutatók számára rendkívül kevés adat áll rendelkezésre. Szállásterületük a Kalocsai Sárköz a 17. század végén és a 18. század elején igen erőteljes migrációs mozgásoknak volt kitéve. Ezek a migrációs mozgások egyrészt a felszabadító háborúkkal, a földbőségéből adódóan az állandó kedvezőbb helykereséssel és a Rákóczi-szabadságharc küzdelmeivel álltak összefüggésben. Így lehetséges például, hogy 1696-ban Bátya és Dusnok lakott, 1699-ben Dusnok elhagyott, 1701-ben ismét lakott. Ez egyrészt az erős fluktuációt, másrészt azt is jelenti, hogy egy-egy település népessége vagy legalábbis annak egy része a veszély elmúltával visszatért korábbi településére. Erre egyébként nem csak Sokcsevits Dénessel végzett kutatásaink (KITANICS M.–SOKCSEVITS D. 2009), de számos korabeli tanúvallomás is bizonyíték.¹⁷¹ A kitűnő néprajzkutató Bárh János vizsgálatai alapján az is látható, hogy a korszakban a területre nem csak a 40-50 km-t átfogó, de a jóval távolabbi, a túlnépesedett Észak-Alföld, Felvidék, Nyugat-Magyarország és az alacsonyabb népsűrűségű Kalocsai Sárköz relációjú belső migráció is jellemző (BÁRTH J. 1974).

A bátyai, dusnoki katolikus délszláv népességre vonatkozóan Bárh János mellett D. Szabó Kálmán is úgy vélte, a környékre a 17. század utolsó harmadában érkező dalmáciai és boszniai bevándorlók, akik magyarokkal vegyesen telepedtek le (D. SZABÓ K. 1992). Bár először a magyarok voltak mindkettő településen túlsúlyban, a 17. század első felében a katolikus rácok kerültek többségbe. Bárh továbbá migrációs szempontból felhívta a figyelmet arra, hogy a 18. század elejéig Észak-Bácska és a Kalocsai Sárköz határán bunyevác települések sorakoztak, másrészt azt is megemlítette, hogy Bátya lakossága nyelvileg és kulturálisan Kákony és Pandúr bunyevác lakosságával rokonítható (BÁRTH J. 1997). Ezzel szemben Sokcsevits Dénes a Kalocsa környéki horvátokat a 16. században Szlavóniából beköltözött katolikus délszlávok utódainak tartja, az általuk beszélt „što” nyelvjárás archaikus „e-ző” variánsa miatt (SOKCSEVITS D. 1998). Ezek szerint a Kalocsa környéki rác-horvátok viszonylag korán, már a 16. században kiszakadtak nyelvi környezetükből, és egyfajta „reliktum-jelleggel” őrizték meg különálló jellegüket.

Az 1715-ös, 1720-as és 1770. évi összeírások átvizsgálása után meg kell jegyezzük, hogy 1770-re mindkettő lakosság népessége erőteljesen felduzzadt. Így, amennyiben elfogadjuk Sokcsevits véleményét és a dusnokiakat-bátyaiakat a bunyevácoktól különböző csoportként

¹⁷¹ A pandúri (Baja mellett) 97 évesnek mondott bunyevác Vuity Michael visszaemlékezését a Rákóczi-szabadságharc idejére például így jegyezték fel: „... ez előtt circiter 50 és több esztendőekkel, a midőn már az Kurucz háború megcsendesedett, és a Tanú is Pandúri helységben, a honnandis a Kuruczok elől egész helységbeliek-vel megfutamodott, ismít visszatért volna lakni (BÁRTH J. 1997. p. 8.). ”

határozzuk meg, akkor ez véleményünk szerint csak úgy lehetséges, ha a Kalocsáról beköltöztettek azok, akik a különállóság gerincét adják. Tudjuk ugyanis, hogy a 18. században a kalocsai érsek ezeket a településeket Kalocsáról telepítette újra (ANTUNOVICH I. 1882, UNYI B. 1947).

14. ábra: A tabáni katolikus délszlávok migrációs áramlásai a feldolgozott anyakönyvi adatok alapján. Saját szerkesztés.

8.7.4. Esettanulmány: Kontinuitás vagy diszkontinuitás – Baja lakossága a Rákóczi-szabadságharc előtt, és azt követően

A visszafoglaló háborúk során a helyi lakosság nélkülözése és elégedetlensége következtében tört ki az 1697-es hegyaljai, majd az 1703-as tiszaháti felkelés. Az előbbi gyorsan elbukott, az utóbbi azonban a Habsburg háborúk következtében egyre nagyobb terhet vállaló paraszti népesség, valamint az abszolutisztikus uralkodással elégedetlen magyar nemesség szerepvállalásával, 1703-tól 1711-ig tartó országos mozgalommá nőtte ki magát. Abban, hogy a felkelés országos méretet ölthetett, nagy szerepe volt annak, hogy a kurucok olyan vezetőt választottak, aki hírneve és tehetsége folytán alkalmas volt küzdelmük irányítására és életben tartására. E fontos tényező mellett a magyar fél helyzetét megkönnyítette, hogy a császári haderő tekintélyes része a spanyol örökösödési háború következtében a nyugati fronton küzdött.

A harcok kirobbanása után Rákóczi, hogy katonailag kedvezőbb helyzetbe kerüljön, igyekezett megnyerni a rácok katonai parancsnokait, és ha nem is oly komoly mértékben, mint a szerb segítségre, Zrínyi Péter unokájaként számított a horvát rendek támogatására is. Mindkettő ezen irányú törekvése kudarcba fulladt. A horvát nemesség a töröktől való félelmében nem állt a felkelés mellé, de a bécsi udvar sikeres politikai akciói és az elhibázott magyar lépések következtében, a várt szerb-magyar összefogás is elmaradt. Sőt mi több, hamarosan a kuruc erők a Duna-Tisza köze térségében a szabadságharc legvéresebb ütközeteit vívták a rác granicsárokkal (KITANICS M.–SOKCSEVITS D. 2009).

A Bács és Bodrog vármegye területén 1710-ig tartó, váltakozó intenzitású és szerencsésű küzdelmek során nagy veszteségek érték a civil lakosságot is. A minket leginkább érdeklő Baját a kurucok első alkalommal 1704-ben rabolták ki. A többségében protestáns kurucok elől a bácskai rónák bunyevác, sokác és szerb lakossága a közeli nádasokba, erdőkbe húzódott, mások a Szerémségben¹⁷² vagy északabbra –, újabb kutatásaink szerint – Pest-Budán kerestek menedéket. Maga Rákóczi „Emlékiratok” című visszaemlékezésében azt írta, hogy a Dunán egészen Titelig, a rácok mind Törökországba menekültek (RÁKÓCZI F. 1985). Ezzel a kijelentéssel összhangban és részben erre alapozva, Kiss Z. Géza „Baja története a kezdetektől 1944-ig” című monográfiájában a következőt állította: „*Úgy tűnik, elvesztette korábbi jelentőségét Baja is. A raktárak tartalma a kurucok kezére került, az erődöt nem építették föl többé, a lakosság pedig világgá futott. A szabadságharc utáni források alapján csak azt tudjuk, hogy sok helyről érkeztek az új lakók, de a régi etnikum kontinuitása nem igazolható*” (KISS Z. G. 1989. pp. 214.). A kevés megmaradt lakosságot pedig Kiss szerint az Oszmán Birodalom felől érkező pestisjárvány tizedelte meg.

A két határozott kijelentés ismeretében felmerülhet bennünk a kérdés: vajon tényleg igaz-e a lakosság teljes kicserélődésének elmélete, vagy inkább a kontinuitás mellett foglaljunk állást? Hogy

¹⁷² A bajai ferencesek egy része az iloki rendházban talált oltalmat.

Rákóczinak és az említett kutatóknak nincs teljes mértékben igaza, azt Iványi István és Ante Sekulić vizsgálatai Szabadkára vonatkozóan egyértelműen bizonyították (IVÁNYI I. 1886, SEKULIĆ A. 1991). Adataik szerint ugyanis a felkelés előtt és után itt jórészt ugyanazon bunyevác családokat találjuk. Szabadkán azonban a népesség kontinuitásának vizsgálata nem ütközött különösebb akadályba, mivel az anyakönyveket 1687 decemberétől kisebb megszakításokkal ugyan, de folyamatosan vezették. Bajára vonatkozóan már nehezebb a feladatunk, mivel itt csak 1717-től kezdve vannak anyakönyveink. Hogy a kontinuitásra vonatkozó elméletünket bizonyíthassuk, éppen ezért a rendelkezésre álló néhány feljegyzésen és adaton kívül, leginkább a mások által még fel nem használt Bajára vonatkozó 1700. évi budai kamarai összeírásra, illetve a közismertebb 1715. és 1720. évi adóösszeírásra támaszkodtunk.

Mielőtt azonban e három összeírásra rátérnénk, meg kell említenünk néhány olyan adatot, amely szintén ellentmond a diszkontinuitás tényének. Ezek szerint 1707-ben éppen az említett szabadságharc alatt, Baján született a híres ferences professzor Chilich Luka, továbbá tudjuk, hogy a harcok elültével a ferencesek visszatértek kényszerű száműzetésükből, és 1721-ben a templom, illetve a rendház ismételten működött. Fontos tény az említettek mellett, hogy 1708-ban a kurucok másodszor is kirabolták és felgyújtották a várost. Ez a tény nyilvánvalóan arra mutat, hogy a települést ebben az időpontban is lakták.

E néhány „szórványos” adat mellett, ha meggyőzően akarjuk bizonyítani elméletünket, olyan konkrét tényeket kell felmutatnunk, amely egyértelművé teszi a diszkontinuitás-elmélet tarthatatlanságát. Ennek érdekében vizsgálati módszerünk szerint először Bajára vonatkozóan megvizsgáltuk a már említett budai kamarai összeírást az 1700-as évben Baja (OLE-285, 4 nr. 373.), majd ennek neveit egyenként hasonlítottuk össze az 1715-ös összeírással (Baja, Lad. CC, nr. 2.). Ezután az 1700-as jegyzéket vetettük össze az 1720. évivel (Baja, Lad. EE, nr. 2.), majd ugyanezt tettük az 1715-ös és az 1720-as viszonylatában.¹⁷³ Mielőtt a részletes elemzésre térnénk, hozzátennénk az eddigiekhez, hogy az azonos vezetékneveket a kontinuitás tekintetében csak akkor lehet bizonyítékként felhasználni, ha azok az egymással összehasonlított összeírások mindegyikében nagy számban fordulnak elő.

Ennek megfelelően tehát az 1700-as és 1715-ös adólajstromban az azonos vezetéknevek vizsgálatunk alapján a következők: Charugcsia, Kukics, Dusics, Lazics, Mumcsia, Abacsia, Tatyacsia, Terzics, Csurcsia, Pejkov, Kaszapin, Csizmadia, Mohacsanin, Mirkovics, Mali, Ujlakics, Zorics, Kovács, Majstorovics, Jelacsics, Mutávesia, Devics, Pestalics, Kitonics, Koluncsia, Vatiovács, Mészáros, Cserni, Lovrics, Sztaracz, Dautovács, Marics, Gevenkovics, Medics, Milaczki, Sokác, Manics, Mándics, Kubatovics, Babics, Troics, Czernogatya, Osztrogonác, Szvrasics, Barakovics, Kriskovics, Delia, Kmetovics, Tumbász, Knezevics, Csisics, Latinovics és Csósa.

¹⁷³ Ez utóbbi vizsgálatát azért tartottuk szükségesnek, hogy teljes körű képet kapjunk Baja délszláv, azon belül pedig bunyevác lakosságának 18. század eleji állapotáról.

Ezek szerint több mint 50 vezetéknev egyezik meg a 189 nevet tartalmazó 1700-as, és a 237 személyt tartalmazó 1715-ös összeírás esetében. Ez magas szám, főleg ha tudjuk, ugyanazzal a vezetéknevvvel olykor 5-6 személy is előfordul az összeírásokban, akiknek egy része nyilvánvalóan rokonságban állt egymással. Miután megnéztük a megegyező vezetékneveket, most vegyük sorra azokat a család- és keresztnveket, amelyek az 1700-as és 1715-ös lajstromban is azonosak: Pavao Csarucsia, Stipán Tersia, Markó Csurcsia, Martin Csurcsia, Szubota Pejkov, Petár Csizmadia, Péter Ujlakics, Marko Zorics, Filip Kovács, Péter Kovács, Jákov Devics, Luka Pestalics, Misko Kitonics, Tódor Koluncsia, Bosó Vatiovácz, Marko Jelacsics, Mészáros Péter, Stepán Lovrics, Iván Marics, Vránya Gevenkovics, Petár Medics, Thadia Milaczki, Juro Sokác, Nikola Manics, Cvijo Barakovics, Nikola Kubatovics, Andria Tersia, Mathia Babics, Iván Ostrogonác, Petár Svracsics, Matia Delia, Cvéja Kmetovics, Jákov Knezevics, Stepán Latinovics és a vezetéknev nélküli Francz. Rajtuk kívül valószínűleg Juro és Jurissa Kovács, Ivadin és Iván Sokác, Ivan Czernogatya és Iván Csernogár, valamint Jovan Cossa és Jován Csósa is megfeleltethető egymásnak.

A felsorolás alapján láthatjuk, 34 vezeték- és keresztnév megegyezik, és további 5 esetben is feltehetőleg ugyanarról a személyről van szó. A fentebb ismertetett vezetéknevek, valamint a pontosan megegyező család- és keresztnvek száma túlságosan magas ahhoz, hogy ne jelenthessük ki biztosan, a szabadságharc előtti és utáni lakosságra nézve a diszkontinuitás-elmélet téves, hiszen a kontinuitás láthatóan fennáll.¹⁷⁴

Az 1700-as és 1715-ös jegyzék elemzése után, most nézzük meg az 1700-as és 1720-as közötti összefüggéseket. Az 1700-ban és 1720-ban megegyező családnevek: Csarucsia, Kukics, Mumcsia, Abacsia, Tersia, Csurcsia, Kaszapin, Csizmadia, Mirkovics, Mali, Zorics, Kovács, Maisztorovics, Mutávcsia, Devics, Kitonics, Koluncsia, Mészáros, Cserni, Manics, Kubatovics, Troics, Czernogatya, Szvrasics, Barakovics, Jankovics, Kricskovics, Delics, Knezevics, Petrovics, Matics, Patarics, Sivkovics, Szapundzsia, Tabák, Bajác, Latics, Lakatos, Jelacsics, Mandics és Rác. Emellett a Hocsanin-Grocsanin, Mitrovcsanin-Mittrovics és a Tumbasz-Tumbasovics is ugyanazon vezetéknev különböző variációját takarja.

Tehát 41 vezetéknev azonos, és további 3 esetben szintén egyezést feltételezhetünk. A csökkenés mértéke az 1700-as és 1715-ös összeírás viszonylatához képest részben azzal magyarázható, hogy 1720-ban csak 190 személyt írtak össze. Még mindig megfigyelhetünk teljesen azonos vezeték- és keresztnveket: Péter Csizmadia, Filip Kovács, Marko Jelacsics, Jakov Devics, Misko Kitonics, Péter Mészáros, Nikola Manics, Nikola Kubatovics, Iván Czernogatya, Petár Szvrasics, Cvijó Barakovics, és Jakov Knezevics, Péter Csurcsia és Juro Kovacs (Jurissa Kovács). E nevek közül 12

¹⁷⁴ Számításba kell vennünk, hogy egy-egy délszláv családfő egyezése, a kiterjedt létszámú zadrugák következtében nagyszámú családot takart.

mindhárom összeírásban szerepel.¹⁷⁵ Összesen tehát 12 adózó családfő tekintetében pontosan igazolható, további 1 esetben pedig nagyon valószínű, hogy 20 éven keresztül családjukkal együtt – a Rákóczi felkelés, a pestisjárvány és egyéb „viharak” ellenére is – Baja mezőváros lakói maradtak. Hogy az 1715-ben még teljesen megegyező 34¹⁷⁶ név 12-re csökkent, annak részben az lehet az oka, hogy a családok többségében az 1700-ban még családfőnek számító férfi elhalálozott, megöregedett, vagyis generációváltásra került sor.

Anélkül, hogy név szerint felsorolnánk, az 1715-ös és az 1720-as lajstromban mintegy 63 családnév azonos és 48 személy vezeték- és keresztnéve egyezik meg.¹⁷⁷ Ugyanakkor 1715-höz viszonyítva, valamivel több mint 80 új vezetéknev bukkan fel. Az azonban világosan látszik, hogy az új vezetéknevek többsége egyszerű bácskai belső migrációs mozgás eredménye. Az 1715-ös és 1720-as összeírás viszonyában tehát kijelenthetjük, hogy a vezetéknevek tekintélyes része megegyezik, ennek pedig feltehetőleg a viszonylagos nyugalom, valamint a kis időtávlat az oka.

Annak érdekében, hogy Baja 18. század eleji népességéről teljes körű képet nyerjünk, a három összeírás alapján megvizsgáltuk a „nemzetiségi” arányokat is. Becsléseink szerint míg 1700-ban 4 német, 1 szlovák, 8-10 magyar és körülbelül 175 délszláv szerepelt az adólajstromban, 1715-re ez az arány 211 délszlávra, 11 magyarra, 14 németre és 1 románra,¹⁷⁸ 1720-ra pedig mintegy 173 délszlávra, 4 magyarra és 13 németre módosult.¹⁷⁹ Mindhárom esetben a délszláv lakosság aránya 90% körül mozgott, ebből a többségben lévő bunyevácok-sokácok aránya feltételezésünk szerint 1700-tól 1720-ig a szerbek hátrányára tovább növekedett. A mindvégig magukat alacsony számban képviseltető magyarok aránya 1720-ra csökkent le erőteljesen, míg a németek éppen fordítva, 1700-hoz képest 1715-re és 1720-ra szaporodtak meg. Úgy tűnik ugyanakkor, hogy az 1715-ben összeírt németek nem tudtak gyökeret verni Baján, mivel 1720-ra a svábok teljesen kicserélődtek.

Az eddig említettek mellett Baja lakosságával, nemzetiségi összetételével kapcsolatban érdekességként említenénk meg, hogy néhány gradistyei horvát család a 17. század végének és a 18. század első felének nagy népmozgása során, a túlnépesedett Nyugat-Magyarországról Bács-Bodrog vármegyébe költözött.

Az Adamovich család kapcsán senki sem gondolt arra, hogy a Mandity Zsivko által Lemesen, vagyis a későbbi Nemesmiliticsen 1625-ben bunyevác nemesként említett Adamovich Györgyöt összefüggésbe hozza Baján a 18. század első felében letelepedő Adamovics családdal. Az összefüggés pedig nyilvánvaló. 1625-ben ugyanis egyetlen Adamovics családnak volt magyar nemessége, ezt pedig pontosan ebben az évben kapta Adamovics György és testvére János (SZLUHA M 2002). A nemesi

¹⁷⁵ 13, Jura és Jurissa Kovács azonossága esetén.

¹⁷⁶ 39, a már említett 5 vezetéknevvvel együtt.

¹⁷⁷ Egy-egy vezetéknev gyakran többször is előfordul.

¹⁷⁸ Az 1715-ös adóösszeírás esetében a németek beazonosítása nem okozott nehézséget, mivel őket külön, a Germanica Natio címszó alatt írták össze.

¹⁷⁹ A németek azonosítását segíti, hogy kisebb csoportokban találhatók a jegyzéken belül.

bizonyítványt Pozsony megyében hirdették ki 1626-ban. Urosevics Daniló ezzel kapcsolatosan a következőt említi: „Azt, hogy ezekben az években a bunyevácok már ott voltak a Bácskában, ékesen bizonyítja az a tény, miszerint egy lemesi Adamović Djuro nevű bunyevác 1625-ben nemességet kapott, amit ki is hirdettek Pozsonyban (UROSEVIC D. 1969 p. 63.).”

Csakhogy jelen esetben egyáltalán nem bunyevác családról van szó, hanem egy ténylegesen Pozsony megyében, mégpedig Kuklón lakos gradistyei horvát famíliáról.¹⁸⁰ Tudnunk kell ugyanis, hogy királyi adományokat viszonylag nagy számban adtak a Hódoltság területén is. Így említették az Adamovics családot egy Bács megyei településsel kapcsolatban 1625-ben. Az Adamovicsok Pozsony vármegyéből előbb Nyitrába, majd a 18. század elején a Bácskába is áttelepedtek. Rajtuk kívül több nyugat-magyarországi horvát família, többek között az említett Kitonicsokon túl a Paukovicsok egy része is átköltözött megyénk területére. Miután a család 1684-ben nemességújító oklevelet kapott, ugyanis nem csak Gömörbe, de a 18. század elején Bajára is átszármazott. A bácskai ág megalapítója Márton, egy ideig bajai bíróként tevékenykedett. Ettől kezdve a család tagjai a megye és a város polgári-nemesi életében meghatározó szerepet vittek.

Összességében úgy véljük, a bácskai bunyevác-sokác migráció a 18. század legelején lezárult. A Rákóczi-szabadságharc ugyan erőteljesen megbolygatta a bácskai települési és a népesedési viszonyokat, a harcok elültével azonban rövid időn belül konszolidálódtak a viszonyok, az elmenekült és szétszóródott népesség tekintélyes része visszatért lakóhelyére. Ezen túl azonban szűkebb területen erőteljesebb belső mozgás, helykeresés is megfigyelhető, miközben a térség alacsony népsűrűsége, központi akarathoz kötött reintegrálási szándéka nagyobb távolságokat is átfogó migrációs mozgásokat produkált. Ez utóbbi a horvát népességet is érintette, igaz, csak egyedi esetekben vagy kisebb csoportokban.

¹⁸⁰ Az Adamovichokkal pont ellentétesen, az egykor Baján és Roglaticán lakó Pilaszanovich famíliával kapcsolatban Reiszig Ede¹⁸⁰ és Ante Sekulić¹⁸⁰ is azt hangsúlyozta, hogy Pozsony vármegyéből származik. Valóban igaz, hogy 1741-ben Jakab, János, István és Fülöp Pozsonyban hirdeti ki nemességét,¹⁸⁰ ettől függetlenül azonban a család nem gradistyei, hanem bunyevác származású. Valószínűleg a dalmáciai Poglizzaból vándoroltak ki, és a déli végeinken telepedtek meg. A família tagjai közül Jakab már 1715-ben és 1720-ban is a bajai adózók között szerepelt.

9. ÖSSZEGZÉS

1. A napjainkban magyarországi horvátoknak nevezett népcsoportok felosztását földrajzi-történeti egységekhez kötöttük, felülírva ezzel az eddig kialakult tematizálások egyes támadható szempontjait. Ennek megfelelően elemzésünk során az első csoportot az egykori nyugat-magyarországi vármegyét benépesítő gradistyei horvátok jelentették. Utánuk következtek a migrációs összefüggések miatt egyetlen elemzés keretén belül a muraközi és a Mura menti horvátok, illetve a somogyi horvátok. Ez utóbbiaknál a Dráva menti horvátok, az észak-somogyi horvátok, illetve a Szigetvár és környéki bosnyákok jelentették vizsgálatunk tárgyát. Az egységes, hajdani Somogy megyében történő gondolkodás Szigetvár vizsgálatát történeti beágyazottságában tette lehetővé. Emellett módot adott arra, hogy a Dráva menti horvátok beköltözését és letelepedését egészében vizsgáljuk, mivel a déli határnál sorjázó településeiket az egykori vármegye teljes egészében lefedte. A Somogy megyei horvátokat rendszerünkben a sokác és bosnyák baranyai horvátok követték, figyelembe véve a Drávaszög területét is. Utolsó egységünket a Bácskai horvátok (bunyevacok és sokácok) és a Duna menti horvátok képezték. Az általános szakirodalmi felfogástól eltérően egyetlen migrációs elemzésre fűztük fel őket úgy, hogy belső szállásterületi megosztásunkkal, Duna menti horvátok alatt értettük a Tolna megyétől egészen Szentendrőig terjedő területet. Ezzel a módszerrel éppen a rác-horvátok reliktum jellegére, egyedülállóságára mutattunk rá.

2. A Magyarországra irányuló horvát migrációt, a tárgyalt különbségek ellenére sem lehet különválasztva vizsgálni a megegyező irányú szerb-vlach, bolgár és albán migrációktól. A csak egy etnikumhoz kötött migrációs elemzés önmagában nem állja meg a helyét sem a visszafoglaló háborúk idején, sem az azt megelőző vagy azt követő időszakok tekintetében. A magyarországi bevándorlási célterületek a migrációs csatornák kötöttsége, a kormányzati aktív szerepvállalások és a helyben tapasztalt lehetőségek kombinációja miatt gyakran fedték egymást. Így, számos településen a később horvátnak nevezett közösség kezdetben etnikailag heterogén. Ennek megfelelően egyes csoportjaiknál horvátországi és boszniai horvátok, iszlám hitre tért majd rekatolizált poturlukok, ragusai kereskedők, katolizált szerbek-vlachok, katolikus bolgárok és albánok különböző kombinációit találjuk.

A 17. század végén, 18. század elején az Al-Duna menti területekről és Északnyugat-Bulgáriából menekülő katolikus bolgárok a dunai migrációs csatornát követve jutnak el a Bácskába, Baranyába és a magyarországi Duna menti területekre, hogy aztán jórészt a horvátokba olvadjanak. A szerbek-albánok a Morava-Vardar tengelyt követik, majd a Morava kapun belépve jutnak el a

Délvidékre. Itt az albánok hosszabb idő elteltével a szerémségi horvátok sorát gyarapítják. A szerbek és vlachok egy része északabbra húzódik a Duna mentén. Egyes csoportjaik felekezetváltással már a 17. század végén, 18. század elején a Duna menti horvátok sorát erősítik. Más részük éppen Esztergom, Pest és Buda környékéről húzódik vissza, hogy elnyelje őket a bácskai bunyevácok és sokácok tömege. A vlachok a Murát is átlépik már a 16. század ötödik évtizedében, majd az 1570-es évektől 1648-ig a gradistyei „horvát” költözés egyik főbb elemét képezik. Ezen túl a bunyevácokkal már az őshazában erőteljes kontaktusba lépnek, de kisebb mértékben a Bácskában is hatással vannak a bunyevácok etnikai alakulására. Az eddigiek mellett a Mura menti horvátok különleges csoportjáról sem feledkezhetünk meg, akiknek migrációs utánpótlási bázisát a szlován-horvát etnikai kontaktzóna Zagorje, illetve a magyar-horvát-szlovén etnikai kontaktzóna Muraköz szolgáltatja. Ennek megfelelően etnogenezisükben a magyar, szlovén, sőt, a német elem is jelentős szerepet játszik.

3. A szerb-vlach, bolgár, albán csoportok asszimilációjában nem csak a nagyobb horvát tömeg, de a többségében horvát nyelvű és identitású, Bosna-argentínai Rendtartományhoz tartozó ferences atyák közössége, hálózata is nagy szerepet játszott. A korszakban az egyes egyházak identitásformáló szerepét nem lehet túlbecsülni. A szerb, magyar, illetve egyes horvát területeken megjelenő és megtelepedő vlachok elszerbesedésében ugyanolyan jelentős funkciója volt az ortodox szerb egyháznak, mint a boszniai ferenceseknek és horvát világi papoknak abban, hogy egyes eredetileg paulikánus, boszniai egyházhoz tartozó, iszlamizált vagy görög-keleti csoportok végül a magyarországi katolikus délszláv közösség, lényegében tehát a horvátság erejét növelték. A 21. században magyarországi horvátokként megnevezett közösség egyes népcsoportjai ennek megfelelően helyben forrtak ki, miközben több etnikumot is magukba olvasztottak. A leglényegesebb viszont az, hogy ezeknek a katolikus délszláv közösségeknek a vallása eleve meghatározta, hogy végül a horvát nemzetbe integrálódjanak, annak határokon túli részét képezve. Ez a tény véleményünk szerint a 20. századtól kezdve feleslegessé tesz minden a magyarországi horvátokra vonatkozó, etnikai hovatartozást illető kérdést. A megkésett nemzetfejlődés egyes horvattá lett csoportoknál jelenleg is tart. A bulgáriai, szerbiai, boszniai és koszovói migrációkból építkező krassovánok, éppen az eddig említett metódus szerint, csak az utóbbi időben lettek horvátokká.

4. A magyarországi horvát népcsoportok masszív bevándorlása az 1510-es években vette kezdetét és a 18. század második feléig tartott (*15. ábra*). A **gradistyei horvátok** 3 hullámban szállták meg a nyugat-magyarországi térséget (1515-1532; 1533-1570-es évek; 1570-es évek-1648). Kibocsátó

területeik között megtaláljuk Zengg, Lika, Gacka, Krbava vidékét, de Sztenicsnyák környékét, az Una mentét, Nyugat-Boszniát és Szlavóniát is. Betelepítésükben elsőrendű szerepet játszottak azok a főurak és lokátoraik, akik kényszerűségből elhagyva horvát-szlavón birtokaikat, Nyugat-Magyarországra helyezték át székhelyüket. Társadalmi szerkezetük a bunyevácok mellett egyedül tekinthető teljesnek, erőteljesebb kis- és köznemesség, illetve polgárság mellett. A nemesi és vitézli rendhez tartozó csoportjaik a nyugat-magyarországi területek védelmében fontos szerepet játszottak.

Néhány évtizeddel a gradistyei horvátok után jelennek meg az első katolikus délszláv csoportok a boszniai ferencesek vezetésével a **Duna menti területen**. Ezt követően folyamatos utánpótlást kapnak. Migrációjuk a 17. század első évtizedétől gyakorlatilag nem különválasztható a **bácskai betelepítési irányvonalától**. Ebbe a bácskai és Duna menti térségbe 3 nagyobb szakaszban érkeztek a bunyevác és sokác menekültek. A 17. század első kettő-három évtizedében, majd a 17. század közepén, végül a visszafoglaló háborúk időszaka alatt. A kibocsátási területek ebben a tekintetben elsősorban Délnyugat- és Közép-Boszniára, Nyugat-Hercegovinára, a Svilaja és a Dinara közötti vidékre és Likára korlátozódtak. Elemzésünk során mind a Duna menti, mind a Bácskai katolikus délszláv migráció szempontjából igen fontos, kapu szerepet állapítottunk meg Eszékre vonatkozóan. Ez ugyanis a kelet-szlavóniai és szerémségi migrációs gyűjtőterületek becsatornázott migránsait, kapuként engedte át, továbbította a megnevezett területek felé. Anyakönyvi és korabeli összeírásokon alapuló vizsgálatokkal erőteljes migrációs kapcsolatrendszeret azonosítottunk be a Duna menti horvátokon belül, de ami még fontosabb, az északabbi Duna-menti terület (Pest, Tabán, Perkáta, Ercsi, Érd, Csepel, Tököl) és a Bácska között is. Kutatásaink alapján úgy véljük, migrációs szempontból a Duna menti horvátok elkülönülő csoportját alkotják a bal parti, dusnoki és bátyai rác-horvátok, akiknek különállóságát feltételezésünk szerint 16. században betelepülő kalocsai katolikus délszlávok leszármazottai adják.

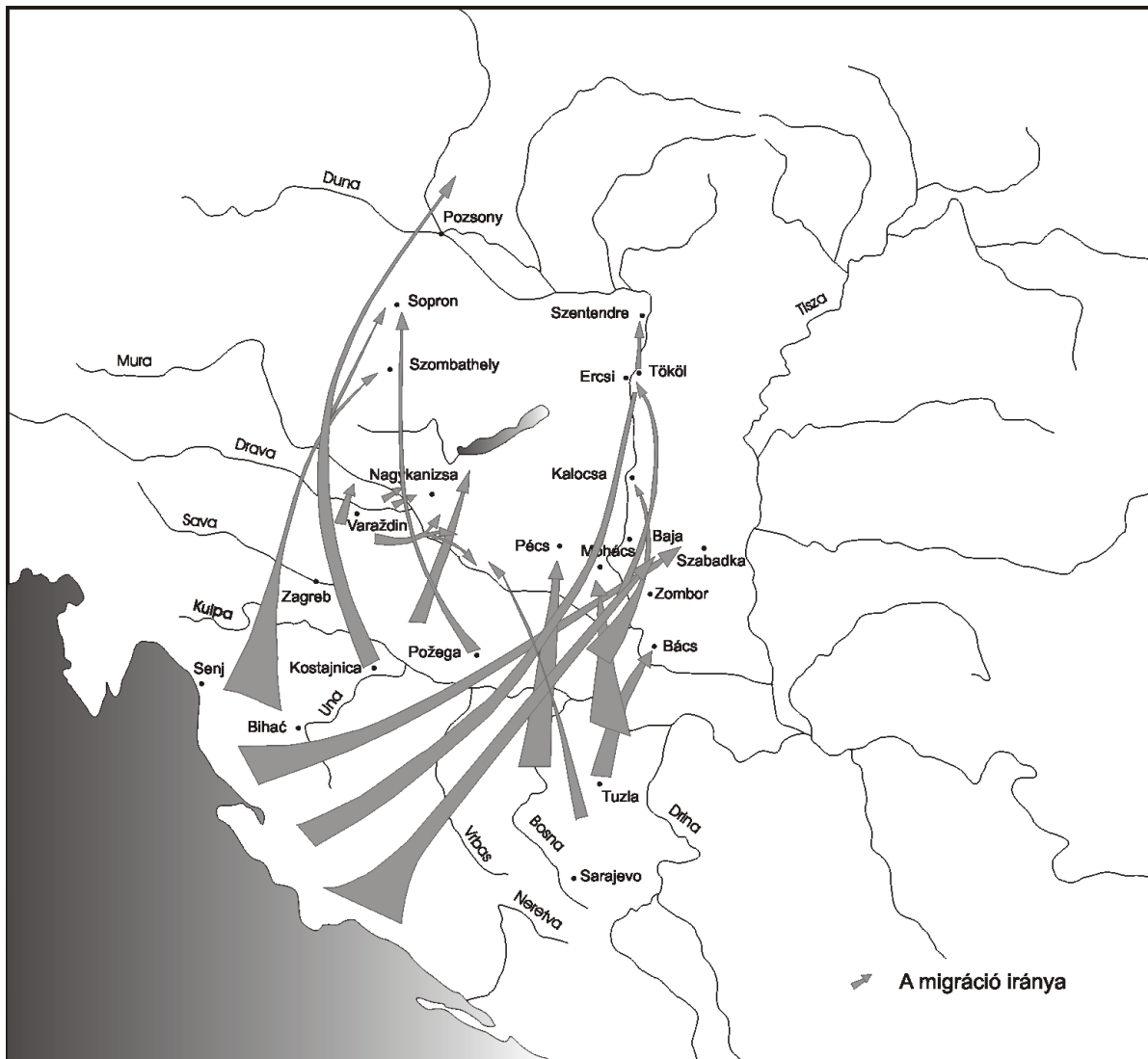
Számos hasonlóságot fedezhetünk fel a bácskai és **baranyai horvátok** migrációja között. Ez utóbbinál szintén három, nagy vonalaiban a bácskaival megegyező periódust tudunk elkülöníteni úgy, hogy az első szakasz a 17. század legelején kezdődik. Ezt követően a század közepére tehető, 1645 és 1655 közötti Boszniából érkező betelepítési hullám egyszerre éri el a kettő területet, miközben a visszafoglaló háborúk migrációs csúcspontja is azonos. A különbséget ez utóbbinál a Baranyában valamivel tovább, a 18. század második évtizedéig elhúzódó beköltözések adják. Ezzel szemben az 1710-es évek Habsburg-oszmán háborújának menekültjei, a Bácskát már nem érik el, mivel elsősorban a Szerémségben csapódnak le. A baranyai bosnyákok kibocsátási területét főként Észak-Bosznia, míg a sokácokét Kelet-Szlavónia és Közép-Bosznia képezi. A három migrációs hullám eredményeként Pécstől közvetlenül délre egy bosnyák településcsoport alakult ki, illetve

délkeletre egészen Mohácsig elnyúlva sokác helységek sorjázta úgy, hogy azután többé-kevésbé egybefüggő területük délebbre a Drávaszögben folytatódott.

A **Somogy megyei területen** a Dráva-mentén egy vélhetően középkori szláv bázisra épülő szlavón (tót), egy Szigetvár és környéki bosnyák, illetve egy a 17. század harmadik-negyedik évtizedétől bizonyítottan létező észak-somogyi katolikus délszláv közösséget vettünk vizsgálat alá. Az észak somogyi térségben kettő olyan nagyobb centrumot lokalizáltunk, amely köré a hitélet szerveződött (Buzsák, Andocs). A Szigetvár és környéki Észak-Boszniából betelepített bosnyákok, illetve a Dráva menti tótok központját kutatásaink szerint a 17. században Turbék kaszaba keresztény külvárosa képezte úgy, hogy közben a Dráva mentén Felsőszentmárton és Szentborbás is említésre méltó szereppel bírt. A korai katolikus délszláv népesség utánpótlását a 17. században az elsősorban Baranyába, Bácskába és a Duna menti térségbe irányuló, de a somogyi térséget is érintő boszniai migrációs hullámok gyarapították, egészen a Balaton szélesebb értelemben vett déli partjáig bezárólag. A Rákóczi-szabadságharc érezhető hatással volt a Dráva menti horvát települések népességszámának alakulására. Az összeírások adatsorainak átvizsgálása után, itt úgy véljük a 17. század elején még elegyes magyar-horvát települések népességében a magyar elem visszaszorult úgy, hogy a horvátok száma a lassú emelkedést követően a 18. század közepén ugrott meg. Ennek a természetes szaporodáson túl a Dráván túlról érkező szlavóniai migrációban látjuk a legfőbb okát. A szakirodalomban gyökeret vert álláspontot tehát némileg korrigálva, egy egészen a 18. század első feléig tartó, a Dráva mentét és egyben az észak-somogyi területeket érintő horvát beáramlást állapítottunk meg. A migrációs hullámoknak köszönhetően a 18. század végén itt a Dráva mente sávján túl Kanizsa és Csurgó között, a Rinya mentén, Szigetváron és környékén, Buzsák körzetében, illetve Marcalitól délre és délkeletre beszélhetünk katolikus délszláv lakosságról.

A **Mura mentére érkező horvátok** beáramlása kezdődött meg legkésőbb, Kanizsa 1690. évi visszafoglalását követően. A betelepedés a Rákóczi-szabadságharccal és a pestisjárvánnyal összefüggésben a 18. század elején rövid időre megtorpant, majd újraindult. Jelentősebb lakosság számot először a Mária Terézia féle úrbérrendezés idején figyelhetünk meg úgy, hogy a népességszám erőteljesebben csak a 18. század közepe után kezd megnövekedni. A migrációs folyamat intenzitásának görbéjét tekintve a Mura menti és a Dráva menti terület között erőteljes hasonlóság állapítható meg. Ezen túl a Mura menti horvátok, valamint a Dráva menti horvátok migrációs periódusa tart időben a legtovább, egészen a 18. század második feléig. Ez véleményünk szerint a földrajzi pozíciónak és ezzel együtt annak köszönhető, hogy mind a Mura mente, mind a Dráva mente az egybefüggő horvát szállásterület északi peremterületeként fogható fel, amelynél a migrációs utánpótlás különösebb nehézség nélkül biztosított. A migránsok kibocsátási területe Zagorje és a Muraköz, mint horvát-szlovén, illetve magyar-horvát-szlovén kontaktzóna. A

kibocsátó terület viszonylatában szintén láthatunk átfedést a Dráva menti horvát területekkel, legalábbis annyiban, hogy az Őrtilostól egészen a Barcs alatti Drávakeresztúr, Szentborbás Tótújfalu, Lakócsa négyszögig terjedő sávban ugyancsak a „kaj” nyelvterületi zónából érkezők telepedtek le. Ugyanakkor ennek a Mura menti Tótszentmártontól egészen a Dráva menti Drávakeresztúrig húzódó, egybefüggő „kaj” dialektust tömörítő sávnak a déli része már a „kaj” és a „što” dialektus (Felsőszentmárton, Potony, Drávasztára, Révfalu) egymásba fonódott, átmeneti része. Ehhez fűzhetjük hozzá, ahogy a Dráva menti területnek vannak a korszakban északra kinyúló horvát anyanyelvű karjai (lásd Rinya mente), úgy a szűkebben értelmezett Mura mentétől északra is található horvátlakta települések (Bajcsa, Szepetnek, Kiskanizsa stb.). Ebben a tekintetben pedig a Curgótól Nagykanizsáig tartó sávban lévő, a 18. században még horvát nyelvű települések sora (Somogybükkösd, Bagola, Liszó, Miklósfa) egyfajta átmeneti részt képez a Mura menti és Dráva menti horvát terület között.

15. ábra: A Magyarországra irányuló horvát migráció a 16-18. században. Saját szerkesztés.

5. A disszertáció keretén belül kettő esettanulmányt készítettünk. Ezek közül az egyik a kiemelkedő koraújkori horvát-magyar jogtudós Kitonics János és családja életét, migrációs mozgásait térképezte fel, a másik a bácskai bunyevácok-sokácok Rákóczi-szabadságharc előtti és utáni időszakra vonatkozó kontinuitását igazolta, elsősorban Baja vonatkozásában.

Első esettanulmányunk bebizonyította, hogy a jogtörténészek állításával szemben primer forrásfeltárással és elemzéssel Kitonics élettörténete rekonstruálható. Kutatásainkat tekintve azonban jóval fontosabb szempontot képezett, hogy a család egyes tagjainak migrációs mozgásai, a rekonstruált áramlási csatornába illeszkedtek. Így, a família az egyik jelentős Una menti hullámmal került át Kosztajnica elestét követően Nyugat-Magyarországra, a 16. század közepén. Korai migrációs mozgásaik az oktatás révén a horvát-szlavón hallgatók körében elsőszámú célpontot képező Grazhoz, illetve Bolognához kötődtek. János karrierjét Vas megyében kezdte el építeni, a család különböző 17. századi birtokvásárlásai is ehhez a vármegyéhez, illetve Sopronhoz és Mosonhoz kapcsolódtak. A legfontosabb pontok a magyarországi részen a hivatali tevékenység alapján Pozsony, míg Horvátországban a „kettő főváros” Varasd, illetve Zágráb. Az a kettős identitás tehát, amely a Horvátország és Magyarország területén lévő párhuzamos jelenlétben is testet öltött, a korszak számos horvát származású családja mellett (Zrínyi, Festetich, Draskovich, Zlakovich, Franchich stb.) a Kitonicsoknál is tetten érhető. A család utolsó magyarországi nemesi képviselője Kitonics Miklós Nyugat-Magyarországról hivatali munkájával összefüggésben költözött át a frissen visszafoglalt Eszékre. A török kiűzésével, illetve az igazgatási rendszer újraépítésével összefüggésben átmozgatása tudatos stratégia része volt. Ebben a stratégiában kulcsszerepeket kaptak a német hivatalnokok mellett a délszláv származású, a visszafoglalt területeken magukat megértetni képes, tapasztalattal és magas szintű képzettséggel rendelkező hivatalnokok és katonai tisztviselők is. A család polgári vagy nemességüket igazolni nem tudó tagjai az említett Mikóssal települtek át Eszékre, majd azon a Dunai migrációs csatornán költöztek át a dráván túli résszel erőteljes kapcsolatban álló Bácskába (Baja), illetve a Duna mentén Pestre, amelyen a korszakban több ezer katolikus délszláv mozgott északi, illetve déli irányban.

Második esettanulmányunk a szakirodalomban meghonosodott, és Kiss Z. Géza által is képviselt azon álláspontot cáfolta meg, amely szerint a Rákóczi-szabadságharc következtében 1711 után a Bácskába teljesen új délszláv népesség érkezett. Szabadkára vonatkozóan az 1687-től vezetett anyakönyvek alapján egyértelműen látszott Kiss Z. Géza elméletének helytelensége. Vizsgálatunkat Bajára vonatkozóan is lefolytattuk, az anyakönyvek kései kezdése (1717) következtében az 1700-as budai kamarai összeírásra, illetve az 1715. évi és az 1720. évi országos adóösszeírásra támaszkodva. A vizsgálatok során névelemzéssel bizonyítottuk a kontinuitás tényét a település szabadságharc előtti és utáni népességére vonatkozóan. Kutatásaink során megállapítottuk, hogy a Rákóczi-szabadságharc ugyan erőteljesen megbolygatta a bácskai települési és a népesedési

viszonyokat, a harcok elültével azonban rövid időn belül konszolidálódtak a viszonyok, az elmenekült és szétszóródott népesség tekintélyes része visszatért lakóhelyére. Ezen túl azonban szűkebb területen erőteljesebb belső mozgás, helykeresés is megfigyelhető, miközben a térség alacsony népsűrűsége, központi akarathoz kötött reintegrálási szándéka nagyobb távolságokat is átfogó migrációs mozgásokat produkált. Ez utóbbi a horvát népességet is érintette, igaz, csak egyedi esetekben vagy kisebb csoportokban.

10. A KUTATÁS HASZNA ÉS A TOVÁBBI KUTATÁSI IRÁNYOK

Ugyan a hazai szakirodalom gazdag a nemzetiségek történetével foglalkozó munkák tekintetében, mégis meg kell állapítanunk, vizsgálatainkat követően született meg az első nagyobb lélegzetű munka a Kárpát-medence területén élő horvát népcsoportok 16-18. századi betelepülésére vonatkozóan. A disszertáció ennek megfelelően elsőként mutatott rá a 20-21. században horvátnak nevezett népcsoportok eredetileg heterogén etnikai összetételére, bonyolult etnogenezisére és migrációs folyamataira. Munkánk reményeink szerint a Kárpát-Balkán térség 16-18. századi történetének, politikai, gazdasági és társadalmi viszonyainak alaposabb megértéséhez is hozzájárult. Mindemellett a kutatás hasznának vizsgálata kapcsán azt is megjegyezhetjük, hogy a 2006-tól heves indulatokat kiváltó, a bunyevácok önálló nemzetiségként való elismertetéséért indított törekvés során, a politikai döntéshozók a témában jártas szakemberek kutatásai, véleménye alapján foglaltak állást. Ez azt is jelzi, hogy a különböző etnikumokkal foglalkozó történeti és történeti földrajzi munkák egyes esetekben nem csak a kutatói szférában dolgozók számára bírhatnak relevanciával.

Előzetes terveink szerint vizsgálataink tekintetében a további irányokkal számolunk:

- A Kárpát-medencében élő horvát népcsoportok nemzeti ébredésének vizsgálata a 18-20. században.
- A horvát népcsoportok asszimilációja és a társadalmi rétegződés összefüggései.
- A Magyarországról Horvátországba irányuló bevándorlás a 19. század második felében, a határörvidék felszámolásának migrációs következményei.

11. FORRÁSOK

11.1. LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

AHAZU – Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia Levéltára. Fond Armales A28, Historijski arhiv, Osijek, Liber baptizatorum, copulatorum et mortuorum Essekini ab anno 1693. usque ad 1703 UDK 930.25 : 929.3

Királyi Könyvek – A57-Magyar Kacelláriai Levéltár-Libri regi. 15. köt. pp. 49-50.

Királyi Könyvek – A57-Magyar Kancelláriai Levéltár-Libri regi. 18. köt. pp. 338-343.

MOL, anyakönyvek, Baja, születési anyakönyvek, A3061-3062

MOL, anyakönyvek, születési anyakönyvek, Szigetvár, A4866

MOL, anyakönyvek, születési, házassági és halotti anyakönyvek, Budapest, Tabán, A26 (1692-1728)

MOL, anyakönyvek, születési anyakönyvek, Csepel, A424 (1762.10.08.)

MOL, Budai Kamara összeírása, 1700. év, Baja, OLE-285, 4 nr. 373.

MOL, Departamentum urbarialae, Csepel, C59 4204

MOL, Hoffinanz Ungarn, W2280, 1693. 05. 18.

MOL, országos adóösszeírás, 1715. év, Baja, Lad. CC, nr. 2.

MOL, országos adóösszeírás, 1720. év, Baja, Lad. EE, nr. 2.

MOL, országos adóösszeírás, 1720. év, Csepel, N79 3138

MOL Urbaria et Conscriptioes 28:55 (a) – Urbarium Episcopatus Jauriensis de. A. 1674. Pariatem autem Anno 1733. (1674-es átírat 1733. évi másolata)

MOL Urbaria et Conscriptioes 119:6 – Urbarium Episcopatus Jauriensis, Sabariensis

Szigetvári Plébánia (könyvtárhelyiség/Prothocollum Parochia Magno Szigethana ...1774./1738. évi tanúvallomások (oldalszámok nélkül)

ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn RN. 97. Konv. 1609. augusztus, fol. 5-6.

ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn RN. 97. Konv. 1609. október, fol. 78

ÖStA Hoffinanz-Ungarn. r. Nr. 100. Konv. 1611. április fol. 121

ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn. r. Nr. 116. Konv. 1618. július fol. 218-223.

ÖStA HKA Hoffinanz -Ungarn. r. Nr. 118. Konv. 1619. május fol. 253.

ÖStA HKA Hoffinanz-Ungarn. r. Nr. 153. Konv. 1636. január fol. 184-185.

11.2. TÉRKÉPEK (KÖNYTÁRI ÉS MÚZEUMI GYŰJTEMÉNYBŐL)

ANGUISSOLA, L. (1689): „*Abriss von der Stadt und Vestung Sigeth 1689.*” Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Hadtörténeti Térképtár, k7k 277 – 900 Szigetvár 1564

ANVILLE, J.-B. BOURGUIGNON (1755): „*Pour la dissertation sur Taurunum et Singidunum etc.*

Mémoires de l'académie royale des inscriptions et belles-lettres.” Bibliothèque nationale de France, tome XXXVIII, p. 410.

BERTELLI, F. (1565): „*Nova discriptione dela Dalmatia et Crouatia*”. Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans, GE DD-2987, 3285

CANTELLI, DA VIGNOLA G. (1686): „*L'Ungaria nuovamente descritta, et accresciuta di varie notizie.*” Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans, GE D-11284, 1-2

JODE, DE GERARD (1567): „*Hungariae typus. Habes hic benevole spectator, praestantissimi Hungariae regni et Transalpine regionis vulgo Sibenburg novissimam descriptionem...*”, Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans, GE D-11229

MERCATOR, G. (1589): „*Sclavonia, Croatia, Bosnia, cum Dalmatiae parte.*” Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans. (GED-714)

P. CORONELLI, V. (1688): „*Le Royaume de Hongrie Divisé en Haute, et Basse Hongrie avec l'Esclavonie, subdivisees en leurs Comtez.*” Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans, GE D-11292 (B 1)

POIRSON, J.-B. (1820): „*La Turquie d'Europe, la Hongrie, la Transilanie, la Croatie, la Morlaquie, la Sclavonie et la Dalmatie avec la Répque des Sept Iles.*” Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans, GE D-14278

SANSON, GUILLAUME (1670): „*Partie septentrionale de la Turquie en Europe ou sont les beglerbeglicz ou gouvernements de Bude, de Temeswar, de Bosnie et partie de celuy de Romelie dans chacun desquels sont marquées les residences des Sanglacz qui en dépendent, ou sont encor les principautés de Transilvanie, Moldavie et Valaquie, tributaires des turcs.*” Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans, GE D-15163

11.3. SZAKIRODALOM

ÁGOSTON G. (2000): A tizenhetedik század története. Pannonica. Budapest, 268 p.

ALAPI GY. (1911/2010): Komáromvármegye nemes családai. Históriaantik Könyvesház, Budapest 308 p.

ALTIĆ, SLUKAN M. (2006): Povijesna geografija Kosova. Zagreb, 159 p.

ANTUNOVICH, I. (1882): Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom vjerskom, umnom, gradjanskom i gospodarskom. Pisac, Beč, 180 p.

ARCANUM ADATBÁZIS KFT. (elektronikus dokumentum) (2002): Családtörténet, heraldika, honismeret. Budapest (DVD-ROM)

BALOGH GY. (1901/1999) (kieg. SZLUHA M.): Vas vármegye nemes családjai. Heraldika. Budapest, 312 p., 172 p.

- BARA M. (2011): Prešučeni karaševski Hrvati: Karaševci u vojvodanskom dijelu Banata. – Godišnjak za znanstvena istraživanja 3. Subotica, pp. 57-84.
- BARTA J. (2000): A tizenhatalcadik század története. Pannonica. Budapest, 249 p.
- BÁRTH J. (1974): Migráció és kontinuitás egy Duna melléki táj népesedéstörténetében. In: Cumania II. Kecskemét, pp. 285-330.
- BÁRTH J. (1997): Migrációs adatok a Duna-Tisza közti határperekben. In: Cumania 14. Kecskemét, pp. 5-40.
- BAYER, V. (1966/67): Je li Ivan Kitonić hrvatski ili mađarski pisac? – Historijski zbornik, 19/20 (1966–67). Zagreb, pp. 623–625.
- BÉLI J. (1972): Murakeresztúr a feudalizmus válsága idején. In: Thury György Múzeum Jubileumi Emlékkönyve. Nagykanizsa, pp. 321-338.
- BERKITY GY. (1839): Népismertetés. Értekezések. 11. köt. 6. füz. pp. 311-331.
- BÍRÓ L. (2010): A jugoszláv állam: 1918-1939. MTA Történetudományi Intézet, 336 p.
- BOJNIČIĆ, I. (1899): J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Abt. 13. Der Adel von Kroatien und Slavonien. Nürnberg: Bauer and Raspe, 1899.
- BOROS GYEVI, L. (1988): Naša sela u srednjem vijeku i doseljavanje podravskih Hrvata. In: Podravski Hrvati I. Budimpešta, pp. 121-214.
- BOROSY A. (2005): Pest-Pilis-Solt vármegye 1728. évi regnicoláris összeírása. I. köt. Pest Megye Múltjából 8. p.
- BORSA I.–TÓTH I. GY. I. (1989): Benlich Máté belgrádi püspök jelentése a török hódoltság katolikusairól, 1651-1658. – Levéltári Közlemények, 60/1. pp. 83-142.
- BREU, J. (1995): Prostorni opseg i posljedice za sliku naselja. In: Povijest i kultura Gradišćanskih Hrvata. Nakladni zavod globus, Zagreb, pp. 43-104.
- BUTURAC, J. (1970): Katolička crkva u Slavoniji za turskog vladanja, Zagreb, 79 p.
- CHAPLOVICS, J. (1819): Slavonien und zum Theil Croatien; ein Beitrag zur Voelker- und Laenderkunde: Theils aus eigener Ansicht und Erfahrung (1809-1812), theils auch aus spaeteren zuverlaessigen Mittheilungen der Insassen, Hartleben's Verlag, Pesth, 394 p.
- CHEVAPOVICH, G. (1823): Synopticus-Memorial. Catalogus observantis minor. prov. S. Joannis a Capistrano. Buda, 1823. 326. p.
- CHEVAPOVICH, G. (1830): Recensio Observantis Minorum Provinciae S. Ioan. A Capistrano Per Hung. Austr. Inf. Et Slavon. Buda, 666 p.
- CHOLNOKY J. (1913): A Balkán-félsziget népei. – Földrajzi Közlemények 41/2. pp. 50-54.
- CORPUS JURIS HUNGARICI (1899): 1526-1608. évi törvénycikkek, Franklin-Társulat, Budapest, p. 981.

- CZIRBUSZ G. (1913): A temes- és torontálmegyei bolgárok. I. rész. A krassószörényi krassovánok. II. rész. Nemzetiségi ismertető könyvtár VII. Budapest, 196 p.
- CZIRFUSZ J. (1957): A baranyai sokacok eredete. In: A Pécsi Pedagógiai Főiskola Évkönyve. Pécs. pp. 211-221.
- CSAPLÁR-DEGOVICS K. (2010): Az albán nemzettéválás kezdetei, 1873-1913: Rilindja és az államalapítás korszaka. ELTE BTK TDI, Budapest, 447 p.
- CSÍKHELYI L. (1989): Csiprovec, a XVII. századi bolgár szellemi központ. In: Bulgária 681-1981. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 72-75.
- CSOMA J. (2012): Abaúj-Torna vármegye nemes családai. Budapest, 63 p.
- D. SZABÓ K. (1992): Dusnok történeti földrajza. In: Cumania 13. Kecskemét, pp. 165-242.
- DEMETER G. (2008): A két Balkán-háború hadtörténete, 1912-1913. Debreceni Egyetem, Debrecen, 436 p.
- DÖVÉNYI Z. (szerk.) (2010): Magyarország kistájainak katasztere. MTA FKI, Budapest, p. 428.
- DÖVÉNYI Z.-TÓTH J. (2012): Népségsföldrajz. In: DÖVÉNYI Z. (szerk.): A Kárpát-medence földrajza. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 420-473.
- EMBER GY.–HECKENAST G. (1989): Magyarország története 1526-1686. 3. köt. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1962 p.
- ENGEL P.–SZAKÁLY F. (1995): Virágkor és pusztulás: A kezdetektől 1606-ig. Magyarország története térképeken elbeszélve. MTA TTI, Budapest, 67 p.
- ERDŐSI F. (2005): A Balkán közlekedésének főbb földrajzi jellemzői. – Balkán füzetek 3. PTE TTK FI KMBTK, Pécs, 124 p.
- EVETOVIĆ, M. (1941/2008): Kulturna povijest bunjevačkih i šokačkih Hrvata. Klasje naših ravni 1/2. pp. 104-114.
- EVETOVITS J. (1903): Részletek Bács múltjából a XVII. és a XVIII. századból. In: A Bács- Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve. XIX. Zombor, pp. 6-14.
- EVETOVICS J. (1909): Sokaczok. In: BOROVSKY S. (szerk.): Bács-Bodrog vármegye I. pp. 384-394.
- EVLIA (CSELEBI) (1904): Evliya Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664 (ford. KARÁCSON I.). Budapest, p. 206., 209.
- FALLENBÜCHL Z. (1970): A magyar kamara tisztviselői a XVIII. században. Klny. Levéltári Közlemények. Budapest, pp. 259-336.
- FALLENBÜCHL Z. (1988): Magyarország főméltóságai 1526-1848 (Az udvari méltóságok archontológiája). Maecenas. Budapest, 159 p.
- FALLENBÜCHL Z. (2002): Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Osiris Kiadó. Budapest, 377 p.
- FEHÉR G (1932): Kánitz Fülöp Félix „a Balkán Kolombusza” élete és munkássága 1829-1904.

- Franklin-társulat. Budapest, 203 p.
- FERKOV J. (2013): A baranyai horvátok közművelődéstörténete a dualizmus korában (1867-1918). PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola, Pécs, 486 p. (PhD disszertáció)
- FILIP, G. (2002): Istrorumänisch. In: Okuka M. (szerk): Das Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens (Sprachlexikon), München, pp. 91-96.
- FLACH, P. (1979): Die königlichen Privilegienbriefe der Stadt Baja (Ungarn). München, 39 p.
- FODOR F. (1917): A Délvidék és a Balkán közlekedési kapcsolata. A Temesvári Balkán Iroda kiadványai No1., Temesvár
- FODOR P.–OBORNI T. (2000): Az ország kormányzása (1526-1699). In: Magyar Kódex 3. Szultán és császár birodalmában. Kossuth Kiadó, Budapest, pp. 72-81.
- FRANKOVICS GY. (2006): „Minden nép a saját nyelvén virágzik”. Reformáció és a katolikus hitélet újjáéledése a török kori Dráva-melléken. In: Gyökerek - A Dráva Múzeum Tanulmánykötete. Barcs, pp. 67-82.
- FRICSY Á. (1981): Levelek a hódoltsági Pécsről 1613-1629. In: Baranyai Helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. BML, pp. 57-105.
- GÁLDI L.–MAKKAI L. (1941): A románok története: különös tekintettel az erdélyi románokra. Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 428 p.
- GEDEON M. (2006): Kitionich János. In: HAMZA G. (szerk.): Magyar jogtudósok. 3. köt. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, pp. 11-21.
- HAJDÚ Z. (2002): A Balkán-félsziget politikai földrajza. In: PAP N.–TÓTH J. (szerk.): Európa politikai földrajza. Alexandra, Pécs, pp. 185-224.
- HAJDÚ Z. (2003): Balkán Füzetek 1. Az intézményes Balkán-kutatás kialakulásának és fejlődésének problémái Magyarországon 1948-ig, különös tekintettel a földrajzi kutatásokra. PTE TTK FI KMBTK. Pécs, 75 p.
- HAVASS R. (1898): Dalmácia Magyarországhoz való vonatkozásaiban, tekintettel Fiumére. – Földrajzi Közlemények 26/2. pp. 52-78.
- HAVASS R. (1912): Magyar gazdasági és hatalmi törekvések a tengeren. – Földrajzi Közlemények 40/8. pp. 185-193.
- HAVASS R. (1913): Magyarország és a Balkán (Szerbia, Bulgária, Románia): gazdaságpolitikai tanulmány. – Földrajzi Közlemények 41/5. pp. 153-219.
- HEGYI K. (1976): Egy világbirodalom végvidékén. Gondolat, Budapest, 291 p.
- HEGYI K. (1986): Az Oszmán Birodalom Európában. Corvina Kiadó Vállalat. Budapest, 164 p.
- HEGYI K. (2001): Magyar és balkáni katonaparasztok a Budai Vilájet déli szandzsákjaiban. – Századok. 135 évf. 6. sz. Budapest, pp. 1255-1311.
- HÉZSER A. (1916): A Balkán félsziget közlekedő újtjai. Földrajzi Közlemények 44/9. pp. 504-515.

- HORNYÁK Á. (2004): A magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatok: 1918-1927. Fórum, Újvidék, 355 p.
- HORVÁTH T. A. (1993): Szombathely a XV-XVIII. században. Szombathely, 450 p.
- HUNFALVY J. (1884): Egyetemes földrajz 1. Dél-Európa, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra. Budapest, 767 p.
- HUNFALVY P. (1876): Magyarország ethnographiája. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala. Budapest, p. 474.
- I. TÓTH Z. (1946): Az erdélyi román nacionalizmus első évszázada: 1692-1792. Budapest, 412 p.
- ILLÉSSY J.–PETTKÓ B. (1895/1998): A királyi könyvek. Heraldika kiadó, Budapest, 239 p.
- IVANIĆ, I. (1899): Istorijsko-etnografska rasprava: Bunjevci i Šokci. Matica Srpska. Beograd, 235 p.
- IVÁNYI I. (1886): Szabadka szabad királyi város története. I. köt. Zombor, 1886. 551 p.
- IVÁNYI I.–VIRTER F. (1909): BÁCS-BODROG VÁRMEGYE KÖZSÉGEI. In: BOROVSZKY S. (szerk.): Bács-Bodrog vármegye I.
- JANJETOVIĆ, D. Z. (2002): Uloga cincara u elitama i modernizaciji srpskog društva. In: FECH. H. G.–GRAOVAC, I. (szerk.): Dijalog povijesničara - istoričara 6., Zagreb, pp. 173-188.
- JANJETOVIĆ, D. Z. (2004): Srbi, Hrvati i Vlasi. In: FECH H. G.–GRAOVAC I. (szerk.): Dijalog povijesničara - istoričara 8., Zagreb, pp. 97-113.
- JANKÓ J. (1896): Adatok a bács-bodroghmegyei sokaczok néprajzához. – Ethnographia 7. évf. A Magyar Néprajzi Társaság Értesítője, Budapest, pp. 132-165.
- JELIĆ, T.-HOLJEVAC, Ž. (2006): Gradišćanski Hrvati u Mađarskoj i Hrvati u Slovačkoj. Zagreb-Budapest-Bratislava, 298 p.
- JUGA V. (1913): A magyar szent korona országaiban élő szerbek. Nemzetiségi ismertető könyvtár. Franklin, Budapest, 288 p.
- KÁLLAY B. (1877): A szerbek története 1780-1815. Budapest, 639 p.
- KARÁCSONYI J. (1923): Szt. Ferenc rendjének története Mo-n 1711-ig. II. köt. Budapest, 270 p.
- KARADŽIĆ, V. (1849): Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona. Wien, 154 p.
- KATUS L. (1960): A Tisza-kormány horvát politikája és az 1883. évi horvátországi népmozgalmak. Akadémiai Kiadó, Budapest, 73 p.
- KERCSELICH, A. B. (1780): Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabensis. Partis Primae Tomus I. p. 223.
- KERECSENYI E. (1983): A muramenti horvátok története és anyagi kulturája. Zalai Gyűjtemény 20. sz. Zalaegerszeg, 369 p.
- KISS Z. G. (1989): A török alóli felszabadulástól az első világháború végéig. In: Baja története a kezdetektől 1944-ig. Budapest, pp. 200-278.
- KITANICS, M. (2008): The Hungarian-Balcanic relationships from the beginnings to recent years. In:

- Yamamoto A. (ed.): Joint Research with the University of Pécs for the Preservation and Development of Cultural Diversity. Nagoya City University, Nagoya, pp. 51-58.
- KITANICS M. (2009): Vlachok a balkáni olvasztótégelyben. In: Balkán Füzetek. Különszám 1. PTE FI KMBTK, Pécs, pp. 149-154.
- KITANICS M. (2010): Az albán történelem mérföldkövei – a kezdetektől a bipoláris világ széthullásáig. – Albánok. Balkán Füzetek 9. PTE TTK KMBTK, Pécs, pp. 16-32.
- KITANICS M. (2013): Szigetvár-Turbék: a szultán temetkezési helye a 17-18. századi magyar, német és latin források tükrében. – Szulejmán szultán emlékezete Szigetváron. Mediterrán és Balkán Fórum VIII. évf. (Különszám), Pécs, pp. 91-110.
- KITANICS, M.–PAP, N. (2012): Las relaciones geopolíticas de las áreas albanesas. – Historia Actual Online 10: (27). pp. 103-116.
- KITANICS M.–SOKCSEVITS D. (2009): Kontinuitás vagy diszkontinuitás: Baja lakossága a Rákóczi-szabadságharc előtt, és azt követően. – Bácsország – Vajdasági Honismereti Szemle. 6/50. pp. 6-10.
- KITANICS M.–VÉGH A. (2008): A balkáni vlachok és szerepük a horvát-szerb kontaktzónában. In: Társadalomföldrajzi kutatások makro-, mezo- és mikrotérségekből. PTE Földtudományok Doktori Iskola, Publikon Kiadó, Pécs, pp. 47-54.
- KITANICS M.–VÉGH A. (2011): Horvát letelepedés Magyarországon a késő középkorban és koraújkorban. In: Népek, maszkok, Európa. A busójárás európai háttere. Európai Folklór Intézet. Budapest, 258 p.
- KLAIĆ, V. (1928): Knin za za turskoga vladanja: (1522-1688). – Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. 1928/15. pp. 257-262.
- KLAIĆ, V. (1974): Povijest Hrvata: od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća. Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb, 320. p.
- KOBOLKA I. (2001): Migráció Magyarországon, különös tekintettel a biztonságpolitikai szempontokra. – Szakmai Tudományos Közlemények, 2001, pp. 167–185.
- KOLNHOFFER V. (2008): A gradistyei horvátok és a magyar-osztrák határkijelölés. PTE BTL Interdiszciplináris Doktori Iskola, Pécs, 213 p. (PhD disszertáció)
- KONDOR L. (1857): A római sáncok vidéke. – Vasárnapi Ujság. pp. 88, 113, 120-121, 131, 140-141.
- KONKOLY S. (2006): A Balkán határai kapcsán. In: Pap Norbert (szerk.): A Balatontól az Adriáig. Lomart, Pécs, pp. 75-84.
- KONSTANTIN VII. (ford. MORAVCSIK GY.) (10 sz.1950/2003): De administrando imperio (A birodalom kormányzásáról). Budapest, 347 p.
- KOVÁCS, A. (1974): Pečujski bošnjaci. In: GYUROK GY. (szerk.): Narodni kalendar. Budimpešta, pp. 66-69.
- KOVÁTS V. (1961). Szigetvári történeti néphagyományok I. In: Janus Pannonius Múzeum

- Évkönyve. Pécs, pp. 129-138.
- KOVÁTS V. (1963). Szigetvári történeti néphagyományok II. In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. Pécs, pp. 129-138.
- KŐHEGYI M. (1993): Adatok Baja 14-17. századi egyháztörténetéhez. In: Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. Scriptum Kft. Szeged-Budapest, pp. 159-169.
- KŐVÁRI L. (1854/2010): Erdély nevezetesebb családai. Históriaantik Könyvesház, Budapest, 280 p.
- KRISTÓ GY. (2003): Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Lucidus Kiadó, Budapest, 313 p.
- KRPAN, S. (1990): Zaboravljeni Hrvati u Sentandriji. In: Narodni kalendar. Budapest, pp. 72-73.
- KUBINYI A. (1959): Csepel népessége a XVIII. században és a XIX. század első felében. In: Tanulmányok Budapest múltjából 13. pp. 229-259.
- KUBINYI A. (1996): A Magyar Királyság népessége a 15. század végén. – Történelmi szemle. MTA TTI, Budapest, pp. 135-161.
- KUČEROVA, K. (1976): *Chorváti a Srbi v srednej Európe*. Bratislava, 327 p.
- Kukuljević, I. (1869): Arkiv za povijestnicu Hrvata jugoslavensku X. Zagreb 368 p.
- LELBACH GY. (2011): Bácskai katonacsaládok története. Budapest, 467 p.
- LELBACH GY. (2008): Romba dőlt világ. Akaprint Kft. Budapest, 448 p.
- LEXIKON LOCORUM (1773/1920): Lexicon Locorum Regni Hungariae Populosorum Anno 1773 Officiose Confectum/Magyarország Helységeinek 1773-ban Készült Hivatalos Összeírása. Magyar Békeküldöttség, Budapest, 344 p.
- MAKKAI L. (1987): Magyarok és rácok a Dunántúlon. In: Magyarország története 1526-1868. 3/2. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 1430-1435.
- MALCOLM, N. (2000): Kosovo: Kratka Povijest. DANI, Sarajevo, 520 p.
- MANDIĆ, Ž. (1986): Čepeljski Hrvati. In: Narodni kalendar. Budapest, pp. 171-175.
- MANDIĆ, Ž. (2005): Tolnanski Hrvati. In: Hrvatski kalendar. Budapest, pp. 58-63.
- MANDIĆ, D. (1990): Hrvati i Srbi dva stara različita naroda. Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb, 320. p.
- MÁNDITY M. (1989): A magyarországi bunyevác-horvátok története. Kecskemét, 191 p.
- MARGALITS E. (1900, 1902): Horvát történelmi repertórium I-II. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 783 p., 867 p.
- MATÚZ J. (1990): Az Oszmán Birodalom története. Akadémiai Kiadó. Budapest, 255 p.
- MAŽURAN, I. (1965): Najstariji zapisnik općine Osijek – Tvrđa od 1705. do 1746. godine u historiju Osijeka XVIII. stoljeća. Historijski Arhiv u Osijeku. Osijek, 168 p.
- MAŽURAN, I. (1974): Stanovništvo Osijeka 1693-1703. Liber baptizatorum, copulatorum et mortuorum Essekini ab Anno 1693. usque ad 1703. Historijski Arhiv u Osijeku. Osijek, 344 p.

- MAŽURAN, I. (2000): Grad i tvrđava Osijek. Zrinski d.d., Osijek, 176 p.
- MENDÖL T. (1948): A Balkán földrajza. Balkán Intézet. Budapest, 107 p.
- MIHÁLYFALUSI FORGON M. (1997): Gömör-Kishont vármegye nemes családai. Méry Ratio, Gömör-kishonti Téka. Somorja, 723 p.
- MIKLÓS P. (2009): A magyarországi bolgárság migrációja a 18-20. században. In: Magyarország és a Balkán. Balkán Füzetek, Különszám II. PTE TTK FI KMBTK, Pécs, pp. 241-247.
- MILLEKER R. (1913): Szerb Ádria-politika. – Földrajzi Közlemények 41/9. pp. 414-416.
- MIRDITA, Z. (2004): Vlasi u historiografiji. Hrvatski institut za povijest. Zagreb, 562. p.
- MOAČANIN, F. (1984): Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787. In: Pavličević D. (ed.): Vojna krajina. Povijesni pregled – historiografija – rasprave. Zagreb, pp. 23-56.
- MOLDOVÁN G. (1897): A román község, templom és ház Alsó-Fehérmegyében. pp. 57-72.
- MOLLAY K. (1983): Kőszeg 1532. évi ostroma és Sopron. Soproni Szemle 3: pp. 193-236.
- MOLNÁR A. (2000): Az andocsi jezsuita misszió, 1642-1684: adatok a hódolt dunántúl egyháztörténetéhez. – Levéltári Közlemények, 71. Budapest, pp. 3-31.
- MOLNÁR A. (2002): Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. (1572-1648). Balassi Kiadó, Budapest, 587 p.
- MOLNÁR A. (2004): Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez. METEM, Budapest, 189 p.
- MORAVCSIK GY. (1953): Bizánc és a magyarság. Akadémiai kiadó, Budapest, 118 p.
- MÓRÓ M. A. (1988): Pécs város polgárai. In: SZITA L. (szerk.): Baranyai Helytörténetírás. BML, Pécs, pp. 169-196.
- MUTAFCSIEV P. (1938/1997): A bánsági bolgárok. – Magyar szemle, 6. évf. pp. 121-134.
- NAGY I. (1865): Zrínyi család. In: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. XII. kötet. Pest, pp. 434-442.
- NAGY I. (1868): Inkey család. In: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pótlék-kötet. Pest, pp. 289-294.
- NAGY I. (1883): Sopron múltja. – Századok. (A Magyar Történelmi Társulat 1883. évi aug. 22-27-iki vidéki kirándulása Sopron városába és Sopron vármegyébe) Budapest, pp. 12-52.
- NAGY L. (1959): Rácok Budán és Pesten, 1686-1703. In: Tanulmányok Budapest Múltjából. XIII. Budapest, pp. 57-101.
- NAGY R. (2007): A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet története (1916-1918) – Mediterrán és Balkán Fórum I. évf. 2. sz. PTE TTK FI KMBTK, Pécs, pp. 2-7.
- NÉMETH B. (1903): Szigetvár története. Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság, 391 p.
- NIEDERHAUSER E. (1959): Bulgária története. Gondolat, Budepest, 231 p.
- NIEDERHAUSER E. (1972): Forrongó félsziget: A Balkán a XIX-XX. században. Kossuth Kiadó,

Budapest, 274 p.

NOPCSA F. (1911): A legsötétebb Európa: vándorlások Albániában. Utazások Könyvtára. Budapest, 63 p.

NÓTÁRI T. (2009): Hamza Gábor (szerk.): Magyar jogtudósok III. (recenzió) – Jog és politikatudományi folyóirat. 2009/2. pp. 1-8.

NYULÁSZINÉ STRAUB É. (1999): Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein. Babits Kiadó, Szekszárd, 522 p.

OBOLENSKY D. (1999): A Bizánci Nemzetközösség, Kelet-Európa, 500-1453. Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 535 p.

OSTROGORSKY G. (2001): A Bizánci Állam története. Osiris, Budapest, 535 p.

P. FEHÉR M. (1943): A szombathelyi vár tisztjei és cselédsége a XVI-XVII. századfordulón. Dunántúli Szemle 5-6. sz. pp. 189-204.

P. UNYI. B. (1947): Sokácok-bunyevacok és a bosnyák ferencesek története. Vác, 254 P.

PACH Zs. P.–R. VÁRKONYI Á. (1985): Magyarország története 1686-1790. 4. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1569 p.

PÁLFFY G. (2000): A tizenhatodik század története. Pannonica Kiadó, Budapest, 275 p.

PALFFY G.–PANDŽIĆ M.–TOBLER, F. (1999): Ausgewählte Dokumente zur Migration der Burgenländischen Kroaten im 16. Jahrhundert. Eisenstadt, 316 p.

PALLAS NAGY LEXIKONA (1883): Bunyevacok (címszó). Pallas Irodalmi és Nyomdai részvénytársaság. Budapest, p. 73.

PAP N. (2010): Magyarország a Balkán és Mediterráneum vonzásában. Publikon Kiadó, Pécs, 320 p.

PAVLIČEVIĆ, D. (1994): Moravski Hrvati. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 375 p.

PETRIĆ, H. (2002): Prilog poznavanju intelektualnih gibanja u srednjovjekovnoj Slavoniji kroz veze s europskim sveučilištima s posebnim osvrtom na Križevce i okolicu. – Cris – časopis Povijesnog društva Križevci. 4. pp. 26-32.

PETROV, A. (1924): Národopisná mapa Uher podle uredního lexikonu osad z roku 1773. České Akademie Věd a Umění, Praha.

PEYKOVSKA P. (2014): A bánsági bolgárok és a magyar adminisztráció integrációs stratégiái (1778-1849, 1860-1918) – Bácsország. Vajdasági Honismereti Szemle. 2014/1. 68. sz. Szabadka, pp. 90-98.

POLÁNYI I. (1938): A nyugatmagyarországi horvát telepedések. Vasi Szemle. 232-245.

POPOVIĆ, J. D. (2007): Cincari. MISL, Zagreb, 244 p.

POPOVICS GY. (1912): Sizar. In: A Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve. XXVIII. Zombor, pp. 147-153.

PRINZ GY. (1938): Magyarország népességének fedőrétege. In: PRINZ GY.: Magyar föld, magyar faj

- III. köt. Az államföldrajzi kép. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, pp. 209-232.
- PRINZ GY. (1944): Magyarország földrajza. Renaissance Könyvkiadóvállalat, Budapest, 272 p.
- RADEV SZ. (1977): Bolgárok és magyarok. Fejezetek a bolgár-magyar művelődési kapcsolatok történetéből. Gondolat, Budapest, 295 p.
- RÁKÓCZI F. (1985): Emlékiratok (ford. VAS I.). Szépirodalmi Kvk. Budapest, 373 p.
- REISZIG E. (1941): A Kanizsaiak a XV. században (második közlemény). – Turul 1941. 3/4. pp. 71-81.
- ROMSICS I. (2013): Kosáry Domokos és a Teleki Intézet, 1941-1949. Magyar Tudomány 2013/12. pp. 1458-1465.
- RÓNAI S. (1866): Három nép egy megyében. – Vasárnapi Ujság. p. 571.
- ŠAROŠAC, Đ. (1977): Južni Slaveni u Mađarskoj. In: Etnografija Južnih Slavena u Mađarskoj. Tankönyvkiadó. Budapest, pp. 7-33.
- SEKULIĆ, A. (1990): Bački Bunjevci i Šokci. Školska knjiga. Zagreb, 355. p.
- SEKULIĆ, A. (1990): Bački Hrvati, narodni život i običaji. Jugoslavenska akademija Znanosti i Umjetnosti, Zagreb, 519 p.
- SINKOVICS I. (1985): A három országrész igazgatása. In: Magyarország története 3/1. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 393-473.
- SOKCSEVITS D. (1998): A magyarországi horvátok története. In: Magyarországi horvátok. Budapest, pp. 3-9.
- SOKCSEVITS D. (2003): A horvátság csángói. In: Limes. 3. pp. 67-82.
- SOKCSEVITS D. (2011): Horvátország a 7. századtól napjainkig. Mundus Novus Könyvek, Budapest, 846 p.
- ŠTEFANEC N. (2007): IV. és V. Zrínyi György. In: A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában. Zrínyi Kiadó, Budapest, pp. 87-112.
- ŠTEFANOVIĆ, VILOVSZKY T. (1884): Die Serben im südlichen Ungarn, in Dalmatien, Bosnien und in der Herzegovina. Die Völker Österreich-Ungarns. Ethnographische und culturhistorische Schilderungen. Wien-Teschen, 403 p.
- SUGÁR I. (1993): Szigetvár kapitulációja és a megadási szerződés. In: Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. Pécs, pp. 125-142.
- SZABÓ I. (1941): A magyarság életrajza. A Magyar Történelmi Társulat Könyvei 8. Budapest, 276 p.
- SZABÓ PÁL Z. (1942): Szeged és a Balkán. – Délvidéki Szemle, 1 évf. 8. sz. pp. 305-309.
- SZABÓ PÁL Z. (1943): A Balkánfélsziget földrajzi erővonalai és Magyarország. In: Földrajzi Zsebkönyv. Magyar földrajzi Társaság, Budapest, pp.142-150.
- SZABÓ PÁL Z. (1945): Horvátország és mai részei a magyar történelemben. In: Földrajzi Zsebkönyv. Magyar földrajzi Társaság, Budapest, pp. 210-233.

- SZAKÁLY F. (1991): Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben. In: Zombori I. (szerk.): A szerbek Magyarországon. Szeged, pp. 10-50.
- SZAKÁLY F. (1992): Kanizsa és uradalma a vár török kézre jutása előtt. In: Zalai Múzeum 4. Zalaegerszeg, pp. 21-28
- SZALAY L. (1861): A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz. Pest, 143 p.
- SZÉCHY K (1900): Gróf Zrínyi Miklós (1620-1664). A Magyar Történelmi Társulat Kiadása, Budapest, 352 p.
- SZEKFI GY. (1935): Magyar történet III. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, p. 433.
- SZENTPÉTERI J. (2000): Magyar Kódex. 3. köt. Kossuth Kiadó. Budapest, 464 p.
- SZILÁGYI I. (1978): Társadalmi és gazdasági viszonyok a Duna mentén, a török hódoltság korában. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből VIII. Szekszárd, pp. 5-98.
- SZITA L. (1974/75): Baranya népeinek pusztulása a 18. század elején. In: Baranyai Helytörténetírás. Pécs, pp. 95-102.
- SZITA L. (1993): Somogy megyei nemzetiségek településtörténete a XVIII-XIX. században. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 143 p.
- SZLUHA M. (2002): Bács-Bodrog vármegye nemes családjai. Heraldika, Budapest, 460 p.
- SZÜCS J. (1988): A középkori Magyarország népei. In: Glatz F. (szerk.): Magyarok a Kárpát-medencében. Pallasz, Budapest, pp. 32-39.
- T. MÉREY K. (2007): Szigetvár török uralom utáni történetének néhány sajátossága. In: Település- megye-régió. MTA RKK, Pécs, pp. 91-118.
- TAKÁTS S. (1927): Nagy Szolimán császár sírja. In: A török hódoltság korából I köt. Genius, Budapest, pp. 123-134.
- TAMÁS L. (1935): Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 234. p.
- TAMÁS L. (1940): Románok (oláhok). In: Erdély. Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 288. p.
- TELEKI D. (1796/1993): A Muraköz. In: Egynéhány hazai utazások leírása. Bécs, p. 111.
- TELEKI P. (1938): A magyarság hazája. In: PRINZ GY.-TELEKI P.: Magyar föld, magyar faj, II. köt. A magyar munka földrajza. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest, pp. 7-18.
- THALLÓCZY L. (1902): Bosznia, mint történelmi színtér. Fritz Ármin Könyvnyomdája. Budapest, 26 p.
- THALLÓCZY L. (1909): Bosnyák és szerb élet-s nemzedékrajzi tanulmányok. Franklin. Budapest, 559 p.
- THIM J. (1892): A szerbek története a legrégebbi kortól 1848-ig I-II. Pleitz Fer. Pál Könyvnyomdája. Nagybecskerek. 159 p., 116 p.
- TOBLER, F. (1995): Povijesne snage. In: Kampuš I. (ed.): Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata:

Nakladni zavod Globus, Zagreb, pp. 31-42.

TÓTH I. GY. (1998): Athanasio Georgico álruhás császári megbízott útleírása a magyarországi török hódoltságról 1626-ból. – Századok. 138. évf. 4. sz. pp. 837-858.

TÓTH P. (1992): Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. Vas megyei levéltári füzetek 5. Szombathely, 280 p.

UGLJEN, S. (1892): Odakle je došlo ime Šokac? – Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu. 4. évf. 3. k. Sarajevo, pp. 272-273.

UROSEVICS D. (1969): A magyarországi délszlávok története. Hazafias Népfrent Országos Tanácsa, Budapest, 144 p.

VÁLYI A. (1796-99): Magyar országnak leírása. 1-3. köt. Buda, 702, 736, 688 p.

VARGA J. J. (2000): A magyar végvárrendszer a Hódoltság peremén. – História. 2 sz. pp. 15-16.

VRANYÓ T. (1971): Belgrádi püspökök jelentései, a magyarországi Hódoltság viszonyairól 1649-1673. – Levéltári Közlemények 42/2. pp. 323-340.

WELLMANN I. (1989): Magyarország népességének fejlődése a 18. században. In: Magyarország története 1686-1790. 4/1. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 2580.

WICKER E. (2008): Rácok és vlahok a hódoltságkori Észak-Bácskában. Print 2000 Nyomda Kft. Kecskemét, 284 p. 253 p.

ZÁGORHIDI CZIGÁNY B. (2000): Szombathelyi urbáriumok és inventáriumok a 16. századból. *Acta Savariensia* 16. Szombathely.

ZIMÁNYI V. (1985): Gazdasági és társadalmi fejlődés Mohácstól a 16. század végéig. In: Magyarország története 1526-1686. 3/1., Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 285-319.

ZSINKA F. (1928) (szerk.): Magyar protestáns egyháztörténeti adattár XII. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 233 p.

12. ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ábra: A Balkán-félsziget lehatárolási koncepciói	12
2. ábra: A főbb balkáni migrációs csatornák, a római kortól a kora újkorig	49
3. ábra: A gradistyei horvátok szállásterülete a 16. században	81
4. ábra: A Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia Levéltárában Fond Armales – A 28 jelzet alatt őrzött, 1590. április 13-án I. Rudolf által adományozott címer	87
5. ábra: A MOL Urbaria et Conscriptiones 119:6 jelzet alatt őrzött dokumentumának 1593-94., illetve az 1596. évre vonatkozó szombathelyi darabont-névsora, köztük Kithonich Pál hajdúval	89
6. ábra: Kitonics János életének 58. évében a „Directio methodica”belső lapján, 1619-ben	91
7. ábra: A Kitonics család migrációs mozgásai a 16-18. században	95
8. ábra: A Zrínyiek muraközi központja Csáktornya, a költő Zrínyi korában	97
9. ábra: A Mura bal parti síkján sorakozó Mura menti horvát kis- és aprófalvak a Murakeresztúr-Tótszentmárton tengelyen	98
10. ábra: Kolovics Ferenc 1738. évi tanúvallomása	106
11. ábra: Eszék kapu szerepe, a magyarországi horvátság észak-déli, valamint dél-északi migrációs áramlásait tekintve a 17. század végén és a 18. század elején	123
12. ábra: A bunyevác őshaza és a szétvándorlás irányai a 15-17. században	124
13. ábra: A budai Tabán Bosna Argentina Rendtartományhoz tartozó ferences szerzeteseinek migrációs mozgásai, az 1692 és 1704 között megjelenő anyakönyvi adatok alapján	127
14. ábra: A tabáni katolikus délszlávok migrációs áramlásai a feldolgozott anyakönyvi adatok alapján	140
15. ábra: A Magyarországra irányuló horvát migráció a 16-18. században	150

13. TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat: A Balkán-félsziget lehatárolási koncepciói	12
2. táblázat: A Magyar Királyi Helytartótanács utasítása alapján készült 1771. évi mohácsi görög összeírás	69
3. táblázat: Az 1711-ben, 1717-ben, 1728-ban, 1730-ban és 1770-ben összeírt családfők száma, ebből 1717-ben, 1730-ban és 1770-ben a szláv vezetéknevűek száma és aránya	99
4. táblázat: A budai Tabán Bosna-argentínai Rendtartományhoz tartozó ferences szerzeteseinek neve és származási helye az 1692 és 1715 közötti, Magyar Országos Levéltár által őrzött tabáni születési anyakönyvek bejegyzései alapján	126
5. táblázat: A csepeli „dalmata” lakosság névanyaga az 1720., 1728., és 1770. évi összeírások alapján	133
6. táblázat: Anyakönyvi és adóösszeírási bázison alapuló összehasonlító névelemzés a Duna menti horvátok és a bácskai horvátok tekintetében	135

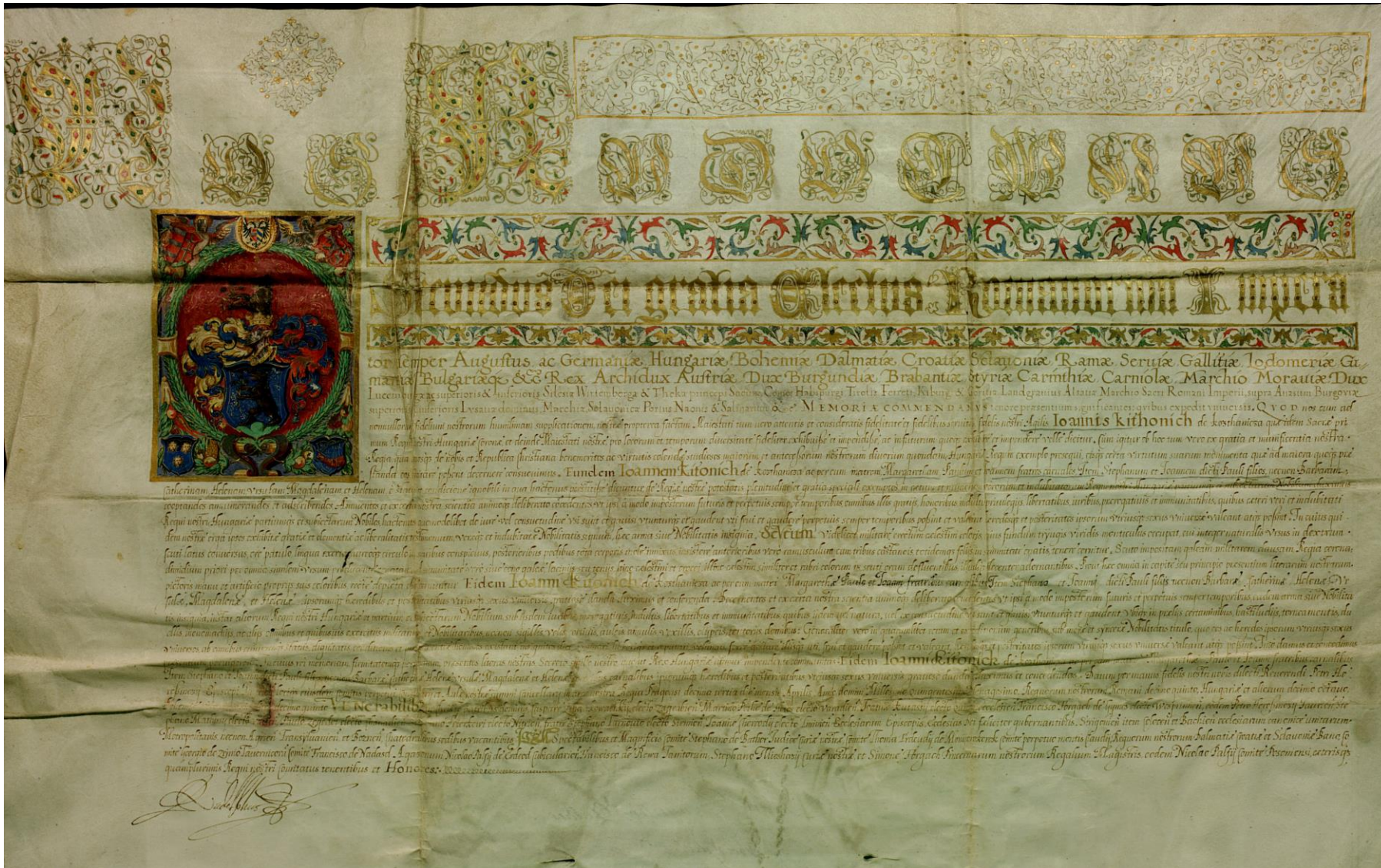
14. TÉRKÉPEK JEGYZÉKE

- 1. térkép:** Az „északra tolódott” Horvátország, a „keletre szorult” Szlavónia és a török fennhatóság alatt álló ún. Török-Horvátország a 19. század elején 15
- 2. térkép:** „Morlachia” kiterjedése a Velebitben, 1565-ben 19
- 3. térkép:** A három részre szakadt Magyarország: Keresztény Magyarország, Budai és Temesvári Beglerbégység, valamint Erdély felosztással 1670-ben 57
- 4. térkép:** Rascia (Rácország) és Ratzen (rácok) felirat (aláhúzva) 1567-ben Valkó vármegyében és Temesvártól keletre a Jode de Gerard által készített, „*Hungariae typus. Habes hic, benevole spectator, praestantissimi Hungariae regni...*” című térképen 63
- 5. térkép:** Az Una menti Kosztajnica (Constantiza) Horvátországgal és Zágráb vármegyével a Mercator Gerardus-féle „*Sclavonia, Croatia, Bosnia, cum Dalmatiae parte térképen*” 1589-ben 85
- 6. térkép:** Turbék: a Szulejmán sírját őrző erőd és a kaszaba (város), egyben a környékbeli délszláv katolikusokat gondozó Vidócz Fábián „plébániájának” helye Cantelli Giacomo térképén, 1686-ban 105
- 7. térkép:** Az Evlia Cselebi által is ismertetett három egység: délről-északra a külváros, a középső város és a belváros az ostromblokád idején, 1689-ben 108
- 8-9. térkép:** A baloldali térképrészleten az Eszéktől Dárdáig ívelő híd (1687), a jobboldalin a Brod-Diakóvár-Eszék, és az Eszéktől keletre Erdőd, majd Darázs irányába haladó útvonal, migrációs csatorna látható (1755) 119

15. MELLÉKLETEK

Locus moderna habitationis et	Nomen et Cognomen	Statis Annus	Status Natus et Religio	Provincia Originis et Locus	Tempus et Locus natus Locus, et Incola	Exercitii Locus, et Militia	Contributiones Locus, et Militia
Oppida Mohacs	Dimitrios Soporios	60	Ugaricus, habet duos filios os Ugaricos, hanc domum Uniorum	Ex Turcia in Mac edonia loco solon natus	Ante annos 30 exivit hanc ad Turciam vixit et Ugarum ante annos 15 Dignitate inter deos	In oppido Epitimo habet ad Turciam hic Ugarum hanc do, et hic hanc conceci d. Valde et 500 p. poc ut dicitur in fide B. nati	Contributiones in re com munis non deponit omni conuene, non de ponit
Ibidem	Athanasius Anthonis	60	Ugaricus, habet fratrem zarum cum duobus minoribus nihil prolevis	Ex Albania loco Mozekopolye oriundus	Ante annos 45 exivit vixit et fratrem ante annos 20 xii, et hic Ugarum duxerunt.	In oppido Epitimo habet ad Turciam constante habitans et fratrem ante annos 20 constante habitans et fratrem ante annos 20 constante habitans et	Contributiones in re com munis non deponit fratrem ante annos 20 constante habitans et fratrem ante annos 20 constante habitans et
Ibidem	Theodoros Nikolis	50	Ugaricus, hanc Ugarum habet fratrem Ugarum	Ex Albania loco Mozekopolye oriundus	Ante annos 30 exivit vixit et hic Ugarum duxerunt.	In oppido Epitimo habet ad Turciam constante habitans et fratrem ante annos 20 constante habitans et	Contributiones in re com munis non deponit fratrem ante annos 20 constante habitans et fratrem ante annos 20 constante habitans et
Ibidem	Ioannes Soporios	55	Ugaricus hanc Ugarum habet fratrem Ugarum	Ex Albania loco Mozekopolye oriundus	Ante annos 15 exivit Ugarum duxit	In oppido Epitimo habet ad Turciam constante habitans et fratrem ante annos 20 constante habitans et	Contributiones in re com munis non deponit fratrem ante annos 20 constante habitans et fratrem ante annos 20 constante habitans et
Ibidem	Vaszel Soporios	20	Calabrus hanc Ugarum habet fratrem Ugarum	In oppido Mohacs habet, ex Constantino Soporios, ex Albania loco Mozekopolye oriundus	Ante annos 40 exivit hanc ad Turciam vixit et hic Ugarum duxerunt.	In oppido Epitimo habet ad Turciam constante habitans et fratrem ante annos 20 constante habitans et	Contributiones in re com munis non deponit fratrem ante annos 20 constante habitans et fratrem ante annos 20 constante habitans et
Ibidem	Dimitrios R. Soporios	28	Ugaricus, hanc Ugarum habet fratrem Ugarum	Ex Macedonia loco solon natus	Ante annos 10 exivit Ugarum duxit	In oppido Epitimo habet ad Turciam constante habitans et fratrem ante annos 20 constante habitans et	Contributiones in re com munis non deponit fratrem ante annos 20 constante habitans et fratrem ante annos 20 constante habitans et
Ibidem	Ioannes Enillo	50	Nationis Turcia hanc Ugarum non uniorum Ugaricus habet duos filios.	Ex Albania loco Mozekopolye oriundus	Ante annos 15 exivit Turcia	In oppido Epitimo habet ad Turciam constante habitans et fratrem ante annos 20 constante habitans et	Contributiones in re com munis non deponit fratrem ante annos 20 constante habitans et fratrem ante annos 20 constante habitans et
Ibidem	Dimitrios Theodul	22	Nationis Turcia hanc Ugarum non uniorum	Ex Albania loco Mozekopolye oriundus	Ante annos 10 exivit Turcia	In oppido Epitimo habet ad Turciam constante habitans et fratrem ante annos 20 constante habitans et	Contributiones in re com munis non deponit fratrem ante annos 20 constante habitans et fratrem ante annos 20 constante habitans et
Ibidem	Nicolai Soporios	40	Ejusdem Nationis	Ex Macedonia loco solon natus	Ante annos 25 exivit Turcia	In oppido Epitimo habet ad Turciam constante habitans et fratrem ante annos 20 constante habitans et	Contributiones in re com munis non deponit fratrem ante annos 20 constante habitans et fratrem ante annos 20 constante habitans et
Ibidem	Athanasius Soporios et Dimitrios Soporios	50 et 54	Ejusdem Nationis usque Ugaricus	Ex Albania loco Mozekopolye oriundus	Ante annos 25 exivit Turcia	In oppido Epitimo habet ad Turciam constante habitans et fratrem ante annos 20 constante habitans et	Contributiones in re com munis non deponit fratrem ante annos 20 constante habitans et fratrem ante annos 20 constante habitans et

1. melléklet: A Magyar Királyi Helytartótanács rendeletére készített összeírás a mohácsi görögökről (BML M.V.T. Iratai V.2./1771)

2/a. melléklet: A Kitonics család 1590-ben I. Rudolftól kapott nemesi oklevele Forrás: AHAZU – Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia Levéltára. Fond Armales A28,

Mi II. Rudolf, Isten kegyelméből választott Római Császár, mindenkor Fenséges, Németország, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria, Kunország és Bulgária stb. királya, Ausztria főhercege, Burgundia, Brabantia, Stájerország, Karintia, Krajna hercege, Morvaország örgrófja, Luxemburg, felső- és Alsó Szilézia, Würtemberg, Thek hercege, Svédország fejedelme, Habsburg, Tirol, Ferretum, Kyburg és Görz grófja, Elzász tartománygrófja, a Szent Római Birodalom Örgrófja, Anasus feletti Burgaunak, Alsó- és Felső-Lausitznak örgrófja, a Szlavón örgrófságnak, a Naon-i kikötőnek és a sótelepeknek az ura stb.

Jelen levelünkkel emlékeztetül adjuk mindazoknak, akiket illet, hogy Mi, mivel némely hívünk legalázatosabb Felségünk irányába tett kérésére, azután magunk is megfontoltuk és megfigyeltük a mi szolgánk, az ügybuzgó Kostaniczai Kitionics János hű szolgálatait és hűségét, amelyeket ugyancsak ő, elsősorban a Magyar Királyságunk szent koronájának, és azután Felségünknek a helyek és idők különbözőségeihez mérten híven megmutatott és megadott, és a jövőben is mutatni és adni óhajt.

Mivel tehát ezért a mi királyi kegyünkéből és bőkezűségünkéből, – amellyel a körülöttünk és a kereszténység körül (*Respublica Christiana*) érdemeket szerző és az erény művelésére törekvő minden egyes személyt, Magyarország egykori királyainak szent nagyjainknak és elődeinknek példája nyomán, részesíteni, és azoknak erényeik biztos emlékére, amelyek (még) nagyobbak teljesítésére is ösztönözhetnek, határozni szoktunk – ugyancsak Kostaniczai Kitionics Jánost, és révén anyját Margitot, édestestvéreit, Pált és Jánost, hasonlóképpen Istvánt és Jánost, az említett Pál fiait, valamint Barbarát, Katalint, Helénát, Ursulát, Magdalénát és Helénát, királyi hatalmunk teljességéből és különös kegyéből abból a nemtelen sorból, amelyben – mondva volt, hogy – mindeddig benne voltak, kivettük, a Magyar Királyságunk és annak alávetett részeinek igaz és kétségtelen nemeseinek sorába és csoportjába felveendőknek, hozzászámolandóknak és hozzáírandóknak tartottuk. Biztos ismeret alapján is beleegyezünk és megfontolt szándékkal hozzájárulunk, hogy ők maguk mostantól az utókorra nézve jövő és örök időkre mindég, mindazon kegyeket, tiszteleteket, engedélyeket, privilégiumokat, szabadságokat, jogokat, kiváltságokat és mentességeket, amiket Magyar Királyságunk és annak alávetett részeinek többi igaz és kétségtelen nemesei ez idáig bármifajta módon jog és szokás szerint használtak és élveztek, valamint most is használnak és élveznek, használhassák, éljék és élvezhessék, valamint bírassák örök időkre mindég, úgyszintén örökösök és mindkét nemű összes utódaik is.

Mindenesetre az ő maguk iránt mutatott kegyünk, szelídségünk és bőkezűségünk tanúbizonyságára, illetve az igaz és kétségtelen nemesség jelére, a pajzs avagy a nemesség jelvényei a következők:

Tudvalevőleg égszínkéék színű egyenes katonai pajzs, aminek az alját zöld hármashalom foglalja el, ezen a pajzs jobb oldala felé fordult természetes egészalakos medve, tátott szájjal, kiöltött nyelvvel és orrában arany karikával, hátulsó lábaira támaszkodva teste teljes súlyával állni látszik, az elülsőkben pedig ágacskát tart három gesztenyével, és ugyanannyi, csúcsában kinőtt levéllel. A pajzsra helyezett zárt katonai sisakot királyi korona díszíti az előbbihez teljesen hasonló fél medvén keresztül. A tetejéről, avagy a sisak csúcsáról szalagok, avagy foszladékok lógnak, ami a színüket illeti: innen égszínkéékek és sárgák, onnan hasonlóan égszínkéékek és vörösek folynak le a pajzs széléhez, és azt illően díszítik. Amint ez szemléletesen látható jelen iratunk fején, vagyis kezdetén, a festő kezemunkája és művészete által az ő sajátos/jellemző színeivel helyesen megfestve.

Kegyesen elrendeltük, hogy ugyanennek a Kostaniczai Kitonics Jánosnak és általa anyjának Margitnak, édestestvéreinek, Pálnak és Jánosnak, hasonlóképpen Istvánnak és Jánosnak, az említett Pál fiainak, nem különben Barbarának, Katalinnak, Helénának, Ursulának, Magdalénának és Helénának, és az ő maguk örököseinek és mindkét nemű összes utódainak ezeket adják át és engedjék meg. Biztos ismeret alapján is beleegyezőnk és megfontolt szándékkal hozzájárulunk, hogy ők maguk mostantól az utókorra nézve jövő és örök időkre mindég ugyanezt a pajzsot, vagyis nemesi jelvényt – Magyarországnak és annak alávett részeinek más nemeseihez hasonlóan, ugyanazon jogok, előjogok, engedélyek, szabadságok, mentességek alatt, amiket ugyanezek természet szerint vagy szokásjogból használtak és élveztek, használnak és élveznek, mindenütt a csatákban, küzdelmekben, dárdajátékokban, viadalokban, párbajokban, magánharcokban és minden más és bármilyen nemesi és harci gyakorlatokban, nem különben pecsétken, takarókon, függönyökön, kárpitokon, gyűrűkön, zászlókon, pajzsokon, sátrakon, házakon, általában pedig bármilyen dologban és nemesi hadjárat fajtáiban, mint igazi és hamisítatlan cím alatt, amely alatt azt akarjuk, hogy ők és mindkét nemű összes örökösük, mindenkitől bármilyen állapotú, méltóságú, kondíciójú vagy kiemelt kegyben levő emberekként élnek is, megkülönböztetett embernek neveztesse, ilyenek tartsák és ismerjék el őket – hordhassák, viselhessék, azokat használhassák, éljék és élvezhessék, valamint bírassák, úgyszintén örökösük és mindkét nemű összes utódaik is. Sőt, ki is adjuk és meg is engedjük jelen iratunk erejével.

Amelynek emlékére és örök megerősítésére a mi titkos függő pecsétünkkel, amelyet, mint Magyarország királya használunk, megerősített iratunkat kegyesen átadandónak és megengedendőnek határoztuk ugyanazon Kostaniczai Kitonics Jánosnak és általa anyjának Margitnak, édestestvéreinek Pálnak és Jánosnak, hasonlóképpen Istvánnak és Jánosnak, az említett Pál fiainak, nem különben Barbarának, Katalinnak, Helénának, Ursulának, Magdalénának és Helénának, és az ő maguk örököseinek és mindkét nemű összes utódainak.

Kiadva a mi szeretett hívünk Tisztelendő Heresinczy Péter, győri püspök, ugyanennek a helynek örökös grófja, tanácsosa, és a mi prágai királyi várunkban Aulánk főkancellárjának kezei által. Az Úr 1590. évében, április hó 3. napján. Római királyságunknak tizenötödik, Magyarország és más királyságunk tizennyolcadik, a Cseh Királyságnak ugyancsak tizenötödik évében.

Amikor Krisztusban Tiszteletreméltó Atyáink az Zthankowatzky Gáspár választott zágrábi, Hetesi Pethe Márton választott váradi, Kutassy János választott pécsi, Gyimesi Forgách Ferenc választott veszprémi, ugyanazon Heresinczy Péter győri, Mathissy István választott váci, Zegedei Pál választott csanádi, Feierkewi István választott nyitrai, Tarnovio István testvér, választott szerémi, Chereody János választott tinini püspökök, Isten egyházait szerencsésen irányítják. Miközben az esztergomi, hasonlóképpen a kalocsai és bácsi kanonikusan egyesült egyházak metropolitai székek, nemkülönben az egri, erdélyi és boszniai katedrális székek üresedésben vannak.

Ugyanekkor a tekintetes és nagyságos főurak Báthory István gróf, Kúriánk bírāja, Monyorókereki Erdődy Tamás, Monoszló örökös grófja, országaink Dalmácia, Horvátország és Szlavónia bánja, Zrínyi György gróf tárnokmester, Nádasdy Ferenc gróf lovászmester, Erdődi Pálffy Miklós kamarásmester, Révay Mihály ajtónállómester, Miesházi István Kúriánk mestere és Forgács Simon királyi pincemester, ugyancsak Erdődi Pálffy Miklós pozsonyi gróf, továbbá más többiek, akik királyságunk megyéi tisztségeit betöltik.

Rudolf saját kezűleg

2/b. melléklet: A Kitonics család 1590-ben I. Rudolftól kapott, nemesi okleveléről készített magyar nyelvű átírásunk

Évszám	Név/anyakönyvi státusz	Származási hely/etnikum	Jelenlegi államterület
1693	Vizkova Ana, anya	Bácska	Magyarország
1693	Omarcich Stoikus, keresztszülő	Gara	Magyarország
1693	Lazich Thoma, apa	Croatia	Horvátország
1693	Sauich Catharina, keresztszülő	Croata	Horvátország
1693	Grossi Michael, ¹⁸¹ apa	Croatia	Horvátország
1693	Cessar Gaspar, apa	Croatia	Horvátország
1693	Percovich Mattheo, apa	Pannonia	?
1694	Mariano, apa	Belgrád	Szerbia
1694	Maria, anya	Belgrád	Szerbia
1695	Joannes ex Belgrado (aurifaber), ¹⁸² apa	Belgrád	Szerbia
1695	Clara ex Belgrado, anya	Belgrád	Szerbia
1695	Dnus Lukachevich Simeon (aurifaber); keresztszülő	Pozsega (Possega)	Horvátország
1695	Dnus Stephanus Kopilovaz, apa	Kopilovci (Kopilovaz)	
1695	Dnus Giurenovazich Paulus; keresztszülő férje	Kopilovci (Kopilovatz)	Bulgária
1695	Joannes a Miglkut, keresztszülő	Mélykút	Magyarország
1699	Luca a Lippa; apa	Lippa	Románia
1700	Dnus Georgius de Lippa; apa	Lippa	Románia
1700	Matthia de Baia; keresztszülő	Baja (Baia)	Magyarország
1700	Petrus ex Cziprovacz; apa	Csiprovci (Cziprovacz)	Bulgária
1700	Maria ex Cziprovacz, anya	Csiprovci (Cziprovacz)	Bulgária
1700	Dnus Brajanovich Antonius; keresztapa	Bosna	Bosznia és Hercegovina
1700	Dnus Lukich Augustinus; keresztszülő	Bosna	Bosznia és Hercegovina
1700	Vlasich Anna; keresztszülő	Pristina (Albania, Pristina)	Koszovó
1700	Vukovich Bartholomeus; apa	Bosna	Bosznia és Hercegovina
1700	Dnus Buzogich Mattheus (alias Vlausceovich); keresztapa	Livno	Bosznia és Hercegovina
1700	Stephanus a Chiprovac; keresztapa	Csiprovci (Chiprovac)	Bulgária
1700	Dnus Georgius a Ciprovac; keresztszülő férje	Csiprovci (Ciprovac)	Bulgária
1701	Petrus de Bulgaria	Bulgária	Bulgária
1703	Bosichich Thoma, apa	Somogy	Magyarország
1703	Selich Antonius; keresztszülő	Somogy	Magyarország
1703	<i>Ciprovac Antonius, apa</i>	<i>Csiprovci (Ciprovac)</i>	<i>Bulgária</i>
1703	Chiaruchia Matijas; keresztszülő	Slavonski Brod (Brod)	Horvátország
1703	Chiaruchia Jacobus; keresztszülő	Slavonski Brod (Brod)	Horvátország
1703	<i>Ercinovich Joanne, apa</i>	<i>Ercsi (Ercin)</i>	<i>Magyarország</i>

¹⁸¹ Név nélkül.

¹⁸² Aranyműves.

Évszám	Név/anyakönyvi státusz	Származási hely/etnikum	Jelenlegi államterület
1703	Joanna ex Melkut, anya	Mélykút (Melkut) (Bácska)	Magyarország
1703	Vidak ex Baimok, keresztszülő	Bajmok (Baimok) (Bácska)	Szerbia
1703	Maria ex Jankovacz. keresztszülő	Jánoshalma (Jankovacz) (Bácska)	Magyarország
1703	Bosnak Antonius, keresztszülő	Susivatz?	?
1703	Ellena ex Lipovo, keresztszülő	Lippa (Lipovo)	Románia
1703	<i>Lipovacz Franciscus, apa</i>	<i>Lippa (Lipovo)</i>	<i>Románia</i>
1703	<i>Cziprovacz Matthias, apa</i>	<i>Csiprovci</i>	<i>Bulgária</i>
1704	Vuczenovicz Lucas, keresztszülő	Ercsi	Magyarország
1704	Radonich Georgius, keresztszülő	Érd (Hansabeg)	Magyarország
1704	Blasich Mathias, apa	Ercsi	Magyarország
1704	<i>Orovich Petrus, keresztszülő</i>	<i>Ercsi</i>	<i>Magyarország</i>
1704	Stoian ex Anzabeg, apa	Érd (Anzabeg)	Magyarország
1704	Dnus Bartholomeus a Belgrado; keresztszülő	Belgrád	Szerbia
1704	<i>Ciprovac Marcus, apa</i>	<i>Csiprovci (Ciprovac)</i>	<i>Bulgária</i>
1705	Delario Francisco; apa	Belgrád (Alba Greka)	Szerbia
1705	Ivana; anya	Belgrád (Alba Greka)	Szerbia
1705	Laurentius a Koprivniza, apa	Kapronca (Koprivniza)	Horvátország
1705	Dnus Wukovich Bartholomeus, apa	Szaloniki (Solun)	Görögország
1708	<i>Szombori Martinus, apa</i>	<i>Zombor (Bácska)</i>	<i>Szerbia</i>
1709	<i>Ciprovac Michael, apa</i>	<i>Csiprovec (Ciprovac)</i>	<i>Bulgária</i>
1709	<i>Kosovaz Petrus, apa</i>	<i>Koszovó</i>	<i>Koszovó</i>
1712	<i>Santovac Gorgius; apa</i>	<i>Hercegszántó (Santovo) (Bácska)</i>	<i>Magyarország</i>
1712	<i>Santovac Miat; keresztszülő</i>	<i>Hercegszántó (Santovo)(Bácska)</i>	<i>Magyarország</i>

3. melléklet: A budai Tabán Magyar Országos Levéltárban őrzött, 1692 és 1715 közötti katolikus születési anyakönyveinek migrációs adatai (MOL, Anyakönyvek, A26) Az elvégzett primer forrásfeltárást és elemzést követő saját szerkesztés.

Évszám	Név/anyakönyvi státusz	Származási hely/etnikum	Jelenlegi államterület
1709	Joannes a Krizsevac, férj	Kőrös (Krizsevac)	Horvátország
1709	Marianovich Joannes, férj	Temesvár	Románia
1709	Budai Paulus, férj	Varasd	Horvátország
1710	<i>Santovac Michael, tanú</i>	<i>Hercegszántó (Santovo)</i>	<i>Magyarország</i>
1714	Dnus Aladronich Vittus, férj	Bosna	Bosznia és Hercegovina
1715	Cziprovaz Paulus (Marich Georgius fia), férj	<i>(1.) Csiprovci (Cziprovaz) (2.) Eszék (vár)</i>	<i>Bulgária (1), Horvátország (2)</i>
1715	<i>Ziprovaz Vico, a kiházasított Anna apja</i>	<i>Csiprovci (Ziprovaz)</i>	Bulgária
1715	Michael Mesar ex Varasdinao, a kiházasított lány ¹⁸³ apja	Varasd	Horvátország
1715	Sucnovich Marcus, a házasuló Joannes apja	Érd (Amzabeg)	Magyarország
1715	Marinovich Miska, férj	Bosnia	Bosznia és Hercegovina
1716	Michael ex Gyakovac	Diakóvár (Gyakovo), horvát (Harvat)	Horvátország
1716	Voykovich Mathias	horvát (Harvat)	Horvátország
1716	<i>Santovaz Joannis, a kiházasított Magdalena apja</i>	<i>Hercegszántó (Santovo)</i>	<i>Magyarország</i>
1716	Brezova Joannes, férj	Varasd	Horvátország
1716	Matthias a Posega, férj	Pozsega (Posega)	Horvátország
1716	Petrus ex Bach, férj	Bács (Bácska)	Szerbia
1716	Govorcovich Michael, férj	Hamzabeg (Érd)	Magyarország
1716	<i>Georgius Segediensis, tanú</i>	<i>Szeged</i>	<i>Magyarország</i>
1717	Simunovich Jacobus, férj	Pozsega (Possega)	Horvátország
1717	Paukovich Vitus, a kiházasított lány ¹⁸⁴ apja	Érd (Hamzabeg)	Magyarország
1717	<i>Lipovac Péter, a kiházasított Petrus apja</i>	<i>Lippa (Lipovo)</i>	<i>Románia</i>
1717	<i>Martinus Erchinacz, a kiházasított Petrus apja</i>	<i>Ercsi (Erchin)</i>	<i>Magyarország</i>
1717	Joannes Aurifabri, a kiházasított Maria apja	Srebrenica	Bosznia és Hercegovina
1718	Deanovich Joannes, férj	Szeged	Magyarország
1724	Krisanich Michael, férj	Hanzabeg (Érd)	Magyarország
1725	Poregovich Andreas, férj	Varasd	Horvátország
1726	Gregorius Beslich, férj	Ráckeresztúr	Magyarország
1728	Obadovich Paulus, férj	Baja	Magyarország
1728	Stoich Thoma, férj	Hamzabeg (Érd)	Magyarország

¹⁸³ Név nélkül.

¹⁸⁴ Név nélkül.

Évszám	Név/anyakönyvi státusz	Származási hely/etnikum	Jelenlegi államterület
1728	Jugovich Paulus, férj	Hanzabeg (Érd)	Magyarország
1728	Xixomanovich Paulus, férj	Ercsi	Magyarország

4. melléklet: A budai Tabán Magyar Országos Levéltárban őrzött, 1709 és 1728 közötti katolikus házassági anyakönyveinek migrációs adatai (MOL, Anyakönyvek, A26). Az elvégzett primer forrásfeltárást és elemzést követő saját szerkesztés.

Évszám	Név/anyakönyvi státusz	Származási hely/etnikum	Kor	Jelenlegi államterület
1709	<i>Baya Joannes</i>	<i>Baja</i>	<i>33 év</i>	<i>Magyarország</i>
1709	<i>Joannes Thukuliensis</i>	<i>Tököl</i>	<i>18 év</i>	<i>Magyarország</i>
1709	<i>Ciprovas Petrus</i>	<i>Csiprovec (Ciprovas)</i>	<i>60 év</i>	<i>Bulgária</i>
1710	Elizabeth ex Cziprovaz	Csiprovci (Cziprovaz)	62 év	Bulgária
1712	<i>Panduracz Vitalius</i>	<i>Pandúr</i>	<i>70 év</i>	<i>Magyarország</i>
1712	<i>Cziprovacz Anna</i>	<i>Csiprovci (Czirovacz)</i>	<i>30 év</i>	<i>Bulgária</i>
1712	Michael ex Tekeli	Tököl	17 év	Magyarország
1713	<i>Santovaz Michael</i>	<i>Hercegszántó (Santovo)</i>	<i>90 év</i>	<i>Magyarország</i>
1714	<i>Bacvanin Marcus</i>	<i>Bács (apja bácsi)</i>	<i>5 nap</i>	<i>Magyarország</i>
1718	Santovaz Lukas	Hercegszántó (Santovo)	18 év	Magyarország

5. melléklet: A budai Tabán Magyar Országos Levéltárban őrzött, 1709 és 1728 közötti katolikus halotti anyakönyveinek migrációs adatai (MOL, Anyakönyvek, A26). Az elvégzett primer forrásfeltárást és elemzést követő saját szerkesztés.

LIBER BAPTIZATO

Ecclesie Parochialis S. Francisci C
Provinciae Bosniae Argentinae in Suburbio
Budenensis. Anno salutis 1692 d.

Originis gratia animo aduertite debet quilibet Scrutator
hujus Libelli, quod in hac Ecclesia Parochiali a liberatio-
ne Budae usque ad hodiernum diem semper conferebatur
in Baptismo, et in simili libello describuntur Bap-
tismi. Cuius magnopere inualefcente morbo Epidemico
Cui Pestilentiae peractis Mensibus haec in Suburbis pra-
sertim vero in hoc Conuentu, ubi Mense praesato quatuor
fratres mortem subierunt laborantibus Pestilentia mor-
bo. Qua propter causa expurgandi Conuentum in tali
morbo, necessum fuit, ut omnino omnia, quae intus erant
comburentur, et sic in dicta combustione fuit etiam
combustus Liber Baptizatorum: de qua hinc incipiamus.

6/a. melléklet: A boszniai ferencesek első bejegyzése 1692-ből, a budai Tabán születési anyakönyvében. Forrás: MOL, Anyakönyvek, Budapest, Tabán, születési, házassági és halotti anyakönyvek (1692-1728), A26 (0054)

Latin nyelvű átirat:

Liber Baptizatorum

Ecclesisae Parochialis Sancti Francisci (Conventualium)

Provinciae Bosnae Argentinae in Suburbi(o civitatis/oppidi/castris)

Budensis. Anno Salutis 1692 d(omini)

Originis gratiam animo advertere debet quilibet scrutator hujus libelli, quod in hac ecclesia parochiali a liberatione Buda usque ad hodiernum diem semper conferebatur Baptismus et in simili libello describantur Baptisati. E(?)t fere(?) magnopere invalescente morbo epidemico seu Pestilentiae peractis mensibus hisce in suburbiis praesertim vero in hoc conventu, ubi mense pr(a)ferito(?) quattuor fratres mortem subierunt laborantibus pestilentiae morbo, quapropter causa expurgendi conventum in tali morbo necessum fuit, ut omnino omnia, quae intus erant, comburerentur, et sic in dicta combustione fuit etiam combustus liber Baptisatorum, ideoque hinc incipiunt.

Magyar nyelvű átirat:

A Konventuális Ferencesek Bosna-argentinai Rendtartományában lévő,

Buda város elővárosában található plébániatemplomának keresztkönyve.

Az Úr 1692. évében.

Az eredet okán e könyvecske bármely kutatójának ügyelnie kell arra, hogy ebben a plébánia templomban Buda felszabadításától (kezdve) egészen a mai napig mindig vezetve volt a keresztelezés és hasonló könyvecskében a megkeresztelkedettek is leirattattak. Azonban ezekben az elmúlt hónapokban ragályos vagy pestises betegség ütötte fel a fejét elég erőteljesen a külvárosokban, különösképpen pedig ebben a gyülekezetben, ahol az elmúlt hónapban tevékenységük alatt négy testvér szenvedett halált a pestises betegségtől, ezért a gyülekezet megtisztításának okán (miként, ahogy az) ilyen betegségben szükséges szokott lenni, hogy egészen minden, ami belül (a templomban) volt, felégettessék, és így a mondott felégetésben a keresztkönyv is elégett, s ezért innen kezdődnek (a keresztelezések rögzítései).

6/b. melléklet: A boszniai ferencesek, a budai Tabán születési anyakönyvébe 1692-ben írott első bejegyzéséről készített latin nyelvű és magyar nyelvű átiratunk. Forrás: MOL, Anyakönyvek, Budapest, Tabán, születési, házassági és halotti anyakönyvek (1692-1728), A26 (0054)

37.
Anno dni 1699 die 20 octobris
Baptizata est infansula nomine
Mandalena filia legitima dni
Stephani et Anne Akopilovario,
Patris sui dni Heda

Co^{da}dem die Anno Baptizata est filia
Andree Caritatis et eius legitime
Vxorij Elizabethae infansula inpositum
sui nomen Catharina. Patris sui
Susano.

Die 27 Novembrii 1699.
Baptizata est filia legitima Luca à Lippa
et Mariae eiusdem consortis cui inpositum est
nomen Joanna, eius Patris fuisse Philippus
Stanij et Joanna eiusdem Consortis.

7/a. melléklet: A budai Tabán születési anyakönyvében szereplő katolikus bolgár menekültek Kopilovciból, 1699-ben. Forrás: MOL, Anyakönyvek, Budapest, Tabán, születési, házassági és halotti anyakönyvek (1692-1728), A26 (0070)

Latin nyelvű átírat:

Anno Domini 1699 die 20 octobris baptizata est infantula nomine Mandalena filia legitima domini Stephani et Annae a Kopilovatio, patrina fuit domina Héva

Magyar nyelvű átírat:

Az Úr 1699. évében október 20-án Kopilovciból való István úr és Anna törvényes leánygyermeke, név szerint Mandalena megkereszteltetett. A keresztanya Héva úrhölgy volt.

7/b. melléklet: A budai Tabán születési anyakönyvében szereplő, Kopilovciból érkezett katolikus bolgár menekültekre vonatkozó 1699. évi bejegyzés latin és magyar nyelvű átírata.